
TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH
REPUBLIC

Cilt/Volume: I
Sayı/Issue: 2
Yıl/Year: 2018
Kış/Winter

E-ISSN: 2587-2117

2018
İZMİR

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

E-ISSN: 2587-2117

Derginin Sahibi - Owner of Journal: **Prof. Dr. Kemal ARI**
Sorumlu Müdür - Responsible Director: **Prof. Dr. Kemal ARI**

www.tarihvegunce.org

Yayının Türü: Uluslararası Akademik Hakemli-Altı Ayda Bir Yayınlanır

Yazışma Adresi/Adress

Tuna Mahallesi 5545 Sokak Nu: 1 Daire: 3 Bornova/İzmir

E-Posta/E-Mail

tarihvegunce@gmail.com

Basım Yeri/Printing Place

Birleşik Matbaa

Buca OSB Mh. Begos 2. Bölge 3/20 Sk. No: 17 K-3 Buca-İzmir

02324336866

Sertifika No: 14892

Kapak Tasarımı

Yıldız ŞEN

Yurtdışı Temsilciliklerimiz / Country Representatives

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU

Michigan State University, Case Hall 842 Chestnut Rd Room N352 East Lansing, MI 48825

517-353-3538

Prof. Dr. Gül CELKAN

Middle Georgia State College, Department of English, Adjunct Faculty

Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL

6487 Silk Leaf Lane Jacksonville, Florida, 32244

Murat GENÇ
2014 Bedford Av. Apt. 3, 11226, Brooklyn NY.
(917) 561-9295 muratagenc@gmail.com

İngiltere

Tuncay İnan
19 st. Kilda road West Ealing W13 9DF London United Kingdom Contact: +447754549145
tny2007@gmail.com

Almanya

Prof. Dr. Raoul Motika
Universität Hamburg/Orient-Institut İstanbul

Halil Fehmi Dağ
halilfehmidaghotmail.com

İtalya

Prof. Dr. Fabio L. Glassi
Sapienza University - Rome Dept. Of History Cultures Religions
Faculty of Humanities, 2nd floor, Modern and Contemporary History wing, room 3

Fransa

Yüksel Çelgin
42, rue Joseph Python 75020-Paris/France celginy@gmail.com

İran

Doç. Dr. Mansumeh Daei

Azerbaycan

Doç. Dr. Subhan TALIBLI

Doç. Dr. Naile Asker

Rusya Federasyonu

Doç. Dr. Ahat SALİHOV

Kazakistan

Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA

Afganistan

Dr. Firuz FEVZİ

Hindistan

Prof. Dr. Arshi KHAN

Ukrayna

Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA

Bulgaristan

Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA

Macaristan

Alev Duran

TARİH VE GÜNCE

ATATÜRK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ DERGİSİ
JOURNAL OF ATATÜRK AND THE HISTORY OF TURKISH REPUBLIC

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Kemal ARI

Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Kemal ARI - Dokuz Eylül Üniversitesi

Yayın Kurulu Üyeleri/Editorial Board

Prof. Dr. Fatma ACUN - Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Osman AKANDERE - Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Gül CELKAN - Middle Georgia State University

Prof. Dr. Fabio L. Glassi - Sapienza University

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU - Michigan State University

Prof. Dr. Raoul MOTİKA - Orient-Institut İstanbul

Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL - Kean University

Doç. Dr. Necdet AYSAL - Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi

Doç. Dr. Cavid QASIMOV - Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Hasan Dinçer - Ankara Üniversitesi

Dr. Neval KONUK - Marmara Üniversitesi

Yönetim Kurulu / Management Board

Prof. Dr. Kemal ARI

Doç. Dr. Necdet AYSAL

Dr. Derya GENÇ ACAR

Dr. Resul YAVUZ

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Neval KONUK

Dr. Hasan DİNÇER

Sayı Editörü/Issue Editor

Dr. Derya GENÇ ACAR

Sekretarya/Secretariat

Erdal İNCE

Murat KAYA

Yıldız ŞEN

Ercan YALÇIN

Hakem Kurulu/Referees Board

- Prof. Dr. Kemal ABDULLAYEV – Azerbaycan
Prof. Dr. Fatma ACUN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal ARI – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent ATALAY – University of Mary Washington
Prof. Dr. Gövher BAŞSELİYEVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Evangelia BALTA – National Hellenic Research Foundation
Prof. Dr. Nizami CEFEROV – Azerbaycan
Prof. Dr. Gül CELKAN – Middle Georgia State University
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA – Bulgaristan
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA – Kazakistan
Prof. Dr. Dosay KENJETAY – Kazakistan
Prof. Dr. Arshi KHAN – Hindistan
Prof. Dr. Dimitri KİTSİKİS – Yunanistan
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU – Michigan State University
Prof. Dr. Raoul MOTİKA
Prof. Dr. Rafael MUKHAMETDİNOV – Rusya Federasyonu
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Aytül Ergül ONURSAL – Kean University
Prof. Dr. Mustafa ORAL – Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Alfina SİBGATULLINA – Rusya Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Hakan UZUN – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Necdet AYSAL – Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ - İran
Doç. Dr. Ali DİKİCİ
Doç. Dr. Zafer KOYLU – Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Svitlana NESTEROVA – Ukrayna
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Cavid QASIMOV – Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sübhan TALIBLI – Azerbaycan Bilimler Akademisi
Doç. Dr. Salih TUNÇ – Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU - Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY – Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ – Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın Üniversitesi
Dr. Derya GENÇ ACAR - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Hasan Dinçer – Ankara Üniversitesi
Dr. Bülent DURGUN
Dr. Firuz FEVZİ – Afganistan
Dr. Neval KONUK – Marmara Üniversitesi
Dr. Resul YAVUZ
Dr. Özlem YILDIZ

Muhabir Üyeler/Correspondent Members

Yrd. Doç. Dr. Metin AKSOY - Gümüşhane
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KALEMLİ - Nevşehir
Yrd. Doç. Dr. Yenal ÜNAL - Bartın
Dr. Fahriye EMGİLİ - Mersin
Erdal İNCE - İzmir
Murat KAYA - Antalya
Yıldız ŞEN - İzmir
Ercan YALÇIN - Samsun

Çalışma Kurulu/Working Board

Nimet ALTUNTAŞ
Aytaç BOZKUYU
Suat DURAK
Ali EVGİ
Erdal İNCE
Murat KAYA
Fehmi KURTULUŞ
Şenay SAVUR
Yıldız ŞEN
İbrahim ŞİMŞEK
Ercan YALÇIN
Yeşim Ertem YANKIN
Özgür YILDIRIM

İçindekiler

Mustafa ORAL	
Türk Kurtuluş Savaşı'nın Tarihsel Konumu	3
Kemal ARI	
Risk Of An Epidemic Disease Among The Immigrants During The Process Of Population Exchange And "Destruction Of Rats"	17
Evren GÖKÇE	
Edremit Körfezi'nde Küçük Bir İskele: Kemer-Edremit (Burhaniye) İskelesi	33
Şenay SAVUR	
Health And Contagious Diseases In Izmir During 1960s.....	67
Muhammet GÜÇLÜ	
Serik'te (Antalya) Değirmenci Bir Köy: Alacami Köyü Hakkında Düşünceler	83
Mithat ATABAY	
Gelibolu Vilayetinde Mübadele ve Mübadele Sırasında Yaşananlar	97
Resul YAVUZ	
The Domination Struggle Of Britain In The North Of Iraq After The First World War And Their Relations With Kurds	117
Nurhan AYDIN, Elif ERGÜN	
1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa.....	145
Özgür YILDIRIM	
The Mosul Strategy Of Lord Curzon	169
Adil Adnan ÖZTÜRK, Necat ÇETİN	
Fergane (Özbekistan) ve Posof'tan İzmir Torbalı'ya Uzanan Ahıskalı Bazı Ailelerin Göç Hikâyesi.....	187
Mustafa Cem ÖZKAYA	
Authoritarianism From The Perspective Of Necip Fazıl Kısakurek.....	201
Murat KAYA	
"Emine Gürsoy Naskali, Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları"	223
Halil Fehmi DAĞ	
"Kemal Arı, Bornova Und Die Auswanderung Aus Dem Balkan: Einige Beobachtungen Zur Wirkung Der Auswanderung Auf Die Städtische Identität"	227

Doğuhan Murat YÜCEL

“Norman Yoffee, Myths Of The Archaic State: Evolution Of The Earliest Cities, States, And Civilizations” 235

**Fabio L. GRASSI, Timur KOCAOĞLU, Halil Fehmi DAĞ, Yüksel ÇELKGİN,
Tuncay İNAN, Mansumeh DAEİ, Alev DURAN, Zaur GASİMOV, Yenal ÜNAL,
Hüseyin KALEMLİ, Yıldız ŞEN**

Temsilciliklerimizden Haberler 241

TARİH VE GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi

Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic

Cilt: I Sayı: 2 2018/Kış

Volume: I Issue: 2 2018/Winter

EDİTÖRDEN

Merhabalar,

Tarih ve Günce'nin ikinci sayısı ile karşınızda olmaktan son derece mutluyuz... Çağdaş cumhuriyetin temellerinin dayandığı Aydınlanma Felsefesi ile Sanayi Devrimi etkisinin dünyanın hemen her yerinde görüldüğü 20. Yüzyılı araştırma alanı olarak seçerek başladığımız bu yolculuğumuz yeni sayımızda daha heyecanlı ve coşkulu... Biz Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde evrensel ilkelere dayandırılarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, devraldığı miras ile birlikte yaşadığı çağdaşlaşma sürecini toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik gibi çok boyutlu yönleriyle ortaya koymayı amaçlıyoruz. Yine bu aşamada yaşanan dönüşümde ortaya çıkan sorunları tartışmak ve günümüz Türkiye'sinin çağdaş dünyadaki konumunun belirlenmesi vazgeçilmez hedeflerimizden.

Tarih ve Günce'mizin bu altı aylık döneminde yoğun bir çalışma temposu geçirdik. Bizim için uluslararası kriterleri (ULAKBİM) hakkıyla yerine getirmek son derece önemli... Bu yüzden gönderilen makaleler titiz bir değerlendirilmenin ardından sizlerle buluştu. Geçen sayıda olduğu gibi bu sayıda da farklı

konuları kapsayan ve özellikle uluslararası akademik dünyada daha fazla ulaşılabılır olduğunu düşündüğümüz İngilizce makaleler geniş yer tutmakta. Bu makalelere şöyle bir bakılacak olursa öncelikle siyaset ve diplomasi alanında Kurtuluş Savaşı ve Mustafa Kemal'in yeri ve öneminin yeniden bir değerlendirilmesini bulacaksınız. Ayrıca günümüzün yakıcı sorunlarından biri olan Ortadoğu'nun tarihsel arka planına ilişkin birtakım olgular ortaya konuldu. Diğer yandan günümüzün bir başka tartışma konusu olan "otoriterlik" Necip Fazıl Kısakürek'in eserleri üzerinden değerlendirildi.

Yerel tarih araştırmaları bizim için son derece önemli... Tarih ve Günce'nin bu sayısında İzmir, Balıkesir-Edremit, Antalya (Serik, Alacami Köyü), Erzurum'a dair çalışmalar mevcut... Yine geçen sayıda olduğu gibi göç bizim öncelikli araştırma konularımız arasında yer alıyor. Yukarıda derginin içeriğine ilişkin yapmaya çalıştığım kısa değerlendirme sadece giriş niteliğinde aslında... Dergiyi okudukça daha fazlasını görebileceksiniz...

Dergimizin bu sayısında daha önce belirttiğimiz uluslararası temsilciliklerimizden haberler bulunuyor. Paris, Tahran, Almanya, bunlardan birkaçı... Onların aktif katılımları sayesinde farklı ülkelerde, farklı şehirlerde veya üniversitelerde yapılan etkinlikler, çıkan kitaplar gibi birçok konuda haberler yer aldı. Ayrıca kitap tanıtımları ile birlikte kendi güncemizi de tutmaya başladık. Yıldız Şen arkadaşımız size bizden haberler verecek.

Tarih ve Günce'nin çıkmasında katkısı olan tüm arkadaşlarıma çok teşekkür etmek istiyorum. Herkes kendince işin bir acundan tuttu. Fakat burada özellikle üç kişinin ismini vurgulamam gerekiyor... Dergiyi var eden sayın hocamız Prof. Dr. Kemal Arı bunlardan ilki. Kendisine bizim bu yola çıkmamızda verdiği cesaret ve bitmez tükenmez enerjisiyle her aşamada yanımızda olduğu için çok şey borçluyuz. Yine bizim onlar olmadan eksik kalacağımız iki isim Murat Kaya ve Yıldız Şen... Bu yayının ortaya çıkmasında büyük emekleri var... Onlara da buradan teşekkürlerimi iletiyorum.

Dr. Derya GENÇ ACAR

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 3-16.

TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI'NIN TARİHSEL KONUMU

Mustafa Oral*

Öz

Türk Kurtuluş Savaşı, Türk Devrimi dediğimiz büyük olgunun ilk evresidir. Yalnızca Türkiye Türkleri açısından değil mahkûm Doğulu milletler açısından da tarihî bir anlamı vardır. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Muahedesi arasında Türkiye'nin çağdaş devlet ölçüsünde yeniden kurulmasını sağlayan Türk Kurtuluş Savaşı, yalnızca Türkiye'nin emperyalist tahakküm ve zulmünden kurtarıp bağımsız biçimde yeniden kuruluşunu değil, diğer Doğulu milletlerin de emperyalist tahakküm ve zulmünden kurtuluşlarını gerçekleştirme yolunda önemli bir savaşım olmuştur. Bu evrensel anlamlı savaşımın önderi Kemal Atatürk, tam bağımsızlık bir devlet olmak yolunda önemli adımlar attığı modern Türkiye'nin kurtuluşu için ortaya koyduğu yaklaşım biçimleriyle, özellikle ulusal devlet planıyla Doğulu ulusların ulusal kurtuluş savaşları önderi olmak şerefine de nail olmuştur. Bu makalede Atatürk önderliğinde hazırlanıp başarıya ulaştırılan Kurtuluş Savaşı'nın tarihsel konumunu yeniden tartışıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kemal Atatürk, Türk Kurtuluş Savaşı, Misâk-ı Milli, Halkçılık Programı

The Historical Position of Turkish War of Independence

Abstract

The first period of the big fact called Turkish Revolution is the Turkish War of Independence. It has historical meaning for Turks of Turkey as well as Eastern nations. The Turkish War of Independence which was between the Mondros Armistice and the Lausanne Treaty that won re-establishment in the measure of the modern state of Turkey, not only rescued from imperialist domination and oppression, founded independently again, but

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (must.oral@hotmail.com).

also was an important fighting that actualized liberation from the imperialist domination and oppression for the other Eastern nations. Leader of this universal meaning fighting, Kemal Atatürk, had the honour of leader of the national war of independence of the Eastern nations especially with the national state plan and with stated method of approach for took an important steps for to be a fully independent state, modern Turkey's liberation. In this article we're discussing and re-explicating historical position of the Turkish War of Independence that organized and achieved with leadership of Kemal Atatürk.

Keywords: Kemal Atatürk, Turkish Independence War, Misâk-ı Milli, Halkçılık Programı

Giriş

Bu makalenin konusu, Modern Türkiye'nin doğuşunu hazırlayan en önemli tarihsel dönem saydığımız *Ulusal Kurtuluş Savaşı*'nin adından kapsadığı döneme, savaşın başlangıç tarihinden kesin barış dönemine geçiş dönemine; bu savaşın önderi Kemal Atatürk'ün tarihsel konumundan savaşın evrensel plandaki anlamına kadar ulusal açıdan yeniden bazı saptama ve hatırlatmalarda bulunmaktır. Konunun uzmanlarının, özellikle *Kurtuluş Savaşı* konusunda dersler verenlerin yakından tanık oldukları gibi, ilk tartışma savaşın adı ile başlangıç tarihi konusunda çıkmaktadır. Bu konuda ortaya konulan görüşlerin tarihî belgelere dayanmak yerine tarihî dayanaktan yoksun kişilerin ideolojik bakışına göre değiştiği de bir gerçektir. Oysaki belgelere dayanmayan tarih görüşü bir vakit sonra unutulup gitmektedir; tarihsel belgelere, özellikle dönemin kanıt ve tanıklarına dayanan birincil nitelikte tarihsel belgeler ışığında ortaya konulan görüş ve yorumların ise bilimsel bir tartışma yaratması yolunda gerçekten yararlı sonuçlar ortaya koyması mümkündür. Bu makalede ortaya koyduğumuz konuları, tarihin özgün belgeleri ışığında tartışıyoruz.

Savaşın Adına Dair

Kemal Atatürk, 5 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında yaptığı konuşmada *Türk inkılâbı nedir?* diye sormuş, *bu inkılâp kelimenin vehleten (ilk anda) ima ettiği ihtilâl manâsından başka, ondan daha vâsi bir tahavvül (değişimi) ifade etmektedir* şeklinde yanıtlamıştır. Bu konuşmasında Kemal Atatürk, bu geniş çaplı değişim hareketinin devlet şekli, toplumsal bağlar ve çağdaş medeniyet yönlerini kısaca açıklamış, bunların özünün *laiklik* (dünyevî bir zihniyet) olduğunu da vurgulamıştır. Kemal Atatürk, 5 Kasım tarihli konuşmasında 1925'e kadar Türk Devrimi'nin gerçekleşmesi yolunda yapılan çalışmaların iç ve dış düşmanlara karşı mücadele etmek ve ulusal iradeye uygun bir yönetim kurmak

amacına yönelik olduğunu belirtmiştir. Atatürk, 1925'ten itibaren devrimin düşünsel yönünü geliştirecek şekilde yeni yasalar yapılacağını ve yeni hukukçular yetiştirileceğini ayrıca ifade etmiştir¹.

Liselerde okutulmak için TTK tarafından 1931 yılında yayınlanan *Tarih* başlıklı eserin dördüncü cildinin ilgili kısmında *İstiklâl Harbi* deyimini kullanılıyor. Bu deyim, özetle *Şarkın dinî, içtimaî ve siyasî istibdadı ile Garp devletlerinin siyasî ve iktisadî tagallübünden (zorbalığından) masun yeni ve tam müstakil bir Türk Devleti kurmak için girilen çok cepheli millî mücahedenin (savaşımın), ikinci bir tabir ile 'kurtuluş hareketi'nin mecmuudur*² şeklinde tanımlanıyor. Kemal Atatürk'ün hazırlanmasını yakından takip ettiği bu kitaptaki *İstiklâl Harbi* tanımı, Türk Devrimi'nin ihtilal aşamasını oluşturan Kurtuluş Savaşı ile yalnızca askerî bir mücadelenin verilmediğini; siyasal, sosyal, düşünsel ve kültürel nitelikli bütün bir devrim hareketinin hedeflendiğini gösteriyor.

1925 sonlarından itibaren Ankara Hukuk Fakültesi'nde *İhtilâl Tarihi* dersleri okutulmaya başlanmıştır. Genel Kurmay Başkanı Müşir Fevzi Çakmak, 30 Aralık 1925'te Başbakan İsmet İnönü'den Anadolu istiklâl mücadelelerine resmî ve tarihî bir isim vermenin pek muvafık olacağını düşündüğünü belirtmiş, bu nedenle *Türkiye Kurtuluş Harbi* veya *Türkiye İstiklâl Mücadelesi* veya *Muhareberleri* adlarından birinin veya başka bir ismin verilmesi konusunda kendisinden müsaade istemiştir. İsmet İnönü, Müşir Fevzi Çakmak'a verdiği 12 Ocak 1926 tarihli yanıtında, Anadolu istiklâl mücadelelerine '*İstiklâl Harbi*' isminin verilmesinin uygun görüldüğünü bildirmiştir³.

Enver Ziya Karal, Türk Devrimi'nin üç sahada ve üç düşmana karşı çetin ve amansız bir mücadeleden doğmuş olduğunu belirtiyor ve bunu şöyle açıklıyor⁴: Türk vatanının ecnebî istilasından kurtarılması ve bu vatana karşı yıllardan beri beslenen istilâcı zihniyetin önüne set çekilmesi ile yeni Türk devletinin kurulması ve tekâmül ettirilmesi ve Türk cemiyetinin asrileştirilmesi ve yeni bir hayata başlaması. Buraya kadar kronolojik olarak aktardığımız, Türk Devrimi ve onun ihtilâl aşaması olan Ulusal Kurtuluş Savaşı ile ilgili tanımlardan şu sonuçları çıkarıyoruz: Türk Kurtuluş Savaşı, yalnızca düşman işgallerine karşı silahlı bir mücadele değil, aynı zamanda Türkiye'nin işgaline neden olan sosyal, ekonomik ve siyasal nedenlere ve zihniyet biçimine karşı da bir savaşımdır. Bu savaşım, milletin modern gelişmelerin dışında kalmasına neden olan ve ülkenin işgaline kayıtsız zihniyetle de mücadele demektir.

Nejat Kaymaz'a göre ise Türk Kurtuluş Savaşı, tarihsel konumu bakımından Türk toplumunu siyasal, sosyal, ekonomik, türesel, kültürel, düşünsel tüm

¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, 4. B., Ankara, TİTE, 1989, s.249-250.

² Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, 1931, s.57.

³ *İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar*, Ankara, Devlet Arşivleri, 1994, s.300-301.

⁴ "Türk İnkılabının Mahiyeti ve Önemi", *Tarih Semineri*, C.I, No.1, 1937, s.128-29.

alanlarda eskiden koparmak ve çağdaş dünya yaşamına yöneltmek için; bir yandan tutucu, gerici ve gelenekçi, ütöplast iç direniş güçlerine, diğeryandan emperyalist, kapitalist, sömürgeci ve fırsatçı dış güçlere karşı girişilmiş, mazlum ulusların baş kaldırma hareketlerine öncü ve örnek olan ve böylece, gerek Türk tarihinde gerek dünya tarihinde yeni evrelerin açılmasına yol açan *evrensel nitelikli* bir özgülük savařıdır⁵.

Kurtuluş Savaşı'nın Başlangıç Tarihi

Savaşın başlangıç tarihine ilişkin yazılarda 19 Mayıs tarihinin önplana çıktığını görüyoruz. Mondros Mütarekesi ile mütarekenin işgal güçleri tarafından uygulanma şeklinin Kurtuluş Savaşı'nın başlaması üzerinde önemli etkilerde bulunduğu da tarihî bir gerçektir. Bu mütarekenin 7. maddesinin işgal devletleri tarafından Türkiye'nin parçalanmasına yönelik olarak kullanılması, ülkenin bağımsızlık yolunda örgütlenmesini hızlandırıcı etkilerde bulunmuştur. Atatürk, 11 Ekim 1919 tarihinde Sivas'ta *Yeniğün* muhaborine, mütarekeden sonra milletin iki büyük *felaketle* karşı karşıya kalmış olduğunu açıklıyor: Birincisi, ülkenin ve ulusun maruz kaldığı haksız davranışlardır. İkincisi, bu davranışlar karşısında Osmanlı hükümetinin işgalci Yunanlarla işbirliğı yapacak tarzda hareket etmesidir. Atatürk'e göre bu nedenler bütün ülkede uyanışa yol açmış, millî örgütlerin oluşumunu doğurmuřtur⁶.

Kemal Atatürk, I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cepelerde yararlılıklar göstermiş seçkin bir kumandandır. Üstelik Anafartalar Cephesi'nde gösterdiğı yüksek başarılar dolayısıyla, henüz savaş sona ermeden *Anafartalar Kahramanı* olarak tanınmış bir kumandandır. Mütareke hükümleri bu sırada Yıldırım Orduları Kumandanı olan bu seçkin kumandana ulaştığında, endişe ve şüphelerini üst makamlara bildirmekten çekinmemiştir. Siyasî yollardan ülkenin kurtuluşuna katılmak amacıyla bulunduğu Yıldırım Orduları Grubu komutanlığından ayrılarak başkent İstanbul'a gitmiştir. İşte orduların komutanlığını yaparken orduyu önce Halep'in güneyinde konuşlandırmak istemiş, buradaki evlerden ordu muza ateş edilmesi üzerine Antep'in güneyinde durdurmuştur. Ayrıca Antep'te bulunduğu sırada ordunun elinde bulunan silah ve cephaneyi işgal güçlerine teslim etmek yerine yerel milis güçlerine dađıtmıřtır⁷. İşte Kemal Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşını yönündeki ilk adımını Antep'te atmıştır.

Kemal Atatürk, Mütareke döneminde İstanbul'da bulunduğu (13 Kasım 1918–16 Mayıs 1919) sırada siyasî bir yetki olarak çalışmak ihtimali azaldıkça, orduda tekrar bir askerî görev olarak ülkenin kurtuluşu yönünde çalışmaya karar vermiřtir⁸. Bu görev, geniş bir bölgede askerî ve mülki yetkilerle donatılan

⁵ "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliğı", *Belleten*, Nu.XL/160 (Ekim 1976), s.616.

⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, der. S. Borak-U. Kocatürk, 4.B., Ankara, TİTE, 1989, s.2-3.

⁷ Falih Rifki Atay, *Çankaya*, İstanbul, Doğan Kardeş, 1971, s.?

⁸ İsmet İnönü, "Devlet Kurucusu Atatürk", *Belleten*, Nu.LII/204 (Kasım 1988), s.779.

Ordu Müfettişliğidir. Kemal Atatürk, IX. Ordu'nun müfettişlik yetkilerini mümkün olduğunca arttırıp genişletmeye çalışmıştır. Kemal Atatürk'e bu görev, Samsun bölgesinde ortaya çıkan ulusal direniş hareketini bastırması için verilmişti, fakat o bunu Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı örgütlemek amacı yönünde kullanmıştır. Kemal Atatürk, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldiği zamandan itibaren resmî bir görev olarak ülkenin kurtuluşunu gerçekleştirmek istemiş, ancak bunun İstanbul'da mümkün olmadığını anlayınca Anadolu'ya geçmeye karar vermiştir. Kemal Atatürk, Samsun bölgesinde kendisine verilecek görevin kapsamını genişleterek, Türkiye'nin kurtuluşunu gerçekleştirmek amacıyla müfettişlik yetkilerini ve sorumluluk alanlarını iyice attırmaya çalışmıştır⁹.

IX. Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa'ya Harbiye Nezareti tarafından verilen 7 Mayıs 1919 tarihli yetki yönergesi yalnızca askerî değil, aynı zamanda mülkî görevleri de içeriyordu. Bu yönerge şu dört maddeden oluşuyordu¹⁰:

1-Müfettişlik bölgesinde asayişin sağlanması, devamlı kılınması ve asayişsizliğin ortaya çıkış nedenlerinin belirlenmesi; bölgede var olduğu söylenen silahların ve cephanenin ivedilikle toplattırılarak uygun depolara konulması veya koruma altına alınması; çeşitli yerlerde birtakım şûraların bulunduğu, bunların asker toplamakta oldukları ve gayri-resmî şekilde ordunun bunları koruduğu iddialarının araştırılması, eğer gerçekse kesin olarak önlenmesi ve benzer şûraların kaldırılması.

2-Bu görevlerin yapılabilmesi için III. ve XV. Kolordular, IX. Ordu Müfettişliği emrine verilmiştir; müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas, Van illeri ile Erzincan ve Samsun bağımsız sancaklarını kapsamaktadır; bu nedenle, buradaki yöneticiler, müfettişin görevini yürütmesi için vereceği direktiflere uyaçaklardır.

3-IX. Ordu müfettişlik bölgesi ülkenin sınırına yakın iller ile bağımsız livalar (Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kastamonu) ve kolordu komutanlıkları da söz konusu ordu müfettişinin görevini yapması sırasında isteklerini dikkate alacaklardır.

4-Müfettişlik, askerî konularda başvuracağı makam Harbiye Nezareti olmakla birlikte, diğer konular için ilgili (mülkî) makamlarla da haberleşebilecek ve Harbiye Nezaretini bundan haberdar edecektir. Yani askerî ve mülkî (sivil) yetkileri olacaktır.

Kemal Atatürk, yönergenin kendisine bilinçli olarak verilmediğini ve yetkiyi verenlerin amaçlarının kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak olduğunu belirtiyor¹¹. Kemal Atatürk, Kurtuluş Savaşı boyunca *geniş cephe* taktiği ile hareket

⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara, Bilgi, 1991, s.150-159.

¹⁰ **Atatürk ile İlgili 100 Belge**, Ankara,

¹¹ Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Ankara, AAM, 1991, s.7.

etmiştir. Bu amaçla, İstanbul'daki faaliyetleri sırasında bütün çevrelerle görüşerek, kurtuluş olanaklarını tanımaya ve araştırmaya çalışmıştır¹². Bununla birlikte, Osmanlı yöneticileri, ülkenin kurtuluşu yönünde gerçekçi ve ulusal bir iradede yoksundur. Mondros Mütarekesi'nden İzmir'in işgaline kadarki dönemde kurulan ve faaliyet gösteren bölgesel kurtuluş amaçlı dernekler ise mücadelelerini çoğunlukla hukuksal alanda yoğunlaştırmışlardır. Mütarekeden hemen sonra, ülkenin çeşitli yerlerinde kurulan *müdafaa-i hukuk*, *muhafaza-i hukuk*, *redd-i ilhak* adındaki bu yerel dernekler bölgelerinin haklarını savunmayı ve işgallere karşı korumaya öncelik veriyorlardı.

Kemal Atatürk'ün Tarihsel Konumu

Ulusal Kurtuluş Savaşını için kurulan ulusal derneklerin en zayıf yönleri, her birinin yalnızca memleketin belirli bir bölgesinin haklarını savunmaya önem vermeleridir¹³. Genelde 1918 sonlarında ve 1919 başlarında kurulan bu dernekler, bölgesel niteliklidir ve bunların esas amaçları kendi bölgelerini kurtarmaktır. Kemal Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varmasından sonra ülkenin bütününün kurtarılması yönünde önemli bir adım atılmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın bu gelişimi üzerinde, Yunan ordusunun İzmir'i işgaline karşı tepkilerin etkisi önemlidir. Kemal Atatürk'ün kurtuluş yöntemi ve şahsiyeti, bütün bu oluşumlara yeni bir boyut kazandırmakla kalmamış, ulusal nitelikli yeni bir mücadele dönemi de başlatmıştır.

Bu yerel dernekler, ülkeden koparılmaya çalışıldığı bulunan bölgenin Türklüğünü kanıtlama konusuna yoğunlaşmışlardır. Bu amaçla, tarihî gerçeklerle birlikte nüfus çoğunluğuna önem vermişlerdir. Örneğin 30 Kasım 1918'de kurulan *Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi*, Trakya'nın tarih, ırk, kültür ve ekonomi yönlerinden Türk olduğunu kanıtlamak için yayınlar yapıyordu¹⁴. Programına göre derneğin bütün çalışmaları, belgelere dayanarak dışarıya ve içeriye yönelik yayınlar ve konferanslarla meşru davası ile tarihsel hakkını savunmak ve kazanmaya yöneliktir. Bu dernek, gerek Osmanlı kamuoyuna gerekse yabancılara hitaben yayınladığı bildirimlerde bölgenin tarihî ve kültürel açıdan Türk-Müslüman olduğunu vurgular¹⁵.

Vilâyât-i Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuş ve 29-30 Mayıs 1919'da Erzurum'da geniş katılımlı iki toplantı yapmıştır. Toplantılarda, derneğin 17 Haziran 1919'da Erzurum'da bir kongre toplanması ve bir nizamname yapması kararı alınmıştır. Mayıs ayında yapılan toplantılarda, Erzurum vilayet merkezindeki aydınları derneğin amaçları doğrul-

¹² Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 5.B., Ankara, İmge, 2001, s.264.

¹³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, C.I, Ankara, TTK, 1959, s.59.

¹⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, s.123-124.

¹⁵ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, C.I, Ankara, TTK, 1955, s.123 vd.

tusunda etkin kılabilmek amacıyla bir *Heyet-i Faale* oluşturulmuştur. Amacı, bölgenin Türklüğünü tarihî ve kültürel kanıtlarıyla ortaya koymak olan heyet, 17 Haziran'da kongreye sunduğu 8 Haziran 1919 tarihli raporda Şarkî (Doğu) Anadolu'da bir *Türklük-Kürtlük meselesi* oluşturmak ve bir *Ermeni yurdu* kurmak isteyenlere yerli ve yabancı kaynaklardan kanıtlar göstererek mezkûr iddiaların temelsiz olduğunu göstermeye çalışmıştır¹⁶. Bu kanıtların genelinin tarihî nitelikte olduğuna bakılırsa adı geçen cemiyetin ve heyetin sorumluluk makamında bulunan kişilerinin biraz fazla iyimser oldukları anlaşılıyor.

Kemal Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a vardığında ülkede iki tür *kurtuluş* çaresinin bulunduğunu belirtiyor: İngiltere himayesini veya Amerikan mandasını isteyenler ile bölgesel kurtuluş çarelerini arayanlar. Onun *kurtuluş* ilkesi, yukarıdaki düşüncelerden bütünüyle farklı olan Kemal Atatürk, kendi kararını şöyle açıklıyor: Millî hâkimiyete dayanan kayıtsız şartsız ve bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak! Kemal Atatürk, bu düşünceyi gerçekleştirmek için şu stratejiyi izlediğini belirtiyor¹⁷:

Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak, olaylardan ve olayların akışından yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hazırlamak ve basamak basamak ilerleyerek hedefe ulaşmaya çalışmak... Eğer dokuz yıllık faaliyetimiz ve yaptıklarımız bir mantık silsilesi ile gözden geçirilirse, ilk günden bugüne kadar takip ettiğimiz genel doğrultunun ilk kararların çizdiği yoldan ve yöneldiği hedeften asla sapmamış olduğu kendiliğinden anlaşılır.

Kemal Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 24 Nisan 1924'te yaptığı uzun bir konuşmada Kurtuluş Savaşı'nın gelişimini belgelere dayanarak anlatmış ve o güne kadar olan gelişmeleri şu üç evreye ayırmıştır: Mondros Mütarekesi'nden Erzurum Kongresi'ne, Erzurum Kongresi'nden İstanbul'un işgaline, İstanbul'un işgalinden *bu dakikaya kadar*. Kemal Atatürk, uzun açıklamasının sonlarında, yedi yüz senelik uzun ve heybetli bir hayat geçirmiş Osmanlı milletinin yıkılmanın eşiğine gelmiş olduğunu ve bunun TBMM'yi yakından ilgilendirdiğini ayrıca belirtiyordu¹⁸. Aslında burada reel anlamda var olan bir Osmanlı milletinden bahsetmek tarihsel anlamda mümkün değildir; çünkü *Osmanlı milleti* gerçekte bir Tanzimat projesidir.

Kemal Atatürk, 16/17 Ocak 1923 gecesinde İzmit'te İstanbul gazetecileri ile yaptığı toplantıda yaptığı konuşmada ise *Millî Mücadele* deyimini kullanmıştır. Mücadelenin amacının ve hedefinin, *milletin tam bağımsızlığını ve kayıtsız şartsız egemenliğini sağlamak ve sürdürmek* olduğunu belirtmiştir. Milletimizin dışarıya karşı bağımsızlığını kazanabilmek için izlediği yolunu *Misâk-ı Millî* ile millî

¹⁶ Cevat Dursunoğlu, **Millî Mücadelede Erzurum**, Ankara, 1946, s.13 vd.

¹⁷ Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, s.8-9.

¹⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, yay.haz. N. Arsan, 4.B., Ankara, TİTE, 1989, s.12-60.

egemenliğini sağlayabilmek amacını ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile saptadığını açıklamıştır¹⁹.

Misâk-ı Millî'nin Evrensel Anlamı

Kemal Atatürk'ün, başında bulunduğu Kurtuluş Savaşı ile sadece Türkler için bir kurtuluş savaşımını değil, emperyalist Batının tahakkümü altında bulunan bütün ülkelerin kurtuluşuna örnek bir hareket olmak amacıyla olduğunu anlıyoruz. Bunun içinse öncelikle *tam bağımsız* bir Türkiye kurmak amacıyla olduğunu çıkarabiliriz. Ancak tam bağımsız Türkiye kavramı ile ilk etapta ekonomik anlamda tam bağımsız bir Türkiye anlaşılıyor. Atatürk, 1 Mart 1922 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada *bugünkü mücahedatımızın gayesi istiklâl-i tamdır. İstiklâlin tamamıyeti, ancak istiklâl-i malî ile mümkündür*²⁰ diye belirtiyordu. Haziran 1921'de Ankara'da Fransız diplomatı Franklin Bouillon ile yaptığı görüşmede *tam bağımsızlık* kavramını şöyle açıklıyor²¹: *Tam istiklâl demek, elbette, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel v.b. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydiklarımın herhangi birinde istiklâlden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla istiklâlden yoksun kalması demektir.*

Tam bağımsızlık yolunda mücadele veren Türklerin ilk belgesi olan Misâk-ı Millî, Atatürk'ün ifadesiyle *Türkiye'nin millî hududunu tespit için bir esasa istinat etmek* düşüncesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Misâk-ı Millî, Atatürk tarafından Erzurum Kongresi'nde oluşturulmaya başlanmış, Mebuslar Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda kabul edilmiş ve 17 Şubat 1920'de ise dünyaya ilan olunmuştur. Altı maddeden oluşan ve Kurtuluş Savaşı'nın programı niteliğini taşıyan bu tarihî belgenin oluşum sürecinde, Wilson prensiplerinin 12. maddesinden hareket edilmiş, kamuoyuna İtilaf devletlerinin söz konusu maddeyi ihmal ettikleri de açıklanmıştır²².

14 maddeden oluşan Wilson Prensipleri yalnızca Osmanlı aydınlarına değil, Kemal Atatürk gibi Anadolu'ya geçip Kurtuluş Savaşı'nı başlatan şahsiyetlere de büyük cesaret vermiştir. Türkiye'yi ilgilendiren 12. maddesi şöyledir²³: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkleri yaşadığı kesiminin egemenliği sağlanmalı, fakat bugün Türk yönetiminde bulunan öteki uluslara kesin ve her türlü kuşkudan uzak bir yaşama güvenliği ve kendi gelişmelerini istedikleri gibi yürütecek kesin ve engelsiz fırsatlar olanağı verilmeli, Çanakkale boğazı bütün ulusların gemilerine ve ticaretine, uluslarca sağlanacak güvenlik altında ve sürekli olarak açık bulundurulmalıdır.

¹⁹ Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, İstanbul, Kaynak, 1993, s.87-89.

²⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s.243.

²¹ Atatürk, *Nutuk*, s.423.

²² Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikalar*, Ankara, TTK, 1991, s.871-881.

²³ Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 1. Kitap, s.63-64.

Misâk-ı Millî metni, son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde kesin şeklini almıştır. Buna karşın, bu belgede Osmanlı Devleti ve Osmanlı Hükümeti kavramları yanında *Türkiye* sözcüğünün de kullanılması son derece önemlidir. *Misâk-ı Millî*'nin beşinci ve altıncı maddesi, Türkiye'nin ulusal ve iktisadi gelişmesinin önünde önemli bir engel olan kapitülasyonlarla ilgilidir. Diğer dört madde ulusal sınırların saptanması hakkındadır²⁴. Kemal Atatürk, Lozan Barış Konferansı devam ederken, 19 Ocak 1923'te *Misâk-ı Millî*'nin pratikte sağlandığını açıklamıştır²⁵ ki, son derece haklıdır.

Bu açıklamaların ışığında Ulusal Kurtuluş Savaşı, Mondros Bırakışması ile Lozan Barış Antlaşması arasındaki dönemi kapsayan yaklaşık beş yıllık bir mücadele dönemidir. Lozan Barış Antlaşması, Kemal Atatürk'ün de ifade ettiği gibi *Türk milletine karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sèvres Antlaşması ile tamamlanmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir* bir belgedir²⁶. 18 Temmuz 1923 tarihli *Times* gazetesinde Lozan Barış'ının tarihsel konumunu şöyle açıklıyordu²⁷: *Cihan, muahedenin ihtiva ettiği dersleri anlayacaktır. Ancak böyle bir muahedeyi elde etmek bile çetin çalışmalara ve meşakkate mal olmuştur. Bu gibi vaziyetler karşısında en salim politika, Türkiye'yi olduğu gibi, nasılsa öyle tanımaktır. Maziyi arayabiliriz, fakat onu iade edemeyiz.*

Kemal Atatürk'ün Halkçılık Programı

Kemal Atatürk'ün yukarıda milletin millî egemenliğini sağladığı dediğini açıkladığımız *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* TBMM'nin biçim ve niteliğini belirleme çabasının sonucunda oluşturulmuştur. Bu tarihi çabanın ilk somut ürünü Kemal Atatürk tarafından hazırlanan ve 13 Eylül 1920'de *BMM Reisi Mustafa Kemal* imzasıyla Meclise sunulan *Halkçılık Programı*'dır. Programın hazırlanış biçimi, programa hükümet programı niteliğini kazandırır (Kemal Atatürk, 24 Nisan 1920'de yeni bir hükümetin kurulması amacıyla Meclis Başkanlığına verdiği önergede *halk hükümeti* kavramını kullanmıştır). 31 maddeden oluşan *Halkçılık Programı*, 18 Eylül 1920'de incelenmek üzere özel komisyona gönderilmiş, fakat bu sırada hükümetle komisyonun program üzerinde görüş ayrılığı yaşaması ve Konya isyanı nedenleri ile ancak iki ay sonra Meclis gündemine alınabilmiştir. Komisyon, söz konusu programın amaç ve öğreti bölümünü 18 Kasım 1920'de *BMM Beyannamesi* olarak ilan etmiş, diğer bölümünü ise *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* olarak yeniden düzenlemiştir²⁸.

²⁴ *Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını*, Ankara, AAM, 1990, s.201-202.

²⁵ *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.188-189.

²⁶ Atatürk, *Nutuk*, s.518.

²⁷ Ali Naci Karacan, *Lozan*, C.II, İstanbul, Milliyet, 1971, s.628.

²⁸ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, Ankara, 1997, s.196-202.

18 Kasım 1920 tarihli *BMM Beyannamesi'*nde meclisin ve hükümetin sosyal ve siyasî görüşü ile kurulmakta olan yeni devletin temelleri de açıklanmıştır²⁹. Beynamede, meclisin emperyalist devletlerin, devleti ve milleti ortadan kaldırma tehlikesine karşı, ülkenin hakkını korumak ve savunmak amacıyla toplandığı belirtiliyordu. Aynı bildiriye, meclisin şu iki temel hedefinin olduğu açıklanıyordu: Birinci hedefi ulusal sınırlar içindeki Türkiye halkını, emperyalizmin ve kapitalizmin tahakküm ve baskısından kurtararak iradesinin ve egemenliğinin sahibi yapmaktır. İkinci hedefi ise halkın eskiden beri maruz kaldığı yoksulluğun nedenlerini yeni vasıtalarla ve örgütlerle kaldırarak toplumu refaha ve mutluluğa kavuşturmak³⁰.

Bu önemli bildiriye Türk Kurtuluş Savaşı'nın amacı ve hedefi bütün olarak ve açıkça ortaya konuluyordu. Birincil hedef olarak görünen milleti emperyalist Batının tahakküm ve baskısından kurtarmak ve bağımsız ve tarihî bir millet olarak yeniden dünyada yerini almaktır. Bu amacın modern bir millet olmak bilinci ve donanımı sayesinde mümkün olacağı aşikârdır: Milletimizi bir refah toplumu haline getirmek.

Kemal Atatürk, 12 Aralık 1922'de bir gazeteciye verdiği demeçte Türkiye Devleti'nin ve TBMM Hükümeti'nin temel niteliğini anlayabilmek için, anayasanın dikkatle incelenmesi gerektiğini, bu konuda kendisi tarafından söylenen bir nutkun gözden geçirilmesinin uygun olacağını da açıklamıştır³¹. Kemal Atatürk, 1 Aralık 1921'de Mecliste *Bakanlar Kurulunun Görev ve Yetkisini Belirten Kanunun Teklifi* münasebetiyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında hükümet şeklinin mevcut hükümet biçimlerinden hiçbirine benzemediği eleştirileri üzerine *biz bize benzeriz düsturunu benimsediği*³² anlaşılıyor.

Aynı konuşmasında Kemal Atatürk, *halkçılık* düşüncesini de şöyle açıklıyordu: *Halkçılık, nizam-ı içtimaisini sâyine (emeğine), hukukuna istinat ettirmek isteyen bir meslek-i içtimâidir. Efendiler! Biz bu hakkımızı mahfuz bulundurmak, istiklâlîmizi emin bulundurmak için heyet-i umûmiyemizce, heyet-i milliyemizce bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı heyet-i milliyeye mücahedeyi (savaşım) caiz gören bir mesleği takip eden insanlarız. Binaenaleyh bu ve bu gibi teşvikatla ve izahatla hükümetimizin istinat ettiği esasın, ilm-i içtimâîye müstenit bir esas olduğunu bâriz bir surette görürüz!...*

Kemal Atatürk, Hükümetin *bir halk hükümeti* olduğunu sıkça dile getirmiştir³³. Türkiye'de *halkçılık* düşüncesinin gelişiminde Kurtuluş Savaşı önemli bir evredir. Bu dönemde *halkçılık*, özellikle 1921 Anayasası görüşmeleri sırasında

²⁹ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C.II, İstanbul, İstanbul, 1965, s.116.

³⁰ Naşit H. Uluğ, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, Milliyet, 1973, s.279–280.

³¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, s.74.

³² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s.211–212.

³³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, s.49, 72; *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, s.190.

yeni bir boyut kazanmış, memur otokrasisine karşı bir silah olarak kullanılmıştır³⁴. Bununla birlikte *halkçılık*, yalnızca ülkenin siyasal ve toplumsal yapısıyla ilgili bir düşünce olmakla kalmamış, Rusya'nın *Bolşeviklik* ideolojisine karşı bir kalkan işlevi de görmüştür. Kemal Atatürk, 14 Ağustos 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada Meclisin *halkçılık* düşüncesine dayandığını, bunun Bolşevik prensiplerine zıtlık göstermediğini, fakat kendilerinin milliyetçi olmakla Bolşevik Ruslardan ayrıldığını³⁵ ayrıca açıklamıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın Evrensel Konumu

Sovyet Rusya ve Kemalist Türkiye, ideolojik farklılıklarına rağmen Batılı emperyalist güçlere karşı mücadele fikrinde birleşmişlerdir. Kemal Atatürk, bu savaşımın evrensel boyutlarının ve tarihsel anlamının pekâlâ bilinciyle hareket ediyordu. Fransız gazetecisi *Berthe Georges-Gaulis*, 1921'de yayınlanan eserinde Ankara'yı *Milliyetçiliğin Kâbesi* olarak tanımlıyordu; Ankara yollarında Asya'dan gelmiş delegelere rastladığını belirterek savaşın evrensel boyutuna işaret ediyor ve ardından savaşın etkilerine ilişkin şu önemli tespitte bulunuyordu: *1920 yılında Türk milliyetçiliği az zamanda bütün Asya'ya yayılacak olan bağımsızlık hareketinin başına geçti*³⁶.

Bu birkaç örnek bile Kurtuluş Savaşı döneminde Kemalist hareketin yönetim merkezi Ankara'nın Doğunun İslâm ulusları için önemli bir çekim merkezi olduğunu gösteriyor. Şeyh Senusî'nin bu dönemdeki faaliyet ve çalışmaları da buna dâhildir.

Fransız gazetecinin gözlemlerini doğrulayıcı nitelikte bilgiler veren H. Edip, TBMM'nin açıldığı sıralarda Mecliste *Batı Mefkûresi* ve *Doğu Mefkûresi* adında iki düşünce akımının bulunduğunu, ikincisinin daha güçlü olduğunu anlatıyor, Erzurum Kongresi'nden itibaren Atatürk'ün karargâhında bulunan *Abdurrahman* adında bir Afganlının *Hâkimiyet-i Milliye*'nin çıkmasında görev aldığını anlatıyor³⁷.

Kemal Atatürk, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'ni açış konuşmasında, önce Asya'nın ve Afrika'nın çeşitli yerlerinde Batılı emperyalist devletlere karşı yürütülen ulusal kurtuluş savaşları hakkında kısaca bilgi verir ve sonra bu bağlamda Kurtuluş Savaşı'nı değerlendirir³⁸. Kâzım Karabekir'e gönderdiği 6 Mayıs 1920 tarihli bir telgrafta *vaziyet-i umumiye-i siyasetimiz ve Bolşeviklerle kesbi ittifak için aradan emperyalizm siyasetine alet olan Ermeni hükümetinin ret ve imhası*

³⁴ Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, s.34-35; Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünsel Yapısı*, s.206-207.

³⁵ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s.102.

³⁶ *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*, İstanbul, Rado, 1981, s.52, 140.

³⁷ Halide Edip-Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İstanbul, Atlas, 1994, s.111, 128-129.

³⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I, s.3-4.

meselesinin mecliste görüşüldüğünü ve şu kararın alındığını bildiriyor³⁹: Binaenaleyh Bolşeviklerle şeraiti müşarekemiz az çok tebellür etmeden ve hututu esasiyemiz tesbit ve bize temin edecekleri maddi muavenet tayin edilmeden evvel fiilen bunlarla teşrik-i mesai calibi mehâzir görüldü.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri Kemal Atatürk, Doğulu ulusların kurtuluş savaşımının da lideridir. 7 Temmuz 1922 tarihli konuşmasındaki şu sözleri hareketin evrensel anlamını ve amacı ile niteliğini açıkça ortaya koyuyor: *Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye âzîm ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar, kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye, şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının icabatını değil, tarihin hakikî icabatını takip edecektir. Filhakika mevcut tarihlerin kaydettiği hâdisat milletlerin hakikî efkâr ve âmâli, harekâtı değildir...*

Sonuç olarak, Atatürk liderliğinde Mondros Mütarekesi ile Lozan Muahedesi arasındaki beş yıllık uzun ve çetin bir savaşım sonucunda kazanılan Türk Kurtuluş Savaşı, yalnızca Türkiye'nin Batılı emperyalist devletlerin tahakküm ve zulmünden kurtarılması anlamına gelmiyor, aynı tahakküm ve zorbalığa maruz kalan bütün Doğulu ulusların kurtarılması yolunda örnek bir savaşım olma özelliğine de sahiptir. Bu nedenledir ki, anti-emperyalist ve anti-kolonyalist bir niteliğe sahip olan *Kemalist* hareketin içeride uygulama alanına koymaya çalıştığı anayasal, sosyal ve kültürel politika ile koşutluk içindedir. Dışarıya karşı politikasını *Misâk-ı Millî* ile ortaya koyarken, içerideki politikasını da *Halkçılık Programı* ile ortaya koymaya çalışmıştır. Bu iki belgenin ışığında ilerleyen Atatürk önderliğindeki ulusal kurtuluş savaşımı, silahlı savaştan sonraki iktisadî savaşım yolunda ilerlerken bazı noktalarda farklı politika ve uygulamalara yönelmiştir. İçeride liberal ve kapitalist yapılanmaya gittiği ve kurtuluş savaşı sırasında ittifak yaptığı ortakları ile yollarını ayırdığı ölçüde tarihî köklerinden ayrılmaya başlamış ve emperyalist Batının müttefiki olmaya başlamıştır. Ancak Kemal Atatürk'ün tam bağımsız bir Türkiye ideali de tarihteki yerini almıştır.

³⁹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.IV, Ankara, AAM, 1991, s.333.

KAYNAKÇA

- Adivar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Atlas, 1994.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Ankara, AAM, 1991.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk Vesikalar**, Ankara, TTK, 1991.
- Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, İstanbul, Doğan Kardeş, 1971.
- Atatürk ile İlgili 100 Belge**, Ankara.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, yay. haz. N. Arsan, 4.B., Ankara, TİTE, 1989.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, 4. B., Ankara, TİTE, 1989.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.III, der. S. Borak-U. Kocatürk, 4.B., Ankara, TİTE, 1989.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C.IV, Ankara, AAM, 1991.
- Bıyıkhoğlu, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C.I, Ankara, TTK, 1959.
- Bıyıkhoğlu, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele**, C.I, Ankara, TTK, 1955.
- Dursunoğlu, Cevat, **Millî Mücadelede Erzurum**, Ankara, 1946.
- Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Ankara, 1997.
- İnönü, İsmet, "Devlet Kurucusu Atatürk", **Belleten**, Nu.LII/204 (Kasım 1988).
- İstiklâl Harbi ile İlgili Telgraflar**, Ankara, Devlet Arşivleri, 1994.
- Karacan, Ali Naci, **Lozan**, C.II, İstanbul, Milliyet, 1971.
- Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, İstanbul, Rado, 198.
- Millî Mücadele Dönemi Beyânnâmeleri ve Basını**, Ankara, AAM, 1990.
- Selek, Sabahattin, **Anadolu İhtilali**, C.II, İstanbul, İstanbul, 1965.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, **Tarih IV: Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, 1931.
- "Türk İnkılabının Mahiyeti ve Önemi", **Tarih Semineri**, C.I, No.1, 1937, s.128-29.
- "Türk Kurtuluş Savaşının Tarihsel Konumu ve Niteliği", **Belleten**, Nu.XL/160 (Ekim 1976).
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Ankara, Bilgi, 1991.
- Timur, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5.B., Ankara, İmge, 2001.
- Uluğ, Naşit H. Uluğ, **Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet, 1973.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 17-32.

RISK OF AN EPIDEMIC DISEASE AMONG THE IMMIGRANTS DURING THE PROCESS OF POPULATION EXCHANGE AND “DESTRUCTION OF RATS”

Kemal ARI*

Translated by Aytül Ergül ONURSAL**

Abstract

The Population Exchange was a convention signed between Greece and Turkey on January 30, 1923. The convention proposed mandatory migration, a massive expulsion of 1,200,000 Greek Cypriot Orthodoxes to Greece and 500,000 Muslim Turks to Turkey. One of the major problems of large migration movements is the health problems that migrants might face. That was also the case during the exchange of Turkish and Greek populations. One of the most dreadful, crucial problems was the possibility of an outbreak of the plague. The rumors implying of that possibility were spread around at the time and that was disturbing the Turkish authorities. And for that very reason, the Turkish ships travelling to Greece to return Turkish immigrants were obliged to be disinfected beforehand. The event was nicknamed as “Waste of Rats” in the literature of the time. A regulation was issued pointing out the required immediate actions to be taken. Those were not applying the new regulation, not cleaned and pesticated throughly, or refusing exterminating rats, were not allowed to travel to Greece and bring back immigrants. Istanbul Porth Authority was in charge of checking all departing ships to Greece in that manner.

Keywords: Population Exchange, forced migration, Turkey and Greece, Waste of Rats, Istanbul Port Authority

* Prof. Dr. Dokuz Eylul University, (kemalari1965@gmail.com).

** Florida, US, (aytulergul1@hotmail.com)

Mübadele’de Göçmenlerde Salgın Hastalık Riski ve “Fare İt- laftı”

Öz

Mübadele, 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmış bir sözleşmedir. Bu sözleşme ile 1.200.000 Ortodoks Rum Yunanistan’a, 500.000 Müslüman Türk de Türkiye’ye zorunlu olarak göç ettirildi. Büyük göç hareketlerinin en önemli sorunlarından biri göç eden kişilerin karşı karşıya kalabileceği sağlık sorunlarıdır. Mübadele’de de bu sorun yaşandı. En önemli zorluklardan biri mübadele göçmenlerinin karşılaşılabilecekleri veba salgınıydı. Bu yönde söylentiler, Türk yetkilileri çok rahatsız etti. Bu nedenle Yunanistan’a göçmenleri almak için giden Türk gemilerini dezenfekte etme zorunluluğu getirildi. Bu dönemin kaynaklarında “Fare İtlaftı” olarak değerlendirildi. Buna göre bir yönetmelik çıkarıldı. Bu yönetmeliğin kurallarını uygulamayan ve geminin her yanını temizleyip ilaçlamayan ve fare temizliği yapmayan gemilerin Yunanistan’a gitmesine ve oradan göçmen alıp getirmesine izin verilmedi. Giden gemilerin bu yönde denetimini, İstanbul Liman Yönetimi yapıyordu.

Anahtar Sözcükler: Mübadele, Türkiye ve Yunanistan, Göçmen Taşıma, Fare İtlaftı, İstanbul Liman Yönetimi

“How should they have given a thought to anything like plague, which rules out any future, cancels journeys, silences the exchange of views. They fancied themselves free, and no one will ever be free so long as there are pestilences...”

These words were uttered by Dr Rieux, the main character of *The Plague* written by the existentialist thinker , Albert Camus¹.

It is certain that no one is free when confronted with disasters; and especially if this disaster is a disease like plague which has had effects lasting over centuries and which has taken so many lives²

During the medieval ages, there were disasters in the western world that were considered as The Four Horsemen of the Apocalypse: War, famine, death and plague.

Plague was never mentioned alone; there was a being which was always

¹ Albert Camus, *Veba* , Varlık, İstanbul, 1987.

² Nihat Özyardımcı, A. Hilmi Gürses, *Yurdumuzda ve Dünyada Verem Savaşı ve Düşündürdükleri*, Bursa, 2004, p. 12; İzzettin Beştaş, “Sözlü Tarihin Tanıklığında Cumhuriyet Döneminde Buldan’da Verem Gerçeği ve Veremle Mücadele”, *Buldan Sempozyumu (23-24 November, 2006)*, Buldan, 2006, p. 200.

mentioned with it and they were like twins:

Plague and rats

Plague has always been among the most feared pestilences through the course of history. Seas and harbours have been known to play an important role as the places where this disease spread. First, the ships would come alongside the docks; and then people with the plague virus that had been passed onto them by the rats on the ships would disembark. Even if there would be no plague virus on the ship, if the ship had gone into the harbour of a city where there was plague epidemic, rats carrying that virus would come onto the ship by climbing on the ropes tying the ship to the docks. If there were rats that were carrying the virus, then that ship would bring the virus to the city that it would stop at next. If the virus had invaded the shores and harbours, then rats would climb onto the ship and carry the virus onto the ship. In other words, ships and their main guests - rats - would continue carrying the plague virus to wherever they would go. Rats love damp and dingy places, and there were many places in the narrow passages on the ships where they could easily hide. They would reproduce in abundance, and if they had the plague virus, the sharp and aggressive mutation of the virus would occur in their bodies,

As it is in our modern era, marine transportation used to be the fastest and cheapest means of transporting people and cargo from one place to another in the past. When transporting people and cargo, first sailing ships, and after the Industrial Revolution, steam engine ships would also transport the plague virus. After long voyages, these ships would carry not only the plague virus but also diphtheria, variola, measles and scarlet fever viruses from one harbour to another. However, plague virus was undoubtedly the most dangerous of all the viruses these ships carried. Plague was a pestilence. Any ship taking cargo or passengers from a place that had the plague virus had the risk of transmitting this deadly virus to everywhere it went to. This virus made its appearance at different times at different places. Though it was unidentifiable at first, the virus was generally referred to as *The Curse of God* or *Black Death* in pagan cultures and millions of people had lost their lives in many places. Millions were recorded to have died in Palestine, Ethiopia, Greece and the Roman Empire during the antiquity.

Some epidemics are very ambitious and they would not come to an end. For example, the plague epidemic that started near the Caspian Sea continued for about 400 years. In such a large time span, millions of people suffered and died. This disease that made frequent appearance in the far east was almost never absent in the Middle East. This epidemic virus which could either spread from the dead rats or flea bite would cause unbearable pain in people. After this virus would make its presence in the body of a person, a black spot would appear under his/her armpits. After the formation of the black spot, there would

be bubos about the size of an egg on his neck, armpits and crotches. Deaths which would be the inevitable end during *Bubonic Plague* would cause a strange feeling of fear in anyone who would witness the death of a person from this disease. At first, the victim chosen by the virus would suffer from severe fever. Fever would be followed by shivering and sense of freezing, and a week after the virus would be transmitted to a person's body, it would destroy its victim mercilessly. The deceased person would do a departure dance as he would pass away and this dance would be interpreted in various ways by primitive cultures. The person would make strange movements as an outcome of the mental delusions he would be having, and those watching the person die would be frightened. Soon after the earthquake in 628, there was a big plague epidemic in Istanbul. During the days when the epidemic was at its peak, the number of mortalities per day would exceed a thousand, turning Istanbul into a mass tomb. It was being said that even the observation towers were filled with dead bodies upto their top. Death had descended down on the city like a dark cloud, and mental delusions would make people jump into the deep sea. There was almost no place left to bury the dead. According to rumors, dead bodies would be piled up on top of one another on boats and would be let go on the sea³. Urine, sweat and saliva of those who had suffered and died from plague would have an unbearable smell. There was also pneumonic plague which would be the condition when the virus would be in the lungs. After maintaining its presence in the body for a period of time, thick and bad smelling blood would come off from the nose of the patient and he/she would die within 24 hours. There was no way to protect oneself from the plague which spread extremely fast. The only solution was either to bury the corpse in very deep dug pits or burn them. As there was no information about how the virus would spread, no way of quarantining could be thought of. In the 14th century, this disease respread from central Asia to south and west, and from there to Europe. Black death freely lingered in Suriye and Egypt during Medieval Ages for many centuries. Of course, the effects of the virus were observed in Asia Minor. Plague was always present during the Seljuks and the Beylics period and it tyrannized the inhabitants of the Ottoman Empire during the 15th century. The Ottoman Empire had also its share from this disease⁴. This disease lasted for so long and was so effective that it even made the historian Ali of Gallipoli write verse about⁵.

Plague never stopped, and it never retreated from clumsiness and aggressive attitude. It joined with other contagious diseases and it gave suffering to mankind throughout history. It was during the 16th Century that there was a

³ Prokopius, *İstanbul'da İsyan ve Veba*, Çeviren: Adil Calap, Lir, İstanbul, 2002, p.237-246; Ömür Ceylan, "Ölümün Adı Veba", http://turkoloji.cu.edu.tr/_ESKI%0TURK%20%20EDEBIYATI/ceylan_veba.pdf, p. 2.

⁴ Şevket Pamuk, "Kara Ölüm Ortadoğu'da", *Tarih ve Toplum*, VII/40 (April, 1987), p. 41.

⁵ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1997; M.W. Flinn, "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba", *Tarih ve Toplum*, VII/ 39, p. 28-29.

plague epidemic in Istanbul and thousands of people lost their lives. The British Ambassador Edward Barton , who had been sent to Istanbul by Queen Elizabeth with hopes of becoming allies with the Ottoman Empire against the king of Spain, was among the ones who died. Barton was burried in Heybeliada, and *The famous and honorable spokesperson of Queen Elizabeth Edward Barton went on a naval expedition with the Turks, and he passed away on the return voyage. May his soul rest in peace* were engraved on his tomb stone.

This dangerous epidemic made its appearance at different times at different places and wherever it spread, it caused the death of thousands of people and it was one of the most feared diseases during the transition from the Ottoman Empire to the Turkish Republic⁶. Risk of plague was of a major concern in the population exchange which was a mass migration involving thousands of people and it was regarded as a problem to be paid special attention to.

At that time, there were many contagious diseases that were every where and mos common of these disease were malaria, trachoma, measles and smallpox. Poor living and insufficient nutrition conditions and poverty and underdevelopment, insufficient advancements in vaccines and medicine, lack of concern for environmental hygiene , and numerous impossibilities and lack of knowledge were all responsible for not being able to fight against a simple epidemic. During wars, number of people who died owing to an epidemic disease was far more than the number of those who were killed by the enemy. The impact of epidemic diseases on the society was so severe that Turkish literature also gained literary works like that of Albert Camus⁷.

Mass migrations were the most suitable environments for epidemic diseases. Before Turkish War of Independence came to an end, Turkish Greeks had already left Turkey and arrived in Greece⁸. The exceptional over population in Greece increased the risk of an epidemic. The research done among the homeless immigrants in Greece revealed that there were 3 cases of spotted fever⁹. This disease known as spotted fever among people was actually typhus. It was an extremely dangerous virus , and if precautions were not taken, it would spread at an alarming rate and cause masses to die. Hunger, exhaustion, unhygienic conditions, disasters that occurred one after another caused proximity among people to decrease and people came into close contact with one another, and all of these conditions were ideally suited for the spread of the virus. The most effective agent that caused the the rapid spread of the virus were the fleas resulting from unhygienic conditions. A flea would bite a person who

⁶ Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK, Ankara, 2005

⁷ Reşat Nuri Güntekin, *Salgın ve Madalyonun Ters Tarafı*, İnkılap, İstanbul, 2005.

⁸ Kemal Arı, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Beşinci Astkeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılardan Türkiye (İstanbul, 23-25 Ekim 1995)*, I, Gnkur. ATASE, Ankara, 1995, p. 496-504

⁹ Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası (*THAM*), III/ 31(15.03.1340), p. 226.

would have the typhus virus and then the flea would also have that virus, Within 3-4 days, the virus would gain maturity in the flea, and then the flea would pass it onto another person . The flea did not need to bite a person to pass the virus to a person. Anything remaining from the flea would be passed onto another person through a small itch . Even through a small nail cut , the virus may be transmitted to another body. The main reason for the spread was not the flea bite, but it was what would be remaining from the flea. In other words, the remainder would be the source of the spread. During those times, antibiotics had not been invented. Therefore, the only remedy known was to isolate the patient and free the patient from fleas. Even so, once the virus would make its passage into one's body, it would not take long for the flea to spread like a spider web and it would reach to even the furthest tissue via the capillaries and it would reproduce either in the brain or in the nerve system and cause paralysis. Therefore, the presence of typhus among the immigrants caused serious concerns. Moreover, there was syphilis that was a common disease in Anatolia during those times.

It was during these concerns that the Turks who were going to be exchanged started their journey. Towards the end 1923, there was a scarlet fever epidemic among these people. As a result of the negotiations made with the Greek Governments, the Salihli State Doctor Mahmut Bey was stationed in Kavala so as to do research about this disease among the Turkish immigrants who were going to be transported to Turkey. The research revealed that there was scarlet fever among these immigrants. Although scarlet fever was not a fast spreading disease as typhus was, it was still a disease to be worried about. The symptoms of scarlet fever was the occurrence of red spots on a person's body. This disease would start as a round shaped virus would make its passage into a person's body and would stick on the throat and tonsils. Once a person with the virus would sneeze or cough, the virus would spread. The signs of the disease were trembling, fever, and swollen tonsils , and following these symptoms would be the red spots appearing on the body of the person. In the later stages of the disease, the virus would damage the kidneys and sometimes even result in death of the patient. The patient would definitely have to be isolated from other people and the best treatment would be to rest. However, taking these precautions was not possible among the immigrants as they were on the roads trying to arrive in Turkey, and travelling under such conditions was ideally suited for the spread of the disease. Doctor Mahmut Bey had diagnosed the disease and had informed Turkish officials about it, and Aksaray State Doctor Refet Bey was also sent to Kandiye to do research in Kandiye and the neighboring places¹⁰.

It was seen in the research that although this virus was present among the

¹⁰ *Ahenk*, 19.01.1923.

immigrants, it could be taken under control. However, plague and cholera were the most worrying diseases. There was almost no chance to take any preventive actions in case there was a plague or cholera outbreak. Immigrants would be severely affected by this epidemic, and it was feared that it would be carried to Turkey by these immigrants. Hence, immigrants who were being transported on Turkish ships were closely observed by the Red Cross institutions. Although there did not seem to be anything to be worried about at first, after the rough conditions on the ship, when the immigrants disembarked, there were several suspicious observations. Therefore, there needed to be strict cooperation between Ministry of Health and Ministry of Housing for the population exchange. Immigrants had to be vaccinated first against variola at the embarkment docks. Once an immigrant would be vaccinated, he would get his vaccination documents, and only then he would be allowed to embark. However, getting vaccinated before embarking was not satisfactory. Therefore, quarantines were established in places such as Urla, Tuzla and Mersin. In addition to quarantines, micro health stations were established in order to perform the health controls of the immigrants at every disembarkment point. 1 There were doctors and other secondary health staff on the ships to do health inspections. If there were any suspicious cases, the immigrant would be warned and precautions were taken. For example, in a letter dated February 1, 1924, addressed to Bursa provincial authorities, it was stated that there were some suspicious observations among the immigrants who were located in Bursa, and that there should be a careful investigation about whether there was a contagious disease among them or not. In those days, immigrants from Salonika and its provinces had settled in Bursa. There had been several suspicious deaths among the Greek Orthodox in and around Salonika. The causes of these deaths were not exactly known. There was a likelihood that this could be a serious outbreak risk, and this would not be anything pleasant.

These points were highlighted in the letter; and, therefore, these immigrants needed to be closely observed. Sufficient amount of preventive vaccines and medications and especially quinine should be available. Nothing unexpected should be permitted to occur. In case of an epidemic on the ship, the doctors and other health staff should urgently inform authorities in Turkey before the ship would arrive to its final destination. After being notified, when the ship would arrive in the port, the immigrant who would be reported would be examined by the doctors as soon as he would disembark. If anything suspicious was traced or a disease was diagnosed, what was to be done was obvious. Until the disease was cured, the immigrant would not be allowed to have any contact with the local people of Bursa. Keeping the immigrant isolated and not allowing any contact between the immigrant and the locals were very vital precautions. Even a small contact would lead to a rapid spread of the disease among the people in Bursa. Therefore, the immigrant who was ill or who acted

in a suspicious way needed to be placed in a guesthouse and needed to be closely observed. During this period, whatever was required to be done medically was needed to be done¹¹.

What had caused the authorities to be very cautious were the symptoms seen in some places. Of course, this fact was causing worry, suspicion and fear. Developments that would lead to an epidemic were witnessed and they required being cautious. For example, a group of immigrants had been transported to Mudanya from Kavala. It was discovered afterwards that these immigrants had not been medically examined before embarking. As there were few epidemic instances on the ship, the immigrants were put in quarantine in Tuzla, and were taken to Mudanya after they were thoroughly examined and the necessary measures had been taken. A similar case happened in Canakkale. 1 Another example of a similar case occurred on a ship taking the immigrants to Mersin. The ship named Istanbul and the ship named Rize brought immigrants to Mersin one day after another. 867 immigrants disembarked from Istanbul, and 608 disembarked from Rize in Mersin. The immigrants had embarked in Kavala and the two ships almost left the docks at the same time. Although there was nothing extra ordinary on the Istanbul ship during the journey to Mersin, on the ship named Rize, there were three casualties. The fact that both ships were carrying people from the same place and had left the docks at the same time but casualties occurring only on one ship was very suspicious. To be cautious was the only choice of action. Immigrants were not allowed to have any contact with anyone from Mersin docks until they were placed in quarantine¹².

However, another problem was discovered during this time. Some of the ships transporting immigrants from Greece to Turkey did not have any doctors or nurses, and this problem was immediately reported to Red Cross Headquarters by Mersin Health Authorities. After this notification, the headquarters immediately intervened in this matter. It was ordered that all ships transporting immigrants from Greece to Turkey should have a doctor and nurses on the ship. The headquarters were to be informed about the result as well. With the intervention of the Red Cross, this issue was inspected and it was discovered that some ships left the docks without a doctor or a nurse on board. This was a very important negligence. Based on the negotiations with Turkish Ships Association and the agreements, it was a principle for any ship carrying immigrants to have a doctor, nurse and sufficient amount of medical supplies. Such negligence was very vital especially when there was such a high epidemic risk. Istanbul Transportation Association was informed about the matter and as it was the organization that was responsible for monitoring the ships, it had to warn the ships

¹¹ BCA, 272/79-72-2-1; BCA, 272/79.72.2.2.

¹² BCA, 272/79-72-3-4.

and had to solve their equipment and staff needs¹³.

Upon learning about the matter, the ministry approached the problem with great concern and ordered that no ship could leave the docks without a doctor, a nurse and medical supplies. A special effort was going to be put for this and in case of finding anyone of these missing, extra time would be given so that the ship would comply with the requirements, otherwise it would be prohibited from starting its trip. Instead of starting the trip when one of these were missing, it was more preferable not to go on the journey. After the warning given by the ministry, the principle of not starting a trip unless with a doctor, nurse and adequate amount of medical supplies on board was strictly adhered to. All authorized institutions followed the principles strictly. If a ship would start its trip with any of the three requirements missing, it would be warned and given extra time to accommodate the procedures, and if it still did not follow the regulations, it would be halted. The ship named Rize was detained for such a reason. When it was recognized that there was no doctor or nurse on board, the ship had already left Izmir and was headed to Greece. Therefore, the ship was contacted by available communication means, and it was sanctioned in the open waters of Urla. The ship was warned about disobeying the procedures, and it sailed to Urla. By having the doctor and nurses required by the regulations on board it continued its trip.¹ Assuming that similar cases may occur frequently, mobile doctors and nurses were appointed to harbours and docks where ships with immigrants arrived from Greece or departed for Greece. The number of these mobile doctors was 11, but 5 more joined the team and the number became 16¹⁴.

The risk of an epidemic was not only concerning the ships transporting immigrants from Greece to Turkey. The same risk was also present for the ships carrying Orthodox immigrants from Turkey to Greece. It was reported that there had been two cholera incidents on the Greek ship- Anloni- that had Orthodox immigrants on board. Epidemic would not discriminate against, whether Greek or Turkish would not make any difference. As a result, if these people were carrying that virus, then there was a high probability that the virus would exist in the environments where these people were present. Whether the ship that had the immigrants with the cholera virus had stopped in Istanbul or not was investigated. When it was learned that the ship had no immigrants with the cholera virus, everyone was relieved¹⁵.

Ships were continuously transporting passengers. All efforts were made to clear the ship away from any viruses if there were any. The most common epidemic diseases were, measles and variola. Among the immigrants who got

¹³ BCA, 272/14-76-29-8.

¹⁴ THAM, 111/33 (15.05.1924), p. 291; BCA, 272, 14-76-31-20

¹⁵ BCA, 272/14-76-32-11.

on board from Kavala and Salonika, there were 5000 measles diagnosed. In addition to measles, variola virus was also traced among these immigrants. There were vaccinations, yet the virus was travelling on the ships with the immigrants who were carrying it. In order to prevent the spread of the disease among the local people, immigrants with illnesses were kept in quarantine as a precaution and their treatment was completed under observation. February of 1924 was the most difficult month in terms of epidemic disease. 188 immigrants were reported to have passed away while they were waiting for the arrival of a ship in Kavala and Salonika. The reason for these casualties was that they had been mobile for quite a long time and they had been in misery and squalor. The number of casualties was 188 in February. Bodies that could hardly resist the tiresome journeys would collapse as the virus was transmitted to them¹⁶.

Leprosy was observed among some of the immigrants who came from Crete. They were taken in quarantine in Crete before they embarked for their journey to Turkey. There were three of these immigrants, and they were Muslims and they were going to come to Turkey. The director of Turkish Deputy Association, Tevfik Rustu Bey wrote a letter to the Ministry of Exchange and he asked about where these immigrants with leprosy should be sent and whether they should be isolated in their destination or not. In his response, Tevfik Rustu Bey declared that transportation of immigrants from Crete would soon come to an end, and he also clarified that it was necessary to come to a decision about the immigrants who were in quarantine.

The ministry sent a circular to all the Health Departments and emphasized that these immigrants should be transported in quarantine and all measures should be taken to prevent their contact with anyone and they should be taken to Istanbul Emraz-i Sariye Hospital¹⁷.

During this period, vaccinations were in effect. It was observed that immigrants who were being vaccinated against typhoid fever at their departure port were having difficulty during their journeys. When unpleasant weather conditions were combined with the difficulties of travelling and the effects of vaccination, it would be quite difficult for the immigrants to continue the journey. Therefore, it was decided that typhoid fever vaccinations should be sent to the port of destination from the port of departure. All those involved in this matter were ordered to obey as dictated by the decision and report back the results.¹⁸

And the plague...

Horseman of death, the feared disease, and rats which were identified

¹⁶ BCA, 272/79-72-2-2

¹⁷ BCA, 272/19-72-2-6; 272/79-72-2-29

¹⁸ BCA, 272/79-72-3-4.

with this disease...

In *The Plague*, Albert Camus describes the rats : “*There were even times when people would step on the soft carcas of a rat that would still be warm . It was as if the earth on which our homes had been built was trying clear itself and get rid of what it had been keeping on its bosom. It was releasing the suppuration of the carbuncles that had been been for so many years.*”¹⁹

Plague had always scared the humankind. During the journey, of course , the most frightening kind of epidemic among the immigrants was plague. Ships and rats had always played the major role in the spread of the disease as rats were never absent on ships. Especially the coastal cities of the Mediterreanean had frequently been invaded by the microbes that the old wooden ships carried. During times of an epidemic, it was impossible for a ship to maintain the number of passangers who had embarked the same as the number when they were disembarking. Ships that were suspected of having passangers with the plague virus were not permitted to approach any shore because of the measurements taken at those ports. There were even times when crew members would suffer under the paw of plague, and ships not allowed to approach any port would float on the open waters and not even the pirate ships would get near these ships²⁰.

While Population Exchange was in progress, fear of an epidemic was not only in Turkey but also in Greece . Any news either overheard or on the newspapers was creating serious worries in Turkey. What was said and what was on official documents was that there were indications and news that contagious diseases were widespread in Greece and plague was the primary disease among them. Ships that would sail to Greece to transport immigrants from Greece to Turkey were made to wait in Greek ports for days and days , and it was a big risk for these ships to carry back the plague virus to Turkey. In case of such an occurance, inexorable disasters may come to the threshold, and mass destructions would be inevitable. Before the winter of 1924 ended, it became obvious that what was thought to be rumour was the reality. Everyone became very scared. This fear and excitement were caused by a letter send by Health and Domestic Affairs Ministry to Ministry of Population Exchange Housing and Settlement on March 4 of 1924. It was indicated in the letter that there were incidents of plague in Istanbul²¹. Quarantine precautions were implemented urgently. It was reported to the Ministry that towards the end of summer, there were incidents of plague and typhus in Salonika again. Plague had prevailed in Salonika before. However, it was observed that, this time, it was more serious.

¹⁹ Albert Camus, *ibid*, p. 19-20.

²⁰ Ömür Ceylan, *ibid*, p. 2.

²¹ BCA, 272/14-76-29-11.

That plague had been prevailing in Greece for quite a long time was being written and spoken about. A fact that had been known to have been existing for some time was in official written and spoken discourse. Transportation of immigrants from Salonika to Turkey came to a halt for some time for fear that plague would cause massive destruction if it were to be transmitted to Turkey. Doctors were sent to Salonika to help the First Aid Team and vaccinate the immigrants against plague²². As transportation of immigrants from Greece to Turkey was paused for a while, the borders were closed for a period of time²³. The related organizations where the immigrants were planned to be housed were warned so as to take the necessary precautions. The plague epidemic was recognized as the disease was perceived by the teams working in Greece. Plague was seen among the immigrants when they disembarked in Mersin ports. Circulating only in Istanbul, the İleri newspaper gave an account of this news piece by quoting from a local newspaper:

*“Plague among the immigrants sent to Mersin: Last Monday, 2993 immigrants were transported by the Istanbul ship and 866 immigrants were transported by the Rize ship to Mersin; and 614 were transported to Tasucu-Mersin. The vast majority of these immigrants were from Kozana, and they came to Mersin. The journey on the ship from Urla to Mersin was in terrible conditions. Four pregnant women and eight people passed away due to various diseases. According to what was reported in the New Adana, only one of the babies born during the journey remained alive, and the immigrants were complaining about the ignorance of the officials in Urla. Immigrants who disembarked in Mersin will soon be transported to Kayseri and Nigde regions.”*²⁴

Under such conditions, it was urgent that necessary measurements be taken. Ministry of Population Exchange notified the Health Ministry about this fact²⁵.

Plague and death... Albert Camus wrote:

*“Rambling words were issuing from the gaping mouth, thickly coated now with sordes. He kept on repeating: ‘Them rats. Them damned rats’. His face had gone livid. a grayish green, his lips were bloodless, his breath came in sudden gasps. His limbs spread out by the ganglia, embedded in the berth as if he were trying to burry himself in it or a voice from the depths of the earth were summoning him below, the unhappy man seemed to be stifling under some unseen pressure. His wife was sobbing: ‘Isn’t there any hope left, Doctor?’ ‘He is dead’ said Reix”*²⁶

It had long been known that rats had an important role in the spread of plague as they were the most important carriers of the plague virus. Of course,

²² THAM, III/ 36 (15 Ağustos 1924), p. 407.

²³ Ahenk, 18.07.1924

²⁴ İleri, 14.06.1924.

²⁵ BCA, 272/79.72.4.2

²⁶ Albert Camus, *ibid.*, p. 27.

they loved the wooden structures of the ships. They would travel from one port to another on the ship, and would easily carry the virus that they had. Since plague was present in Greece, it was of vital importance to have the ships that transported immigrants from Greece to Turkey rat-free so as to prevent the arrival of the virus into Turkey as that would lead to a disaster. The only way to eliminate rats as the carrier of the virus was to prevent the transportation of rats on the ships that went from Turkey to Greece to transport the immigrants. So long as there were rats on the ship, immigrants were under great threat. The virus would easily spread all over Turkey either by people who had the virus or by the rats through the Turkish ports. Rats were perfect for the development of the virus in their bodies, and they could easily spread the virus. Therefore, it was inevitable to discard rats as the carrier of the virus. When this would be done, risk would be minimized. Hanging upside down metal cones on the ropes that tied the ship to the buoy could not prevent rats from getting onto the ships. What was important was to make ships uninhabitable environments for rats. Immigrants had to wait on the docks for days and days for the ships to come and get them; and their disorganized bundles of mattresses, blankets and other belongings piled up on top of each other were an ideal environment for the rats to be housed in. Something had to be done to prevent rats carrying the plague virus from being transported to Turkey. Wooden construction and hidden corners on the ships were perfect for the rats to hide. The only solution was to free ships from rats by cleaning and using pesticide treatment to kill them. Rats carrying the virus were being transported on the ships. Therefore, vaccination of the immigrants against plague was not an adequate precaution. In addition to vaccination, ships needed to be cleaned, and disinfected so as to be free from the virus. Only by “destroying/killing” rats, could the rapid spread of a deadly virus be avoided.

During those times, pesticides used in treatments to destroy rats were not so advanced as they are now. Because there were many wooden spaces on ships, they were ideal homes for the rats to reproduce and multiply in number. In light of all these, it was decided that the ships which would be transporting the immigrants be cleared from the plague virus and rats and that they meet the health requirements. With the suggestion of Ministry of Health, Ministry of Population Exchange made the “destruction of rats” a mandatory practice on ships which would be used in the transportation of immigrants. In accordance with this decision, a letter was sent to the Head Office of Maritime Management on March 12 1924. Moreover, all other companies involved in the transportation of immigrants were notified about this decision. Istanbul Port Management was also informed as it was the only authorized department to plan the departures and arrivals of these ships. Monitoring whether requirements were met or not

and issuing the certificate of compliance were the responsibilities of this management. The rules set were to be implemented immediately²⁷.

Obedience of these rules was made mandatory. Before setting sail to Greece, the ships would stop at quarantine locations and they would be treated with pesticides including their warehouses and all wooden parts. After being given pesticide treatments, the ship would be free of rats - the destruction of the rats would be accomplished, and the ship would get a document from quarantine showing that it was rat-free. If the document was missing, even if the ship had been given pesticide treatment, it would have to go through the same process of rat destruction to get the document. Ships could leave Turkey only after obtaining this document of rat destruction and start their journey to Greece. In order for the immigrants to embark, ships were obliged to show their documents to the authorities in Greece as well. Most of the ships sailing to Greece would sail pass from Istanbul. Prior to leaving the Istanbul Port, or while passing near Istanbul, ships would be inspected to check their having done rats cleansing²⁸.

The journey on the sea would take a few days. Immigrants were feeling desperate and under depression, and after so many days on the ship poverty, hunger, filth, lice, fleas and rats were inevitable and they were posing as serious risks for epidemic diseases. However, destruction of rats was an important application against plague-black death- which had been a big enemy of humanity through out history²⁹. Rats were destroyed, and spread of plague, like the Fourth Horseman of Apocalypse, to Turkey was prevented...

Albert Camus ends his masterpiece with these lines describing the emotional state of his main character Rieux: "*Rieux... knew that the plague bacillus never dies or disappears for good; that it can lie dormant for years and years in furniture and linen-chests; that it bides its time in bedrooms, cellars, trunks and bookshelves; and that perhaps the day would come when, for the bane and the enlightening of men, it would rouse up its rats again and send them forth to die in a happy city.*"³⁰

²⁷ BCA, 272/14-76-29-11

²⁸ BCA, 272/14-76-29-1

²⁹ BCA, 272/12-4-46-3.

³⁰ Albert Camus, *ibid*, p. 357.

BIBLIOGRAPHY

Ahenk

Arı, Kemal, "Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde Türkiye Dışına Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılardan Türkiye (İstanbul, 23-25 Ekim 1995)*, I, Gnkur. ATASE., Ankara, 1995.

Bektaş, İzzettin, "Sözlü Tarihin Tanıklığında Cumhuriyet Döneminde Buldan'da Verem Gerçeği ve Veremle Mücadele", *Buldan Sempozyumu (23-24 November, 2006)*, Buldan, 2006.

BCA, 272/79-72-2-1

BCA, 272/79.72.2.2.

BCA, 272/79-72-3-4.

BCA, 272/14-76-29-8.

BCA, 272, 14-76-31-20

BCA, 272/14-76-32-11.

BCA, 272/19-72-2-6

BCA, 272/79-72-2-29

BCA, 272/14-76-29-11.

BCA, 272/79.72.4.2

BCA, 272/14-76-29-1

BCA, 272/12-4-46-3

Camus, Albert, *Veba*, Varlık, İstanbul, 1987.

Ceylan, Ömür, "Ölümün Adı Veba", [http://turkoloji.cu.edu.tr/_ESKI %0 TURK%20%20EDEBIYATI/ceylan_veba.pdf](http://turkoloji.cu.edu.tr/_ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/ceylan_veba.pdf).

Özyardımcı, Nihat Özyardımcı; Gürses, A. Hilmi, *Yurdumuzda ve Dünyada Verem Savaşı ve Düşündürdükleri*, Bursa, 2004.

Flinn, M.W., "Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba", (Çev. Necmiye Alpay), *Tarih ve Toplum*, VII/39.

Güntekin, Reşat Nuri, *Salgın ve Madalyonun Ters Tarafı* (Roman), İnkılap, İstanbul, 2005.

İleri

Özdemir, Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK, Ankara, 2005

Pamuk, Şevket, "Kara Ölüm Ortadoğu'da", *Tarih ve Toplum*, VII/40 (April, 1987).

Prokopius, *İstanbul'da İsyân ve Veba*, Çeviren: Adil Calap, Lir, İstanbul 2002, s.237-246;

Panzac, Daniel, *Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700-1850*, Tarih Vakfı, İstanbul, 1997.

Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 33-66.

EDREMİT KÖRFEZİ'NDE KÜÇÜK BİR İSKELE: KEMER- EDREMİT (BURHANİYE) İSKELESİ

Evren Gökçe*

Öz

Karesi Sancağı'nın batısında kalan ve Ege Denizi kıyısında bulunan Edremit Körfezi, antik çağlardan itibaren Anadolu'nun başta gelen zeytin üretim merkezlerinden birisi olmuştur. Bunun yanı sıra körfezin kuzeyinde yer alan Kazdağlarından sağlanan ahşap ürünleri körfez yöresinin ekonomisini oluşturan diğer önemli sektördü. Burada başta körfeze ismini veren Edremit ile birlikte Ayvalık, Ayazment, Havran ve Kemer-Edremit gibi kazalar mevcuttu. Bu kazalar arasında özellikle Ayvalık ve Edremit sosyoekonomik olarak ön plana çıkmış ve tanınmışlardır. Edremit körfezinde bulunan kazalardan birisi de Kemer-Edremit'tir. XIX. yüzyılın sonlarında verilen Burhaniye ismi öncesinde kaza, Kemer, Kemer-i Edremit veya Kemer-Edremit gibi isimlerle anılmaktadır. Bu çalışmada zikredilen isimlerden Kemer-Edremit'in kullanılması tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı İmparatorluğu, Kemer-Edremit, İskele.*

A LITTLE PIER IN THE EDREMİT GULF: THE KEMER-EDREMİT (BURHANİYE) PIER

Abstract

The Edremit Gulf which located in the west of Karesi region and coastline of Aegean Sea had been among the most important olive producer centers of Anatolia date from ancient ages. In addition this, timber and wood items yielded from which located north of the gulf is another important sector that consisting of gulf regions economy. In this part of the province, with firstly Edremit city which named the gulf, there were other cities Ayvalık, Havran, Gömeç, and Kemer-Edremit. Among this settlement, especially Ayvalık and Edremit has foregrounded and known for socially and econo-

* Dr., (evrengokce1839@gmail.com).

mic points. In the Edremit Gulf, Kemer-Edremit city is one of the other cities. This district mentioned Kemer, Kemer-i Edremit or Kemer-Edremit, before the period when named to Burhaniye in the XIX.century. In this essay, using to Kemer-Edremit preferenced among the other names.

Keywords: *Ottoman Empire, Kemer-Edremit, Pier.*

Giriş

Ege bölgesinin kuzeyinde yer alan Balıkesir ili, güney ve doğudan kara, kuzey ve batıdan ise deniz ile çevrilidir. İlin denizle olan sınırları kuzeyde Marmara Denizi, batıda ise Ege Denizi'ne ulaşmaktadır. Kara sınırları açısından bakıldığında ise Çanakkale, İzmir, Manisa, Bursa ve Kütahya ile komşu olan Balıkesir, bu açıdan büyük ölçekli yerleşimlerle kurduğu ilişkisinin yanı sıra, ülkenin en gelişmiş ekonomisine sahip Marmara Bölgesi'ne ve İstanbul'a yakınlık gibi bir coğrafi niteliğe sahiptir. Kuzey, doğu ve güney sınırlarıyla elde ettiği bu avantajların yanı sıra ilin Ege Denizi'ne kıyısını teşkil eden ve Edremit Körfezi'ni oluşturan batısı, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi açıdan ayrı bir önem taşımaktadır. Bu önemin varlığı, körfezde yer alan ve Edremit'ten başlayarak Ayvalık'a kadar uzanan bazı yerleşim merkezlerinin kendilerine has özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Başta denizcilik olmak üzere bu yerleşimlerin her biri turistik, ticari ve kültürel olarak birtakım nitelikleri bünyelerinde barındırmaktadırlar. Bu niteliklerin başında hiç şüphesiz, yörenin karakteristiğini belirleyen zeytin yetiştirme faaliyetleri başta gelmekte, bu faaliyeti adalar ve yakın çevre ile deniz vasıtasıyla sağlanan bağlantılar, yine denizin ve zengin bir geçmişten kaynaklanan tarihî dokunun sağladığı turistik yapı gibi diğer nitelikler takip etmektedir.

Edremit Körfezi günümüzde Çanakkale ve Balıkesir illerinin sınırları dahilinde kalmaktadır. Antik çağda *Mysia* ve *Aiolis* bölgelerinin kesişim noktasında yer alan körfezin sınırları kuzeyde Bababurnu, güneyde ise Ayvalık'a bağlı adalardan Büyük Maden Adası ile çevrilidir. İç kesimlerinde kuzey ve kuzeydoğuda Kaz Dağı, güney ve güneydoğuda Madra Dağı bulunmaktadır. Fiziki olarak 80 kilometre uzunluk ve 30 kilometre genişliğe sahip oldukça geniş bir alandır.¹Türkiye çapında deniz ticareti, deniz ve kültür turizmi gibi özellikleriyle tanınan körfez bölgesi, aynı zamanda ülkedeki zeytin varlığının önemli bir kısmını sağlamaktadır. Tek başına Türkiye'nin zeytin üretiminin %14'ünü karşılayan Balıkesir'de, bu üretimin en yoğun yapıldığı yer Edremit Körfezi ve etrafıdır. Zeytin yetiştiriciliğinin başlangıcı asırlar öncesine kadar uzanmakta-

¹ Ashı Saka, "Yeni Bir Kültür Yolu: Aeneas'ın Rotası", *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, C1, S.1, İzmir, 2017, s.40

dır. İlkçağlardan beri körfezin kara kısımlarında yapılan en önemli tarım faaliyeti zeytincilik olmuştur.² Başta körfeze ismini veren Edremit ilçesiyle birlikte, Ayvalık, Gömeç, Havran ve Burhaniye Edremit Körfezi'nde yer alan Balıkesir ilçeleridir. Bu yerleşimler arasında ön plana çıkanlar Ayvalık ve Edremit gibi ticari ve kültürel açıdan belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip ilçelerdir. Aynı bölgede yer alan ve Türk idaresine geçmesinden itibaren taşıdığı Kemer ismini XIX. yüzyılın sonlarında Burhaniye olarak değiştiren ilçeyi, körfezin dikkate değer diğer yerleşimi olarak nitelendirebiliriz.

Burhaniye veya yöresel olarak kullanılmakta olan eski adıyla Kemer, konum olarak Edremit Körfezi'nin çıkıntısında yer almaktadır. Kazanın ismi bazı çalışmalarda ve arşiv belgelerinde birbirinden farklı olarak zikredilmektedir. Örneğin bölge tarihi araştırmacılarından Genç, Şer'iyye Sicillerinde Kemer'in yanı sıra, *Kemer-i Edremit* isminin varlığına rastlandığından bahsederek kaza hakkında ikincisini kullanmayı tercih etmektedir. Arşiv belgelerine baktığımızda ise yine *Kemer*, *Kemer-i Edremid* ve *Kemer-Edremid* gibi isimlerle karşılaşmaktayız. Önceki yıllarda Burhaniye Şer'iyye Sicillerine dayanarak hazırlanan yüksek lisans tezinde *Kemeredremid*'i kullanmayı tercih edilmişti. Fakat arşiv belgelerinden hareket ederek yaptığımız yeni değerlendirmelere göre, zikredilen isimler arasından Kemer-Edremid'in (*Kemer-Edremit* şeklinde yazımıyla) kullanılmasının uygun olacağına karar verilmiştir.³

Komşusu Edremit'le iç içe geçmiş bir tarihe ve yapıya sahip olan Burhaniye biraz da bu nedenle gölgede kalmıştır denilebilir. Ayvalık ve Edremit çeşitli çalışmaların konusu olmuşken, özellikle tarih bilimi açısından ilçe hakkında yapılanlar yetersizdir.⁴ Bu bakımdan, çalışmanın hazırlanmasında gözetilen hedeflerin ilki yukarıda değinildiği gibi Batı Anadolu sahillerinin stratejik bir noktasını teşkil eden Edremit Körfezi'nde bulunmasına rağmen, yakın komşularına nispetle geri planda kalmış bir kazanın tarihinin aydınlatılmasına katkı yapmaktadır. İkinci olarak Osmanlı nüfus defterlerindeki verilere göre küçük bir kıyı kasaba standartlarını taşıyan⁵ Burhaniye ölçeğinden, Osmanlı şehir tarihi kapsamına giren bir takım hususların ele alınmasıdır.

² Aslı Yaman Kocadağlı, "Türkiye'de Zeytincilik Faaliyetlerinde Edremit Körfezi Kıyılarının Önemi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.19, İstanbul, 2009, s.28.

³ BOA.A.MKT.43/50,86/13,86/87, 92/17, 107/40, 110/40, 111/62, 112/15, 202/77, BOA.A.MKT.DV.19/73, BOA.C..AS..923/39908, BOA.A.DVN.39/97; Serdar Genç, "19.Yüzyıl Ortalarına Doğru Kemer-Edremit Esnafı Üzerine Bir Değerlendirme", *Balıkesir Üniversty The Journal Of Social Sciences Institute*, Vol.19, Number:36, Balıkesir, 2017, s.383; Evren Gökçe, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Bir Osmanlı Kıyı Kasabası: Kemeredremid*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2005.

⁴ Genç, a.g.m. s.383.

⁵ Genç, a.g.m.,s.386.

1.Kemer-Edremit Kazasının Tarihi ve Coğrafi Yapısı

Madra dağının suyunu yöreye taşıyan su kemerlerine atfen Kemer ismini alan, daha eskilerde ise *Adramytteion* adını taşımakta olan Burhaniye'nin topografik yerleşimi kuzeyde Kaz Dağları, doğu ve güney doğuda Madra Dağları arasında kalan düz ve geniş topraklar üzerindedir. Kent antik çağda bölgenin önemli şehirlerinden sayılan Adramytteion'un kalıntılarının doğusunda bulunuyordu. Bu kalıntıların bulunduğu Örentepe mevkiisinde şehre ismini veren antik su kemerleri mevcuttur. Zeytin bahçeleriyle dolu ve Karınca Çayı'nın suladığı Burhaniye Ovası aynı zamanda Madra Dağı eteklerindeki Edremit köylerinden Ören'e uzanan ve *Işık Sahili* olarak adlandırılan mevkide yer almaktadır. Çanakkale, Balıkesir ve İzmir üçgeninde yer alan ilçe Assos, Efes ve Ayvalık gibi tarihi ve kültürel bakımdan önemli turizm noktalarıyla kesişen ana yol güzergâhı üzerinde bulunmaktadır. Yukarıda vurgulandığı gibi coğrafi konumu nedeniyle Burhaniye, İzmir, İstanbul ve Bursa gibi büyük kentlere yakındır. İzmir-Çanakkale ve İzmir-Balıkesir yollarıyla kara ulaşımını sağlayan şehirde tahıl ve baklagiller yetiştirilmektedir. Yörede ayrıca birçok sabun ve yağ fabrikası vardır. Sahilden dört kilometre içeride kurulan şehrin iskelesi geçmişte kentten ayrı bir biçimde kıyıda bulunmakta iken, sonraları önemli bir yerleşim alanı olarak kent içine dahil olmuştur. Diğer yandan turizm ilçe ekonomisine katkı yapan diğer sektördür. Deniz seviyesinden 10 metre yüksekte bulunan Burhaniye'nin Ege denizinde 17 kilometre uzunluğunda kıyı bandı bulunmaktadır. Tarım ürünleri ve potansiyeli nedeniyle kendine has bir karakteri olan ilçede en önemli üretim maddesi olan zeytinin yetiştiği toplam altı tür ağaç bulunmaktadır. Bölgenin en önemli ekonomik aktivitesi olan zeytincilik coğrafya ile bütünleşmiştir. Burhaniye ve Edremit ve Ayvalık'ın bulunduğu kıyılar antik çağda *Zeytin İskelesi (Elaiia)* olarak adlandırılmaktadır. Eylül ayının başında girilen zeytin hasadı Şubat sonuna kadar sürdürülmektedir.⁶

XIX. yüzyılın sonlarına ait Osmanlı kaynaklarından Kamus'ul-Alam'a göre Balıkesir'in seksen beş kilometre batısında bulunan kaza, Edremit Körfezi sahilinden iki ve körfezin iskelesi Akçay iskelesinden beş kilometre uzakta, Ayvalığın otuz kilometre kuzeydoğusundadır. Aynı dönem coğrafyacılarından Ali Saib Bey ise kazayı Edremit'in üç saat kadar kuzey batısında olarak konumlandırmakta, körfezin diğer büyük kazası Ayvalığın kazanın altı saat kuzey batısında yer aldığı bilgisini vermektedir. Resmi verileri barındıran Karesi Vilâyet

⁶ Sabriye Çelik Uğuz, "Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.24, İstanbul, 2013, s.336-337; Gökçe, a.g.t., s.7; Tahir Harimi Balcıoğlu, *Tarihte Edremit Şehri*, Balıkesir Vilâyet Matbaası, Balıkesir, 1937 s.11-12; A.Nedim Atilla, *Ağaçtan İnsana Zeytinyağı Anıtları*, Zer Matbaası, İzmir, 2009, s.13; *Yurt Ansiklopedisi*, C.2, Anadolu Yayıncılık İstanbul, 1988, s.1168, 1182-1183.

Sâlnâmesi kazanın sahile uzaklığı hakkında farklı bir rakam vererek, mesafenin yarım saat olduğunu belirtmektedir.⁷

XVI. yüzyıl başlarında Edremit'e bağlı bir köy olmasına rağmen cami ve mescitleri, mahalleleri, çarşı, pazarı ve hamamıyla klasik bir köyden farklı görünüme sahip olan Kemer, 1580'lerin başında kaza statüsüne yükseltilmiştir. Sultan II.Murat'ın vakıfları arasında yer alan köyün kazaya yükselmesinde vakıfların rolünü göz ardı etmemek gerekmektedir.⁸ Bununla birlikte, coğrafi konumu, bünyesinde gerçekleştirilen zeytincilik faaliyetleri, sahilde bulunma özelliği, Anadolu'nun kereste depolarından birisi olan Kazdağlarına yakınlığı gibi çeşitli özellikleri dikkate alındığında, kaza hüviyeti kazanabilmesi daha net anlaşılabilir. Nitekim Kemer'in İzmir üzerinden Edremit'e ulaşarak buradan Rumeli'ye bağlanan yolun güzergâhında bulunması, iskelesi vasıtasıyla adalar ve kıyı boyundaki diğer kasabalarla erişim imkânını elde etmesi ve zeytinyağı üretimi, kazayı körfezde ticaret için elverişli duruma taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında ilk akla gelen husus ticaretin kazanın gelişmesinde oynadığı roldür. Yanı sıra, kazanın bir kasaba için avantaj sayılacak en önemli unsurlardan olan bir iskeleyi barındırmasının gelişimine oldukça önemli bir katkı sağladığı açıkça anlaşılmaktadır. Özellikle bu katkı Kemer-Edremit söz konusu olduğunda en başta zikredilmesi gereken hususlardan birisidir. Her ne kadar kaza, XIX. yüzyıla gelindiğinde sosyo-ekonomik, kültürel ve idari olarak Edremit'in deyim yerindeyse gölgesinde kalsa da⁹ Edremit Körfezi'nin önemli yerleşimlerinden birisi olarak varlığını sürdürmektedir.

2. Ayvalık ve Edremit'in Gelişiminde Liman ve İskelelerin Rolü

Kemer-Edremit'in mevcut bulunduğu coğrafyadaki durumunun daha iyi kavranabilmesi açısından aynı coğrafyada yer alan diğer kazalarla arasında bir kıyaslama yapmak faydalı olacaktır. Fakat bu kıyaslamayı yapmadan önce liman ve iskele gibi sahil şehirlerine has yapıların birbirinden farklı özelliklere sahip olduklarını vurgulamak gerekir. Bu farkların temelinde iskelenin limanı oluşturan unsurlardan yalnızca birisi oluşu yer almaktadır. Nitekim büyüklüğü ve hacmine göre bir limanda birden çok iskele bulunabilir. Konumuz açısından

⁷Şemseddin Sami, *Kamus'ul Alam*, C.V, Mihran Matbaası, İstanbul, 1314, s.3888; Ali Saib, *Coğrafya-i Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmânîye*, Matbaa-i Ebuuzziya, İstanbul, 1304, s.257; *Karesi Vilâyeti'ne Mahsûs Sâlnâme* 1305, Karesi Vilâyet Matbaası, Balıkesir, 1305, s.117.

⁸ Genç, *a.g.m.*, s.394.

⁹ Genç, *a.g.m.*, s. 384, 394.

bakarsak, limanın sosyal ve ekonomik olarak daha büyük bir yerleşimde, iskelelerin veya iskelelerin ise bu yerleşime göre daha küçük ve mütevazi yerlerde bulunacağı sonucuna varabiliriz.¹⁰

2.a Ayvalık Açısından Limanın Önemi

Kemer-Edremit'in komşularından birisi olan Ayvalık XVIII. yüzyılın sonlarından başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına dek bir süre bulunduğu mevkiinin en önemli kenti olma özelliğini kazanmıştır. Bir ticaret kenti olan Ayvalık bu önceliği XVIII. yüzyılın sonlarında sağladığı imtiyazlar ile sağlamıştı. Bu imtiyazların ortaya çıkışında Rusların 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla, Ege'de bazı Rumların oturduğu liman kentleri üzerinde koruyuculuk üstlenmek istemesi yatmaktaydı. Rusya tarafından bu amaç kapsamında bazı liman kentleri için özel statü ve tüccarlar için vergi indirimi talep edilmişti. Aynı yaklaşım Karadeniz'deki bazı Rus kentlerine gidecek Osmanlı tüccarları için de geçerli olacaktı. Böylece Ayvalık ve Gemlik gibi bazı kentlerde oturan Rum tebaa bu anlaşmadan yararlanmaya başlamıştı. İmtiyazın etkisiyle bu kentler serbest ticaret bölgesi gibi bir işlev görünce bünyelerine yönelen nüfus hareketleri artarak Adalar, Mora ve Anadolu içlerinden Rumlar kente gelmişlerdi. Bu gelişme ve büyümeye rağmen XIX. yüzyıl sonlarına doğru ayrıcalık ve avantajlar yavaş yavaş ortadan kalkınca, Ayvalık Edremit ile eşit bir konuma gerilemiştir. Ekonomik açıdan bakıldığında Ayvalık söz konusu dönemde özellikle Midilli'den gelen Rumların katkılarıyla zeytinyağı ve sabun ticaretinde geniş açılımlar sağlamıştı. Deniz ulaşımına sahip bir iskelesi olması İzmir'in alt merkezlerinden birisi olacak şekilde değerlendirilmesine yol açmış ve kaza gelişmişti. İstanbul'a zeytinyağı ve sabun göndermekle yükümlü bir yer olması ise ekonominin başlıca kaynağını zeytin yapmıştı.¹¹

¹⁰ Liman deniz, göl kıyısı veya akarsu ağızlarında gemilerin girebilmesi için yeterli derinliğe sahip, doğal olarak mendirek veya dalgakıranla rüzgâra karşı korunmuş, fırtınalı havalarda deniz taşıtlarının barındığı, deniz yoluyla gelen yük ve yolcuların diğer ulaşım hatlarına veya bu ulaşım hatlarından deniz ulaşım hatlarına aktarılması için gerekli tesislere (yolcu salonu, iskele, rıhtım, anbar, antrepo, sundurma, silo, akaryakıt istasyonu, vinç ve atık toplama tesisleri) sahip, su ve buna bağlı kara alanına verilen isimdir. İngilizcede "pier" kelimesiyle ifade edilen iskele ise, denizcilik terminolojisinde karadan denize doğru yükleme ve boşaltma yeri elde etmek için yapılan yer anlamına gelmektedir Türk Dil Kurumu Sözlüğü ise iskeleyi deniz taşıtlarının yaşadığı, çoğu tahta veya betondan yapılmış, denize doğru uzanan yer şeklinde tarif etmektedir. Okan Yaşar, "Çanakkale Boğazı Doğu Kıyılarında Çevre Dostu Bir Liman, Kepez Limanı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, (Journal Of Human Sciences)*, C.5.S.2, Sakarya, 2008,s.3; Refik Akdoğan, *İngilizce Türkçe Ansiklopedik Deniz Sözlüğü*, İstanbul,1988,s.381; <http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com-gts&kelime=İskele> (Erişim 06.10.2017). İskelelerin denizcilik ve mimari açısından taşıdığı diğer anlamlar konumuzla ilgili olmadığından zikredilmesine gerek görülmemiştir.

¹¹ Berrin Akin, "19. Yüzyıl Uluslararası Deniz Ticaretinin Batı Anadolu Yerleşimlerine Sosyo-Ekonomik ve Mekansal Yansımaları: Ayvalık Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 5, Samsun,2015, s.11-12.

Ayvalık'ın, ticaret imtiyazları elde ederek bulunduğu coğrafyada ön plana çıkmasının yanında gelişmesine katkı yapan diğer önemli etken İstanbul'dan sonra en büyük Osmanlı kenti olan İzmir ile kurduğu ticari ilişkidir. Bu ilişkinin şekillenmesinde Avrupa'nın Osmanlı ekonomisinde ağırlığını hissettirmesi etkili olmuştur. XIX. yüzyıldan itibaren eksenini Avrupa'ya kayan Anadolu ticaretinin yaşadığı değişim neticesinde kıyıda merkezler gelişen ticari değişimin yoğunluk noktaları olarak büyüklük ve önem bakımından yükselişe geçmişlerdi. Özellikle İzmir'in Osmanlı uluslararası ticaretine ve dünya ekonomik sistemine eklenmesi sürecinde önemli rol oynayan ihracat kapısı konumuna yükselmesi, Manisa ve diğer Batı Anadolu kent ve kasabalarının iktisadi ve ticari işleyişini değiştirmiştir. Foça, Urla, Çeşme, Kuşadası, Karaburun ve Ayvalık gibi liman yerleşimleri İzmir ticaretinin önemli birer alt merkezi haline gelmişlerdi. Ayvalık ve benzeri yerleşimlerde sanayi ve ticaretin oluşumuna yönelik yatırımlar gerçekleştirilerek, sanayi ve sanayiye bağlı kuruluşların sayısı artırılmış, deniz ticaretine uygun liman olanakları değerlendirilmiştir. Zeytinyağı, sabun, deri, tuz, üretimi ve ihracatına yönelik etkinliklerle bu kentlerin ticaret hacimleri genişlemiştir. Ayvalık, 1800'li yılların başından itibaren başta zeytinyağı ve sabun endüstrisiyle ticaretine dayalı ekonomik yapısıyla ön plana çıkmış, kısa süre içinde Batı Anadolu kıyılarının İzmir'den sonraki en hareketli limanı haline gelmiştir. Bu gelişme çerçevesinde atılan en önemli adımlardan birisi şehrin iskelesinin daha büyük çaplı ticari faaliyetler için genişletilerek liman haline getirilmesidir. Ayvalık limanının gemilerin girişine izin veremeyecek kadar sığ olması, deniz ticaretinin gelişimini uzun süre engellemiştir. Fakat sorunun giderilerek limanın gemilerin kıyıya yanaşmasına daha elverişli hale getirilmesi ile zeytinyağı, sabun, un gibi tarımsal ürünler dışarıya pazarlanarak deniz ticareti hareketlenmiştir. Böylece liman oldukça hareketli bir işlem hacmine sahip önemli bir ticaret merkezi statüsüne yükselmiştir.¹²

2.b. Edremit ve İskeleleri

Bulunduğu körfeze ismini veren Edremit kazasını gelişmişlik kriterlerine göre mercek altına aldığımızda Ayvalık'a nazaran XIX. yüzyılın sonlarına kadar geri planda kaldığını görmekteyiz. Bu tarihten sonra deyim yerindeyse aradaki makas kapanmış ve şehir sosyo-ekonomik ve kültürel olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Bir yerleşim olarak Edremit'in önemi antik çağlara kadar gitmektedir. Şehir insan toplulukları tarafından iskân edildikten itibaren sadece Mysia veya sonradan aldığı isimle Karesi yöresinin değil, Batı Anadolu'nun da en önemli yerleşimlerinden birisi olmuştur.

¹² Gönenç Turan, *Mübadele'de Ayvalık*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008, s.9; Akın, a.g.m., s.10,12-13.

Edremit'in Ayvalık'la birlikte körfezde ön plana çıkarak büyük bir yerleşim olmasının en önemli sebeplerinden birisi şüphesiz coğrafi konumudur. Kemer-Edremit'in de yakın komşuluk pozisyonuyla kısmen yararlandığı bu konum, şehrin ticaretinin gelişmesinde pay sahibidir. Eski çağlarda Truva kentini Bergama ve Efes gibi Batı Anadolu'nu büyük yerleşimlerine bağlayan yol buradan geçiyordu. Bu yol aynı zamanda Avrupa'yı hristiyanlığın hac merkezlerinden Efes'e bağlaması nedeniyle hac yolu olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca Ege kıyılarını Anadolu ve Trakya'ya bağlayan başka yolların mevcudiyeti söz konusudur. Deniz kenarında bulunması sebebiyle bir tersaneye sahip antik Adramyttion şehri Truva-Bergama yolu üzerinde konuşlandığı için korsanlar tarafından yağmaya dahi uğramıştı.¹³

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi, Edremit bir kıyı yerleşimi olmasıyla gelişimi için önemli bir avantaja sahip oluyordu. Antik çağlardan itibaren denizcilik geçmişi bulunan şehir, Türk idaresine girdikten sonra da aynı faaliyetleri devam ettirmiştir. Osmanlı dönemine gelindiğinde bünyesinde barındırdığı tezgâh Batı Anadolu sahillerindeki önemli gemi yapım yerlerinden biriydi. Ayrıca, Edremit'in çevresi ile deniz vasıtasıyla karayoluna göre daha hızlı bir ilişki kurmasına olanak tanıyan iskeleleri mevcuttu. Edremit sahilinde bulunan birden çok iskele arasında Avcılar ve Zeytinli iskelelerinin Osmanlı döneminde faal oldukları bilinmektedir. Fakat kazanın sahip olduğu iskelelerden diğerleri, Akçay ve Ilica daha önemli konumdadırlar. Akçay iskelesi Edremit'e on kilometre uzaktadır. 1297 tarihinden beri kazanın temel iskelesi olan Akçay, korsan istilaları nedeniyle harap olmasından dolayı terk edilmiş, tarla ve zeytinlik haline gelmişti. 1877-78 Osmanlı Rus harbinden sonra Balkanlardan gelen muhacirler ise Ilica iskelesinin çevresinde iskân edilmişti. İskele bu tarihlerde Balya madeninden çıkarılan kurşun maddesinin sevki için kullanılıyordu. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Ayvalığın eski önemini kaybetmesiyle Akçay iskelesi öne çıkmıştı. Kaynaklara göre, bu tarihlerde iskele Balıkesir'i ve civarını dışarıya bağlayan kapı durumuna gelmiş ve ticari açıdan oldukça önem taşımaya başlamıştır.¹⁴

XX. yüzyılın başlarında Edremit iskeleleri bir liman idaresi altında varlığını sürdürmekteydi. Akçay, Ilica ve Avcılar'a yayılmış bir yapıya sahipti. Akçay merkezli limanda mülazım rütbeli bir liman reisi bulunmaktaydı. Akçay, Ilica ve Avcılar'da bulunan rüsumat idarelerinde dört kolcu, üç rüsumat memuru, bir kantarcı ve iki katip vazife yapmaktaydı. Ayrıca bu tarihlerde Akçay

¹³ Ferzan Kitapçioğlu Gümüštepe, "Edremit Şehri", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.28, İstanbul, 1993, s.191-192.

¹⁴ Evren Gökçe, "Kemer-Edremit (Burhaniye) Kazası ve Osmanlı Donanmasına Yaptığı Katkıları" *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1 Aydın, 2015, s.71; *Karesi Vilâyetine Mahsûs Sâlnâme 1305*, s.75; Gümüštepe, *a.g.m.*, s.283-284; Şemseddin Sami, *Kamus'ul-Alam C.II*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306, s.807.

ve Avcılar iskelelerinden dışarıya önemli ölçüde ihracat-ithalat yapıldığı kaynaklarda vurgulanmaktadır. Kemer-Edremit iskelesi de bu tarihlerde bir limana dönüşmüştü. Edremit gibi, mülâzım rütbesinde bir liman reisi tarafından yönetilmekte, bir çavuş, bir nefer, rüsumat idaresinde bir memur, bir katip, bir kantarcı ve iki kolcu diğer memurlar olarak vazife yapmaktaydılar.¹⁵

Ege adalarından Midilli ile olan yakınlığı, kıyıda yaklaşık 9-10 kilometre içeride olmasına rağmen Akçay ve komşusu Kemer'in iskelesinin varlığı, deniz yolu ile İstanbul'a gelip giden tüccarların yollarının üzerinde olması, İstanbul-Edremit arasındaki ticaret, Kazdağları'ndan yapılan kereste nakli, zeytin tarımıyla birlikte gelişen zeytinyağı ve sabun üretimi Edremit'i yabancılar için cazip bir yerleşim haline getirmişti. XIX. yüzyılın ilk yarısında şehre dışarıdan gelen yabancılar başta zeytinyağı olmak üzere kahve, pirinç, gıda, kumaş, tuhafiye ve baharat gibi ürünlerin ticaretini yapıyorlardı.¹⁶

Edremit tüccarlar ve diğer insanlar için dışarıdan gelip yerleşilecek ve iş yapılacak bir kaza olmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti için daha önemli bir noktada bulunmaktaydı. İmparatorluk başkentinde toplanan yoğun nüfusun günlük iaşesinin sağlanmasında Batı Anadolu sahillerinin zeytin yetiştiren diğer kazaları gibi, Edremit'ten de bu yükümlülüğü karşılaması istenmekteydi. Bunun yanı sıra, bünyesindeki tezgâhta gemi ve kayık inşa ediliyor, ayrıca Kazdağ'ından indirilen keresteler iskeleler vasıtasıyla Tersane-i Amire'ye ve diğer inşa mahallerine gönderiliyordu. Arşiv belgeleri ışığında baktığımızda, kazanın birden fazla iskelesinin bu faaliyetlerde kullanıldığı görülmekte, bu iskeleler tek tek Edremit'in iskelesi olarak nitelendirilmektedir. Örneğin 20 Ekim 1810 tarihinde Ilıca iskelesinden Molova'lı Mustafa Reis'in gemisiyle İstanbul'a 100 kantar zeytinyağı gönderilmiştir. 10 Şubat 1827 tarihli başka bir belgeye göz attığımızda ise Edremit'in iskelesinin Ilıca iskelesi olduğu belirtilmektedir. Ancak aynı durum Akçay iskelesi için de geçerlidir. 12 Eylül 1810 tarihinde Tersane'ye gönderilmek üzere hazırlanan keresteden bakaya kalan 300 kıt'a lata ve koğuş cinsi kereste Akçay iskelesinden yüklenilmişti. Bu belgede Akçay'ın da Edremit kazasının iskelesi olduğu belirtilmektedir.¹⁷

Edremit iskeleleri söz konusu olduğunda Kemer-Edremit'in buraya bağlılığını içeren bazı örneklerle karşılaşmaktayız. Kazdağı etrafında yer alan kazalardan hazırlanarak gönderilmek üzere Kemer-Edremit'e tarh edilen kerestelerin bazı zamanlarda Edremit iskelesinden gönderildiği görülmektedir. Örneğin

¹⁵ *Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâme*, 1318, Matbaa-i Vilayet, Bursa, 1318, s.279, 285; Ufuk Karakuş, *Milli Mücadelede Edremit*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2009, s.16.

¹⁶ Serdar Genç, "XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Edremit'de Yabancılar", *Prof. Mustafa Çetin Varlık Armağanı*, Ktb Yayınları, İstanbul, 2013, s.362

¹⁷ EŞS.1247 24-a-3, 1249/92-b-2, "Medine-i Edremit'in iskelesi olan Ilıca nâm mahalden..., Edremit iskelesi Akçay nâm mahalde"

1816 tarihinde Midilli adasında inşa edilmekte olan korvet için gereken kerestelerden Edremit hissesi ile birlikte ve aynı sayıda olan 46,5 kıta lata ve 46,5 kıta koğuş çam kerestesi, Midilli Nazırı tarafından gönderilen Molova sakinlerinden Dağ Mimarı lakaplı Duka veled Dimitraki marifetiyle Akçay iskelesinden Yunda adalı reislerin gemileriyle Midilli'ye gönderilmişti. Yine, 8 Kasım 1816 tarihinde Kemer-Edremit'in geçen seneki hissesinden arta kalan 147 adet lata ve koğuş çam kerestenin Akçay limanından yüklendiği kayıtlıdır.¹⁸ Bu bakımdan Edremit iskelelerinin zaman zaman Kemer-Edremit iskelesinin icra ettiği vazifeyi yerine getirdiğini söyleyebiliriz.

3. Edremit Körfezi'nde Başka Bir Sahil Kazası Kemer-Edremit

3.a. Kemer-Edremit İskelesi

Edremit Körfezi'nde, Ayvalık ve Edremit'ten sonra sıralamaya dahil edebileceğimiz üçüncü iskele, Kemer-Edremit iskelesidir. İskelenin çeşitli yönlerden başkentin önemli bir tedarikçisi olması ve bu hususlarda Edremit iskelesiyle birlikte anılması bizi bu sonuca yönlendirmektedir. Bu noktada, Edremit ve Kemer-Edremit'in vergiler söz konusu olduğunda birbirleriyle eşit orandaki hisselerini de zikretmemiz yerinde olacaktır. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısında devlet tarafından tarh edilen her türlü vergi ve yükümlülüğün "*sülüsü*" (üçte biri) Balıkesir hissesine aitken, "*sülüsânı*" (üçte ikisi) Edremit ve Kemer-Edremit hisseslerine isabet etmektedir.¹⁹ Bu bakımdan Kemer-Edremit iskelesini, işlevi açısından körfezin üçüncü önemli iskelesi olarak değerlendirebiliriz. Bunlarla birlikte, ilerleyen zamanlarda aynı bölgedeki diğer iskeleler hakkında aydınlatıcı çalışmaların ortaya konulmasının konu hakkında daha net tespiti mümkün olacaktır.

Şer'iyye Sicilleri'ne kaydedilmiş belgelerde Kemer-Edremit iskelesi bölgedeki diğer iskelelerle birlikte çeşitli nedenlerle merkezden gönderilmiş uyarılara muhatap kabul edilmektedir. Örneğin, Edremit Şer'iyye Sicilleri'ne 1792 yılının sonbaharında gönderilen, Kala-i Sultaniye iskelesine zahire indiren iskelelerin kadı ve naipleriyle, Kala-i Sultaniye kadısı, ayan, iskele emini, çiftlik ashabı, anbar sahipleri ve mübaşir Çuhadar Osman Ağa'ya hitap eden bir emre göre, öteden beri Çanakkale Boğazı'nın dahili ve haricinde "*beratî kayıklarlarıyla müstemîn tüccarlara ait sefinelere*" Edremit, Çandarlı, Kemer (Kemer-Edremit), Ayazment, Boğazhisarı, Ezine, Kazdağı, Tuzla, Lapseki, Bayramiç, Karabiga, Bandırma, Erdek, Sazlıdere, Paşalimanı, Taşlıman ve diğer adı bilinmeyen iskelelerden gizlice yüksek fiyatla zahire verildiğine dikkat çekilmektedir.²⁰ Görüleceği üzere Kemer-Edremit iskelesi bölgede yer alan önemli iskelelerden birisidir. Bilinmeyen

¹⁸ EŞS.1248/21-a-4, 25-b-4.

¹⁹ EŞS.1251/56-a-1.

²⁰ EŞS.1243/57-b-1.

iskeleler ifadesiyle, körfezin girintili ve çıkıntılı koylarında gizlice sevkiyat yapılan kaçak ve yanlıca bu iş için kullanılan güvenliksiz yerler kastedilmiş olmalıdır.

Çalışmadaki temel arşiv kaynağımız olan Şer'iyye Sicilleri'ndeki başka bir ifadeye göre "Boğaz hisârları haricinde Anadolu yakasından nihâyete varınca vâki' olan iskeleler"den birisi olan²¹ Kemer-Edremit iskelesi, konum olarak Osmanlı Devleti tarafından resmi kayıtlara geçirilmiş altı adet deniz yolu üzerinde yer almaktaydı. Bu yollardan ikisi başkent İstanbul'un Rumeli tarafından, diğer ikisi ise Üsküdar tarafından başlamaktaydı. Menzil ve İskele Defterleri'nde kayıtlı olan bu yollardan Üsküdar tarafından başlayanlar Anadolu deniz yollarını içermektedir. 1594-1595 tarihli Menzil ve İskele Defteri'ne göre, Kemer-Edremit iskelesi Anadolu deniz yolları kapsamında bulunan iskelelerdendir. Anadolu deniz yollarının sağ kolunun Mihaliç-İzmir güzergâhındadır. Üsküdar'dan başlayıp Anadolu kıyılarını takip ederek İzmir, Antalya ve İskenderun üzerinden Septe Boğazı'na ulaşan Anadolu sağ kolunun Mihaliç-İzmir güzergâhı rotasında bulunan, Gemlik-Mudanya-Mihaliç-Bandırma-Edincik(Aydıncık)-Çardak-Boğaz Hisârı-Yenikale-Edremit Ayazment-Çandarlı (Bergama)-İzmir gibi duraklar ana duraklardır. Güzergâh Üsküdar'a 44 saat uzaklıktaki Mihaliç'tan başlamaktadır. Manyas-Gönen, Dimetoka-Lapseki-Çanakkale-Ezine-Nusretli-Edremit-Kemer(Kemer-Edremit)-Ayazment, Bergama- Güzelhisâr ve İzmir bu güzergâhın diğer önemli iskeleleri olup, karadan geçen ana yolun denizle irtibatını sağlamaktadırlar.²²

3.b. Kemer-Edremit İskelesinin Yönetimi

Kemer-Edremit iskelesinin yönetimi, iskelenin gümrük gelirlerinin tahsis edildiği mukataa birimi ile alakalıdır. Değerli bir ürün olan zeytinyağının iskelelerin önemli bir gelir kalemi olması, mukataa olarak idare edilmesine sebebiyet teşkil etmektedir. Böylece, yukarıda kısaca değinilen coğrafi konumunun yanı sıra, ekonomik potansiyeliyle, Edremit Körfezi'ndeki önemli iskelelerden birisi vasfını kazanmaktadır. Bölgede bir takım zeytinyağı üreticisi kazaların gelirleri mukataa kapsamına alınmıştır. Bunlar arasında Midilli Adası ön plana çıkan bir yerleşim birimidir. Kemer-Edremit'in tam karşısında olan ve İstanbul'un önemli zeytinyağı tedarikçilerinden Midilli Adası'nda üretilen zeytinyağından alınan gümrük vergileri mukataa haline getirilmiş ve iltizama verilmişti. Bu mukataa alanı Midilli'yi ve Urla'ya kadar olan Anadolu sahillerini kapsamakta ve Haremeyn-i Şerifeyn Mukataası Kalemî'ne bağlanmış şekilde idare edilmekteydi. Gelir ve gider hesapları Haremeyn Muhasebesi tarafından idare edilen bu mukataa

²¹ BRHŞS.1093-13-a-1.

²² Cemal Çetin, "Anadolu İskeleleri ve Karayolu Bağlantıları (XVI. Yüzyıl Sonları)", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Number:28, Elazığ, 2014, s.349, 357, 361.

dahilinde Midilli ile birlikte, Sakız, Menteşe, Alaiye, Antalya ve İzmir gibi denize kıyısı olan bazı sancaklar yer almaktadır.²³

Kemer-Edremit iskelesinden elde edilen gümrük gelirlerini ve bir bakıma iskelenin idaresini üstlenen kişi ise aynı zamanda Midilli Adası'nı yöneten Midilli Nazırı'dır. XVIII. yüzyıldan beri Midilli adasının idaresinde söz sahibi olan nazırlar genellikle *kapucubaşı* unvanı taşımaktaydılar.²⁴ Özkaya konuyla ilgili bir makalesinde Kemer-Edremit iskelesine ait gümrük gelirlerinin yönetimini ve Midilli Nazırı'nın bu konudaki rolünü şu şekilde açıklamaktadır “*Midilli Nezaretine bağlı olan ve önceleri gümrük vergisi alınmayan Kemer-Edremit'ten gümrük vergisi alınmaya başlanmıştı. Bu da bir tepkiye neden oldu zira müstakil kule altı ve iskelesi olmayan yerlerde gümrük vergisi ödenmezdi. Kemer-Edremit te müstakil iskeleye sahip değildi. Eskiden beri gemilere yüklenen her eşya için her gemiden Midilli Nâzırı tarafından rüsum-ı selâmet adıyla üçer dörder kuruş alınır, başka ücret alınmazdı. Bu nedenle çift vergi ortaya çıkınca 27 Ağustos 1713'te Midilli Nazırı ile Kemer naibine yazı yazıldı ve haksızlık önlendi*”²⁵

İskele gümrüğü gibi, Kemer-Edremit mukataası da Haremeyn Mukataası tarafından idare ediliyordu. Kazanın bu mukataaya bağlanmasının sebebi devlet tarafından tarafından dini sebeplerle özel bir bakış açısıyla değerlendirilen Hicaz bölgesinin gelir sağlamamasıydı. Adı geçen bölge, devlete öbür eyaletlerin aksine hiçbir gelir getirmemekte, aksine büyük masraflara sebep olmaktaydı. Bu nedenle bölgede bir türbenin etrafını çevirmek veya hacılar için bir suyunu, bir çeşmeyi tesis veya tamir etmek son derece zordu. Yerli ustalar mevcut olmadığından inşaat malzemesi ve ustalar gönderilir, batıdaki bir iskelenin tüm yıllık geliri bunun için harcanırdı.²⁶

Haremeyn-i Şerifeyn'e tabii olan Bursa merkezli Sultan II. Murat vakfının giderleri için tahsis edilmiş olan Kemer-Edremit mukataası 1729 yılının Mart ayından başlayarak El-Hac Mehmed Ağa'ya deruhde edilmişti. İlerleyen tarihlerde mukataanın idaresinin III. Mustafa'nın sadrazamı Mehmed Ragıp Paşa'nın zevcesi padişahın kız kardeşi Saliha Sultan ile kızları Lebibe ve Naile Hanım'lara geçmişken, daha sonraları el değiştirerek diğer bir hanedan mensubuna, I. Abdülhamid'in kızı Esmâ Sultan'a verilmişti. Esmâ Sultan, 1818 tarihinde Edremit, Kemer-Edremit bac-ı bazar ve kantar ile birlikte revgan-ı zeyt mengenerleri ve tevabii mukataasını Hüdavendigâr ve Karesi sancakları mutasarrıfı Derviş

²³ Ş.Tufan Buzpınar, Mustafa Küçükaşçı, “Haremeyn”, TDVİA. C.16, İstanbul, 1997, s.154; Zeki Arıkan, “Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.25, S.40, 2006, s.11.

²⁴ Levent Payzın, XVIII. Yüzyılda Midilli Adası, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Tezi, Aydın, 2008, s.7.

²⁵ Yücel Özkaya, “XVIII. Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Sorunu”, V.Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler-III, İstanbul, 1985, s.490-491.

²⁶ İlber Ortaylı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.156.

Paşa'ya, paşa da yörenin önde gelen şahsiyetlerinden Müridzâde El-Hac Mehmed Ağa'ya ihale etmişti. Bir süre sonra mukataanın idaresini ele geçiren ve yörede faal bir zat olan Müridzâde'nin katliyle mukataa bu kez Darbhane-i Amire tarafından zaptedilmiş ve tayinler buradan yapılmaya başlanmıştı. Bu tarihlerde Midilli Nazırları, sadece iskelenin değil aynı zamanda Edremit ve Kemer-Edremit kazalarının da yönetimini uhdelere almaya başladılar. 21 Mart 1825 tarihinde mukataayı uhdesine alan Midilli ve Ayvalık Evkaf-ı Hümâyûn Nazırı Mustafa Ağa, Ahmed Ağa adlı bir şahsı Edremit ve Kemer-Edremit'e voyvoda vekili olarak tayin etmişti. 1832 tarihli bir belgeye göre, Midilli Nazırı İsmail Bey'in uhdesindeki görevler başta Midilli Nazırlığı olmak üzere Edremit, Kemer-Edremit, Ayazment ve Midilli iskeleleriyle ve buradan toplanacak rüsümât-ı cihadiyye vergisinin idaresi, Midilli, Molova ve Kalonya ihtisap resminin idaresi idi.²⁷

Genç'in ifadesine göre, bac-ı bazar, kantar ve zeytinyağı mengeneleri mukataaya XIX. yüzyılda eklenmiştir. 15 Mayıs 1823 yılında İzmir meyve-i ter gümrüğünün emini tarafından vergi talebiyle bir görevli gönderilme girişimi üzerine Esmâ Sultan uhdesindeki Edremit ve Kemer-Edremit iskele gümrüğünün Midilli Nezaretine bağlı olduğu, her sene Edremit voyvodalarına maktuen ihale edildiği gibi gerekçeler belirtilerek bu girişim önlenmişti.²⁸

3.c. Kemer Edremit İskelesi ve Ticari Yaşamdaki Rolü

Kemer-Edremit kazasında fiziksel olarak küçük olmasına rağmen dikkat çekici bir derecede ticari yaşam cereyan etmektedir. XIX. yüzyılın ilk yarısında kazada iki hanın varlığı ve yirmi bir farklı esnaf kolunun faaliyette olduğu tespit edilmiştir. Yerli unsurlara ek olarak dışarıdan gelip ticarete katılan, esnafılık yapan kişilerin varlığını sağlayan esas neden, kazanın sahilde bulunması ve iskelesinin varlığıdır. Böylece kaza deniz yolları vasıtasıyla bir ticaret ağına doğrudan veya dolaylı olarak eklenmektedir. Tanzimat dönemine kadar Ege Denizi'nde Mora'ya bağlı Kyhtira'dan Sakız Adası ve Çeşme'ye, Çeşmeden Midilli adasının batısından Bozcaada'ya, Bozcaada'dan Gelibolu'ya, Marmara Denizi'nden İzmit ve İstanbul'a, yine Çeşmeden Samos adasına, Samos'tan Rodos, Kıbrıs ve Antalya'ya ulaşan deniz ticaret yolları mevcuttu. Kemer-Edremit'in bu yolların önemli duraklarından olan Midilli ve diğer adalar ile yakınlığı mutlaka ticari yaşamına yansımış olmalıdır. Kazaya ticaret yapmaya gelenlerden bazıları ise kara yolları bağlantısı ile iç bölgelerden hareket etmektedirler. Genç'in ifadesine göre, iskele sayesinde meydana gelen yatay hareketlilikle, Alanya, Balya, İstanbul, Güre, Konya, Sakız, Yalvaç-Karaağaç, Tavşanlı ve Edremit gibi yerlerden bazı girişimciler kazaya gelerek ticaretle meşgul olmuşlardır. Bunlardan bir

²⁷ BRHŞS.1093-10-a-1, 1094-17-a-1, 22-b-1, 92-a-2, 1095-A/4-b-4, 24-b-3, 1095-1, 29-3. EŞS.1252/4-b-1

²⁸ Genç, 19.Yüzyıl Ortalarına Doğru...s.384; EŞS.1247/63-b-4,65-b-2.

kısımının deniz, bir kısmının ise kara yoluyla gelmiş olduklarını düşünebiliriz. Kara bağlantısıyla Kemer-Edremit'e ulaşmış olabileceğini düşündüğümüz bir örnek 16 Şubat 1824 tarihli terekesine göre, Aydın Sancağı'na bağlı Karacasu kazasından olup ticaret gereği Kemer-Edremit'te Yukarı Han'da ikamet ederken vefat eden Hacı İsmail oğlu Halil Beşe'dir.²⁹

Araştırmalar ve arşiv belgelerinin ortaya koyduğu üzere, özellikle Ege adalarıyla var olan bağlantısı Kemer-Edremit ekonomisi açısından en dikkat çekici hususlardan birisidir. Bu ilişki şehrin ekonomik yaşantısında olduğu kadar, devlet tarafından talep edilen bir takım mal ve hizmetlerin karşılanmasıyla da yakından ilgilidir. Ege adaları arasında bilhassa kazaya en yakın konumda bulunan Midilli başta olmak üzere diğer adalardan Kemer-Edremit'e ticaret amacıyla gelenler olmaktadır. Örneğin aslen Midilli'li olup ticaret gereği Kemer-Edremit'te bulunurken "*Kaya Zeytün*" adlı yerde öldürülen Mihail adlı tüccarın 22 Mayıs 1824 tarihli terekesinde 1.760 guruş değerinde 2034 kıyye zeytinyağının mevcut olduğu görülmektedir. Bu yağları koymak için yanında getirdiği 36 adet tulum 170 guruş değerindeydi. Mihail'in iç bölgelere veya adalar tarafına götürmek üzere Kemer-Edremit'ten zeytinyağı almaya gelmiş olma ihtimali yüksektir. Nitekim belgedeki "*ticâretle geşt ü güzâr üzere iken*" ibaresi bu olasılığı akla getirmektedir. Olaydan sonra Kemer-Edremit mahkemesine yapılan bir ihbar neticesinde görevlilerce çıkılan keşifle, Mihail'in Rum isyanı sırasında yaşanan kargaşada bölgeyi savunmak üzere gelen gönüllü askerlerce öldürüldüğü ortaya çıkmıştır.³⁰

Ticaret gereği geçici olarak kazaya uğrayanların yanı sıra ada sakinlerinden bazı tüccarlar Kemer-Edremit'te ikamet etmek üzere yerleşmiş bulunmaktaydılar. Ancak, Ayvalık ve Yunda Adası'nda patlak veren isyanın bastırılmasıyla birlikte buralardaki Rumlardan bir kısmı firar etmeye başlamıştı. Ayrıca bölgedeki diğer kasabalardan da firarlar yaşanıyordu. 1823 yılında Midilli Nazırı Mustafa Ağa tarafından kaleme alınan bir arizaya göre Midilli sakini olmalarına rağmen Edremit, Kemer-Edremit ve Tuzla kazalarında ikamet eden bazı kişilerden patlak veren isyan sonrasında geri dönmeleri kendilerinden talep edilmişse de, bu isteği reddettikleri gibi adadaki akraba ve yakınlarını Anadolu içlerine nakletmeyi planlamışlardı. Mustafa Ağa bahsi geçen kişilerin geri getirilmesi için mübaşir tayiniyle bir emrin gönderilmesini istemişti. Edremit ve Kemer-Edremit'te toplamda yirmi sekiz, Tuzla'da ise dokuz Midilli reayası tüccar mevcuttu. Bu kişiler arasında Ligor oğlu İstrati, Acı Konstandi, Dimitraki, Kazdağlı Nikoli, Dimitri sabuncu, Molovalı Acı Pavlu, Molovalı Küçük Yani, yörenin tanınmış tüccarlarından birisi olarak sayabileceğimiz Lazoğlu Andon ve Yani Bezirgan gibi isimler mevcuttu. Lazoğlu Andon aslen Molovalı olup, Ke-

²⁹Genç, *a.g.m.*, s.386, 391, 394; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev.Ruşen Sezer, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.128-129; BRHŞS.1095-A/21-b-4

³⁰ BRHŞS.1095A/25-b-1, b-3.

mer-Edremit'te zeytinyağı ticaretiyle uğraşmakta olduğu gibi, kazada zeytinlikleri bulunuyordu. Zaman zaman elindeki zeytinyağından önemli miktarda İstanbul'a sevk etmekteydi.³¹

1821 tarihinde patlak veren Ayvalık Rum isyanı neticesinde meydana gelen karışıklıkların ekonomik yaşama yaptığı olumsuz etkilerden birisi, ticaret, zanaat ve ziraatla uğraşan bazı kimselerin firar etmeleridir. Örneğin, 20 Eylül 1822 tarihinde Edremit Şer'iyeye Sicili'ne kaydedilen bir belgeye göre, Sakız'lı tüccarlardan Acı İstrati, kardeşi Dimitri, Kalafat Dimitri ve diğer bir Dimitri, üçer dörder ortaklarıyla Edremit ve Kemer-Edremit'te oda ve dükkan kiralarak ticaret yapmış ve servet kazanmışlardı. Bir müddetten beri buralarda ikâmet eden tüccarlar Sakız adasındaki karışıklık durulmadan önce firar etmişlerdi. Bu gelişme üzerine Edremit Voyvodası Müridzâde Hacı Mehmed Ağa dükkan, oda ve mağazalarını mühürledikten sonra belgenin kaydedildiği tarihte açarak kıymetli eşyalarını zapt etmiş ve borçlarının defterini çıkarmıştı. Tüccarların Edremit ve Kemer-Edremit halkından bazı kimselere 28.944 guruş borçları bulunuyordu.³²

Tüccarlardan sonra adalar halkından Kemer-Edremit ve bölge ile ekonomik bağlantıları bulunan kişiler arasında gemi kaptanlarını ve deniz taşımacılığı hizmetiyle uğraşanları ikinci sıraya koyabiliriz. 1800 ila 1801 tarihlerinin çeşitli aylarıyla Kemer-Edremit Şer'iyeye Sicili'ne kaydedilen ve İstanbul'a gönderilen zeytinyağı miktarlarını belirten hesap defterlerinde, Midilli'ye bağlı Molova'dan Cezâyirli Hacı Mustafa Reis, Göle köyünden Kostantin Reis, aynı köyden Mahmud Reis ve Osman Reis, yine Molova'dan İbrahim Reis ve Pantako Reis gibi gemicilerin isimlerine rastlanmaktadır. İstanbul'a zeytinyağı taşıdığı görülen başka bir adalı Bozcaadalı Hacı Ali Reis'tir. Kemer-Edremit'e daha doğrusu iskeleye gelerek işlerini yapan gemiciler arasında yakın çevreden başka isimler de mevcuttur. Ayrıca bu taşıma faaliyetleri sadece zeytinyağı vb. için değil devletin diğer bir önemli talebi olan kereste söz konusu olduğunda da geçerlidir. Civar yerleşimlerin sakinleri aynı zamanda Kemer-Edremit iskelesinde serbest taşımacılık ta yapmaktaydılar. Burhaniye Şer'iyeye Sicilindeki bir kayda göre, 10 Ekim 1817 tarihinde cumayı cumartesiye bağlayan gece saat iki sularında çıkan fırtınada Kemer-Edremit iskelesindeki kayıkçılardan Ayvalıklı Mihal Reis ve Molovalı Mehmed Reis'in kayıklarına binip memleketleri Selaniğe gitmeyi amaçlayan kişilerden Gramani ve Çoban Kosta adlı zimmiler denize düşerek boğulmuşlardı.³³

Kemer-Edremit ile adalar arasında kurulan ticari ilişkide zimmilerle birlikte Müslüman yerli ahaliden şahıslar da mevcuttur. 4 Ağustos 1817 tarihinde

³¹ Serdar Genç, "1821 Mora İsyanı Sırasında Edremit Körfezi ve Zeytincilik", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.17, Konya, 2017, s.294; BOA.C..ML..92/4587, EŞS:1252/25-a-1,42-a-2

³² Genç, *a.g.m.*, s.295; EŞS.1249/16-b-4

³³ BRHŞS.1094/63-b-3, 117-b-1, 1095-A/3-b-5,3-b-6.

kaydedilen terekesine göre Dere-i Sağır köyünden Hacı Velizade Ali'nin borçlu olduğu kişiler arasında Adalı Duka Dükkancı adlı bir kimsenin adı geçmektedir. Hacı Velizade Ali'nin Dükkancı Duka'ya diğer borçlarının yanı sıra 300 guruşluk zeytinyağı ve 18 guruşluk arpa borcu bulunmaktaydı. Kemer-Edremit mahallelerinden Memiş sakinlerinden iken vefat eden Gönenlioğlu Şerif Ali b. Mehmed'in 26 Aralık 1827 tarihli ve 6.950 guruş tutarındaki terekesinde ise Sakız'lı Andon Bezirgan'a 127 guruşluk borcu mevcuttur.³⁴

3.d.Başkent'in Taleplerinin Karşıllanması ve Kemer-Edremit İskelesi

Kemer-Edremit iskelesinin en önemli vasfı hiç şüphesiz Osmanlı Devleti için icra ettiği fonksiyondur. Osmanlı Devleti, başkent'in karşılanması son derece önem taşıyan bir takım ihtiyaçları için ülkenin çeşitli bölgelerini İstanbul pazarına bağlamış, böylece İstanbul etrafında devlet gözetiminde bir trafik ağı kurulmuştu. İaşe maddeleri açısından, Güney Marmara ve Batı Anadolu İstanbul'un sebze ve meyve bahçesi olarak gelişmişti. Devletin Edremit ve Kemer-Edremit'in yer aldığı Batı Anadolu'nun üretim kapasitesinin büyük bir bölümünü kendi ihtiyaçlarına tahsis etmesinin temelinde Tanzimat döneminde kadar uygulanan sistem belirleyici olmuştur. Birtakım yaklaşımlar çevresinde şekillenen bu geleneksel sistemi şekillendiren ilkelerinden birisi "*iaşecilik (provizyonizm)*" dir. Bu ilke Osmanlı ekonomik politikasının temelini teşkil etmektedir. İaşecilik ilkesine göre, herhangi bir üründen esnafın faaliyeti ile kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra geri kalan miktar ordu ve sarayın ihtiyaçlarının karşılanmasına tahsis edilir, bu tahsisten arta kalan diğer kısmın ise nüfusu 500.000'i aşan İstanbul'a sevk edilmesi zorunlu kılınırdı.³⁵

Kemer-Edremit iskelesi, körfezdeki diğer iskeleler gibi İstanbul'un iaşesi açısından özellikle zeytinyağı nakli konusunda ön plana çıkmaktaydı. Sadece belirli iklim koşullarında yetişen zeytin ağaçlarından elde edilen zeytinyağının bol ve miktarda ve ucuz olarak elde edildiği yerler arasındaki Edremit Körfezi, yukarıda ifade edildiği gibi antik çağlardan itibaren Anadolu'nun zeytin deposu olmuştu. Körfezde yer alan Midilli, Ayvalık, Edremit, Kızılcatusla, Yunda, Ayazment, Urla ve Kemer-Edremit gibi kazalar İstanbul'a zeytinyağı gönderen belli başlı yerlerdi. Bunlardan özellikle Midilli ve Ayvalık zeytinyağından elde edilen sabun üretimi hususunda İstanbul için oldukça önemli bir yere sahiptiler. Bölge, gerek ağaç sayısının çok olması nedeniyle üretimin fazlalığı, gerekse imparatorluk içinde en kaliteli zeytinyağının burada üretiliyor olması bölgeyi zey-

³⁴ BRHŞS.1095-A/1-a-2, 48-b-2.

³⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.303; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007, s.62-63.

tinyağı tedariki hususunda Osmanlı imparatorluğu açısından önemli hale getirmişti. Bunun yanı sıra Batı Anadolu ve Ege adalarında halkın büyük çoğunluğu geçimlerini zeytinliklerinden elde ettikleri gelirlerden temin etmekteydiler.³⁶

İstanbul'un ikaşesinin karşılanması hususunda deniz yolları hayati öneme sahipti. Zira yükte ağır, değerde düşük, buğday, arpa, et, yağ, tuz, salamura balık, kuruyemiş, şarap ve zeytinyağı gibi besin maddeleri ile tahta, pamuk, demir, yün, kıl ve kenevir gibi Osmanlı esnafına yönelik hammaddeler ancak deniz yoluyla temin edildiğinde yeterince ucuz olabilmekteydi.³⁷ Bu bakımdan Kemer-Edremit iskelesinin başkent için oldukça önemli bir vazifeyi yerine getirdiği ortaya çıkmaktadır. Zira İstanbul'da gündelik olarak ihtiyaç duyulan önemli gıda maddelerinden birisi olan yağın hemen her gün halkın sofrasında bulunması gerekmektedir. Büyük oranda Osmanlı mutfağında kullanılan yağ çeşitleri arasında hayvan iç yağı, kuyruk yağı ve tereyağı gibi yağlarla birlikte, badem yağı, susam yağı ve haşhaş yağı ve zeytinyağı gibi bitkisel yağlar tercih ediliyordu. Bununla birlikte Kemer-Edremit ve diğer kazalardan temin edilen zeytinyağı sadece sofraya için değil, türbe ve cami gibi birtakım dini mekânların aydınlatılması için kandillerde kullanılmak üzere de gerekliydi.³⁸

İhracatın devlet tarafından izne tabii olduğu dönemde Edremit ve çevresinde zeytin ağacı dikimi XVII. yüzyıldan sonra başlamıştı. Zaman içinde başkent ile son derece sıkı bir ilişki kuran Edremit'in kurduğu bağ öylesine güçlü idi ki, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Fransız tüccarlar Marsilya sabun sanayinde kullanılmak üzere Girit ve Tunus'tan büyük miktarda zeytinyağı alırken Edremit bundan hiç etkilenmemişti. Çünkü zeytinyağı bölgesi olarak bilinen bölgede yer alan Edremit ürettiği ürünün tamamını İstanbul'a göndermekle yükümlü idi. Zeytincilik faaliyetleri açısından Edremit'in hemen yakınındaki Kemer-Edremit ile birlikte anıldığı görülmektedir. Bunun nedeni hem birbirlerine oldukça yakın olmaları, hem de halkın her iki kazada birden arazi sahibi olmasıdır. Edremit ve Kemer mukataasındaki zeytin ağaçlarının yarısı çevredeki halka aittir.³⁹

Kemer-Edremit'e geldiğimizde, zeytinciliğin başladığı tarih tam olarak bilinmemekle birlikte, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılda zeytinin bölge ekonomisi üzerindeki etkisinin arttığı görülmektedir. Üretilen zeytinyağı ise

³⁶ Arıkan, a.g.m., s.2; A.Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edremit Körfezi ve Ege Adalarında Zeytinyağı Üretimi ve Zeytinyağı İhtiyacının Karşılanması Üzerine Bir Araştırma", *Perspectives on Ottoman Studies Papers From 18.th Symposium of The CİEPO*, Ed.Ekrem Causevic vd. LIT Verlag, Berlin, 2010, s.593-595.

³⁷ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunda...* s.301, Çetin, a.g.m., s.358.

³⁸ M.Sait Türkhan, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İhtiyacının Temini: Hassa Kasapbaşılık Kurumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dalı, İstanbul, 2006, s.21; BOA.C.EV..251/12626, EŞS.1252/50-b2.

³⁹ Faruk Doğan, *Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1920)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s.33, 65.

XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul'un ihtiyacı için talep edilmeye başlanmıştır.⁴⁰ XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait sicil defterlerinde İstanbul'a zeytinyağı gönderme faaliyetlerini içeren çok sayıda belge mevcuttur. Zeytinyağı ve sabunun istenen kazadan İstanbul'a gönderilmesi esnasında her yerde aynı yol takip edilmekteydi. İstanbul tarafından istenilen zeytinyağının önemini vurgulayan bir hüküm kadıya gönderiliyor, daha sonra bu hüküm mahkeme sicillerine kaydediliyordu. Ayrıca ahalinin huzurunda okunarak haberdar olmaları sağlanıyordu. İlgililer ise zeytinyağını gemilerine yüklemeyi taahhüt eden ve aldıkları yükün miktarını belirten pusulalar vererek talep edilen miktarları İstanbul'a götüreceklerini garanti ediyorlardı.⁴¹

Bu taahhütlerle birlikte bazı zamanlarda halk merkezden yükümlülüklerinin hafifletilmesi hususunda ricada bulunuyordu. Örneğin, XIX. yüzyıl başlarında Edremit ve Kemer halkı yağlarını kendilerinin sevkine izin verildiğinde yoksul olduklarını belirterek bunu karşılayamayacaklarını ifade etmişlerdi. Zira Zeytinyağı nakli zahmetli ve masraflı bir işti. Ayrıca yağın depolara ve iskelelere taşınması üreticinin sıkıntıya düştüğü hususlardan birisiydi. Belirli bir mesafeden sonra üreticiye taşıma ücretleri verilmekteydi. 1836-37 tarihinde Kemer-Edremit, Edremit, Armutabat gibi yerlerden alınan 10.000 kantar zeytinyağından bir kantarı ortalama 4 guruşa taşınmıştı. Ayrıca Kemer-Edremit ve Edremit gibi yerlerde yolların bozukluğu ancak develerle nakliyyeye imkân veriyor ve bu da maliyeti artırıyordu. XIX. yüzyılda bölgeyi gözlemleyen bir gezginin ifadesine göre Ayvalık ile Edremit, Kemer-Edremit ve Balıkesir Kemer-Edremit arasında düzgün bir yol yoktu. Bu nedenle taşıma hayvanlarla yapılmak zorundaydı. Bu ayrıntılar aynı zamanda karayolu açısından sıkıntılı bir yapıya sahip olan Kemer-Edremit için denizin ve dolayısıyla iskelenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁴²

Edremit örneğinde olduğu gibi, Kemer-Edremit iskelesine de hayvan ve araba gibi nakliye vasıtalarıyla nakledilerek indirilen zeytinyağı, buradan yukarıda ifade edildiği gibi çoğunluğu adalar ve yakın çevre sakini olan gemi reisleri tarafından İstanbul'a gönderilmekteydi. Bu reislere iskeleden çıkmadan önce kontrol amacıyla tezkireler veriliyordu. Burhaniye Şer'iyeye Siciline kaydedilen bir örneğe göre, 24 Kasım 1808 tarihinde Midilli'li Süleyman Reis'e kaza tüccarlarına ait 120 kantar sabunu Kemer iskelesinden gemisine yükleyerek başkente gönderilmek üzere tezkire verilmişti. Aynı yılın 8 Aralık günü yine Kemer-Edremit tüccarlarına ait 250 kantar sabun iskelede İslambuli İbrahim Reis sefinesine tahmil edilerek kendisine tezkiresi teslim edilmişti.⁴³

⁴⁰ Serdar Genç, "Edremit'te Varlıklı Bir İdareci, Müridzâde Mehmed Ağa", *2.Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu-Bildiriler ve Özetler*, Ed. Recep Efe vd. Edremit Belediyesi Kültür Yayınları-6, İzmir, 2011, s.310.

⁴¹ Arıkan, *a.g.m.*, s.16.

⁴² Doğan, *a.g.t.*, s.64,65, 67-68, 83, 86

⁴³ BRHŞS.1094-49-b-1,1094-93-a-2,93-a4, EŞS.1249/92-b-2;

Zeytinyağı ile birlikte Kemer-Edremit iskelesinden düzenli ve sistematik bir biçimde başkent İstanbul'a gönderilen emtia arasında sabun, hububat maddeleri, donanmanın ihtiyaçları için kereste ve gemi yapımında kullanılan birtakım malzemelerle, İstanbul esnafının hayati ihtiyaçlarından palamut ve diğer mallar bulunmaktadır. 5 Şubat 1822 tarihinde Kemer-Edremit iskelesine mübayaacı olarak yani zahirenin toplanması ve İstanbul'a gönderilmesi için tayin edilen El-Hac Ömer'in ve kaza naibinin bilgisi üzere, kaza hissesine tarh olunan 1000'er kile hinta (buğday) ve şair (arpa) iskeleye getirilip başkente gönderilmişti. Zahirelerin Kemer-Edremit iskelesinden gönderildiği gibi kara yoluyla nakledilerek Bandırma, Mihaliç ve Çandarlı gibi iskelelere ulaştırılmaları da emredilmekteydi. 1800 ila 1801 tarihleri arasında Hüseyin Reis, Hamza, Reis ve Osman Reis gibi kaptanların idaresindeki gemilere yüklenen 863 adet lata ve koğuş çam kerestesi ise kısım kısım Tersane'ye gönderilmişti.⁴⁴

Kemer-Edremit iskelesini ilgilendiren diğer bir konu ise devletin bir türlü önüne geçemediği kaçakçılık sorunuydu. Hububat meselesi İstanbul için son derece önemli bir mesele olarak Tanzimat dönemine kadar gündemdeki yerini korumuştur. Özellikle Karesi Sancağı gibi deniz tarafı bu işe uygun ve elverişli olan yerlerde bu tür faaliyetlerin arkası kesilmiyordu. Çünkü Karesi sancağının batısını teşkil eden kıyıların girintili çıkıntılı olmasıyla birlikte burada Edremit, Kemer-Edremit Ayvalık ve Ayazment gibi bir takım iskelelerin varlığı, kaçakçılık için doğal ortam sağlıyordu. Edremit Körfezi'nin fiziksel yapısı nedeniyle meydana çıkan bu durum, devlet için dezavantaj teşkil ederken, bölgede bulunan stokçular, tüccarlar, kaçakçılık yapan bazı yerel idareciler ve yabancı gemiler için büyük bir avantajdı. Edremit, Kemer, Ayazment ve Ayvalık kazalarından adalara yapılan hububat akışı engellenememişti. Hatta civarda bulunan voyvodalar ve köylerdeki birtakım anbar sahibi kişiler 1774 tarihli Rusya ile yapılan savaşta dahi, resmi makamlardan izin almamış yabancı tüccarlara ve adalara zahire vermekten geri durmuyorlardı.⁴⁵ Bu faaliyetlere dair gönderilen ve 1761 senesinin Eylül ayı başlarıyla tarihli bir emirde, Akdeniz'in Anadolu sahilinde bulunan Bayramiç, Ayvalık, Ayazmend, Kemer, Armudovası, Bergama Yeni ve Eski Foçalar ve diğer bazı kazalarda hububat maddelerinden bir tanesinin bile "müstemîn taifesine" verilmemesi, iskele emînlerinin elde edilen hintayı başka bir mahalle yollamaksızın deve ve katırlara yükleyerek Mihaliç iskelesine nakl etmeleri, buradan da kayıklara koyarak Kapan-ı Dakik'e ulaştırmaları tenbih ediliyordu.⁴⁶ Bu emirde vurgulanan hususlar ve dikkat edilmesi istenen noktalar hakkında Burhaniye ve Edremit Şer'iyye Sicilleri'nde hatırı sayılır miktarda kayıt bulunmaktadır.

⁴⁴ BRHŞS.1094/ 63-b-3, 97-a-1,b-1, EŞS.1247/5-b-1, 1251/22-b-4.

⁴⁵Serdar Genç, "XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Hububat Kaçakçılığı", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.5, S.7, Bursa,2004, s.52,53, 54, 57.

⁴⁶ BRHŞS.1094/19-a-2

Edremit körfezinden İstanbul'a zeytinyağı nakli XX. yüzyıla gelindiğinde de önemini korumaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarından başlayarak XX. yüzyılın ilk yarısında, Ayvalık ve Edremit iskeleleri diğer büyük şehirlere zeytinyağı gönderen ihracat limanları haline gelmişti. Körfezdeki çok sayıda iskele bu ticarete önemli bir rol oynayarak yerel ekonomiye katkı yapıyorlardı ki, bunlardan birisi, artık iskele vasfını geride bırakmış olan -yeni ismiyle- Burhaniye Limanı idi. Bu tarihlerde körfezin en büyük limanı haline gelen Edremit limanından İstanbul'a gönderilen malların başında eskiden olduğu gibi yine zeytin, zeytinyağı ve sabun gibi ürünler geliyordu. Yağ fabrikalarının kıyı boyunca sıralandığı Edremit'te zeytinyağı ticareti eskiden beri deniz yolu ile sağlanmaktaydı. Kıyıda küçük teknelerin yaklaşabileceği çok sayıda iskele olup (başta Akçay olmak üzere Avcılar, Ilıca ve diğer iskele noktaları) bunlar İstanbul ve İzmir'e mal götürmekte idiler. İskelelere yanaşan çatana adlı küçük deniz taşıtları daha çok kereste nakliyatı için kullanılsalar da fiçılar içinde denize atılan zeytinyağını çekeerek sürükleyerek açıkta bekleyen gemilere yüklemektedirler.⁴⁷

3.e.Kemer-Edremit İskelesi ve Gümrük Gelirleri

Modern uygulama ile gümrük, devletlerarası ticarete sınır geçişlerinde malların kontrol edildiği yer olup, bu geçiş sırasında alınan vergilere gümrük vergisi denilmektedir. Sanayi öncesi devirlerde gümrükler yalnızca ülkelerarası sınırları değil, şehirler ve bölgeleri de kapsamaktaydı. Bu bakımdan dahili olarak adlandırılabilir iç gümrükler Avrupa'da XVIII. yüzyılın ortasından itibaren kaldırılmaya başlanmış, fakat Osmanlı Devleti'nde XX. yüzyıl başlarına kadar uygulanmaya devam etmiştir. Osmanlı devletinin ticaret siyaseti XIX. yüzyılın sonlarına kadar gümrük siyaseti ile birlikte değerlendiriliyordu. Osmanlı gümrükleri, kara, deniz ve sınır gümrükleri olmak üzere üçe ayrılmıştı. Kara gümrükleri genellikle iç ticaret malları için geçerli olurken, sahil gümrükleri hem iç hem de dış ticaret malları için geçerli oluyordu. İstanbul, İzmir, Trabzon, Kefe, Selanik, Beyrut ve Trabzon gibi yerler gümrük merkezleri iken, buralara bağlı olarak ikincil derecede sahil gümrükleri mevcuttu. Bu küçük gümrükler genellikle yakındaki daha büyük bir gümrüğe bağlanarak iltizamen idare edilirdi.⁴⁸

Osmanlı imparatorluğunda uygulanan gümrük nizamına göre, herhangi bir emtia, nasıl kara sınırından çıkış ve girişte gümrüğe tabi oluyorsa, aynı şekilde deniz yoluyla gelen ürünler için de bir gümrük belirlenmişti. Denizlerden alınan vergiler karaya çıkılan ilk limanda, ihraçta ise yine emtianın yüklendiği ilk limanda tahsil edilirdi. Fakat gümrük idaresinin bulunmadığı bazı küçük is-

⁴⁷ Edremit Yöresi Yağhaneleri, Geçmişten Günümüze Zeytin, Zeytinyağı ve Sabun Sanayii, Ed. Recep Efe vd., Mataş Matbaacılık İstanbul, 2013, s.11,12.

⁴⁸ Mübahat Küttükoğlu, "Gümrük", TDVİA. C.14, İstanbul,1996, s.263.

kelelerden yüklenen ve iç pazara satılacak olan malların gümrükleme işlemi varış yerindeki limanda yapılırdı. Gümrük tarifeleri ne kadar imparatorluğun tüm bölgelerinde sabit şekilde uygulansa da Müslümanlar için % 4, gayrimüslimler için % 5, gayrimüslimler için ise % 6 oranında olup, ticari malın toplam kıymeti üzerinden alınırlardı. Osmanlı gümrüklerine ait kayıtlar çeşitli defterlere zapt edilirdi. Bunlardan sahil gümrüklerine ait defterlerde, ithalat ve ihracat kayıtlarına dair benzer hususlar bulunmaktadır. Bu defterlerde gemiler esas tutulmuş, iskeleye gelip gittikleri belirtilmiş, geminin cinsi, taşıdığı bayrak ve kaptanın adı kaydedilmiştir. İçlerindeki mallarda ait oldukları tüccarların adıyla kaydedilmiştir. Bir gemideki mallar böylece yazılıp bittikten sonra toplamda ne kadar gümrük geliri elde edildiği ve nihayet o aya ait toplam gümrük gelirinin miktarı yazılmaktadır.⁴⁹

İmparatorluktaki diğer iskele ve limanlar gibi, Kemer-Edremit iskelesinden de ithal ve ihraç edilen mallardan tahsil edilen gümrük vergilerine ait kayıtlar yukarıda zikredilen defterlere kaydedilmektedir. Ayrıca Şer'iyye Sicilleri'nde bu defterlerin aylık periyodlara göre hazırlanmış dökümlerine rastlanmaktadır. Bunlardan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen Maden Mukataası Defterleri'ne göre 1837 yılının Mart ayı ile 1838 yılının Mayıs ayı arasında Edremit ve Kemer-Edremit iskelelerinden İstanbul'a gönderilen zeytinyağı ve sabundan, toplamda 17.678 guruş gümrük vergisi alınmıştır.⁵⁰ Aynı arşivde bulunan diğer bir kaynağa, Haremeyn Muhasebesi Defterleri'ne göre ise, 11 Kasım 1836 -8 Mart 1837 tarihleri arasında Edremit ve Kemer-Edremit'ten dışarıya satılan zeytinyağı ve sabun ile birlikte girip-çıkan diğer emtiadan toplamda 56.809 guruş resm-i gümrük tahsil edilmiştir. Kanun üzerine Müslüman tüccardan %4, reayadan % 5 olarak alınan vergi oranları üzere, İslam tüccarından 1.709, reaya tüccarından 12.454, İstanbul malından alınan ise 20.385 guruştur. Adı geçen sürede iskelelere veya kazaya giriş-çıkış yapan emtianın toplam gümrüğü 21.000 guruş tutarındaydı. Bütün bu kalemlerin toplamı 56.809 guruşa ulaşmıştı.⁵¹

Edremit Şer'iyye Sicilleri'ne baktığımızda, Edremit ve Kemer-Edremit'e ait ihtisab, tamga-i penbe ve diğer birtakım gümrük resimlerinin olduğu listelerde daha detaylı veriler mevcuttur. 17 Eylül 1836 tarihli bir örneğe göre, Koca Ali adlı gemicinin sefinesiyle "*bir azman kereste, 45 adet tavan tahtası*" ve diğer keresteden toplamda 45 guruş resm alınmıştır. Malabaş adlı gemicinin sefinesiyle ismi verilmeyen bir adaya 20 kile hınta ve 20 kile şair gönderilmiş, bunların gümrüğü de 40 guruş tutmuştu. Kemer-Edremit'ten ise yine ismi verilmeyen

⁴⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Gümrük Kayıtları", *Osmanlı Araştırmaları-I, The Journal Of Ottoman Studies-I*, Ed. Halil İnalcık-Heat Lowry, İstanbul,1980, s.220; Ensar Köse, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret", *Cedrus-I, The Journal Of MCRI*, Antalya, 2013, s.310, 311.

⁵⁰ BOA.D.MMK.d.23231/2

⁵¹ BOA.D.HMH.d.21860/1.

aynı adaya 15 adet kara sığır ve 5 merkep gönderilmiş, bunların resmi ise 155 guruş tutmuştu. Her ne kadar ismi zikredilmese de bu adanın Midilli olduğu açıktır.⁵²

Osmanlı Devleti'nin, şartların zorlaması neticesinde geleneksel ekonomik politikalarını terk ederek yaptığı yeni düzenlemeler gümrükleri de kapsamaktadır. Fakat bu düzenlemelere rağmen eski sistemin, yani iâşeci anlayışın tamamen terk edilmesi bir süre daha söz konusu olmamıştır. Zira bu düzenlemelerle başkent tertibinin tamamen karşılanmasından şartıyla "müstemîn taifesine" ve istenilen diğer yerlere satış yapabilme izin verilmektedir. Edremit Şer'iyeye Sicilleri'nde 1827 yılının Mayıs ayı sonlarıyla kayıtlı bir belgeye göre, başkentin ihtiyacına tahsis edilen zeytinyağı ve sabunun eksiksiz olarak gönderilmesi şartıyla kalan zeytinyağı ve sabun istenilen mahallere ve kişilere satılabilecekti. Ancak bu satış karşılığında her zaman alınan resm-i gümrüğün yanı sıra zeytinyağının kantarından 3,5 guruş, sabunun kantarından ise 2,5 guruş ruhsatiye adıyla yeni bir vergi alınacaktı. Zeytinyağı ve sabunun yanı sıra Midilli başta olmak üzere Sisam ve diğer adalara satılacak buğday, arpa, bakla, fasulye, mercimek, bürülce gibi maddelerden İstanbul kilesi üzerine alan ve satanlardan aynı vergi kesilecekti. Örneğin Midilli'ye gönderilecek hıntayı satanlardan 30, alanlardan 35 para ruhsatiye tahsil edilecekti. Diğer adalara gidecek olan buğdaydan satanlardan 40, alanlardan 45 para ruhsatiye alınacaktı. Anadolu'da üretilip, İzmir ve Bahr-i Sefid Boğazı'nın Anadolu sahillerinin nihayetine varıncaya kadar mevcut olan iskelelerde satılan palamut, kökboya, mazı ve kuru incir gibi ürünlerin satışı ise İzmir ihtisap memuru tarafından mühürlenecek bir tezkire ile namuslu İslam ve reaya tüccarlarınca yapılacak ve var olan verginin yanı sıra kantariye adıyla başka bir vergi daha alınacaktı. Bu ürünler arasında bulunan palamutun her kantarından Asakir-i Mansure masrafı için 60'ar para vergi alınması da kararlaştırılmıştı.⁵³

3.f.Kemer-Edremit İskelesi ve Rum İsyanı

Asırlardır düzen içinde yaşayan Osmanlı tebaası Müslüman ve gayrimüslimler arasında, Fransız İhtilali'nin etkisiyle patlak veren milliyetçilik düşüncesinden kaynaklanan anlaşmazlıklar kaçınılmaz bir seviyeye gelmişti. XIX. yüzyıl boyunca süregelen ve ideolojisini bu düşünceden alan ayrılıkçı hareketlerin ilki olan Rum isyanı Osmanlı tarafından bastırılmış olsa bile Fransa ve Rusya gibi büyük Avrupa güçlerinin etkisiyle Rumlar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bu başarılarına rağmen Batı Anadolu, adalar ve diğer bölgelerde yaşanan olaylar büyük zararlara sebebiyet vermişti. Konumu itibarıyla isyanın patlak verdiği Mora yarımadasına oldukça yakın olan Edremit Körfezi isyandan en olumsuz etkilenen yerler arasındaydı. 1821 yılında çıkan isyanın etkileri Tuzla, Edremit,

⁵² EŞS:1252/51-a-1.

⁵³ EŞS. 1249/92-a-4, 1250/7-a-1, 1251/35-a-1

Kemer-Edremit, hatta körfezin güneyindeki Çandarlı'ya kadar yayılmıştı. İsyanın ekonomik açıdan en büyük etkisi zeytincilik faaliyetlerine yansımıştı. Bilhassa Edremit, Kemer-Edremit ve Tuzla'da isyan sonrasında ortaya eşkıyalık hareketleri çıkmıştı.⁵⁴

Kemer-Edremit kazasında isyan sırasında meydana gelen otorite boşluğunda, adalardan gelen bazı kimselerin kalkıştığı eşkıyalık hareketleri neticesinde bazı gayrimüslimlerin katledildiği, bununla kalmayarak köylerin dahi yağmalandığı görülmektedir. Eşkıyalık yapanlar arasında yöre halkından kimseler olduğu gibi, esas vazifeleri bölgeyi savunmak iken çiftliklerden geçerken kendi halindeki reayayı katleden askerler bulunmaktadır. Bu askerler İzmir ve Saruhan'dan körfezi savunmak için gönderilmişti. Yanı sıra, Ayvalık isyanının bastırılması için tayin edilen Tavaslızade Osman Ağa'nın maiyetindeki askerlerden bazıları hakkında da benzer şikayetler yapılmıştı.⁵⁵

Kemer-Edremit Şer'iyye Sicilleri'ndeki bu tarihlerde yaşanan kargaşalara dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan birisine göre, isyanı bahane edip kargaşaya sebep olan eşkıyaca katledilen kişiler arasında Keşiş Zaharye adlı bir şahıs mevcuttur. Zaharye'nin 9 Kasım 1823 tarihinde sicile zapt edilen terekesine göre kendisi aslen Andire eyaletinden, yani Mora yarımadası yakınlarındaki Andros adası sakinlerindendi. Bir müddetten beri Kemer-Edremit'te sakin olan Keşiş Zaharye "*bundan akdem vuku' bulan eşkıya fetretinde Aşağı Han derûnunda*" katledilmişti. Zaharye ile birlikte isimleri kaydedilmemiş bazı gayrimüslimler aynı handa ikamet ederken öldürüldüklerinden, terekeleri beytülmal tarafından kayda geçirilmişti.⁵⁶ 10 Mayıs 1824 tarihli başka bir kayıta ise Gedikli Bayrağı Ağası Tokatlı Otuz Bir Ağa'nın neferlerinden bazılarının Kaya Zeytin adlı mahalde tüccar Mihal zımmiyi katlettikleri kaza mahkemesine ihbar edilince, vekilharç Ahmed Ağa, şehir kethüdası Salih Ağa ile birlikte olay mahalline gitmiş, yaptıkları keşif sonrasında Mihal'in sol tarafından vurulduğu ve bıçak ile boğazlandığı ortaya çıkmıştı.4 gün sonra gelen diğer bir ihbar üzerine başka bir mahalle giden Ahmed Ağa ve Salih Ağa Danil veled-i Burunsuz adlı bir başka gayrimüslimin cesedi üzerinde keşif yapmışlardı. Keşfe göre Danil veled Burunsuz'un başına bıçakla vurulmuş, Mihal gibi boğazı kesilmişti. Dört gün sonra, 18 Mayıs'ta yapılan üçüncü ihbara göre ise, yedi sekiz eşkıya Peliteli karyesinden geçerken Martı adlı zımmiyi öldürdüklerinden, mahkemeden gönderilen Veli adlı şahısça keşif yapılmış, Martı'nın sol tarafından giren bir kurşunun sağından çıkması ve boynunun kesilmesi neticesinde öldüğü anlaşılmıştı.⁵⁷

Mora'da başlayan Rum isyanı çok geçmeden bütün adalara yayıldığından Adalar ve Batı Anadolu için asıl tehlike izbandit adı verilen Rum korsanlarının

⁵⁴ Genç, *1821 Mora İsyanı...*s.283, 291.

⁵⁵ Genç, *a.g.m.*, s.291, 292, 293,

⁵⁶ BRHŞS.1095-A/ 18-a-2,a-3;

⁵⁷ BRHŞS.1095-A/25-b-3,b-4, b-6

saldırılarıydı. Akdeniz'deki Osmanlı suları eşkiya teknelerinin saldırılarına açık durumda idi. İzbandit teknelerinin hareketleri nedeniyle Batı Anadolu'da yaşayan Rum reaya harekete geçerek isyana destek vermeye başlamışlar, Ayvalık ve Yunda reayaları açıkça isyana bile kalkışmışlar, çok geçmeden Edremit taraflarına saldırıya geçmişlerdi. Amaçları Edremit, Kemer-Edremit ve Ayazment kazalarını yağmalamaktı. Bu maksatla kırk kadar izbandit teknesi Yunda adasına hücum edip top atışının yanı sıra çok sayıda isyancıyı adaya indirerek işgale girişmişler, ancak adı geçen kazalardan toplanan gönüllüler tarafından üzerlerine yapılan hücumla mağlup edilmişlerdi. Bununla birlikte zikredilen sayıdaki izbandit tekneleri ada etrafında ve civarında toplanarak yeni bir fırsat kollamaktaydılar. Adanın savunmasıyla görevli olan Tavas Voyvodası Karaosmanzade Mehmed Ağa ile gönüllüler dikkatle bu gelişmeleri izlemekle birlikte, izbandit tekneleri ve isyancılar sayılarını artırmaya devam ediyorlardı. Bu gelişmeler Kemer-Edremit naibi Mehmed Selami Efendi tarafından kaleme alınan bir ilam ile merkeze bildirilmişti.⁵⁸

İzbandit teknelerinin sahilleri tehdit etmesi üzerine Edremit, Kemer-Edremit ve Ayazment'te savunma tedbirleri alınmasına karar verilmişti. Bunun için 1822 tarihinde, dokuz adet top Bahr-i Sefid Boğazı yoluyla gönderilmişti. Bu toplardan altısı mühimmatlarıyla Edremit, Kemer-Edremit ve Ayazment sahillerine, üçü Yunda adasına, diğer top mühimmatı da Sakız kalesine teslim edilecekti. Bu topların gönderilmesini zikredilen kazaların halkı, sahil ve iskeleleri izbandit tekneleri karşısında savunabilmek maksadıyla talep etmişti.⁵⁹ 5 Şubat 1824 tarihiyle Edremit Şer'iyye Sicileri'ne kaydedilen bir belgeye göre, Edremit Voyvodası Mehmed Ağa merkeze yazdığı bir arizada, Edremit ve Kemer-Edremit sahillerini korumak amacıyla, İlica iskelesiyle Kemer iskelesine konulan dört adet topun mühimmatları olmamakla birlikte, vakitli vakitsiz izbandit sefineleri etrafta dolaştığından bu iskelelere otuz neferle bir bölükbaşının tayin edildiğini, topların mühimmatı için ise maktul Edremit voyvodası Müridzâde'nin muhalfeatından zuhur eden 243 vukiyye siyah barutun alınarak sahillerin muhafazasında kullanıldığını beyan etmekteydi. Ancak, gerektiği zaman zaruret çekilmesi için yeterli miktarda beş çapında yuvarlak ve siyah barut talebinde bulunmaktaydı. Merkezden ise bu talebe 500 adet Edremit, 500 adet ise Kemer iskelesinin muhafazası için 5 çapında 1000 adet yuvarlak ve 50 varil barut gönderileceği cevabı verilmişti.⁶⁰

İskelelere top konularak sahillerin izbanditlere karşı muhafaza edilmesi için alınan bu önlem kapsamında devlet daha önceden kazalara görevli göndererek bir yoklama yapmıştı. Nitekim 11 Ekim 1820 tarihli bir kayda göre civarda

⁵⁸ BOA.HAT.916/39949-C; Zeki Arıkan, "1821 Ayvalık İsyanı", *Belleten*, C.LII, S.203, Ankara, 1988, s.569, 573

⁵⁹ BOA.C..AS..330/1365, 225/9526

⁶⁰ EŞS.1249/27-a-1

dolaşan izbandit teknelerinin başkentini ihtiyacını sekteye uğratabileceği düşünülmüş, bu nedenle tedbir alınması gerektiğine karar verilmişti. Edremit'e Birun Çavuşlarından Halil Çavuş adlı bir çavuş gönderilerek sefinelerin ve kayıkların başına ikişer top ile iskelelere dörder top konulduğunda idare edilip edilemeyeceği ve tehlike atlatıldıktan sonra geri göndermeye muktedir olunup olunmadığı sorulmuş, kaza tarafından ise sefinelerin toplarına karışılmayacağı, ancak ikişer çift çeker dört adet topun gönderilmesinin münasip olacağı cevabı verilmişti.⁶¹

Sonuç

Balıkesir Sancağı'nın batı sahilinde yer alan Edremit Körfezi'ndeki kazalarından Kemer-Edremit, sancağın büyük yerleşimlerine göre geri planda kalmasına rağmen, sosyo-ekonomik olarak dikkate değer potansiyele sahiptir. Coğrafi konumuyla birlikte, bu konum doğrultusunda şekillenen ekonomik yapısı, Anadolu'yu Rumeli'ye bağlayan yolların yakınında bulunması ve zeytin üretimi, Kemer-Edremit'in köy iken gelişerek kaza haline gelmesine sebep teşkil eden unsurlardır. Bunlarla birlikte, günümüzde bir liman haline gelmiş bulunan iskelesinin bu gelişmede en önemli paylardan birisine sahip olduğuna şüphe yoktur.

Kemer-Edremit, Ayvalık ve Edremit ile birlikte imparatorluğun önemli zeytinyağı ve kereste tedarikçilerindedir. Yanı sıra başkentini hububat gereksiniminin karşılanmasına katkı yapmaktadır. Bu vazifelerin yerine getirilmesinde iskele deyim yerindeyse kilit bir rol oynamaktadır. Zaman zaman Edremit'e bağlı olarak algılanmasına rağmen Kemer-Edremit iskelesinin kendisine has bir yapısı bulunmaktadır. Ancak, her hususta olduğu gibi iskelesi söz konusu olduğunda Kemer-Edremit, Edremit'in gölgesinde kalmış ve ikincil derecede bir değerlendirmeye sahip olmuştur. Bu durum Edremit'in gelişmişliği ile ilgilidir. Körfezin diğer büyük yerleşimi olan Ayvalık ise XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren her iki kazayı geride bırakarak körfezin en büyük ticaret merkezi olmuştur. Nitekim birbirine eşit ve benzer yapıda iskeleleri olan kazalar arasından bazılarının elde ettikleri veya taşıdıkları avantajlar nedeniyle diğerleri arasından sıyrılmaları olası bir durumdur. Özellikle uluslararası ticaretin yükselişiyle imparatorluğun iç ticaretine konu olan konumdan çıkarak büyümeye ve gelişmeye başlayan bazı Karadeniz iskeleleri gibi⁶² Ayvalık elde ettiği ticari imtiyazları ile Avrupa ticaretinin gözdelelerinden birisi olarak büyümüştür. Fakat XIX. yüzyılın ortalarından sonra eşitliği sağlayan Edremit, günümüzde de körfezin en büyük

⁶¹ EŞS.1248/73-b-6,73-b-7

⁶² İlhan Ekinci, "Siyasetin Gölgesinde Limanlaşmamış Bir İskele, Perşembe (Vona) İskelesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Türk Deniz Ticareti Sempozyumu-VII, Karadeniz Limanları Özel Sayısı, Ordu, 2015, s.149,172.

ilçesi durumundadır. Kemer-Edremit ise gelişmesine rağmen Edremit'in etkisi altında kalmaya devam etmiştir.

Kemer-Edremit'in karadan denize çıkış kapısını teşkil eden iskelesi, aynı zamanda adalar başta olmak üzere yakın çevreyle münasebet tesis etmesine sebebiyet vermiş, ticaretin ve sosyo-kültürel yaşamının zenginleşmesine katkı yapmıştır. 1821'den itibaren Mora yarımadasından bölgeye sığınan Rum isyanının olumsuz etkisi Kemer-Edremit'e de yansımıştır. İzbandit tehdidi ve kazada yaşanan kargaşalarla birlikte devlet çeşitli askeri ve idari tedbirler almıştır. Bunlardan birisi olan civar iskelelerle birlikte Kemer-Edremit iskelesine de savunma amacıyla top konulması önlemi, iskelenin iç güvenlik ve ticaret açısından taşıdığı önemi açıkça göstermektedir.

Karesi Sancağı'nın diğer kazalarına nazaran Kemer-Edremit gibi gözden kaçan, ancak kendine has birtakım nitelikler taşıyan yerleşimlerin incelenmesi, yerel tarih kadar, Osmanlı şehir tarihçiliğine fayda sağlayacaktır. Bu doğrultuda yapılan çalışmamızda, hatalı bilgiler verilmesi, yanlış çıkarımlar ve yorumlara varılmış olması, muhtemeldir. Ancak, Batı Anadolu'da önemli bir sahil kasabası olan Kemer-Edremit hakkındaki araştırmaların çoğalması, bu hataların düzeltilmesine katkı yapacaktır.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Divan (Beylikçi) Kalemî/A.DVN.

Nr.39/97

Sadaret Mektubi Kalemî A.MKT.

Nr.43/50, 86/13, 86/87, 92/17, 107/40, 110/40, 111/62, 112/15, 202/77

Sadaret Mektûbî Kalemî Deavî Evrakı / A.MKT.DV.

Nr.19/73

Cevdet Askeriye/ C..AS..

Nr.225/9526, 330/13, 923/39908

Cevdet Evkaf/ C..EV..

Nr.251/12626

Cevdet Maliye/ C..ML..

Nr.92/4587

Bab-ı Defteri Maden Mukataası Kalemî Defterleri/ D.MMK.d.

Nr.23231

Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Kalemî Defterleri/ D.HMH.d.

Nr.21860

Hatt-ı Hümayun/ HAT.

Nr.916/39949-C

Şer'iyeye Sicilleri (ŞS)

Burhaniye Şer'iyeye Sicilleri (BRHŞS)

Nr.1093, 1094, 1095-1,1095-A,

Edremit Şer'iyeye Sicilleri (EŞS)

Nr.1243, 1247,1248, 1249, 1250, 1251,1252

II. Resmî Yayınlar

Karesi Vilâyetine Mahsûs Sâlnâme 1305, Karesi Vilâyet Matbaası, Balıkesir, 1305.

Hüdavendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi 1318, Matbaa-i Vilâyet, Bursa, 1318.

III-Kitaplar

- ALİ SAİB, *Coğrafya-i Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmânîye*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1304.
- AKDOĞAN, Refik, *İngilizce Türkçe Ansiklopedik Deniz Sözlüğü*, İstanbul, 1988.
- ATİLLA, Ahmet Nedim, *Ağaçtan İnsana Zeytinyağı Anıtları*, Zer Matbaası, İzmir, 2009.
- BALCIOĞLU, Tahir Harimi, *Tarihte Edremit Şehri*, Balıkesir Vilâyet Matbaası, Balıkesir, 1937.
- Edremit Yöresi Yağhaneleri, Geçmişten Günümüze Zeytin, Zeytinyağı ve Sabun Sanayii*, Ed. Recep Efe vd., Mataş Matbaacılık, İstanbul, 2013.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamûs'ül-Alâm, C.II*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1306.
- _____, *Kamûs'ül-Alâm, C.V*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1314.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- Yurt Ansiklopedisi C.2. Anadolu Yayıncılık*, İstanbul, 1981.

III. Tezler

- DOĞAN, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1920)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2007.
- GÖKÇE, Evren, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Bir Osmanlı Kıyı Kasabası: Kemeredremid Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Aydın, 2007.
- KARAKUŞ, Ufuk, *Milli Mücadele'de Edremit*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2009.
- PAYZIN, Levent, *XVIII. Yüzyılda Midilli Adası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2008.
- TURAN, Gönenç, *Mübadele'de Ayvalık*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2008.

IV. Makaleler

- AKIN, Berrin, "19.Yüzyıl Uluslararası Deniz Ticaretinin Batı Anadolu Yerleşimlerine Sosyo-Ekonomik ve Mekansal Yansımaları: Ayvalık Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5, Samsun, 2015, ss.7-23.

- ARMAĞAN, A. Latif, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edremit Körfezi ve Ege Adalarında Zeytinyağı Üretimi ve Zeytinyağı İhtiyacının Karşılınması Üzerine Bir Araştırma", *Perspectives on Ottoman Studies Papers From 18.th Symposium of The CİEPO*, Ed.Ekrem Causevic vd., LIT Verlag, Berlin, 2010, ss.591-607.
- ARIKAN, Zeki, "1821 Ayvalık İsyanı", *Bellekten*, C.LII, S.203, Ankara, 1988, ss.571-601
- _____ "Midilli-İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.25, S.40, Ankara, 2006, ss.1-28.
- BUZPINAR, Ş. Tufan.-KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa, "Haremeyn", *TDVİA*. C.16, İstanbul, 1997, ss.154-157.
- ÇETİN, Cemal, "Anadolu İskeleleri ve Karayolu Bağlantıları (XVI. Yüzyıl Sonları)", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Number:28, Elazığ, 2014, ss.349-367.
- EKİNCİ, İlhan, "Siyasetin Gölgesinde Limanlaşmamış Bir İskele, Perşembe (Vona) İskelesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Türk Deniz Ticareti Sempozyumu-VII*, Karadeniz Limanları Özel Sayısı, Ordu, 2015, ss.149-175.
- GENÇ, Serdar, "XVIII. Yüzyılda Karesi Sancağı'nda Hububât Kaçakçılığı", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.5, S.7, Bursa, 2004, ss.49-60.
- _____ "Edremit'te Varlıkları Bir İdareci, Müridzâde Mehmed Ağa", *2.Uluslararası Kazdağları ve Edremit Sempozyumu-Bildiriler ve Özetler*, Ed. Recep Efe vd., Edremit Belediyesi Kültür Yayınları-6, İzmir, 2011, ss.309-316.
- _____ "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edremit'de Yabancılar", *Prof. Mustafa Çetin Varlık Armağanı*, Ktb. Yayınları, İstanbul, 2013, ss.358-379.
- _____ "19. Yüzyıl Ortalarına Doğru Kemer-Edremit Esnafı Üzerine Bir Değerlendirme" *Balıkesir Üniversty The Journal Of Social Sciences Institute*, Vol.19, Number:36, Balıkesir, 2017, ss.383-400.
- _____ "1821 Mora İsyanı Sırasında Edremit Körfezi ve Zeytincilik", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.17, Konya, 2017, ss.283-305.
- GÖKÇE, Evren, "Kemer-Edremit (Burhaniye) Kazası ve Osmanlı Donanmasına Yaptığı Katkıları", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.2, S.1, Aydın, 2015, ss.60-85.
- GÜMÜŞTEPE, Ferzan Kitapçıoğlu, "Edremit Şehri", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.28, İstanbul, 1993, ss.189-214
- _____ "Edremit'te Turizm", *Türk Coğrafya Dergisi*, S.30, İstanbul, ss.267-297.
- KOCADAĞLI Aslı Yaman, "Türkiye'de Zeytincilik Faaliyetlerinde Edremit Körfezi Kıyıları'nın Önemi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S.19, İstanbul, 2009, ss.28-58.
- KÖSE, Ensar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında İçel ve Antalya Sahillerinde Ticaret" *Cedrus-I, The Journal Of MCRI*, Antalya, 2013, ss.299-328.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "Osmanlı Gümrük Kayıtları", *Osmanlı Araştırmaları-I, The Journal Of Ottoman Studies-I*, Ed. Halil İnalçık-Heat Lowry, İstanbul, 1988, ss. 219-234

_____, "Gümrük". *TDVİA*. C.14, İstanbul, 1996, ss.263-268.

SAKA, Aslı, "Yeni Bir Kültür Yolu: Aeneas'ın Rotası", *Uluslararası Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1, İzmir, 2017, ss.38-47.

TÜRKHAN, M. Sait, *18.Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul'un Et İhtiyacının Temini: Hassa Kasapbaşılık Kurumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Sorunu", *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler-III*, İstanbul, 1985, ss.481-516.

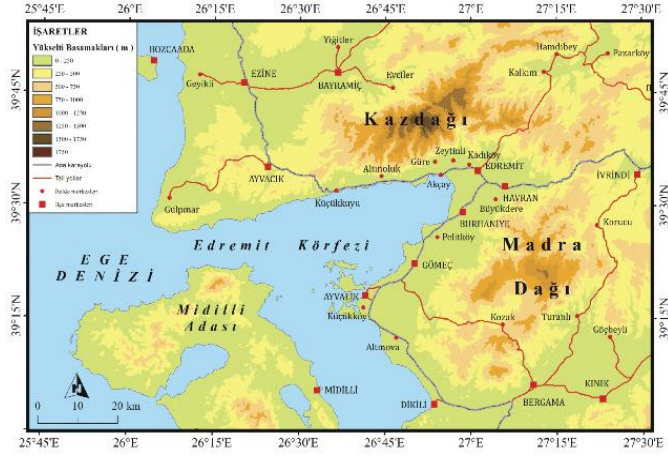
UĞUZ, Sabriye Çelik, "Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Burhaniye'nin Alternatif Turizm Potansiyeli", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.24, İstanbul, 2013, ss.332-353.

YAŞAR, Okan, "Çanakkale Boğazı Doğu Kıyılarında Çevre Dostu Bir Liman, Kepez Limanı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, (*Journal Of Human Sciences*), C.5, S.2, Sakarya, 2008, ss.1-26.

V.İnternet Siteleri

<http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com-gts&kelime-İSKELE>, 06 Ekim 2017

EK-I :

Resim-I:

Edremit Körfezi Haritası

Resim-II

1936 Tarihinde Kemer-Edremit (Burhaniye)İskelesinden Görünüm

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 67-82.

HEALTH AND CONTAGIOUS DISEASES IN IZMIR DURING 1960S

Şenay Savur*

Abstract

During 1960s, in Turkey, awareness of health, expansion of health services and efforts of educating health personnel started to increase. The presence of Ege University made Izmir a health center. Unfortunately there were still contagious diseases and they were threatening the public health.

In this article the contagious diseases of the period and the precautions against those diseases are discussed. Subject is discussed specific to Izmir. After the health institutions are mentioned briefly the contagious diseases are examined.

Key words: 1960, health, contagious diseases, epidemic, health personnel, health institutions

1960'LI YILLARDA İZMİR'DE SAĞLIK VE BULAŞICI HASTALIKLAR

Öz

1960'lı yıllar Türkiye'nin sağlık alanında bilinçlendiği, sağlık hizmetlerinin yaygınlaştığı ve sağlık personeli yetiştirme çabasının arttığı yıllardı. Ege Üniversitesi'nin varlığı İzmir kentini bir sağlık merkezi yapmıştı. Ne yazık ki, salgın hastalıklar kentte hala varlığını sürdürüyor ve halk sağlığını tehdit ediyordu.

Bu makalede dönemin bulaşıcı hastalıkları ve bu hastalıklara karşı alınan önlemlerden bahsedilmektedir. Konu, İzmir özelinde ele alınmıştır. İzmir'deki sağlık kurumları ve sağlık personeline kısaca değindikten sonra bulaşıcı hastalıklar konusuna geçilmiştir.

* Ataturk Principles and History of Turkish Revolution History Department of Turkish Revolution History Ph.D., (senaysavur@hotmail.com).

Anahtar Kelimeler: 1960'lar, sağlık, bulaşıcı hastalıklar, salgınlar, sağlık personeli, sağlık kurumları.

INTRODUCTION

During 1960s there were progress in three different branches to bring health services to public and raise public health awareness. On one hand preventive medicine were carrying out on the other hand curative medicine works that supported preventive medicine were doing and in the meantime the health schools were established in order to train sufficient number of health personnel. Education of the public about health, improvement in nutritional conditons, dissemination of vaccination campaigns and population planning were only few of the works that were carried out under the field of preventive medicine. Izmir was a city that attracted many patients due to its geographical and economical location. Moreover location of Ege University made Izmir more attractive in terms of health. But it was seen that people who lived in the villages and towns could not benefit health services. For this reason, 1960s were the years of changes in the health policies. A priority was given to establish clinics that gave outpatient or home-cure treatments which could reach the public easily. Polyclinics that aimed ambulatory treatment or gave the opportunity of small operations were built. The first examles of those polyclinics were "*shed polyclinics*". Samantepe and Mehtapepe dispenseries that were connected with Esrefpasa Hospital were the first examples¹. In fact there were not any dispenseries in Samantepe in 1967². Because of this shed polyclinics were vital in these districts. The implementation that started in 1968 included seven shanty settlements in the centre and outskirts of Izmir. Besides vaccination campaigns began between 1965-1968 and applied to whole citizens in Izmir³. As a result of the importance Izmir gave to health organizations, health services were carried out succesfully in Izmir during 1960s.

1. Health Personnel and Health Institutions

In 1960s the health institutions were divided into two: inpatient and outpatient. Inpatient health institutions were hospitals, infirmaries and health centers. Sometimes if required the dispenseries could provide inpatient services; the number of them were a few. Outpatient health institutions were centers for maternal and infant health, community clinics, dsipanceries and sanitariums.

¹ 1967 *Izmir City Annual*, pp.194-195.

² TC Prime Ministry States Archives General Directorate Republic Archive "İzmir Samantepe Semtinin Sağlık İhtiyaçları", Yer: 30-1-0-0 / 77 - 486 - 7, Date:03.06.1967.

³ 1967 *Izmir City Annual*, ps.196.

Health personnel consisted of doctors, dentists, nurses, midwives, health officers, chemists⁴ and pharmacists. In the beginning of 1960 8.214 doctors, 1.367 dentists, 1.658 nurses, 3.550 health officers and 3.219 midwives were working in Turkey⁵. When these numbers were compared with the number of the health personnel in İzmir, it is seen that 8.71 % of the doctors, 6.21 % of the dentists, 12.78 % of the nurses, 8.26 % of the midwives and 3.21 % of the health officers were working in İzmir. When the 1966 statistics data was examined, 11.355 doctors, 2.140 dentists, 5.039 nurses, 5.180 health officers and 4.964 midwives were working in health institutions⁶. According to the numbers 5.47 % of the doctors, 5.32 % of the dentists, 2.44 % of the nurses, 3.55 of the health officers and 6.38% of the midwives were working in İzmir. It is worth noting that the numbers did not show the increase from 1960 to 1966. There could be departures from İzmir because of appointments, resignation or various reasons or there could be people who came from different cities. The numbers show the number of the working health personnel during the aforesaid years.

Table:1.1 The number of the health personnel between 1960-1967 in İzmir

İzmir	Doctors		Chemists	Pharmacists	Dentists	Nurses	Midwives	Health Officers
	Qualified	Unqualified						
1960	360	356	4	124	85	212	266	114
1961	332	220	4	118	93	115	136	126
1962	343	381	20	121	83	81	166	149
1963	464	339	12	129	105	281	272	313
1964	563	323	13	128	97	286	252	310
1965	605	365	14	140	105	284	250	140
1966	432	189	11	184	114	123	317	184
1967	474	354	26	144	84	267	235	165

⁴ *ibid*, p.196.

⁵ TC Prime Ministry State Statistics Institute Statistical Indicators 1923-1991, pgs.63-65.

⁶ *ibid.*, p.65.

Source: The table is prepared by the author by using the data from 1963 to 1967 from p. 196 of Izmir City Annual; the data between 1960-1962 from pgs 125-128 from Statistics Annual.

The hospital that were connected with the Ministry of Health were İzmir Devlet Hastanesi /Izmir State Hospital, Çocuk Hastanesi /Children's Hospital, Göğüs Hastalıkları Hastanesi / Chest Diseases Hospital; the private ones were Özel Konak Hastanesi /Private Konak Hospital, Doktorlar Hastanesi / Doctors' Hospital, İzmir Sıhhat Evi; the ones that belonged to the minorities were Fransız Hastanesi /French Hospital, Karataş Musevi Hastanesi / Karatas Jews Hospital, the ones belonged to other institutions were Eşrefpaşa Belediye Hastanesi / Esrefpaşa Municipality Hospital, Sosyal Sigortalar Kurumu İzmir Hastanesi / Social Security Administration Izmir Hospital, Devlet Demiryolları İzmir Hastanesi / State Railways izmir Hospital⁷.

Izmir State Hospital was the oldest one among them. In 1961, 17.665 people were treated; 115.834 people were examined. 6.270 people had medical operations. There were 1.072 births, 15.734 people had radiography, 17.161 had laboratory examination. According to this data, it is seen that 19 patients had operations on a day and 600 patients were examined⁸. Population increase in Izmir day by day caused failure at health services. Although Izmir State Hospital had 555 inpatient bed availability, 683 inpatient were seen after 2.000 apply. The other patients were on the stretchers, tables or on the floor. The number of the doctors and nurses were insufficient. A doctor had 15 seconds for a patient. Doctors were examining at least 2.000 patients on a day, moreover they did not have time for their own services most of the time⁹.

The second most important institutions in health sector were pharmacies. There were 93 pharmacies and 118 pharmacists in 1960; 99 pharmacies and 121 pharmacists in 1961; 105 pharmacies and 142 pharmacists in 1962, 110 pharmacies and 129 pharmacists in 1963; 115 pharmacies and 128 pharmacists; 128 pharmacies and 140 pharmacists in 1965; 135 pharmacies and 167 pharmacists in 1966; 144 pharmacies and 184 pharmacists in 1967¹⁰. In 1968 there were 14 pharmacies in Karsiyaka. These were Dermancı Pharmacy, Ferah Pharmacy, Güven Pharmacy, Karşıyaka Pharmacy, Bizim Pharmacy, Kenan Pharmacy, Süller Pharmacy, Nilüfer Pharmacy, Nergiz Pharmacy, Deniz Pharmacy, Büyükçiğli Pharmacy, Önen Pharmacy and Hasan Öğüt Pharmacy¹¹.

⁷ 1967 *Izmir City Annual*, p.197.

⁸ Hasan Anar, "Devlet Hastanesi Geçen Yıl 17.603 Hastayı Tedavi Etti.", *Yeni Asır*, 22 January 1962.

⁹ Ahmet Yazıcıoğlu, "İzmir'de Hastalar Yerlerde Yatıyor.", *Ege Ekspres*, 22 September 1967.

¹⁰ *TC Prime Ministry State Statistics Institute Statistics Annual 1968*, p.95.

¹¹ *Karşıyaka Annual 1968*, p.81.

2.Contagious Diseases

During 1960s, the contagious diseases continued affecting people. Malaria, tuberculosis, leprosy, syphilis, typhoid, diphtheria, measles, rabies were just few of them. Venereal diseases, sexually transmitted and microbial were seen as the diseases that threnatened human health by World Health Ogranization during the second half of the 20th century. Syphilis did not endanger in Turkey but in all countries in the world syphilitic patient number was increasing. The rate started to increase in 1957 and became higher than the years of 2nd World War. According to the official statistics, the number of the syphilitic patients increased 300% in France. During the same period, the number of the syphilitic patients increased from 216.476 to 375.506. In England, 37.000 gonorrhoea and 2.000 syphilitic patients were diagnosed in 1967. In France, 2.000 syphilitic patients went to Saint-Lpaise Hospital everyday. According to World Health Organization reports, there were 65.000.000 syphilitic patients in the world¹². In Turkey, 47.565 syphilitic patients were recorded in 1960 and this number decreased 23.247 in 1967¹³.

In the beginning of 1960, syphilis was not a threat in Izmir; but continued its existence in Turkey. According to 1965 statistics 116 of 20.000 syphilic patients were living in Izmir. The number was 283 in 1966 and 231 in 1967. Patients were under strict health controls, their blood tests were performed regulary and it was expected that their treatment would be completed in a short time. As syphilis, leprosy were not a threat in Izmir. In 1967 21 of 26.000 leprosy patients were living in Izmir. They were not in the city cente, they were in the villages of Kiraz and Odemis. Patients were regulary examined and it seemed that they got over contagiousness period¹⁴.

According to the studies that carried on by Venereal Diseases Examination Centre, 29.582 women who were working in brothels, gonorrhoea was detected in 490 and they were treated and blood tests were done to 890 women and they had syphilis control. In the same year, the number of women coming from brothels were 171, escaping from them wwere 125, number working voluntarily were 22. As a result of the works in the scope of venereal diseases, 23 brothels, 3 hotels, 1 shop and 4 clubs were sealed. 4 clubs, 1 night club, 1 dentist clinic, 3 shops and 8 borthels were sealed in 1963. That year, 51 women came from different brothels, 18 women escaped, 7 women worked voluntarily. Venereal Diseases Examination Centre was doing all the controls of those women and they were under strict controls. In Izmir 21.582 women were examined, gonorrhoea was seen in 718, and blood samples were taken from 703 women for syphilis control. In 1964 the number of the women that were examined was 29.401, the

¹² Compiled by T.Y," Frengi Son 5 Yilda %300 Arttı.", *Demokrat İzmir*, 23 October 1968.

¹³ *TC Prime Ministry State Statistics Institute Turkey Statistics Annual 1968*,p.99.

¹⁴ 1967 *Izmir City Annual*, p.205.

number with gonorrhoea diagnosis was 765, the number of the women who gave blood samples for syphilis was 945. In the same year, 286 women came from other brothels, 110 women escaped from brothels and 29 women worked voluntarily. In that year number of the houses selaed was 18, the number of the night clubs was 1, the number of the hotels and shops was two each¹⁵.

1966, a vaccination campaign was started against contagious diseases. The vaccination campaign was applied to the people who were living in the shanty areas, factory workers and the citizens living in the family houses and the results were successful. Health teams visited the houses of the people who had contagious diseases and took the necessary precautions. Reported contagious diseases were typhoid, diphtheria, inf. Hepatitis, measles, meningitis, poliomyelitis, brucellosis, scarlatina, pertussis, rabies and anthrax. In 1965, 39 typhoid patients, 53 hepatitis patients, 329 measles patients, 14 meningitis patients, 5 poliomyelitis patients, 4 brucellosis patients, 14 scarlatina patients and 11 pertussis patients were seen. After the interventions there were no death incidents. In the same year 1 of the 75 diphtheria patients was died. In addition to the vaccination campaign, medication was provided and disinfection procedures were carried out in the houses that contagious diseases were seen. The protective vaccines in the vaccination campaign were smallpox vaccination, typhoid vaccination, cholera vaccination and combination vaccine¹⁶. In 1960 there were 31.606 people with smallpox vaccine, 26.923 with typhoid vaccine, 8.107 with diphtheria vaccine and 9.163 with combination vaccine¹⁷. In 1965 there were 95.115 people with smallpox vaccine, 69.712 people with typhoid vaccine, 121.138 polio vaccine (poliomyelitis), 111.712 people with cholera vaccine and 196.215 with combination vaccine¹⁸.

In the beginning of 1960 tuberculosis was still a threatening disease in Turkey. In the dispensaries that were under the Ministry of Health and Tuberculosis Association there were campaigns against tuberculosis, the health teams were trying to detect the patients with tuberculosis by visiting every villages. In 1960 there were 67 dispensaries under the Ministry of Health, 40 dispensaries under the Tuberculosis Association. In the dispensaries under the Ministry of Health, 358.168 people were examined, it was seen that 16.493 people had tuberculosis for the first time, 52.412 laboratory examines were done and 294.881 radiological tests were done. In the same year, in the dispensaries under Tuberculosis Association, 339.959 examinations were done; it was seen that 7.517 people had tuberculosis for the first time; 41.705 laboratory examine was done and 365.693 radiological tests were done¹⁹.

¹⁵ 1964 İzmir Municipal Council Working and Activity Report, p.33.

¹⁶ 1967 İzmir City Annual, pgs.204.

¹⁷ "Belediye Sağlık Müdürlüğü'nün 1960 Yılı İçindeki Faaliyeti", *Yeni Asır*, 28 January 1961.

¹⁸ 1967 İzmir City Annual, pgs.204.

¹⁹ TC Prime Ministry State Statistics Institute Statistics Annual 1960-1962, p.131.

There were totally 120 tuberculosis dispensaries that 75 were under the Ministry of Health, 41 were under the Tuberculosis Association. In the same year 1 million 600 thousand people were examined for tuberculosis; there were teams that were doing tuberculosis controls by x-ray. The health teams were doing tuberculosis scanning controls. At the end of the scannings, it was seen that there were citizens with tuberculosis with the rate of 2.5% in all cities. There were 750.000 people with tuberculosis in Turkey. On the other hand, there were only 13.000 tuberculosis beds in dispensaries and hospitals. The goal of the Ministry of Health and Social Assistance was not to have a single tuberculosis patient in 10 years²⁰. In 1963, Ministry of Health and Social Assistance applied BCG vaccine to all citizens.

Scanning tests were applied to control whether the citizens were patient or not. Even the test results were sent to the dispensaries directly. In this way it was easy to follow-up the patients²¹.

In İzmir, the works of tuberculosis were strict. In 1964 a pavilion with 100 beds were built in Buca Sanatorium. In there serious x-ray controls were done and vaccinations were applied. In 1963, lung x-rays of 70.000 citizens were taken. Some patients were treated in outpatient settings and patients with more serious conditions were admitted to hospital immediately. There was medication help for the poor who had low income²². As a result of the scans that Tuberculosis Association was carried, there were 10.657 tuberculosis patients in 1967. Priority was given to buy new devices for control examinations in every 5 years. In 1966 a mobile radiology device was bought, but it was not enough so a charity campaign was started. During the campaign, the mobile x-ray car was placed in Konak, the lung x-ray of the citizens were taken and tuberculosis tests were done²³. It was decided to organize a regional meeting in order to make the works about tuberculosis more effective in İzmir and its vicinity. Besides İzmir, Odemis, Bergama, Aydın, Soke, Nazilli, Denizli, Buldan, Muğla and Manisa Tuberculosis Associations chief physicians, İstanbul, Ankara, Bursa and Adana Tuberculosis Regional presidents would join the meeting²⁴.

Another threatening contagious disease in 1960s was malaria. The lack of cleaning the city, the lack of sewerages, the large number of the marsh areas, lack of the destruction of garbages and unhealthy drinking water caused the malaria microbes to spread rapidly. During the years of World War 1, there were many people with malaria in Turkey. In some regions the number of the people with malaria increased up to 90 %. In 1957, a health team that consisted of 70 doctors and 4000 officers worked through countrywide in order to annihilate the

²⁰ *Demokrat İzmir*, 18 April 1964.

²¹ "Verimli Hastalar Takip Edilecek", *Yeni Asır*, 30 May 1964.

²² H. Güllal, "Buca Sanatoryumunda 100 Yataklı Yeni Pavyon", *Yeni Asır*, 17 April 1964.

²³ *Demokrat İzmir*, 20 January 1968.

²⁴ *Ege Ekspres*, 18 April 1967.

disease. In 1960s, the ratio of the malaria patients was one in ten in Turkey. Moreover in the regions where the malaria microbe was prevalent, this ration was not more than five in a thousand. In Europe it was extirpated; but it was still a serious threaten in the countries such as Iran, Iraq and Syria. The biggest problem for Turkey was the returning of the people from Pilgrimage with malaria microbe. 80 people in 1963 and 40 people in 1964 brought malaria microbe in Turkey²⁵.

In the beginning of 1960, the biggest problem related with malaria was the blackflies and mosquitoes issue in Izmir. Mosquitos, breeding in marshes and among the garbage contaminated the malaria microbe to humans. Izmir Cith Health Commission requested that city's garbage to be burned in the municipal furnaces in order to fight against mosquitoes and blackflies. The barns in Inciraltı had to be removed for the health of the citizens²⁶. The Melez Small Stream which was lying within Sirinyer was a great danger for the inhabitants of the neighbourhood. Because of the debris and the small stream filled with debris, a heavy smell was spreading around. Along with the warm, the small stream was flocked of the mosquitoes and balckflies and this caused the spread of malaria microbe. At the beginning of 1960, the council dedcided to clean the watercourse of the small stream and to build the necessary facilities. According to the decision, Ministry of Public Works, General Directorate for State Hydraulic Works and Directorate for Second District Hydaulic had some attempts²⁷.

Izmir, Regional Administration of Malaria Eradication was in an intensive studies on preventing malaria. All the houses including 704 villages and towns were visted one by one, health examinations were carried and blood samples were taken from suspects and those with fever. In 1959, 23.321 blood examinations were done and 419 malaria patients were seen. Nivakin was given to 3.918 malaria patients and daraprim was given to 1.126 patients. The houses were sprayed with 59.675 kilos D.D.T and 6.509 D.D.T solutions. In 1960 35.842 blood examinations were done and 45 malaria patients were seen. The malaria patients were recieved 36.195 Nivakin; 13.857 daraprim and 578 primakin. The houses were sprayed with 66.215 kilos D.D.T and WP. Until the end of 1961, 22.714 blood examimantions were done in regional labarotary and 22 malaria patients were detected. The patients were recieved 153.422 nivakin, 79.090 daraprim, 354 primakin. The houses were sprayed with 56.823 D.D.T., WP and 29.398 D.D.T. solution²⁸. It was said that the disease was seen particulary in Cumaovası, Tire and Aliaga. The malaria cases were increasing in the region between Cumaovası

²⁵ *Demokrat İzmir*, 15 August 1964.

²⁶ *Demokrat İzmir*, 18 June 1960.

²⁷ *Yeni Asır*, 15 March 1960.

²⁸ *Ege Ekspres*, 3 december 1961.

and Gumuldu. Diesel fuel was poured to dry the water accumulations. The privates in the Abdullahaga and Fortification Troops in the region were examined and their blood analysis were done²⁹.

Within the scope of struggling with mosquitoes and blackflies, 290 houses and 922 rooms were disinfected and 130.102 clothes were disinfected and 86.029 clothes were fixed in 1962 at Tebhir Evi by the Municipal Health Affair Administration. 14.963 citizens, 9.407 men and 5.556 women were washed free of charge; 1.481 kilos of soap were given to them and 3.430 citizen were shaved. In 1963, the number of the disinfected houses was 246, the number of the rooms was 628 and the number of the disinfected clothes was 99.303. The number of the citizen who were washed free of charge was totally 14.075, 9.432 men and 4643 women in Tebhir Evi, the amount of the soap given was 1093 and the number of the shaved citizens was 5000. According to the data in 1963, 218 houses and 540 rooms were disinfected, 115.854 clothes were sprayed and 97.296 clothes were fixed. Totally 11.128 citizens, 6.476 men and 4652 women were washed free of chareg in Tebhir Evi. The amount of the soap used was 47.300 kilos and the number of the shaved citizens was 5.980. The amount of the medicine and the materials used by the municipality during the disinfection process was as follows: 116.500 kg. of diesel fuel; 195 litres Diazinon, 125 kg. Lizol, 50 kg poisonous wheat, 800 kg Filit Seltax, 703 kg Malathion and 600 kg Dibrom³⁰.

Municipality of Izmir also provided assistance to neighbouring municipalities; within its boundaries and in neighbouring municipalities 2.116.563 medicine and supplies were used in 1962, 1.971.192 in 1963 and 2.314.606 in 1964. With those supplies cesspits of the houses, barns, stables, culverts and chimneys were cleaned; the sewages, watery basements, wells and cisterns were sprayed³¹.

Another disease which was contaminated by unhealthy drinking water, food, flies and insects was typhoid. There were 6.884 typhoid patients in 1960, 5.425 typhoid patients in 1961, 5.817 typhoid patients in 1962, 5.779 typhoid patients in 1963; 3.425 typhoid patients in 1964, 4.019 typhoid patients in 1965; 4.878 typhoid patients in 1966 and 3.354 typhoid patients in 1967. There were 289 deaths in 1960, 221 deaths in 1961, 224 deaths in 1962, 206 deaths in 1963, 137 deaths in 1964, 120 deaths in 1965, 127 deaths in 1966 and 105 deaths in 1967³².

In 1960 Izmir faced with the epidemic of typhoid. The typho microbe seen in Vezir and Osmanaga water caused epidemic in the regions where the water is used. In the city 1.300 houses were using Vezir and Osmanaga water. Those waters belonging to proprietors were cut from their sources and it was banned to use and drink. In one hand the source of the water was cleaned, on the other

²⁹ *Demokrat İzmir*, 11 July 1964.

³⁰ 1964 *İzmir Municipal Council Working and Activity Reports*, pgs.30-31.

³¹ 1964 *İzmir Municipal Council Working and Activity Reports*, p.30-31.

³² *TC State Statistics Institute Turkey Statistics Annual 1968*, p.96.

hand the citizens were vaccinated in the region. In the regions where Vezir and Osmanağa were used, Halkapınar water and drinking fountains were started to be used. Municipal Health Affairs Administration controlled the water almost everyday. Water samples were taken from Bornova, Karşıyaka, Buca and Sasal that met the water needs of the city and analyzed. Besides, samples from secondary waters that were built by benefactors and from the waters that were used in mosques for ablution were taken and analyzed. All the water that met the needs of the city was sprayed³³.

Poliomyelitis was a contagious disease that was seen in children between 0-6. After 1955, the most intensive periods of the disease were 1962 and 1968. Especially in 1968 the rapid spread of the disease in Istanbul worried the citizens in Izmir. In Istanbul, 400.000 children having poliomyelitis microbes were identified and it was explained that the number of the paralyzed was 367. It was seen that there were many people waiting at Centers for Maternal and infant health and Children's Hospitals for vaccination. According to the statistics there were around 110.000 children in Izmir. 46.262 of this number was vaccinated in two years; 45.116 had booster vaccination. From 1967 to June, 1968 there were only 15 poliomyelitis cases in Izmir. In other words there was no worrisome about poliomyelitis in Izmir. The fact that the poliomyelitis vaccination was brought from abroad, it sometimes caused troubles in stocks. Especially the news about epidemics were spread rapidly, families poured along at health centers and hospitals. This situation increased the distress and made families anxious; but the epidemic of poliomyelitis was not at a threatening level³⁴.

The year 1962 was the rabies cases reached at a record level. Rabid animals were wandering in the city, they caused death of people and other animals. Especially foxes, wolves, mice, jackals, bats, cats and dogs having rabies microbe were threatening in the city. There were hundreds of cats and dogs wandering in the city. Izmir Governorship warned the people and requested them to announce the the animals with rabies suspects to municipal police officers. For instance, a rabid dog was seen in Sogukkuyu, Karşıyaka and all the people in Izmir were mobilised to catch it. Especially inhabitants in Semikler and Ornekkoy did not let their children to go out until the dog was caught. People in Guzelyalı, Kahramanlar and Tepecik started to hunt rabid dog with stones and sticks³⁵.

Increasing number of rabies in Aegean obliged Izmir Governorship and municipality to take some measures. Warnings were made in radio, the citizens were informed about rabies. The newspapers wrote about the measures for struggling with rabid animals and encouraged people to participate. The wolves in the mountains of Buca were great danger for the villagers. The attacks of the

³³ *Yeni Asır*, 18-20 February 1960.

³⁴ *Ege Ekspres*, 13-18 June 1968; *Demokrat İzmir*, 21 June 1968.

³⁵ Erhan Ünver, "Radyoda Bahsi Geçen Kuduz Köpek Yakalandı.", *Yeni Asır*, 16 April 1962.

wolves that descended from mountains urged Veterinary Research Institute to investigate whether the wolves were rabies or not and it was found that the wolves were rabies. Then a team of 100 people that was formed from hunters and hunters' clubs in the city went hunting. The measures were taken in Kırıklar, Kaynaklar, Belenbası and Karaağaç. Ministry of Health issued a circular letter and gave information about the measure that had to be taken. Doctors and nurses organized conferences in the city; teachers warned their students about rabid animals; preachers informed the citizens. Besides the Ministry published "Hydrophobia and Preventing" leaflets and sent them to directorates of health and village headmen³⁶.

There were experts' suggestions about the struggling with rabies epidemic in the newspapers. It was emphasized that stray animals had to be under control with joint efforts of municipality and public. 4 teams had to be organized and they had to work in 4 different regions. These regions were Karşıyaka and its vicinity; Basmane and its vicinity; Esrefpasa and its vicinity; Guzelyalı and its vicinity. This would lead innihilation of the stray dogs and cats. The public had to inform police or gendarmerie offices or municipality teams about the stray animals. For encouraging public for participation premium method was offered. Thus, informing the stray cats and dogs would provide financial gains for the public³⁷. Professor Doctor Sevket Yasarol prepared a report about the fundamentals of rabies campaing when the hydrphobia cases increased in 1962 and sent it to Izmir Governorship. The report focused on controlling the pet animals as well as stray animals. The races, breeds, quantities and names of the owners had to be identified and their vaccination controls had to be done every six months. The threat of wild animals such as wolves, jackals and foxes that were living in the mountains coming into the villages and towns was a great danger. As a result of the fights of those animals that descended from mountains with the dogs, the rabies microbe was spreaded. Domestic mice and harvest mice were effective on spread of the rabies. Rat poison had to be given to the public after the controls and death mice had to be buried in deep holes. Especially, feeding the cats and dogs with death mice caused the rabies microbe spread. The stray cats and dogs were coming into the cities and towns with the hope of nutrition. Village headmen and gendarmerie were warned about it, it was requested to take measures³⁸.

Stray dogs and cats, unhealthy horses were being killed by Department of Sanitation in order to prevent diseases and their spread. In 1963, 567 cats, 5.295 dogs and 37 unhealthy horses were annihilated. Next year the number went up 786 in cats, 6.784 in dogs and 68 in unhealthy horses. In the same year, rabies vaccine to 344 owned pet dogs; preventive avian influenza vaccine to 684 hens,

³⁶ *Yeni Asır*, 11 May 1962.

³⁷ Şevket Yaşarol, "Kuduz Mücadelesinin İlmî Esasları Nedir? -2-", *Yeni Asır*, 10 May 1962.

³⁸ Şevket Yaşarol, "Kuduz Mücadelesinin İlmî Esasları Nedir? -3-", *Yeni Asır*, 11 May 1962.

smallpox and diphtheria vaccines to 128 hens were applied by Veterinary Affairs Department. In order to take measures against the diseases contaminated from animals, the Veterinary Affairs Department examined 7.462 different animals. Especially the butchers and the shops selling animal products were under strict control against the diseases that were contaminated from animals. In this context, 4.092 shops that sold animal products were inspected, 3.459 of them found clean, 271 of them had to be reorganized, 265 of them had dunning letter, 11 of them were sealed due to selling hazardous substances on human health. In the same year, 1286 kg illegal meat was found, 226 kg spoilt meat was annihilated and 126 kg sausages was detected and annihilated³⁹.

As a result of the measures taken, the hydrophobia cases were reduced in the second half of the 1960s. Moreover, when the statistics in 1965 and 1966 were examined, it was seen that none of the citizens died of hydrophobia. In 1967 there were only 3 hydrophobia and three of them died⁴⁰.

In 1960 in Turkey, the number of the people died of dysentery was 4, the number of the people died of measles was 4, the number of the people died of scarlatina was 5, the number of the people died of diphtheria was 366, the number of the people died of tuberculosis was 55. In 1966 1 person died of dysentery, 371 people died of measles, 5 people died of scarlatina, 169 people died of diphtheria, 33 people died of tuberculosis⁴¹. In the same year the number of the deaths and reasons were as follows: 287 deaths from respiratory tuberculosis, 29 deaths from other limbs tuberculosis, 3 deaths from typhoid, 12 deaths from diphtheria, 1 death from pertussis, 6 deaths from measles. There were no deaths from syphilis, cholera, smallpox and typhus⁴².

At the end of 1960s and even in the beginning of 1970 Turkey faced with a new epidemic. The epidemic was cholera and it began to spread as a disease threatening public health. It was predicted that the epidemic came from Russia and seen particularly in the cities in the south cities near Syrian boundary. It was stated that there was no epidemic in Izmir, but just in case preventive works carried out. Mayor Osman Kibar, Provincial Health Director Reşat Tanberk and Governor Namık Kemal Şentürk were trying to enlighten the public about vaccination campaigns. Despite the information given by authorities, rumors about the spread of cholera disease were began among some citizens. Çetin Kaya, the Health Work Union Izmir Region Chairman said there had been 2 cholera patients in Izmir and added that the government officers put them out of side and sent them to an unknown place. In response to the Çetin Kaya, Fethi Serter, head of Ege University Microbiology Department made a statement and said that the

³⁹ 1964 İzmir Municipal Council Working and Activity Report, p.37, p.39.

⁴⁰ 1967 İzmir Annual, p.204.

⁴¹ TC Prime Ministry State Statistics Institute Statistical Indicators 1923-1991, P.68.

⁴² TC Prime Ministry State Statistics Institutes Deaths in the City and Towncenters 1966, p.48.

cholera patients had kept in quarantine in Karsiyaka and the speed of the spread of cholera was reduced⁴³.

CONCLUSION

After the establishment of Turkish Republic, Turkish people faced with many contagious diseases after long years of war. The people were poor, deprived of health services and ignorant. Ministry of Health and Social Assistance applied new health policies in order to protect public health and disseminate health services. Although these works were succesful to some extent, contagious diseases could not avoided completely. In 1960s, the most important agenda topic of Ministry of Health and Social Assistance was still struggling with contagious diseases. The most common diseases were tuberculosis, typhoid, malaria, cholera and poliomyelitis. The Ministry gave great importance to the works about protecting public health and enlightening the public about contagious diseases. The vaccination campaigns that initiated with the leadership of Ministry of Health and Social Assistance, supplying medicine for the poor, examining the citizens at their home, investment in disinfection of houses, workplaces and schools had great importance.

Public support as well as state investments were important in increasing the number of health institutions and improving the conditions of existing institutions. Fortunately, the people in ızmir were sensitive about this. Financial aid provided by the public to health institutions showed that health conditions in the city was improved to some extend. For Example at the opening of Urla Kemik Hospital donation was collected from the public and public support as well as Ministry support was provided⁴⁴.

As a result, when the period the country was in considered, it is seen that the health investments, implementation of health policies and the efforts raising awareness of the people were effected. During 1960s, a big progress was made in the field of health services.

⁴³ Başak Ocak, Özlem Yıldırım Kocabaş, *İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne -Bir Hastane Öyküsü-*, İzmir Büyükşehir Belediye yay., April 2014, İzmir, p.70.

⁴⁴Ocak, *ibid.*, p.60.

REFERENCES

I. Archive Sources

TC Prime Ministry States Archives General Directorate Republic Archive

Ahmet Piriştina City Archive

II. Newspapers and Journals

Demokrat İzmir

Ege Ekspres

Yeni Asır

III. Books

1967 Izmir City Annual.

Karşıyaka Annual 1968.

Ocak, Başak -Özlem Yıldırım Kocabaş-, *İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne -Bir Hastane Öyküsü-*, İzmir Büyükşehir Belediye Publisher, April 2014, İzmir

IV. Articles and Istatistics

Anar, Hasan, "Devlet Hastanesi Geçen Yıl 17.603 Hastayı Tedavi Etti.", *Yeni Asır*, 22 January 1962.

Gülal, H., "Buca Sanatoryumunda 100 Yataklı yeni Pavyon", *Yeni Asır*, 17 April 1964.

Ünver, Erhan, "Radyoda Bahsi Geçen Kuduz Köpek Yakalandı.", *Yeni Asır*, 16 April 1962.

Yaşarol, Şevket, "Kuduz Mücadelesinin İlmi Esasları Nedir?-2-", *Yeni Asır*, 10 May 1962.

Yaşarol, Şevket, "Kuduz Mücadelesinin İlmi Esasları Nedir?-3-" *Yeni Asır*, 11 May 1962.

Yazıcıoğlu, Ahmet, "İzmir' de Hastalar Yerlerde Yatıyor", *Ege Ekspres*, 22 September 1967.

Compiled by T.Y, "Frengi Son 5 Yılda %300 Arttı.", *Demokrat İzmir*, 23 October 1968.

"Belediye Sağlık Müdürlüğü'nün 1960 Yılı İçindeki Faaliyeti", *Yeni Asır*, 28 January 1961.

"Veremli Hastalar Takip Edilecek", *Yeni Asır*, 30 May 1964.

TC Prime Ministry States Archives General Directorate Republic Archive "İzmir Samantepe Semtinin Sağlık İhtiyaçları", Yer: 30-1-0-0/77-486-7, Date.03.06.1967.

TC Prime Ministry State Statistics Institute Statistical Indicators 1923-1991.

TC Prime Ministry State Statistics Institute Statistics Annual 1968.

1964 Izmir Municipal Council Working and Activity Report.

TC Prime Ministry State Statistics Institute Statistics Annual 1960-1962.

TC Prime Ministry States Statistics Institutes Deaths In The City and TownCenters 1966.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 83-96.

Serik'te (Antalya) Değirmenci Bir Köy ALACAMI KÖYÜ HAKKINDA DÜŞÜNCELER

Muhammet GÜÇLÜ*

Öz

Bu çalışmada öncelikle Alacami köyünün antik ve Türkler dönemindeki durumu üzerinde durulmuştur. Türkler döneminde Alacami köyünün olduğu bölgede batıda Pınarcık, doğuda Ayanozlar Yeri, Ayanoz adlı köylerin olduğu görülmüştür. Ama Alacami adını çağrıştıran Akçakilise köyünün de bu sahada olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Alacami köyünün kurulması, Alacami köyü caminin inşası ve köyde modern ilk eğitim hayatının başlaması üzerine bilgiler verilmiştir. Alacami köyünün kurulması ile değirmencilik faaliyetlerinin canlanması ilginç bir şekilde aynı döneme rastladığı görülmektedir. Böylece Serik kazasının ilk köy incelemesini yapılmış olduğu gibi doğduğum yere olan borcumu ödemiş olacağımı ümit ediyorum.

Anahtar Sözcükler: Alacami, Serik, Antalya, Karahisar-ı Teke, Çakal Aşireti

A Miller Village in Serik (Antalya) THOUGHTS ON ALACAMI VILLAGE

Abstract

In this study, at first, the situation of Alacami during the ancient and Turks period is emphasized. It is seen that during Turks period, where there is Alacami village now, there were villages named Pınarcık in west, Ayanozlar Yeri in east and Avanoz. However, it is thought that Akçakilise village, which recalls the Alacami name, was within that area as well. Information on the foundation of the Alacami village, the construction of the Alacami village mosque and the beginning of the first modern education life in the

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampus/Antalya (mguclu@akdeniz.edu.tr).

village is provided as well. Interestingly, it is seen that the foundation of the Alacami village and the revival of the milling activities happened in the very same period. Thereby, I hope that I will pay my debt back to the place where I was born, as the first village survey of the Serik district is made as well.

Keywords: Alacami, Serik, Antalya, Karahisar-ı Teke, Administrative structure

Giriş: Türkler Öncesi Alacami Bölgesi

Sillyon antik şehri Pamphylia bölgesinde yer almaktadır. Alacami köyünün bulunduğu yer de antik Sillyon şehrinin hinterlandında bulunmaktadır. Konum olarak Alacami köyü bölgesi Sillyon'un kuzey kesiminde Batı Toroslar silsilesinin içinde yer alan Bozkaya'nın eteğine düşmektedir. Bu bölgede antik dönemden kalma yerleşim yerleri ile bazı işletmelerin bulunduğunu görmekteyiz. Bölgede antik dönemden kalma adını bilemediğimiz Basırlar mahallesinin üstünde bir kale ile Basırlar'ın alt tarafında bir mezarlık alanı bulunmaktadır. Basırlar Mahallesi'nin batısında Ağılı=Tülübelen mevkiinde halk arasında saray bozuğu denen bir yer vardır. Burası öyle anlaşılıyor ki yörede bulunan yöneticinin ikametgâhı olmalıdır. Ayrıca bölgede aşı ve delice şeklinde çok miktarda zeytin ağacı olduğu için Akdikme, Kale bozuğu, Karakaya, Değirmen Deresi mevkiinde birer zeytinyağı işletmesi ve bunlara bağlı depolama alanları bulunmaktadır. Bunların dışında bölgede küçük çaplı zeytin işletmeleri de mevcuttur.¹ Cumhuriyet döneminin başında Serik nahiye müdürü olan Macit Selekler, 1923 yılına ait raporunda "Bu köy (Alacami) muhitinde eskiden beri aşılanmış zeytin ağaçlarından zeytin ve zeytinyağı istihsal olunur" demektedir.²

1. Türkler Döneminde Alacami Bölgesi

Alacami bölgesinde Türkler dönemi Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'in³ 1207 yılında Antalya ile Sillyon'u (Asar, Yanköy hisarı) fethetmesi ile başlamıştır. Bu fetihden sonra Sillyon'un adı Türk kaynaklarına Karahisar-ı Teke olarak geçecektir. Selçuklu ve Beylikler dönemine ilişkin elimizde ayrıntılı bilgi olmamakla beraber Karahisar-ı Teke'nin kuzey kesiminde bulunan Tekke köyünde Balıbey Zaviye'sinin bulunduğunu bilmekteyiz.⁴ 1390 yılında Yıldırım Beyazıt'ın Antalya'yı fethetmesiyle Karahisar-ı Teke ile Antalya hep

¹ Mustafa Güçlü, Gebiz, 1932, Çakal Aşireti mensubu.

² Macit Selekler, *Yarım Asrın Arkasından-Antalya'da Kemer, Melli, İbradı, Serik*, İstanbul, 1960, s. 132.

³ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211), Gazi-Şehit*, Ankara, 1997, s. 36-39.

⁴ Balıbey Zaviyesi için bakınız: Muhammet Güçlü, "Kuruluşundan Günümüze Balıbey Mahallesi (Balıbey, Bali Bey, Balbey Mahallesi)-Antalya Kentinde Bir Mahallenin Tarihi Gelişimi", *Kebikeç*, S: 18, 2004, s. 417-427.

Osmanlıların elinde kalmıştır.⁵ XVI. Yüzyılın başlarında düzenlenen *Anadolu Vilayeti Muhasebe Defteri*'ne göre Alacami bölgesinin de dahil olduğu Karahisar kazasının sınırı doğuda Murt Geçidi mezrasını, batıda ise Kındıra-Karaöz- Badermağacı köylerini içeriyordu.⁶ Aynı yüzyılın sonlarına doğru düzenlenen *Teke Mufassalı*'nda (1587) Karahisar nahiyesine Ayanoz, Buğrak=Boğazak (Boğazkent), Sürek, Ulugöce, Akçaova, Domuztepeciği=Deniztepesi, Koru, Güreş, Kabaağaç, Kayalı, Akçakilise, Bazarağaç=Burmahancı, Kösele, Kemer, Aralık, İnedekin, Keper, İkibaşlıca, Hortak, Bakırcıkaya, Komarı ve Candar=Çandır adlarında 21 köyün bağlı olduğunu görmekteyiz.⁷ XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı kayıtları incelendiği zaman o dönemde var olan Ayanozlar Yeri=Ayanoz (Alacami'nin doğu kısmında), Kökez Yeri=Surlu Kökez (Serik) gibi isimlerin son yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanıldığını görmekteyiz.⁸ XVI. yüzyılda Alacami adı kullanılmamakla beraber günümüzdeki Alacami köyünün bulunduğu yerin neresi olduğuna dair ipuçlarına ulaşılabilir. Özellikle Kayalı, Bakırcıkaya, Akçakilise ve Ayanozlar Yeri-Ayanoz isimleri üzerinde durmak gerekir diye düşünüyorum. Alacami bölgesinin adı, bölgenin kuzeyi dağlık olduğu için (Evliya Çelebi'ye göre Serek/Serik dağı) Kayalı; Alakilise, Alacami dönüşümü olabileceği için de Akçakilise olabilir.⁹ Bakırcıkaya köyü ise günümüzde Kızıllarönü=Kızıllar köyü olmalıdır. 1722 yılına ait Defter-i Tahrir-i Cedid-i Yörükân'a göre Teke sancağı'na bağlı Karahisar kazasında Kızıllı cemaati kaydı görülmektedir.¹⁰ Öyle anlaşılıyor ki zaman içinde Bakırcıkaya köyü adı önce Kızıllarönü sonra Kızıllar şeklini almıştır. Ayanozlar Yeri-Ayanoz ise günümüzde Kuşlar köyünün kuzeyi ile Alacami köyünün doğusunda dağın eteğine konumlanır. Bu demektir ki Alacami köyü kurulana kadar köyün topraklarının doğu kısmında XV. ve XVI. Yüzyıllarda Ayanozlar Yeri veya Ayanoz adıyla geçen köy bulunmaktaydı. Ayanoz köyü ahalisi bulunduğu yerden on kilometre kadar güneyde günümüzdeki Yeşilyurt köyünü Ayanoz adıyla yeniden kurmaları ile ilk yerleşim

⁵ Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta, 2002, s. 43-44.

⁶ 166 Numaralı *Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri 937/1530*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Nu: 27, Ankara, 1995.

⁷ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, *Teke Mufassalı*, No: 107, H: 996, Bu bilgilere ulaşmamı sağlayan Sayın Prof. Dr. M. Akif Erdoğan'ya teşekkür ederim.

⁸ Muhammet Güçlü, *1864-1950 Yılları Arasında Serik (İdari, Ekonomik, Sosyal)*, Antalya, 2000, s. 4-8.

⁹ 1914 yılında oluşturulan Müstakil Teke Mutasarrıflığı'nda Alaiye kazası Merkez nahiyesine bağlı Oba-Alakilise ile Kara Halil nahiyesine bağlı Dim-Alakilise köyleri, günümüzde Oba-Alacami ve Dim-Alacami olarak anılmaktadır. Aynı kayıтта geçen Korkuteli kazası Merkez nahiyesine bağlı Akkilise karyesinin adı günümüzde Akyar olmuştur. (Muhammet Güçlü, "Müstakil Teke (Antalya) Sancağının Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge" , *Adalya*, II, 1997, s. 289-319) Akseki kazası Merkez nahiyesine bağlı Alakilise köyünün adı günümüzde Vilayet kararı ile Alaçesme yapılmıştır. Kemal Özkaynak, *Akseki Kazası, Tarih-Coğrafya-Turizm-Biyografya*, Ankara, 1954, s. 106;

¹⁰ M. Akif Erdoğan, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul, 2006, s. 65-66. Ayrıca Teke Sancağı'nın Kemer kazasında kışlayan Kızıllar Yörük cemaati kaydı bulunmaktadır.

yerleri boş kaldı. Bir ara halk arasında köyün yerine Eski Ayanoz tabiri kullanıldı ise de bölgeye aşiretlerin (Çakal Aşireti gibi) yerleşmeye başlamasıyla adı Depeköy oldu.¹¹ Günümüzde bu yer halk arasında coğrafi konumuna uygun ifadesiyle Depeköy olarak bilinmekte ve mevki adı olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım şekli bile burada bir köy olduğuna işaret etmektedir. Ama hemen şunu ilave edelim ki kaynaklarda Depeköy adıyla bir köy adı tespit edilmiş değildir. Bölgede bu değişim yaşandığı sırada XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alacami köyü idari birim içinde yerini aldı. Bir başka ifadeyle Ayanoz köyünün yer değiştirmesiyle Alacami köyünün oluşmasına ortam hazırlanmış oldu.

2. Alacami Köyünün Kurulması

XIX. yüzyılda Karahisar-ı Teke ve Karahisar kazası tabiri Serik Kazası şekline dönüşmüştür.¹² 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre Serik kazasında çiftlik, mahalle, köy ve nahiye gibi (çiftlik-i Aralık, mahalle-i nefsi Serik, karye-i Ayanız, nahiye-i Has) 35 yerleşim yerinde 2120 erkek nüfus yaşarken Alacami köyü kaydına rastlanmamaktadır.¹³ Bu kayıt bize Alacami köyünün henüz kurulmadığını göstermektedir. Tanzimat sonrası yapılan düzenlemeler ile nahiye statüsüne düşürülen Serik bölgesi önce Kızılkaya kazasına, 1876 tarihli *Nevahi Nizamnamesi* ile de Antalya kazasına bağlanmıştır.¹⁴ 1873 tarihli *Konya Vilayet Salnamesine* göre içlerinde Alacami köyünün olmadığı 13 köye¹⁵ sahip olan Serik nahiyesi, Nevahi Nizamnamesi ile yapılan yeni düzenlemeyle 270 nüfuslu Alacami köyünün de dahil olduğu 50 köye sahiptir.¹⁶ Böylece Alacami köyünün 1876 yılında çıkarılan *Nevahi Nizamnamesi* gereği oluşturulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu düzenleme ile Serik nahiyesi hemen hemen günümüzdeki idari durumuna kavuşmuştur. Çünkü XIX. yüzyılda yapılan düzenlemelerle bölgede Alacami'nin yanında Çanakçı, Kuşlar, Zaimler, Zırlankaya, Gökçepınar (1530 yılı kayıtlarına göre mezra) adlarında yeni köyler oluşturuldu.¹⁷

Alacami bölgesi köy statüsüne kavuşmadan önce bu bölgede Hacı Hasanlar, Molla Ahmetler, Kadioğlu=Kadılar, Murat Çavuşlar yaşamaktaydılar. Bu bölgenin batı kısmı o zaman Pınarcık'a doğu kısmı ise yukarıda belirttiğimiz

¹¹ Hava Güçlü, Kızıllar-Çakal Mahallesi, 1938.

¹² Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943.

¹³ Mehmet Ak, "Teke Sancağında 1831 Sayımına Göre Nüfus ve Yerleşme", *History Studies International Journal of History*, Volume 6, Issue 3, April 2014, s. 32-33.

¹⁴ Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdari Teşkilat*, Ankara, 1945, s. 209.

¹⁵ *Konya Vilayet Salnamesi*, 1289, Def'a: 5, s. 190-192.

¹⁶ *Konya Vilayet Salnamesi*, 1314, Def'a: 27, s. 270-365.

¹⁷ Bu köylerden Çanakçı ile Kuşlar köyü Kuşçular adıyla 1831 sayımında geçmektedir. Ak, *agm.*, s. 32-33. Macit Selekler'e göre Kuşçular köyünün Kuşlar köyü ile alakası yoktur. Çünkü Kuşçular köyü Büğüş köyünün kuzeyinde bulunan bir dağ köyüdür. Bir orman yangını sonucu dağılmıştır. Selekler, *age.*, s. 133.

gibi Ayanozlar Yeri-Ayanoz'a bağlı olmalıdır. Tanzimat döneminden sonra Alacami'nin köy statüsüne kavuşması sırasında Değirmendere'ye gelen Rum usta ve değirmencilerin Pınarcık'ta yerleşmeleri bu düşüncenin en azından yarısını güçlendirmektedir. Değişik sebeplerden XIX. Yüzyıl içinde Kızıllarönü'nden Köklüler, Honamlı aşiretinden Gök Mehmetler, Honamlı=Çoşlu aşiretinden Kocullar, Pınarcık'tan Yaranlar, Eskiyörük'ten Basırlar (bunların bir kısmı Tekke, Kayaburnu, Eminceler'e yerleşmiştir), Dikmen bölgesine Gümüşler=Toparlar, Değirmendere=Hacı Hüseyinler yerine Hacı İsalı=Haciseli aşireti, Acarlar bölgesine ise bir kısmı Devecilere bağlı olan aşiretler yerleşmiştir. Örneğin Çakal aşiretinden Ahmet oğlu Mustafa Güçlü (Gonurlar olarak halk arasında tanınır, sarı ile kırmızı arası renk tonuna sahip oldukları için) Dikmen bölgesini Gümüşler'den satın alarak, XIX. Yüzyılın ikinci yarısında yerleşmiş olduklarını belirtir.¹⁸ Burası onların Depeköy'den sonra ikinci hatta bölgede üçüncü yerleşim yeri oluyordu. Çünkü 1831 yılı sayımına göre Gebiz oymağına bağlı Çakallar (araştırmacıya göre Çatallar) obasının 75 erkek nüfusu bulunmaktadır.¹⁹ Bu kayıt bize Çakal obasının toplam nüfusunun 150-200 civarında olduğunu göstermektedir. Hemen şunu da ilave edelim ki ailenin nüfusu 1980'li yıllara kadar Gebiz kütüğüne kayıtlı idi. Aşiretin bir kısmının Aydın-Yenipazar'da ikamet ettiği ve 1829 yılında Aydın bölgesinde Atçalı Kel Mehmet'in liderliğinde Zeybeklerin isyan ettiğini düşünürsek²⁰ yerleşme tarihleri doğru kabul edilebilir.

Serik Nahiyesi Naibi Süleyman Seri ile Sak? Naibi Mehmet Tahir Efendi'lerin düzenledikleri 20 Cemaziyelahir 1330/6 Haziran 1912 tarihli tereke kaydından Serik Nahiyesi'nin Alacami köyünden Raşit oğlu Kadir bin Mehmet'in 980 kuruşluk malı olduğu, varislerinin zevcesi Raziye binti Süleyman, büyük oğlu Ali ile küçük oğlu Süleyman olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Süleyman'ın yaşının küçük olduğundan rüştünü ispat edene kadar validesi Raziye hatunun ona vasi tayin edildiği ilave edilmektedir. Bu tereke kaydından II. Meşrutiyet döneminde Alacami köyünde bazı malların adını ve fiyatını da öğrenebiliyoruz. Buna göre öküz 300 kuruş, merkep 100 kuruş, inek 190 kuruş, buğday ekilmiş arazi bedeli 250 kuruş, altı kıyye bakır 60 kuruş, bir adet yatak takımı 20 kuruş, iki adet çuval 20 kuruş, hırdavat 300 kuruş idi.²¹ 1914 yılında Teke Livası, Müstakil Teke Mutasarrıflığı haline dönüştürülürken, 1876 yılında yürürlüğe giren *Nevali Nizamnamesi* döneminde olduğu gibi idari yapı yeniden düzenlendi. Bu dönemde de Antalya merkez kazasına bağlı olan Serik nahiyesinin merkezi

¹⁸ Mustafa Güçlü, Gebiz, 1932, Çakal Aşireti mensubu.

¹⁹ Ak, *ağm.*, s. 34.

²⁰ Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1992, s. 60-63.

²¹ Selahattin Büber, *59 Numaralı Antalya Şer'iyye Sicili Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1329-1332/M. 1911-1913)*, Antalya, 2017, s. 136-137.

Kökez'in de (Şevketiye) dahil olduğu 32 köyü bulunmaktadır.²² Bu köyler arasında Alacami köyünün adının bulunmaması 1876 yılına göre köy sayısının azaltılması olarak düşünülebileceği gibi eksik yazılmış olmayı da düşündürmektedir. Çünkü bir yıl sonra Dahiliye Nezareti'nin talebi üzerine Müstakil Teke Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan 25 Ağustos 1915 tarihli idari yapı ve nüfusu gösteren çizelgede Serik Nahiyesi'ne bağlı 33 köy ile 27 aşiret ve mahalle adı geçmekte olup, bunlardan birisi Alacami köyü idi. Bu çizelgeye göre Alacami köyünde 137 kadın, 144 erkek olmak üzere toplam 281 nüfus yaşadığı anlaşılmaktadır.²³ Bu bilgi de 1914 düzenlemesine ilişkin Alacami köyü ile ilgili yaptığımız değerlendirmenin haklı olduğunu gösterir. Keza Cumhuriyetin ilk yılında Serik Nahiye (Kökez) Müdürü Macit Selekler'in düzenlediği rapora göre nahiyenin 41 köyü arasında Alacami köyü de bulunmaktadır. Kabacalar, Uncular, Hacı Hasanlar ve Kök adlı dört mahallesi olan köyde 58 hanede 137 kadın, 144 erkek olmak üzere 281 nüfus yaşamaktadır.²⁴ Burada ilginç olan 1915 ile 1923 nüfuslarının kadın, erkek ve toplamda aynı olmasıdır. Harbi Umumi yaşamış bir köyün nüfusunun hiç erimemiş olması pek olağan değildir. Ayrıca eski olduğu her halinden belli olan Alacami köyü mezarlığında halk arasında yatır denen, ulu kişilerin yattığı belli olan ve kutsallaştırılmış bir yer bulunmaktadır.

26 Haziran 1926 tarihinde Serik nahiyesi yeniden Serik kazası oldu. Köyleri arasında Alacami köyü de yerini aldı.²⁵ Serik'in kaza olmasından iki yıl sonra basılan *Köylerimiz* adlı esere göre Serik kazasının merkez nahiyesi olan Serik nahiyesine 56 köy, Gebiz nahiyesine 21 köy olmak üzere 77 köyün bağlı olduğunu görüyoruz. Bu köyler arasında bulunan Alacami köyü ise Serik nahiyesine bağlıdır.²⁶ Bir kıyaslama yapmak açısından vermek gerekirse Cumhuriyet'in 50. yılını müteakip 1975 yılında yapılan nüfus sayımına göre Alacami köyünde 528 erkek, 525 kadın olmak üzere toplam 1053 nüfus vardır.²⁷

3. Alacami Adının Menşei

Alacami köyünün adının menşei hakkında kesin bir kanıt henüz ulaşılamamıştır. Biz de bu konuda ulaştığımız düşüncelerimizi başlıklar halinde aşağıda sunuyoruz.

²² Muhammet Güçlü, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya, 1997, s. 33-34; Güçlü 1997, agm. , s. 289-319.

²³ Mehmet Ak, "Antalya'da İdari Yapı ve Nüfus (1915)", *Adalya*, S. XVII, 2014, s. 312, 317-318.

²⁴ Selekler, *age.* , s. 118, 132.

²⁵ Güçlü 2000, *age.* , s. 17-18.

²⁶ TC. Dahiliye Vekaleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimiz Adları*, İstanbul, 1928, s. 131-132.

²⁷ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Genel Nüfus Sayımı-İdari Bölünüş*, 26. 10. 1975, Antalya Kısmı, Ankara, 1977, s. 12-13.

I- Bölgeye yerleşen aşiretlerin kullandıkları çadır türlerinden birisi olan alacık,²⁸ alaçık²⁹ adından alınmış olabilir. Zaten tek kubbeli camiler adeta çadırı andırmaktadır.

II- Alaşehir adında olduğu gibi köyün boyacılığına ve dokumacılığına yorabiliriz. Türk kırmızısının esası kökboya olup, Anadolu ve Rumeli’de geniş çaplı kökboya ziraatı yapılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında Anadolu sancaklarından Teke (Antalya) Sancağı da kökboya ziraatı yapılan yerler arasındadır.³⁰ Bu yüzden Alacami köyü ahalisinin iplik boyama işlerinde mahir olmaları, kızıl ve kırmızı renkte dokumalar yapmaları muhtemeldir.

III- Karahisar-ı Teke kazasında kurulan Alahisar pazarından zaman içinde dönüşümle Alacami olmuş olabilir. Çünkü 1568 tahririnde Köprü, Karahisar ve Alahisar’ın ihtisab-ı bazar resmi 10000 akça iken bac-ı bazar vergisi 12000 akça idi.³¹

IV- Alanya ve daha başka yerlerde (Alakilise=Alacami) görüldüğü gibi burada da Akçakilise, Alacami dönüşümü yaşanmış olabilir. Çünkü 1914 yılında Müstakil Teke Mutasarrıflığı oluşturulurken Alaiye kazası Merkez nahiyesine bağlı Oba-Alakilise ile Kara Halil nahiyesine bağlı Dim-Alakilise köyleri, günümüzde Oba-Alacami ve Dim-Alacami olarak anılmaktadır.³²

V- Caminin görünümünden hareketle böyle bir ad verilmiş olabilir. Çünkü bir dönem caminin aşı boya ile süslenmiş olması Alacami adının köye de verilmesine sebep olmuştur. Bu konuda Alacami Köyü Cami başlığı altında daha geniş bilgi verilmiştir. 1923 yılında Serik Nahiye Müdürü olan Macit Selekler³³ ile kimi araştırmacılar bu görüşü savunmaktadır.

4. Değirmendere ve Değirmenler

Tanzimat’ın ilanı ile Ege kıyıları, Yunanistan’da ve Ege Adalarında oturanlar tarafından “komşu kapısı” yapılmıştı.³⁴ Bu faaliyet Antalya bölgesinde

²⁸ Naci Kum Atabeyli, “Teke (Antalya) Yörükleri Hakkında Notlar”, *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, No. IV, 1940, s. 213-222; Mustafa Gürdal, “Antalya Yörükleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, S. 15, 1976, s. 65-69.

²⁹ Ali Çelik, *Bir Yörük Çocuğunun Gözüyle Yörüklerin Dünyası*, Isparta, 2006, 4. bs. , s. 88-91.

³⁰ Baykara, *age.* , s. 172-173.

³¹ Karaca, *age.* , s. 140.

³² Müstakil Teke Mutasarrıflığı oluşturma kararı için bakınız: Güçlü 1997, *agm.* , s. 289-319.

³³ Selekler, *age.* , s. 132.

³⁴ Tuncer Baykara, “Batı Anadolu’daki Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu-Yeni Yunan Göçleri ve Yerli Hıristiyanların Yunanlaştırılması” , *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986, s. 428-438; Tuncer Baykara, “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri” , *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980, s. 279-286; Nurdoğan Taçalan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981, s. 38-63.

Alanya, Antalya, Kemer, Sarıkavak (Kumluca),³⁵ Finike,³⁶ Demre³⁷ ve Kaş gibi sahil bölgelerinde de yapılmaktaydı. Bu arada Alacami bölgesinde bulunan Değirmendere vadisine bazı Rum aileler geldi. Söz konusu aileler ikametgâh yeri olarak vadinin alt kesiminde bulunan Pınarcık köyünü kullandılar. Bu yerleşmeyi Yanköy üzerinden Antalya'ya gidip-gelmenin daha kolay olacağını düşündükleri için tercih etmiş olmalıdırlar. Değirmendere'de yeni değirmenler kurulmadan önce ahali buğdaylarını Büğüş ve Deniztepesi'nde bulunan değirmenlerde öğütüyordu.³⁸ Çünkü 1455 yılında Donuzdepeciği köyünde dört, 1568 yılında Ayanoz köyünde iki değirmen bulunduğunu biliyoruz.³⁹ Yukarda belirttiğimiz gibi XVI. Yüzyılın ortalarında henüz Alacami köyünün kurulmadığı ve toprakları da Ayanoz köyüne ait olduğuna göre Değirmendere'de önceden de değirmen olduğunu anlıyoruz. Ama öyle anlaşılıyor ki burada bulunan değirmenler bir süre sonra çalışamaz olmalı ki, ahali buğdayını Büğüş ve Deniztepesi değirmenlerinde öğütmeye başlamıştır. Bu durumu sezen Rumlar Değirmendere'deki değirmenciligi XIX. yüzyılda yeniden canlandırmış olmalıdır.

Değirmendere vadisi adından anlaşılacağı gibi değirmenleri ile ünlüdür. Rum ustalar tarafından yapılan ve işletilen bu değirmenler bölge halkının un ihtiyacını karşılamaktadır. 1894 yılı kayıtlarına göre Serik Nahiyesi sınırları içinde 18 değirmen olduğunu görüyoruz.⁴⁰ Bu değirmenlerden üçünün ise Alacami köyünde bulunan Değirmendere üzerinde olduğunu tespit ettik. Bunlar güneyli-kuzeyli olan vadinin içinde yukardan aşağı ve eskiden yeniye doğru Zaimoğlu değirmeni, Orta değirmen ve Çingıllı değirmeni olarak sıralanmaktadır. Değirmendere vadisinde değirmenleri çeviren dere suyunun yanında bir de dört mevsim akan kaynak suyu bulunmaktadır. Bölgenin ilk değirmeni olan Zaimoğlu değirmenini Alacami-Çandır arasında bulunan Zaimler köyüne (Gökçay) adını veren aile işletmiş olmalıdır. Zaimoğlu değirmeninin temel kalıntısında yetişen ağaçlar yaklaşık 60-70 yaşlarında vardır. Orta değirmenin yeri ve işleteni hakkında elimizde bilgi yoktur. Çingıllı değirmeni ise Zaimoğlu değir-

³⁵ Kumluca Bölgesindeki faaliyetleri için bakınız: Muhammet Güçlü, "Selçuklulardan Cumhuriyet'e Kumluca (Antalya) Bölgesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Güz 2007, s. 239.

³⁶ Finike Bölgesindeki faaliyetleri için bakınız: Muhammet Güçlü, "Doğu Akdeniz'de Bir Liman Kenti: Finike", *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. Haydar Çoruh vd. , İstanbul, 2011, s. 422-441.

³⁷ Demre bölgesindeki faaliyetleri için bakınız: Muhammet Güçlü, "Selçuklulardan Cumhuriyet'e Demre Bölgesi", *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, Ed. Nevzat Çevik, Antalya, 2010, s.310-316.

³⁸ 1923 yılında hala Deniztepe deresi üzerinde kışın ve yaz başlarına kadar işleyen bir değirmen bulunmaktadır. Selekler, *age.* , s. 131

³⁹ Karaca, *age.* , s. 581-582.

⁴⁰ *Konya Vilayet Salnamesi*, 1310, Def'a: 24, s. 270-271; *Konya Vilayet Salnamesi*, 1317, Def'a: 28, s. 202; Muhammet Güçlü, "XX. Yüzyılın Başlarında Serik", *Türk Kültürü*, S. 391, Kasım 1995, s. 684.

menine göre bir km. kadar aşağıda olup, çağdaş köprünün girişinde bulunmaktadır. Zaimoğlu değirmeni gibi kısmen doğal kısmen de inşa edilen su arkı hala ayaktadır. Değirmen binası ve konutunun ise temelleri görülebilmektedir. Halk arasında “*ellik caovuru*” denen Rumlar, Milli Mücadele sonrası Anadolu’yu terk edene kadar söz konusu değirmenleri işletmişlerdir. Hazineye devredilen değirmenlerin akıbeti hakkında Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde yaptığımız araştırmadan bir sonuç alınamamıştır. Ama Serik’te bir değirmenin durumuna ilişkin yazışma olduğunu ilave edelim.⁴¹ Rumlardan sonra Alacami-Değirmendere’de bulunan değirmenleri yanlarında çalışan ve değirmen işletmeyi öğrenen Türkler çalıştırmış olmalıdır. Zaimoğlu değirmeni adı böyle kalmış olmalıdır. Hele Çingilli değirmeni Karahacılı aşiretinden Sarı Mustafa lakaplı Mustafa Karadal tarafından ikinci Türk işletmeci olarak elektrikle çalışan değirmenler yaygınlaşınca kadar işletilmiştir. Ayrıca değirmenin alt kısmında değirmenin çarkını çeviren su ile sulanan her türlü ağacın olduğu ve sebze de yetiştirilen bir bahçe oluşturmuştur. Sarı Mustafa’nın adı bölgede Değirmendere ve değirmeni ile adeta özdeşleşmiştir.⁴² Özellikle II. Dünya savaşı sırasında yaşanan kıtlıkta buğday öğütme işleminden sonra “*ayni*” olarak aldığı “*haklar*”dan pişirdiği ekmekleri müşterilerine ve bölge ahalisine ikram etmesi hala yaşlılar arasında anlatılmaktadır. Çünkü o dönemde buğday öğütmeye giden kişiler en az üç gün süreyle evinden uzak kalıyordu. Bunun iki günü değirmene gelmek ve geri dönmek için yolda geçerken, bir gün de sel değirmeninde sıra beklemekle geçiyordu.⁴³ Sel değirmenleri demode olduktan sonra aile mensupları motorla ve elektrikle işleyen değirmenler çalıştırmaya devam etmişlerdir. Alacami köyü ahalisi de buğdaylarını Çandır veya Serik Merkez’de bulunan modern değirmenlerde öğütmeye başladı. Antalya Milletvekili Türkan Baştuğ (Örs) şehri ziyareti üzerine düzenlediği 27. 11. 1935 tarihli raporunda Serik ve Akseki ahalisinin buğdaylarını öğüten ve motorla çalışan eleksiz ve valfsız değirmenlerin Muamele Vergisi’nden muaf tutulmasını, aksi takdirde halkın sıkıntı çekeceğini belirtmiştir.⁴⁴

⁴¹ Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, Dahiliye Vekaleti’ne yazdığı 1 Ocak 1930 tarihli yazısında Antalya’nın Serik kazasında Rumlardan metruk ve tevzi fazlası olan bir kıta değirmenin hazine emrine terk edildiği halde Vilayetçe Girit mübadillerinden Cafer Efendi zevcesi Fahriye hanıma verildiğini, hazineye devredilen bir malın tekrar muhacire verilmesinin caiz olmadığını, dolayısıyla değirmenin hazineye iadesi hususunu Vilayete tebliğini ve sonucun bildirilmesini talep etmektedir. *BCA.* , 272.11.24.133.3.

⁴² Hüseyin Karagöz, 1950 doğumlu, Hacı İsalı Aşireti (Haceseli) mensubu; Babasından duydukları ile kendi gözlemlerini aktarmıştır.

⁴³ Hava Güçlü, Kızıklar, 1938, Sarı Mustafa’nın kızı.

⁴⁴ Faysal Mayak, *Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilatının Faaliyetleri (1931-1951)*, İstanbul, 2015, s. 42.

5. Alacami Köyü Camii ve Eğitim

Köyün kurulması başlığında ifade ettiğimiz gibi Alacami köyü kurulana kadar bu sahanın batı kısmı Pınarcık, doğu kısmı ise Ayanoz köyüne ait idi. Dolayısıyla XIX. yüzyıla kadar söz konusu alanda müstakil bir köy kurulmamış olduğu düşünülmektedir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Alacami köyünün kurulması ile ihtiyaçtan dolayı köye bir cami inşa edilmiş olmalıdır. Ne yazık ki caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır. Cami üzerine kalem oynatan araştırmacılar yapının mimari özelliğinden hareketle Osmanlı'nın son devrine ait olduğunu vurgulamaktadırlar.⁴⁵ Ama bölgede inşa edilen diğer camilerle bu cami kıyaslandığında benzerlik görülmektedir. Özellikle Karahisar-ı Teke'de (Sillyon antik şehri) halen içler acısı bir durumda bulunan tek kubbeli cami ile benzerlik göstermektedir.⁴⁶ Karahisar-ı Teke'nin Serik bölgesinin ilk idari merkezi olduğu göz önüne alındığında buradaki caminin inşası da XIII. yüzyılın başlarına kadar geri gitmelidir. Alacami köyü camisi ile Karahisar-ı Teke caminin benzerlik göstermesi, Alacami köyü camisinin sanılandan daha eskiye ait olduğunu düşündürüyor. Bu yüzden 1923 yılında Serik Nahiye Müdürü olan Macit Selekler "köyde kubbeli, kargir eski bir cami vardır" demektedir.⁴⁷ Ayrıca Alacami Köyü Camii'nin hemen hemen aynısı Kürüş köyünde bulunmaktadır. Köy sakinlerinin söylediğine göre Gebiz Sarıkavak Cami ile Beşkonak Cami bu yapıya benzemektedir.

Alacami köyü cami kare planlı, kübik gövdeli ve tek kubbelidir. Caminin beden duvarları tamamen moloz taştan yapılmıştır. Son cemaat yeri dışında kalan harim, beş pencere ile aydınlatılmış olup kubbe ile örtülüdür. Güney duvarı üzerinde yer alan mihrap nişi yarım daire planlıdır. Caminin basit minberi ahşaptan yapılmıştır. Ayrıca harimin kuzey yanına bir kadınlar mahfili eklenmiş olup, mahfile çıkış kuzey batı köşeye yerleştirilen ahşap merdivenle sağlanmaktadır.⁴⁸ Alacami Köyü'nde ne II. Meşrutiyet döneminde ne de Cumhuriyet devrinde II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ilkokul vardı. Alacami köyüne en yakın ilkokul Çandır ile Yanköy'de bulunuyordu.⁴⁹ II. Dünya Savaşı'nın akabinde Alacami Köyü'ne ilkokul açıldığında öğrenciler okul binası olmadığı için bir süre eğitime camide devam etmiştir. Çünkü Alacami Köyü İlkokulu'nun ilk öğrencilerinden olan 1938 doğumlu emekli Matematik öğretmeni Mustafa Güçlü'nün anlattığına göre okul binası tamamlanamadığı için eğitiminin ilk yılını köyün

⁴⁵ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. I, Ankara, 1983, 2. bs. , s. 588-589.

⁴⁶ Karahisar-ı Teke'de bulunan cami için bakınız: Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul, 1338-1340, s. 151-152; Şerare Yetkin, "The Turkish Monuments in Sillyon (Yanköy Hisarı)", *Mansel'e Armağan-Melanges Mansel*, II, Ankara, 1974, s. 863-871.

⁴⁷ Selekler, *age.*, s. 132.

⁴⁸ Vakıflar Genel Müdürlüğü, *age.*, s. 588-589, Cebe Özer, "Serik Çevresinde 5 Cami", *Sanatsal Mozaik*, S. 6, İstanbul, 1996, s. 27-28.

⁴⁹ Güçlü 2000, *age.*, s. 46-48; Selekler, *age.*, s. 131, 133.

camisinde okumuştur. Hatta caminin kubbe şeklindeki pencerelerinin dikdörtgen şekline getirildiğini hatırlamaktadır.⁵⁰ Alacami köyüne yapılan ilkokul binası pek sağlam olmasa gerek ki, 1953 yılında Alacami ve Çakallık ilkokulları yeniden yapılmıştır.⁵¹

1980 yılında harimin kuzey cephesinden daha geniş tutulan son cemaat yeri, 1992 yılında ise harimin batısına bina ile bağlantısı olmayan sekizgen kaideli bir minare eklenmiştir. Caminin güney ve güneydoğu yönüne yayılmış olan bir haziresi vardır. Ama burada bulunan mezarlardan kesin bir tarihi sonuca ulaşmak mümkün değildir.⁵² Görüldüğü gibi zaman içinde camiye yapılan eklentiler yapıyı gerçek özelliğinden uzaklaştırmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi Alacami adı Akçakalise adından dönüşmüş olabileceği gibi caminin görünüşünden de kaynaklanabilir. Çünkü iki binli yıllarda camide yapılan tadilatlar duvarlarda deniz ve manzara resimleri ortaya çıkmıştı. Cami duvarlarında deniz, tekne, balık, kuş, çiçek vb. resimler görülüyordu. Bu tarz XVIII. Yüzyılın sonlarında önce İstanbul'da başlayan sonra Anadolu'ya yayılan duvar resmi anlayışının bir sonucu olmalıdır.⁵³ Bütün bu bilgileri onaylarcasına Cumhuriyet döneminin başında Serik Nahiye Müdürlüğü yapmış olan Macit Selekler, köyde kubbeli, kargir eski bir cami olduğunu, bir zaman (XIX. yüzyıl olmalı) caminin aşı boya ile süslenmiş olduğunu belirtir. Ayarınca caminin görünüşünden dolayı Alacami isminin, köye de verilmiş olduğunu ilave eder.⁵⁴

Sonuç

Alacami bölgesi ilkçağda Sillyon antik şehri, Türkler döneminde Karahisar-ı Teke ve Karahisar kazası sınırı içinde yer alıyordu. Tanzimat döneminde Serik kazası/nahtiyesi, Cumhuriyet döneminde Serik nahtiyesi/kazası sınırına dahil oldu. Alacami köyü XIX. yüzyılın son çeyreğinde idari birim içinde yerini aldı. Köyün ahalisi tarım, hayvancılık ve ormancılığın yanında kısmen zeytincilik yapmaktaydı. Örneğin 1924 yılı verilerine göre Serik nahtiyesinde 1200 çift öküz bulunurken, Alacami köyünde 30 çift öküz bulunmaktadır. Bunun da 8 çifti kendi arazisini sürerken, 22 çifti ortakçılık yapmaktadır. Bir çift öküzün yılda 40 dönüm toprağı sürdüğü göz önüne alındığında, 1200 dönüm arazinin işlendiği sonucuna varılabilir.⁵⁵ II. Dünya savaşından sonra bir ilkokula sahip olan köyde okuma yazma oranı giderek yükselmiştir.

Tanzimat'tan sonra adalardan gelen Rumlar tarafından Değirmenlere'de sel değirmenleri kuruldu. Böylece köyün bir başka özelliğı ortaya çıkmış

⁵⁰ Mustafa Güçlü, Alacami, 1938, Emekli Matematik Öğretmeni, Görüşme Tarihi: 3 Mart 2011.

⁵¹ *Antalya Vilayatinin Dört Yıllık Çalışmaları*, İstanbul, 1954, s. 4-5, 13-14.

⁵² Özer, *agm.*, s. 27-28.

⁵³ Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1990, s. 252.

⁵⁴ Selekler, *age.*, s. 132.

⁵⁵ Selekler, *age.*, s. 155-156.

oldu. Bu değirmenleri işleten Rum usta ve değirmenciler Pınarcık köyünde ikamet etmeyi tercih ediyorlardı. Milli Mücadele sonrası Rumlar'ın ülkeyi terk etmesiyle yanlarında çalışan Türkler değirmenleri çalıştırmaya devam etti. Bunlardan birisi de Çingıllı değirmenini işleten Karahacılı Aşireti'nden Sarı Mustafa (Karadal) idi. Sel değirmenleri, 1960'lı yıllardan sonra motor ve elektrikle çalışan değirmenler yaygınlaşana kadar bölge halkının buğdayını öğütmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

I- Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi. , 272.11.24.133.3.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, *Teke Mufassalı*, No: 107, H: 996.

II- Salnameler

Konya Vilayet Salnamesi, 1289, Def'a: 5.

Konya Vilayet Salnamesi, 1310, Def'a: 24.

Konya Vilayet Salnamesi, 1314, Def'a: 27.

Konya Vilayet Salnamesi, 1317, Def'a: 28.

III- Basılı Eserler

166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri 937/1530, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Nu: 27, Ankara, 1995.

AK, Mehmet, "Antalya'da İdari Yapı ve Nüfus (1915)", *Adalya*, S. XVII, 2014.

AK, Mehmet, "Teke Sancağında 1831 Sayımına Göre Nüfus ve Yerleşme", *History Studies International Journal of History*, Volume 6, Issue 3, April 2014.

Antalya Vilayetin'in Dört Yıllık Çalışmaları, İstanbul, 1954.

ATABEYLİ, Naci Kum, "Teke (Antalya) Yörükleri Hakkında Notlar", *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, No. IV, 1940.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Genel Nüfus Sayımı-İdari Bölünüş*, 26. 10. 1975, Antalya Kısmı, Ankara, 1977.

BAYKARA, Tuncer, "Batı Anadolu'daki Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu-Yeni Yunan Göçleri ve Yerli Hıristiyanların Yunanlaştırılması", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri-Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara, 1986.

BAYKARA, Tuncer, "XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara, 1980.

BAYKARA, Tuncer, *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211), Gazi-Şehit*, Ankara, 1997.

BAYKARA, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve XIX. Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1992.

BÜBER, Selahattin, *59 Numaralı Antalya Şer'iyeye Sicili Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H. 1329-1332/M. 1911-1913)*, Antalya, 2017.

ÇELİK, Ali, *Bir Yörük Çocuğunun Gözüyle Yörüklerin Dünyası*, Isparta, 2006, 4. bs.

ERDOĞRU, M. Akif, *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*, İstanbul, 2006.

GÜÇLÜ, Muhammet, "XX. Yüzyılın Başlarında Serik", *Türk Kültürü*, S. 391, Kasım 1995.

- GÜÇLÜ, Muhammet, “Doğu Akdeniz’de Bir Liman Kenti: Finike”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, Ed. Haydar Çoruh vd. , İstanbul, 2011.
- GÜÇLÜ, Muhammet, “Kuruluşundan Günümüze Balıbey Mahallesi (Balıbey, Bali Bey, Balbey Mahallesi)-Antalya Kentinde Bir Mahallenin Tarihi Gelişimi” , *Kebikeç*, S. 18, 2004.
- GÜÇLÜ, Muhammet, “Müstakil Teke (Antalya) Sancağının Kurulması ve İdari Düzenlemeye İlişkin Bir Belge” , *Adalya*, No. II, 1997.
- GÜÇLÜ, Muhammet, “Selçuklulardan Cumhuriyet’e Demre Bölgesi”, *Arkeolojisinden Doğasına Myra/Demre ve Çevresi*, Ed. Nevzat Çevik, Antalya, 2010.
- GÜÇLÜ, Muhammet, “Selçuklulardan Cumhuriyet’e Kumluca (Antalya) Bölgesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Güz 2007.
- GÜÇLÜ, Muhammet, *1864-1950 Yılları Arasında Serik (İdari, Ekonomik, Sosyal)*, Antalya, 2000.
- GÜÇLÜ, Muhammet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya, 1997.
- GÜRDAL, Mustafa, “Antalya Yörükleri”, *Türk Etnografya Dergisi*, S. 15, 1976.
- KARACA, Behset, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta, 2002.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943.
- MAYAK, Faysal, *Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilatının Faaliyetleri (1931-1951)*, İstanbul, 2015.
- ÖZER, Cebe, “Serik Çevresinde 5 Cami” , *Sanatsal Mozaik*, S. 6, İstanbul, 1996.
- ÖZKAYNAK, Kemal, *Akseki Kazası, Tarih-Coğrafya-Turizm-Biyografya*, Ankara, 1954.
- SELEKLER, Macit, *Yarım Asrın Arkasından-Antalya’da Kemer, Melli, İbradı, Serik*, İstanbul, 1960.
- Süleyman Fikri, *Antalya Livası Tarihi*, İstanbul, 1338-1340.
- TAÇALAN, Nurdoğan, *Ege’de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul, 1981.
- TC. Dahiliye Vekaleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul, 1928.
- TÖNÜK, Vecihi, *Türkiye’de İdari Teşkilat*, Ankara, 1945.
- TURAN, Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1990.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C. I, Ankara, 1983, 2. bs.
- YETKİN, Şerare, “The Turkish Monuments in Sillyon (Yanköy Hisarı)” , *Mansel’e Armağan-Melanges Mansel*, II, Ankara, 1974.

IV- Şahıslar

Hava Güçlü, Kızıllar, 1938 doğumlu, Karahacılı Aşireti mensubu.

Hüseyin Karagöz, 1950 doğumlu, Hacı İsalı Aşireti mensubu.

Mustafa Güçlü, Alacami, 1938, Emekli Matematik Öğretmeni, Görüşme Tarihi: 3 Mart 2011

Mustafa Güçlü, Gebiz, 1932, Çakal Aşireti mensubu.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 97-116.

GELİBOLU VİLAYETİNDE MÜBADELE VE MÜBADELE SIRASINDA YAŞANANLAR

Mithat ATABAY*

Öz

Gelibolu, 1914 yılında Edirne Vilayeti'ne bağlı sancak merkeziydi. Gelibolu Sancağı'na bağlı kazalar; Gelibolu merkez, Keşan, İpsala, Şarköy, Eceabat ve İnöz (Enez)'di. Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin ve Gelibolu yarımadası hariç tüm Trakya topraklarının kaybedilmesi üzerine Gelibolu kısa bir süre Tekfurdağı Sancağı'na bağlandı. Ancak Edirne'nin geri alınması üzerine, Osmanlı Dâhiliye Nezareti, 6 Ağustos 1913 tarihli kararıyla Gelibolu Sancağı'nı tekrar Edirne Vilayeti'ne bağladı. 1914 yılında Gelibolu Sancağı'nın genel nüfusuna bakıldığında nüfusun 1/3'i Müslüman 2/3'i Gayrimüslim olduğu görülmektedir.

Çanakkale Savaşları'nın başlaması ile bölgenin önemli bir kısmı savaş bölgesinin içerisinde kaldı. Bu sırada bölgede yaşayan bazı Rumların Osmanlı Devleti'nin savaştığı güçlere yardım ettiği tespit edildiğinden Rumların 15.423'ü başka bölgelere nakledildi. 11.238 Rum ise Yunanistan'a firar etti. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nı ve Gelibolu Yarımadası'nı işgal ettiler. Fransızlar Gelibolu yarımadasında 3.000 ve İngilizler de Çanakkale bölgesine 4.000 kişilik bir kuvvet çıkararak bölgeyi denetim altına almaya çalıştılar. Bir İngiliz Albay'ın idaresinde oluşturulan komisyon bölgeyi yönetmeye başladı. Paris Barış Görüşmelerinin başlamasıyla birlikte Yunanlıların denizden Rumları tekneler ve gemilerle Çanakkale, Ayvacık ve Gelibolu sahillerine getirdikleri ve Rum göçmenleri bölgeye yerleştirdikleri görüldü. Amaç nüfus yapısını değiştirerek bölgeyi ilhak etmektir.

İzmir'in işgalinden sonra gelişen olaylar sonucunda 22 Haziran 1920 tarihinden itibaren Yunanlıların saldırıları karşısında Çanakkale hariç olmak üzere bölgedeki yerleşim birimleri Yunanlıların işgaline uğradı. Gelibolu yarımadasında ise Beyaz Ruslar Fransızlar tarafında getirilerek yerleştirildi. Beyaz Ruslar üç ay burada kaldılar.

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (matabay@comu.edu.tr).

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı sonucunda 1922 yılı Eylül ayında bölge Yunan işgalinden kurtarıldı. Sadece Boğazlar Bölgesi olarak tanımlanan saha İngilizlerin denetiminde kaldı. İngilizler kesin barış antlaşması yapıldığında bölgeyi boşaltmayı kabul ettiler. Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yetkililerine teslim edildi.

Lozan Konferansı sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan protokol gereği 1923 yılı Kasım'ında Yunanistan'la mübadele yapılmaya başlandı. Çanakkale'de bulunan yaklaşık yirmüikibin Rum buradan ayrıldı. Bu Rumların onbini daha 1922 yılı Eylül ayının 25'inden önce Gelibolu'dan Gökçeada'ya geçtiler. Daha sonra buradan Yunanistan gittiler. Mübadelenin başlamasıyla birlikte Çanakkale ve Gelibolu'ya da mübadiller getirildi. Buraya getirilen mübadillerin hemen üretici duruma getirilmesi için büyük çaba sarf edildi. Yıllardır devam eden savaş ve işgal nedeniyle Gelibolu'da insan ve iş gücüne ihtiyaç bulunmaktaydı. Mübadele ile Gelibolu vilayetinde iskân edilen mübadiller bir taraftan yeni geldikleri bu topraklara adapte olmaya çalışırken diğer taraftan da özellikle sıtma ile de mücadele etmek zorunda kaldılar.

Bu bildiri de Arşiv belgelerine dayanarak 20.yüzyılın başında peşpeşe savaş, hastalıklar ve göçlerle karşı karşıya kalan bölgedeki değişim, mübadele ana ekseninde ele alınacak ve nüfustaki değişimin toplumsal yaşama yansımalarına da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, nüfus mübadelesi, Türkiye, Yunanistan, Lozan Konferansı

Population Change In Gallipoli Province And Events During Population Change

Abstract

Gallipoli was the star center of the Edirne Province in 1914. Gallipoli districts related to Gallipoli sanjack were: Gallipoli center, Keşan, Ipsala, Şarköy, Mürefte, Eceabat and İnöz (Enez). During the Balkan Wars, upon the loss of all the Thrace lands except for Edirne and the Gallipoli peninsula, Gallipoli was briefly linked to the Tekfurdağı Sanjak. However, upon the withdrawal of Edirne, the Ottoman In-Sight Ministry ordered the Gallipoli Sanjak to the Edirne Province again on 6 August 1913. When we look at the general population of Gallipoli Sanjak in 1914, it is seen that 1/3 of the population is Muslim 2/3 non-Muslim.

With the beginning of the Gallipoli Wars an important part of the region remained in the war zone. In the meantime, it was determined that some Greeks living in the region helped the Ottoman Empire to fight the forces that were fighting, so 15.423 of the Greeks were transferred to other regions. 11.238 The Greeks escaped to Greece. After the signing of the Mondros Armistice on October 30, 1918, Entente Powers occupied the Dardanelles and

the Gallipoli Peninsula. The French attempted to take control of the region by releasing a force of 3,000 in the Gallipoli peninsula and the British in the Canakkale region of 4,000. The commission formed in the administration of an English colonel began to direct the region. With the start of the Paris Peace Talks, it was seen that the Greeks brought the Greek Cypriots from the sea to the Çanakkale, Ayvacık and Gallipoli coasts with boats and ships and set up Greek immigrants. The aim was to annex the region by changing its population structure.

As a result of the developments after the occupation of İzmir, the invasion of the Greek settlement units, except of Çanakkale, was made against the attacks of the Greeks from 22 June 1920 onwards. On the Gallipoli peninsula, White Russians were brought in by the French side. The White Russians have been here for thirteen months.

As a result of the War of Independence, which began under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, the region was rescued from the Greek occupation in September 1922. The area defined as only the Bosphorus Area is under British control. The British have agreed to evacuate the region when a definitive peace treaty is made. After the ratification of the Treaty of Lausanne, Çanakkale and Gallipoli Peninsula were handed over to the authorities of the Grand National Assembly of Turkey.

During the Lausanne Conference, a protocol was signed on January 30, 1923, and in November 1923 exchange with Greece began. Approximately twenty thousand Greek Cypriots from Çanakkale have left. These ten thousand of the Greeks were passed from Gallipoli to Gökçeada before the 25th of September, 1922. Then Greece was moved from here. Along with the beginning of the ceremony, Çanakkale and Gallipoli were also brought in partnership. Great efforts were made to bring the wartime immigrants here immediately to the producers' position. Due to years of war and occupation, there was a need for human and labor power in Gallipoli. With the exchange, the worshipers settled in the Gallipoli province were forced to struggle against malaria, while trying to adapt to the newly arrived lands from one side.

In this paper, based on the archive documents, the change in the region facing the subsequent wars, diseases and migrations at the beginning of the 20th century will be addressed in the main axis of exchange, and the reflection of the influence will be reflected in the social life.

Key words: Gallipoli, population exchange, Turkey, Greece, Lausanne Conference

Giriş:

Gelibolu Sancağı'ndan Gelibolu Vilayetine Gelibolu'da Yaşam Koşulları

Gelibolu, 20.yüzyılın başında Edirne Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkeziydi. Gelibolu vilayetinin Gelibolu, Eceabat, Şarköy, Keşan, İpsala ve Enez ad-

larında altı kazası vardı. Şarköy kazasında Kadıköy nahiyesi olup; kazanın toplam köyü 23'tü. Keşan kazasında Paşayığit, Mecidiye ve Yerlisu nahiyeleri vardı Keşan kazasının toplam köyü 46 adetti İpsala kazasının İbriktepe isminde bir nahiyesi olup, köylerinin adeti 27'dir. Enez kazasında 21 köy bulunmaktaydı. 1923 yılında Gelibolu vilayetinde 6 kaza, 5 nahiyeye ve 146 köy vardı¹.

Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin ve Gelibolu yarımadası hariç tüm Trakya topraklarının kaybedilmesi üzerine Gelibolu kısa bir süre Tekfurdağı Sancağı'na bağlandı. Ancak Edirne'nin geri alınması üzerine, Osmanlı Dâhiliye Nezareti 6 Ağustos 1913 tarihli kararıyla Gelibolu Sancağı'nı tekrar Edirne Vilayeti'ne bağladı. Bu kararla daha evvel Gelibolu'ya bağlı olmayan Enez de Gelibolu Sancağı'nın bir kazası durumuna getirildi. Ancak Eceabat ve bağlı köylerde yaşayanlar Yazın kayıkla Kale-i Sultaniye'ye Gelibolu Sancağı'nın kazası olan Eceabat ise 1913 yılı Haziran ayında Biga Mutasarrıflığı'na Kilitbahir ve Maydos'tan gidilebiliyordu. Kışın ise gidiş-gelişler çok zordu. Ayrıca idari işler için de sürekli Çanakkale'ye gitmek zaman alıyordu. O nedenle halk tekrar Eceabat'ın Gelibolu'ya bağlanması istedi ve 1913 yılında Eceabat tekrar Gelibolu'ya bağlandı². Bu sırada Eceabat'a ikisi tamamen Hıristiyan, on beşi İslam olan on yedi köy bağlıydı. Çanakkale Kara Savaşları daha başlamadan 23 Nisan 1915'te Eceabat'ın bombalanması üzerine kaza merkezi Yalova Köyü'ne taşındı. Fakat Yalova Köyü, Eceabat kazasının ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda değildi. O nedenle Eceabat kazası lağvedildi ve nahiyeye dönüştürüldü. Köyleri de Gelibolu sancağı merkez kazasına bağlandı³. Eceabat nahiyesini giderlerinin de İpsala'nın gelirlerinden karşılanmasına karar verildi. Memurlar ise açıkta kaldı. Eceabat halkı bu durumdan memnun değildi. Halk, Eceabat Gelibolu'ya sekiz dokuz saat mesafede olduğu için büyük eziyet çekiliyordu. Osmanlı Dâhiliye Nezareti çare olarak ancak savaştan çok sonra 18 Şubat 1920'de Eceabat'ı tekrar kazaya dönüştürmekte buldu⁴.

1914 yılında Gelibolu Sancağı'nın toplam yüz altmış yedi köyü bulunuyordu. Bu köylerden Gelibolu merkez kazasına on bir köy ve Eceabat kazasına on yedi köy bağlıydı. Yani Gelibolu yarımadasında 1914'te yirmi sekiz köy vardı. Diğer yüz otuz dokuz köy Gelibolu Sancağı'na bağlı Keşan, İpsala, Şarköy Mürefte ve Enez kazalarınınındı⁵.

¹ BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916; Dâhiliye Nezareti Teşkilat-ı Hazıra-ı Mülkiyeyeyi Havi Cetvel, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, s.6.

² BOA, ŞD, nr. 1912/323.

³ BOA, DH. UMVM, nr. 125/21, 24 Teşrinisani 1334/24 Kasım 1920.

⁴ BOA, DH. İUM, nr. 10-3/2-13, 18 Şubat 1336/1920.

⁵ BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916; Dâhiliye Nezareti Teşkilat-ı Hazıra-ı Mülkiyeyeyi Havi Cetvel, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, s.6.

Gelibolu Sancağı'nın bu sırada başında mutasarrıf İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey bulunuyordu⁶. İbrahim Süreyya Bey'den evvel ise Gelibolu Mutasarrıfı Cemal (Bardakçı) Bey'di. Gelibolu merkezinde Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Rum Mahallesi, Musevi Mahallesi ve Ermeni Mahallesi ismiyle beş büyük mahalle bulunuyordu. Her mahallede resmen hükümet tarafında tanınmış bir muhtar vardı. Köyler de birer muhtarlıktı.

Gelibolu'da 1914'te yedi devletin; İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rus Çarlığı, İtalya, İspanya ve Hollanda'nın konsolos vekilleri görev yapıyordu⁷.

1914 yılında Gelibolu Sancağı'nın genel nüfusuna bakıldığında Müslüman 55.985, Rum 77.471, Ermeni 1246, Yahudi 2580, Bulgar 255 kişi olmak üzere toplam 137.537 kişiydi. Gelibolu yarımadasındaki yerleşimlere baktığımızda Gelibolu merkez ve köylerinde 8.220 Müslüman, 16.137 Rum ve 1.190 Ermeni olmak üzere toplam 28.123 kişi yaşıyordu. Eceabat ve köylerinde ise 7.391 Müslüman, 10.292 Rum, 5 Ermeni, 3 Yahudi ve 21 Bulgar vardı. Bu verilere göre Gelibolu yarımadasında 1914'te 15.611 Müslüman nüfusa karşılık 30.224 Gayrimüslim nüfus yaşamını sürdürüyordu⁸. Yani nüfusun 2/3 gayrimüslimdi. Bu gayrimüslim nüfustan Rum ve Ermeniler 1914 yılında Gelibolu yarımadası dışına çıkarıldılar⁹. Bu sırada Çanakkale Savaşları bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bir kısım Rumların Osmanlı Devleti'nin savaştığı güçlere yardım ettiği tespit edildiğinden Çanakkale bölgesindeki yaşayan Rumların 15.423'ü başka bölgelere nakledildi¹⁰. 11.238 Rum ise Yunanistan'a firar etmişti¹⁰.

Bu sırada Ermenilerin Gelibolu'da terk ettiği altı çiftlik arazisi 3.125 dönüm ve bedeli de 271.440 kuruştı. Ermenilerin Gelibolu'da 1.490 evi de metruk hale geldi¹¹.

30 Ekim 1918 tarihinden sonra bir kısım Rum ve Ermeniler bölgeye tekrar gelmişlerdi.

⁶ Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s.73.

⁷ *Salname-i Vilayet-i Edirne (SVE) 1901*, s.246.

⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s.194-195, 208-209.

⁹ Bu çerçevede Gelibolu ve Çanakkale'den toplam 419 aile İzmit, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Kastamonu, Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetlerine tehcir edildiler. Daha sonra bu aileler Suriye ve Zor bölgesine gönderildiler. Mithat Atabay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çanakkale'de Nüfusun Niteliği (1831-1935)," *Çanakkale Merkez Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, ÇOMÜ Yayınları, Çanakkale 2008, s.821-822.

¹⁰ Tehcir edilen aileler ve bıraktıkları mallar için bkz., Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 3.Baskı, Everest Yayınları, İstanbul 2009, s.111-145.

¹¹ Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, s.111-145.

1.Savaş Sonrasında Gelibolu

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra 6 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nı ve istihkâmlarını işgal ettiler.

Fransızlar Gelibolu Yarımadası'nda 3.000 ve İngilizler de Çanakkale bölgesine 4.000 kişilik bir kuvvet çıkararak bölgeyi denetim altına almaya çalıştılar. Bir İngiliz Albay'ın idaresinde oluşturulan komisyon bölgeyi yönetmeye başladı. Paris Barış Görüşmelerinin Ocak 1919 tarihinde başlamasıyla birlikte Yunanlıların denizden Rumları tekneler ve gemilerle Çanakkale, Ayvıcık ve Gelibolu sahillerine getirdikleri ve Rum göçmenleri bölgeye yerleştirdikleri görüldü. Amaç nüfus yapısını değiştirerek bölgeyi ilhak etmektir. İzmir'in işgalinden sonra gelişen olaylar sonucunda 22 Haziran 1920 tarihinden itibaren Yunanlıların saldırıları karşısında Çanakkale hariç olmak üzere bölgedeki yerleşim birimleri Yunanlıların işgaline uğradı. Gelibolu yarımadasına ise Fransızlar tarafında Beyaz Ruslar getirilerek yerleştirildi. Bu dönemde yarımadaya getirilen Beyaz Rus sayısı 21.000 kişiye ulaştı ve Beyaz Ruslar onüç ay burada kaldılar.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı sonucunda 1922 yılı Eylül ayında bölge Yunan işgalinden kurtarıldı. Sadece Boğazlar Bölgesi Erenköy'den başlamak üzere İngilizlerin denetiminde kaldı. İngilizler kesin barış antlaşması yapıldığında bölgeyi boşaltmayı kabul ettiler. Bu süre içinde hiçbir şekilde Boğazlar bölgesini tahkim etmeyeceklerdi. Ancak "işçi taburları" diyerek bir miktar Ermenileri bölgeye getirmeleri Ankara Hükümeti tarafından fark edildi ve bu olay büyük bir sorun yaratmadan iki ülke arasında giderildi. Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Çanakkale Boğazı bölgesi 6 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi yetkililerine teslim edildi.

2.Mübadele Protokolü ve Mübadele İçin Yapılan Hazırlıklar

Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değişimi için Lozan Konferansı'nın birinci aşamasında 30 Ocak 1923 tarihinde Mübadele Protokolü imzalandı¹². *Yunan ve Türk halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme Protokol'üne göre; "(Madde 1) Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşemeyecektir.*

(Madde 2)Birinci maddede öngörülen mübadele;

a.İstanbul'da oturan Rumlar,

¹² Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, İkinci takım, c.II, Çev.Seha L. Meray, 3.Baskı, YKY., İstanbul 2001, s.87.

b.Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaktır.

1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.

(Madde 3) Karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar 1'nci maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır. İşbu Sözleşmede kullanılan "göçmenler" terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır."¹³

Mübadele Protokolü'nün yürürlüğe girmesinden sonra Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kurulması gerekmektedir. Muhtelit Mübadele Komisyonu toplam onbir kişiden oluşacak ve söz konusu komisyonun üyelerinden dördü Türk, dördü Yunanlı ve üçü de tarafsız ülkelerin temsilcilerinden meydana gelecekti. Komisyonun görevi; yapılacak mübadeleye nezaret etmek, mübadillere ait taşınır ve taşınmaz malları tasfiye etmektir. Ayrıca komisyon, bu konularda ortaya çıkacak problemleri kesin hükme bağlama yetkisine sahipti. Mübadele Protokolü çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye terk edilen malları denkleştirecek, şayet denkleştirme sonucunda bir taraf borçlu olursa; borçlu taraf borcunu peşin veya üç taksitte ödeyecekti¹⁴.

Selânik'te kurulacak olan bu komisyona tayin olunan Türk üyeler 20 Eylül 1923 tarihinde Selânik'e hareket ettiler¹⁵.

Muhtelit Mübadele Komisyonu 17 Temmuz 1923 tarihinde Selânik, Hanya, Drama, Kavala ve Kandiye'de görev yapmak üzere tali komisyonlar oluşturdu¹⁶. Mübadeleye tabi Türk halkı daha çok Yunanistan'ın Makedonya, Teselya bölgesi ile dağlık ve ıssız bölgelerinde yaşamaktaydı. Mübadillerin bu-
lundukları yerlerden Türkiye'ye getirilmeleri, sağlıklı bir şekilde taşınmaları ve Türkiye'de yerleştirilmeleri oldukça zor ve planlamasının iyi yapılması gerekiyordu. Tüm bu işleri yapmak üzere Tunalı Hilmi Bey'in teklifi ile bir Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulması teklifi, 23 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunuldu. Bakanlık kurulması teklifi 13 Ekim

¹³ Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, s.82-83; ayrıca bkz., İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, c.I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara 1989, s.177.

¹⁴ Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, s.83-84; ayrıca bkz., Yücel Demirel, "Mübadele Dosyası," *Tarih ve Toplum*, sayı:123(Mart 1994), s.54-58.

¹⁵ Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s.177-183.

¹⁶ Ömer Dürri Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek, Azınlıkların Mübadelesi," *Tarih ve Toplum*, sayı:53(Mayıs 1988), s.307.

1923 tarihinde TBMM'nde görüşüldü ve kabul edildi¹⁷. Kurulan Bakanlığa ilk olarak İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey atandı¹⁸.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kurulduktan kısa bir süre sonra 8 Kasım 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Kanunu¹⁹ da kabul edilerek mübadillerin nakil, iskân, yardım, iaşe gibi konuların ne şekilde yerine getirileceği belirlendi. Bu arada daha kanun çıkmadan evvel hükümet, 17 Temmuz 1923 tarihinde bir kararname yayımlayarak Türkiye'yi sekiz iskân bölgesine ayırmıştı. İskân bölgeleri yerleşim alanları mübadillerin geleceği yerler, nüfusları ve mübadillerin mesleklerine göre planlanmış ve toplam 394.500 geleceği düşünülmüştü²⁰. Ancak basındaki değerlendirmeler ve mübadillerin Ekim ayından itibaren Türkiye'ye geleceği düşünülererek iskân bölgeleri, Ekim ayının başında on bölge olarak yeniden düzenlendi²¹. Yeni düzenlemeye göre Çanakkale ve Gelibolu²² ikinci iskân bölgesinde Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Kırkkilise (Kırklareli) ile birlikte yer alıyordu. Ahali mübadelesine 25 Ekim 1923 tarihinde başlanacaktı²³. Mübadeleye önce güneyden Girit adasından başlanacak sonra Sakız, Midilli gibi adalarla devam edilecek ve sonra da Selânik bölgesiyle sürdürülecekti. Ancak bu tarihte mübadele için gerekli hazırlıkların bitirilememesi üzerine Muhtelit Mübadele Komisyonu üyesi Tefik Rüştü Bey'in isteği ve önerisiyle mübadeleye resmen 10 Kasım'da başlanabildi²⁴.

3.Mübadillerin Gelibolu'ya Getirilmesi

Mübadillerin büyük çoğunluğunun denizyoluyla taşınması planlanmıştı. Hükümet bunun için bir ihale açmış, ancak açılan ihaleyi yabancı bir şirket olan Lloyd Tristino Kumpanyası'nın kazanması üzerine kamuoyunun tepkisi ile karşılaşan hükümet, ihaleyi iptal etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine mübadillerin Seyr-ü Sefain İşletmesi vapurlarıyla taşınmasına karar verildi. Bu çerçevede taşımada yirmialtı vapur kullanıldı²⁵. Denizyoluyla Selânik limanından

¹⁷ Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nun kurulması konusundaki kanun için bkz., *Düstur*, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931, s.380.

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima: I, c.II, Ankara (t.y.), s.826.

¹⁹ Mübadele, İmar ve İskân Kanunu için bkz., *Düstur*, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931, s.407-410.

²⁰ *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.18.

²¹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.52.

²² Bu tarihte Çanakkale ve Gelibolu ayrı ayrı iki vilâyetti. Gelibolu vilâyetine bağlı ilçeler; Gelibolu merkez, Keşan, İpsala, Enez, Şarköy ve Eceabat'tı. Gelibolu'da toplam 39.918 kişi yaşıyordu. Gelibolu vilâyeti 30.05.1926 tarih ve 877 sayılı kanunla ilçe oldu. *Resmî Ceride*, sayı:404, (20.06.1926).

²³ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.46.

²⁴ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, s.71.

²⁵ Mübadillerin taşınmasında kullanılan vapurlar şunlardı: Giresun, Sakarya, Ankara, İnönü, Türkiye, Altay, İstanbul, Salih, Akdeniz, Teşvikiye, Trabzon, Bahr-ı Cedid, Rize, Ümit, Marunyan, Jan, Kartal, Temah, Turan, Kizzade, Arslan, Antalya, Sürat, Arşipologos, Dumlupınar, İsmet Paşa. Bu

178.792, Kavala limanından 24.890, Katrin limanından 2.672, Preveze limanından 1.071 mübadil; trenle 1.948 ve karayoluyla 1.120 mübadil olmak üzere toplam 210.493 kişi getirildi²⁶.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı 24 Kasım 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Başkanlığı ile işbirliğine giderek mübadillerin ihraç limanlarından başlamak üzere vapur yolculuğu sırasında ve iskân bölgelerinde her türlü iâşe, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması konusunda anlaşma yaptı. Bu çerçevede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya ve İzmit bölgelerinde birer Hilâl-i Ahmer temsilciliğini hizmete açtı. Vapurlara nakliye yapıldığı sırada meydana gelebilecek hastalıklar ve hastalar ile her türlü tedavi ve beslenme işlemleri vapurlardaki Hilâl-i Ahmer sığınahları tarafından yapılacaktı²⁷.

Gelibolu'da da mübadele işlemleri için tedbir alınmasına 1923 yılında başlandı. Bu amaçla Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın görev ve hizmetlerini yerine getirebilmesi için iskân bölgeleri içerisinde yer alan her vilâyette birer iskân ve imar komisyonu kurulmasına 29 Kasım 1923 tarih ve 53 sayılı kararname ile başlanmıştır²⁸. Gelibolu'da mübadelenin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için Mübadele İmar ve İskân Komisyonu Müdürlüğü hemen 29 Kasım 1923 tarihinde kuruldu. Bu komisyonun Müdürlüğüne eşraftan Kazım Bey tayin edildi²⁹.

Millî Mücadele sonunda İngilizlerin Gelibolu'yu terk ederken ellerinde bulundurdukları eşyalar, barakalar ve malzemeler mübadele sırasında bu komisyonun emrine verildi³⁰. Gelibolu'ya gelecek mübadiller için Gelibolu iskelesinde 500 yataklı misafirhane hizmete girdi³¹. Bu misafirhaneye soba, battaniye temin edildi. Buralarda ayrıca sıcak yemek, çay verilmesi için her türlü tedbirler alındı.

Gelibolu'ya ilk mübadiller 5 Ocak 1924 tarihinde Selânik limanından hareket ettiler. 372 kişiden oluşan bu mübadiller Langaza kazasından olup Temah vapuruyla Gelibolu'ya getirildiler³². Bu kafileyi 15 Ocak 1924 tarihinde 896 yolcusuyla Turan vapuru takip etti. Bu mübadiller de Langaza'dandı.

konuda bkz., Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II," *Tarih ve Toplum*, sayı: 130(Ekim 1994), s.51-59.

²⁶ Çanlı, Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II, s.52.

²⁷ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları," *Atatürk Yolu*, yıl:1, sayı:2, Ankara 1988, s.243-244.

²⁸ *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.20.

²⁹ *Tanin*, (17 Nisan 1340).

³⁰ Malzemeler için bkz., David Walder, *Çanakkale Olayı*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 405.

³¹ *İskân Tarihçesi*, s.19-20.

³² Çanlı, Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II, s.52.

10 Ocak'ta gelen ilk kabile Gelibolu'daki misafirhaneye yerleştirildiler. Mübadillere çay, sıcak yemek, battaniye ve yatacak yer Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılandı. Ayrıca Hükümet iâşe konusunda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne parasal yardımda bulunuyordu. Bu yardımlar 25 Kasım 1923 tarihinde yayınlanan İâşe Talimatnamesi çerçevesinde sağlandı³³.

19 Mart 1924 tarihinde Girit'ten Çanakkale'ye doğru hareket eden Teşvihiye vapuru Girit'in Resmo limanından 1.235 ve Hanya limanından 1.265 mübadili taşımaktaydı. Bunlardan 1.177'si Çanakkale iskelesinde indirildi³⁴. Çanakkale'ye gelen mübadillerin sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra bir kısmı hemen iskân yeri olarak belirlenen Küçükkuşu, Ayvacık ve Çanakkale merkezdeki yerlere gönderildiler. Çocuk, yaşlı ve kadınlar ise bir süre misafirhanede bırakıldılar.

Çanakkale ve Gelibolu'ya iskân için getirilen mübadillerin geliş yerleri; Girit/Hanya, Midilli, Ohri, Alasonya, Manastır, Siroz, Limni, Kesriye, Pembe, Karavolva, Karacaova, Florina, Toyraz, Kalkış, Langaza ve Istranca idi³⁵.

Çanakkale ve Gelibolu'ya getirilen mübadillerin hemen üretici duruma getirilmesi için büyük çaba sarf edildi. O nedenle Mübadele ve İmar Komisyonları hızlı bir çalışma gerçekleştirdiler. İtilâf Devletleri Çanakkale merkezden Lozan Antlaşması onaylandıktan sonra Eylül ve Ekim ayında ayrıldılar³⁶. 1922'de Gelibolu boşaltılmadan evvel de 10.000 Rum Gökçeada'ya sığındı ve Gökçeada'nın 9.200 olan nüfusu yeni gelen Rumlarla 19.200'e ulaştı³⁷. Özellikle Gelibolu'da insan ve iş gücüne ihtiyaç bulunmaktaydı. Gelibolu vilayetinde mübadillerin yerleştirilebileceği oldukça geniş arazi, tarla, bağ, bahçe ve zeytinlikler vardı. Ayrıca bu bölgeyi terk eden Rumların terk ettikleri mallar da bulunmaktaydı.

Gelibolu ve Çanakkale'ye mübadiller 1924 yılı Ocak ayından başlamak üzere 1928 yılı başlarına kadar çeşitli tarihlerde getirildiler.

³³ İâşe Talimatnamesi konusunda bkz., *İskân Tarihçesi*, s.17-19.

³⁴ *BCA. T.İ.G.M.*, 30.1.0/123.877.5., 21-22 Mart 1924 ; Girit'ten Çanakkale'ye göçler konusunda geniş bilgi için bkz., Cengiz Parlak, *Girit'ten Çanakkale'ye Göçler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2004, s.52-56.

³⁵ Bu konuda ayrıntılar için bkz., *KHGMA, Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Göçmen Esas Defteri*, 277 sayfa ve Gelibolu'ya ait kayıtlar için *KHGMA, Gelibolu Göçmen Esas Defteri*, 200 sayfa; *KHGMA, Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Esas Defteri*, 36 sayfa.

³⁶ Çanakkale'den İtilâf Devletleri 6 Ekim tarihinde ayrıldılar. Bazı kaynaklar İtilâf Devletlerinin 22 Eylül 1923 tarihinde ayrıldıklarını belirtmektedirler ve o gün, ilk kez 1985 yılında Çanakkale'nin kurtuluş günü olarak kutlanmıştır. Ancak bir daha böyle bir tören yapılmamıştır. Doğru olanı İtilâf Devletlerinin tüm unsurlarıyla resmen Boğazlar bölgesinden ayrıldıkları 6 Ekim 1923'tür. Bkz., *1923-1993 Türkiye'nin 70 Yılı Gün Gün Cumhuriyet Tarihi*, c.I, yay. haz., Mürşit Balabanlılar, Şebnem Kandır, Mine Söğüt, İstanbul 1994, s.19.

³⁷ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, Birinci takım, c.I, Birinci kitap, çev. Seha L. Meray, 3.baskı, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.111.

Çanakkale merkeze 701, merkeze bağlı köylere 711, Lapseki ve köylerine 800, Bayramiç'e 360, Biga ve köylerine 1.037, Ayvacık ve köylerine 851, Ezine ve köylerine 2.500, Eceabat'a 150 mübadil iskân edildi³⁸.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Çanakkale Köy Hizmetleri Arşivi'ndeki kayıtlara göre Gelibolu'ya toplam 2709 mübadil yerleştirildi. Bunlara daha sonra 1079 muhacir, mülteci de eklendi ve Gelibolu'da 1924-1928 yılları arasında toplam 3786 kişi iskân edildi. Mübadil olarak iskân edilenlerin Gelibolu'daki yerleşim birimlerine göre dağılımı şöyledir³⁹:

Gelibolu merkeze 323, Evreşe'ye 310, Galata'ya 290, Bayırköy'e 415, Burgaz'a 224, Tayfur'a 183, Fındıklı'ya 232, Yeniköy'e 359, Bolayır'a 373 ve toplamda 2709 kişidir⁴⁰. Yapılan çalışmada elde edilen bilgilere göre; Gelibolu merkez ve köylerine iskân edilen mübadillerin gelişi yerleri ve kendilerine verilen topraklar ve meslekleri şöyledir⁴¹: Gelibolu Merkez'e iskân edilen mübadil sayısı 323 kişi idi. Geldikleri yerler Selânik/Drama 181, Langaza 78, Siros(Serez) 27, Demirhisar 20 ve Kayalar 17 kişidir. Bunlara 78 ev, 28 dükkân, 2 kahvehane, 153 tarla, 78 bahçe verildi. Gelen mübadillerin meslekleri; rençber, tütüncü, bakkaldı. Evreşe'ye iskân edilen mübadil sayısı 310'du. Langaza'dan 132, Demirhisar'dan 70, Drama'dan 55, Florina'dan 43 ve Kesriye'den gelen 10 mübadil Evreşe'ye yerleştirildiler. Bunların meslekleri rençber ve tütüncülüktü. Bunlara 76 ev, 2 samanlık, 4 dükkân ve 1 değirmen verildi. Ayrıca 45 bağ, 120 bahçe ve 104 tarla geçimlerini sağlamaları için Evreşe'de iskân edilen mübadillere verildi. Galata'ya iskân edilen mübadil sayısı 290 kişi idi. Langaza'dan 70, Drama'dan 66, Siroz'dan 53, Kayalar'dan 45, Demirhisar'dan 36 ve Karacaabat'tan 20 kişi gelmişti. Bunların meslekleri rençberlikti.

İskân edilen mübadillere 68 ev, 5 samanlık, 1 dükkân, ayrıca 103 tarla, 96 bahçe, 26 bademlik, 10 bağ verildi. Bayırköy'e Kayalar-Cur 32, Langaza 59, Korkarlı 1 ve Demirhisar'dan 1 mübadil iskân edilmişti. Toplam verilen tarla 1.147 dekarıdır. En fazla bir kişiye 52 dekar verildi. Bu göçmenlerin tamamı rençberdi. Burgaz'a iskân edilen mübadil sayısı 224 kişi idi. Tamamının mesleği kozacı(ipek böceği üreticisi) rençberdi. Burgaz'da iskân edilenlerin tamamı Necuz Karacaabat'tan gelmişlerdir. Mübadillere verilen yardımlar şöyledir: 68 ev, 63 bağ, 79 tarla, 2 dutluk, 1 kahvehane ve 17 samanlık. Tayfur'a iskân edilen mübadil sayısı 183 kişidir. 3'ü hamal geri kalanları rençberdir. Geldikleri yerler; Siroz 3, Serca 4 Selânik Drama 5 Siroz Demirhisar 6, Drama-Perun 1 ve Selânik

³⁸ KHGMA, *Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Göçmen Esas Defteri*, s.1-277.

³⁹ KHGMA, *Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Defteri ve Gelibolu Göçmen Esas Defteri*, s.1-66.

⁴⁰ Mithat Atabay, "1877-1950 Yılları Arasında Çanakkale'ye Göçler," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, sayı:3(Mart 2005), s.92-107.

⁴¹ Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Defteri ve Gelibolu Göçmen Esas Defteri'nde tüm kayıtların karşısında meslek hanesi aile reisinin mesleği doldurulmuştur. O nedenle mübadil sayısı kadar meslek yer almaktadır.

Drama Çerç' den 159 kişidir. Kendilerine 53 ev, 105 tarla, 3 samanlık ve 1 bademlik-bahçe verilmiştir. Fındıklı'ya iskân edilen mübadil sayısı 232 kişidir. Bunlardan 2'si çoban, 22'si rençber, 148'i çiftçi ve 60'ı tütüncüdür.

Geldikleri yerler; Drama 12, Demirhisar 55, Siroz 9, Kesriye 151 ve Karakeriye 4 kişidir. Mübadillere 2 ev, Yeni Mahalle'de 51 ev, Aşağı Mahallede 21 ev, 15 tarla, ayrıca tarlanın yapısına göre; ova-bayır 20, havlu-bayır 2, havlu-tarla 37, bayır tarla 5, bayırda 1 tarla verilmiş, 42 bağ ve havlu-bağ şeklinde 2 bağ dağıtıldı. Yeniköy'e iskân edilen mübadil sayısı 359 kişi idi ve tamamının mesleği rençberlikti. Yeniköy'de iskân edilenleri 300'ü Karacaova, 59'u ise Karacaaba'tan gelmişti. Kendilerine 92 ev, 236 tarla, 18 samanlık, 4 bağ, 5 ahır ve 2 tane de ova-bayırda tarla verilmişti. Bolayır'a 373 tane mübadil iskân edildi. 2 kişi hem rençber hem de bakkal idi. Bunun dışındaki mübadillerin mesleği rençberlikti. Mübadillerin geldikleri yerler Langaza-Buluşlu'dan 95, Kayalar'dan 102, Florina-Kayalar-Konut'tan 22, Kayalar Langaza'dan 4 ve Langaza'dan 150'dir. Bolayır'daki mübadillere 32 ev, 273 tarla, 44 bağ, 2 ovada tarla, 2 dükkân, 1 dam, 6 harman yeri, 1 çayır ve 1 dutluk verildi. Eksamil'e 120 aile toplam 550 nüfus yerleştirildi. Rençber 97, canbaz 1, kalburcu 4, çalgıcı 2, demirci 4, dul 4, sepetçi 5, yırtıcı 1, bakkal 1, kahveci 3, hamal 1, kaşkavalcı 1, jandarma mütebalid 1 ve duvarcı 1 kişidir. Geldikleri yerler Selânik 174, Karacaova 60, Vodina 60, Demirhisar 98, Langaza 59, Petriç 11, Sofular 57, Karakilise 7, Sofulu 10, Ortaköy 10 ve Lofça'dan da 4 mübadildir. Kendilerine 120 ev, 603 tarla, 129 bağ, 2 bahçe, 1 bağ yeri, 1 dutluk, 6 samanlık, 3 ahır, 1 kahvehane, 4 harman yeri ve 1 dükkân verildi.

Mübadiller içerisinde Gelibolu'nun Eksamil Köyü'ne 8 Kıptî aile mübadil olarak geldi⁴². Mübadiller mesleklerine göre sınıflandırıldığında 41 çeşit meslek erbabına rastlanmaktadır. Önemli bir kısmının meslek hanesi boş bırakılmıştı. En fazla rençber vardı.

4.Mübadillerin Gelibolu Vilayetinde Karşılaştıkları Sorunlar

Mübadile sırasında Gelibolu vilâyetinde iskân edilen mübadillerin karşılaştıkları problemlerin başında salgın hastalıklar gelmektedir. Bölgenin sulak ve nemli olması sebebiyle sıtma çok yaygın bir hastalıktı. Sık sık sıtma için kinin istendi ve 25 kilogram kinin İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla bölgeye gönderildi⁴³.

⁴² *Gelibolu İskân Defteri*, s.1-25.

⁴³ *BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.79/72.4..10., 06 Teşrinievvel 1340.*

Gelibolu Muhacir ve İskân Müdürlüğü Gelibolu'da ortaya çıkan hastalıklara karşı aldığı tedbirleri bir rapor halinde 24 Ocak 1925'te Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'na bildirdi⁴⁴.

Gelibolu vilâyetinde mübadillerin en çok şikâyet ettiği konu mal dağıtım ve tevzi komisyonları ile ilgili konulardı. Kendilerine Yunanistan'da bıraktıkları mal ve emlaktan daha az verildiği temel şikâyet konusudur. Langaza muhacirlerinden İbrahim Cevdet Efendi'nin Yunanistan'da bıraktığı taşınmaz mallarına karşı kendisine verilen emlak konusundaki şikâyet uygun görüldü⁴⁵. Selânik mübadillerinden Mürşide Hanım Yunanistan'da bıraktığı taşınmazlarına karşı kendisine az miktarda mülk verildiğini belirtmiş ve bu isteği kabul edilerek kendisine yeteri kadar mülk verilmişti⁴⁶. Siroz mübadillerinden Serdaroğlu Selahattin Bey'e de Yunanistan'da bıraktığı taşınmaz mallarına karşın zeytinlik verildi⁴⁷. Bu konudaki en önemli şikâyet ise Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istenmesiydi:

Giritli mübadil Sait ise direkt Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek arazi dağıtımında kendisine haksızlık edildiği ve bunun düzeltilmesi için kendisinden yardım talep etti⁴⁸. Girit mübadili olan Sait'in 10 Mart 1928 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf şöyleydi:

*"Fakir bir mübadilim. Mübadele dolayısıyla tek geçim kaynağım olan maaşımı bırakmak zorunda kaldım. Üç yıldan beri zorluk ve perişanlık içerisinde bekliyorum. Arazi ve bağ dağıtımını keyfi olarak yapıldı. Barışçı nutkunuzu takip ediyorum. Bu meydana bir Türk dünyaya bedeldir cümlesi buradaki memurların yöneticilerinin dikkatini çekmişti. Yüzlerce Türk haksızlıklarla yıkılmakta, ben buna dayanamadım. Yüzyıllardır beklediğimiz büyük dahi, adaletinize başvurmak zorunda kaldım. Bir emrinizde bu haksızlıkları ortadan kaldırmayı düşünüyorum. Büyük Reis-i Cumhuriyet Hazretleri adaletinize sığınıyorum."*⁴⁹

Bu telgraf üzerine İçişleri Bakanlığı Çanakkale Valiliği'ne bir yazı göndererek, konunun araştırılarak incelenmesine ve telgrafta belirtilen olay varsa bunun yasal çerçevesinde gereğinin yapılmasını istedi.

⁴⁴ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.71/34.50..4., 24 Kanunusani 1925.

⁴⁵ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..17., 02 Mayıs 1928.

⁴⁶ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..16., 02 Mayıs 1928.

⁴⁷ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..1., 01 Mayıs 1928; Benzer şikâyetler çok fazlaydı: Çanakkale'de Abdioğlu Salih'e verilen evin oturulamaz olması sebebiyle yaptığı şikâyet üzerine evin devletçe tamir edilmesi kararlaştırıldı. Bkz., BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.12/56.144..18., 07 Kanunuevvel 1927. Florina muhacirlerinden Tayyib ve ailesi Çanakkale'deki yakınlarının yanında iskân edilmek istemiş ve bu isteği kabul edildi. Bkz., BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.12/44.67..3., 04 Mart 1925.

⁴⁸ BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10., 10 Mart 1928.

⁴⁹ BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10.1., 10 Mart 1928. Girit mübadili Sait Lapseki'de iskan edilmişti.

Mübadele sırasında görülen bu tür şikâyetler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de sık sık gündeme getirildi. Bu konuda ilk ciddi girişim hükümet hakkında gensoru verilmesiydi. Gensoru 5 Kasım 1924 tarihinde görüşülmeye başlandı. 8 Kasım 1924'te görüşmeler tamamlandı ve gensoru reddedildi. Ancak mübadele sırasında karşılaşılan problemler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine sık sık getirildi.

Sonuç

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan protokol gereği 1923 yılı Kasım'ında Yunanistan'la mübadele yapılmaya başlandı. Çanakkale ve Gelibolu'da bulunan yaklaşık yirmi iki bin Rum buradan ayrıldı. Bu Rumların on bini daha 1922 yılı Eylül ayının 25'inden önce Gelibolu'dan Gökçeada'ya geçmişlerdi. Daha sonra buradan Yunanistan'a gittiler.

Gelibolu Yarımadası'nda 20. yüzyılın başında yaşayan halkın 2/3'si Gayri Müslim, 1/3 Müslüman'dı. Bu durum yüzlerce yıldan beri de böyleydi. 20. yüzyılın başından itibaren peşpeşe yaşanan savaşlar (Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı) Gelibolu Yarımadası'ndaki halkı derinden etkiledi.

Çanakkale Savaşları sırasında savaş bölgesi olan Gelibolu Yarımadası'nda bulunan köylerin önemli bir kısmının harap olması ve güvenlik nedeniyle boşaltılması ve buralarda yaşayan halkın savaş sonrasında büyük ölçüde bölgeye tekrar dönememeleri yarımada'nın imarı ve iskânını olumsuz şekilde etkiledi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen yarımada, aynı zamanda Beyaz Rusların enterne edildiği bir bölge olarak da kullanıldı. 6 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin tam kontrolüne giren bölgeye önce mübadiller daha sonra da 1934 yılından başlamak üzere Balkan Devletleri'nden gelen göçmenler iskân edildi. Ancak nüfus hiçbir zaman eski yoğunluğuna ve renkliliğine erişemedi.

1923 yılı Eylül ayında vilayet haline dönüştürülen Gelibolu, 30 Mayıs 1926 tarihinde ilçe haline dönüştürüldü. Vilayetin sınırları içerisinde kalan Enez, Keşan ve İpsala Edirne'ye Şarköy ve Mürefte Tekirdağ'a, Eceabat ve Gelibolu ise Çanakkale'ye bağlandı. Mübadillerin kayıtları da bu idari taksimata göre ilgili vilayetlerin kayıt defterlerine işlendi.

KAYNAKÇA

1.ARŞİV BELGELERİ

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, DH. İUM, nr. 10-3/2-13, 18 Şubat 1336/1920.
 BOA, DH. UMVM, nr. 125/21, 24 Teşrinisani 1334/24 Kasım 1920.
 BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916.
 BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916;
 BOA, ŞD, nr. 1912/323.

B.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA. T.İ.G.M., 30.1.0/123.877.5., 21-22 Mart 1924.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.12/44.67.3., 04 Mart 1925.
 BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10., 10 Mart 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10.1., 10 Mart 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.79/72.4.10., 06 Teşrinievvel 1340.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.71/34.50..4., 24 Kanunusani 1925.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.13/82.21.1., 01 Mayıs 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.13/82.21.16., 02 Mayıs 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.13/82.21.17., 02 Mayıs 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.12/44.67..3., 04 Mart 1925.

C.Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi

- KHGMA, Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Esas Defteri, 36 sayfa.
 KHGMA, Gelibolu Göçmen Esas Defteri, 200 sayfa
 KHGMA, Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Göçmen Esas Defteri, 277 sayfa

2.RESMÎ BELGE YAYINLARI

- Dâhiliye Nezareti Teşkilat-ı Hazıra-ı Mülkiyeyi Havi Cetvel, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331.
 Düstur, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931.
 İskân Tarihçesi, İstanbul 1932.
 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Birinci takım, c.I, Birinci kitap, çev. Seha L. Meray, 3.baskı, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, İkinci takım, c.II, Çev.Seha L. Meray, 3.Baskı, YKY., İstanbul 2001.

Resmî Ceride (Gazete)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima: I, c.II, Ankara (t.y.).

3.SÜRELİ YAYINLAR

Tanin

4.KİTAP VE MAKALELER

1923-1993 Türkiye'nin 70 Yılı Gün Gün Cumhuriyet Tarihi, c.I, yay. haz., Mürsit Balabanlılar, Şebnem Kandır, Mine Söğüt, Hürriyet Ofset ve Matbaacılık, İstanbul 1994.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Atabay, Mithat, "1877-1950 Yılları Arasında Çanakkale'ye Göçler," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, sayı:3(Mart 2005), s.92-107.

Atabay, Mithat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çanakkale'de Nüfusun Niteliği (1831-1935)," *Çanakkale Merkez Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, ÇOMÜ Yayınları, Çanakkale 2008, s.815-835.

Bardakçı, Murat, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 3.Baskı, Everest Yayınları, İstanbul 2009.

Çanlı, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II," *Tarih ve Toplum*, sayı: 130(Ekim 1994), s.51-59.

Çapa, Mesut, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları," *Atatürk Yolu*, yıl:1, sayı:2, Ankara 1988, s.243-244.

Demirel, Yücel, "Mübadele Dosyası," *Tarih ve Toplum*, sayı:123(Mart 1994), s.54-58.

İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Parlak, Cengiz, *Girit'ten Çanakkale'ye Göçler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2004.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, c.I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara 1989.

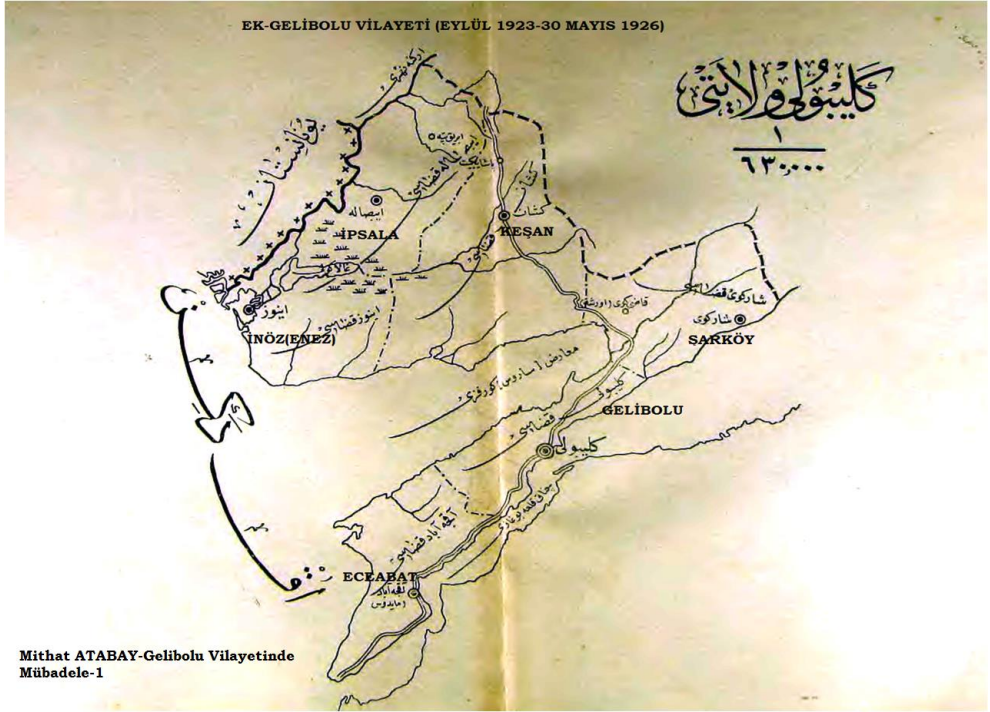
Tesal, Ömer Dürri, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek, Azınlıkların Mübadelesi," *Tarih ve Toplum*, c.9, sayı:53(Mayıs 1988), s.46-52.

Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Ed. Baskın Oran, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Wadler, David, *Çanakkale Olayı*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Ek-1

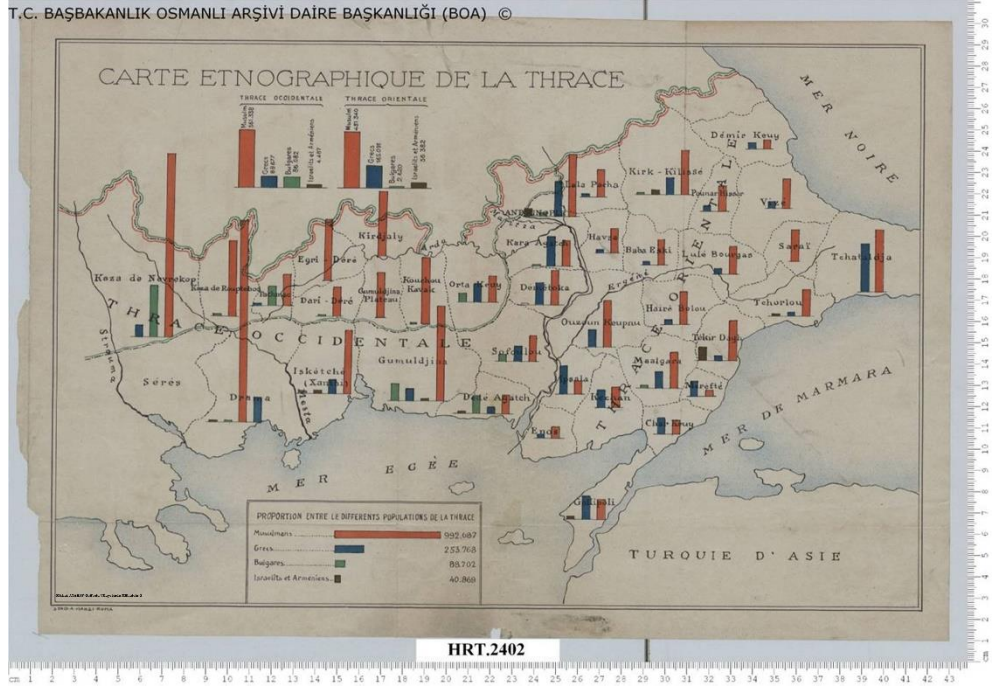

Mithat ATABAY-Gelibolu Vilayetinde Mübadele-1

Gelibolu Vilayeti

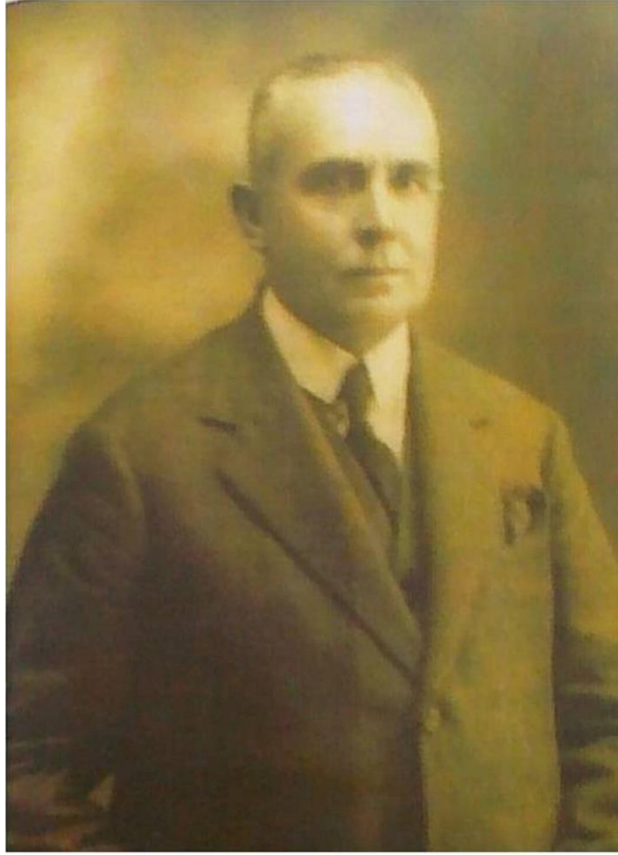
Ek-2

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Gelibolu'nun Nüfus Haritası

Ek-3

Gelibolu Valisi Macit Gören

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 117-144.

THE DOMINATION STRUGGLE OF BRITAIN IN THE NORTH OF IRAQ AFTER THE FIRST WORLD WAR AND THEIR RELATIONS WITH KURDS

Resul YAVUZ*

Abstract

With the withdrawal of Ottoman State from the Northern Iraq after the World War, Britain contacted with the local elements in order to control the areas where the Kurdish were living, especially in Mosul. The British administration in Iraq sent liaison officers to the region with the directives of London Government and began field work in order to be able to establish a satellite Kurdish state, including parts of Anatolia. The British administration in Baghdad, especially in Suleymaniye wanted to strengthen their dominance over Kurdish tribes by getting in touch with Kurdish tribal chiefs, making promises and providing money, weapons and equipment. A treaty with Sheik Mahmut Berzenci was signed in November, 1918 for this purpose. Although this policy did not work at the first stage, rebellion movements against the British were seen for several reasons such as no clear decisions about the Kurdish in Paris in spring of 1919, struggle of Kurdish elements with each other and the real intentions of Britain. Although the British tried all elements including military and political forces to suppress these rebellions they could not manage, there was no peace and tranquility in Mesopotamia with the rebellion attempts between Arabs in 1920.

Key Words; Britain, Kurdish tribal chiefs, Iraq, Mesopotamia, Major Noel.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI HEMEN SONRASINDA İNGİLTERE'NİN İRAK'IN KUZEYİNDE HÂKİMİYET MÜCADELESİ VE KÜRTLERLE İLİŞKİLERİ

Öz

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Irak'ın kuzeyinden çekilmesi ile birlikte İngiltere, Musul başta olmak üzere Kürtlerin yaşadığı

* Turkish Ministry of National Education, (resulyavuz@hotmail.com).

bölgelerde denetimi sağlamak amacıyla yerel unsurlarla bağlantılar tesis etmişti. Irak'taki İngiliz yönetimi Londra Hükümetinden aldığı direktifle bölgeye irtibat subaylarını göndererek Anadolu'nun bir kısmı da dâhil olmak üzere, uydu bir Kürt Devleti tesis edilebilmesi için saha çalışmalarına başlamıştı. Başta Süleymaniye olmak üzere Bağdat'taki İngiliz yönetimi, nüfuzlu Kürt aşiret reisleri ile irtibat kurmak, onlara çeşitli vaatlerde bulunmak, para, silah ve teçhizat yardımıyla bulunmak suretiyle, bu aşiretler üzerinde hâkimiyetini kuvvetlendirmek istemişti. Bu amaçla da 1918'in Kasım ayında Şeyh Mahmut Berzenci ile bir antlaşma imzalamıştı. İlk etapta bu politika işe yaramamışsa da 1919 yılının bahar ayından itibaren, Paris'te Kürtler hakkında net bir kararın verilememiş olması, bölgedeki Kürt unsurların birbirleri ile çekişmeleri, İngiltere'nin gerçek niyetlerinin anlaşılması gibi nedenlerle İngiliz yönetimine karşı ayaklanma hareketleri görülmüştür. İngilizler bu ayaklanmaları bastırmak için askeri kuvvet de dâhil olmak üzere bütün politik unsurları devreye soksalar da isyanlar bir türlü bastırılmamış, 1920 yılına gelindiğinde Araplar arasında da isyan girişimlerinin görülmesi ile Mezopotamya'da bir türlü huzur ve barış sağlanamamıştır.

Anahtar Kelimeler; İngiltere, Kürt Aşiretleri, Irak, Mezopotamya, Binbaşı Noel.

Introduction

During the time from 19th century to 20th century, it was worthwhile to ensure the security of Indian shipping trade which was vital to British policy about Middle East. Britain maintained the policy of keeping the territorial integrity of Ottoman State as a necessity of interest. However, with the change of regional dynamics as a result of 1877-1878 Ottoman-Russian War, ensuring the territorial integrity of Ottoman State contradicted with the Britain's global interests. From this date on, England abandoned the traditional conservation policy and developed a policy based on preventing the attempts of the states like Russia and Germany to control the Indian sea route. Thereby, with this policy England began to search for ways to establish satellite states with the minorities that they could pull towards themselves in the region that Ottoman State was dominant¹.

In fact, in this period not only the British but also the Russian and the German as mentioned above took interest in the region. After the Berlin Congress, the Czarist Russia also had an increasing interest in the Middle East and tried to contact with the chiefs of Kurdish tribes and other minorities in the region. Indeed, this interest began to appear before the World War as sending diplomats, spies and missionaries to the region, founding schools, engaging in trades and making religious propagandas. The Russian wanted to expand their influence on Eastern Anatolia, the North of Iraq and Iran. The Czarist administration saw it a necessity to contact with Kurdish tribes and to give political support and to

¹ Mustafa Sarı- Haluk Selvi, "Mondros Mütarekesi sonrasında İngiltere'nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey", *Akademik İncelemeler*, V. 2, P. 2, Year 2007.

provide weapons. While the Russian continued their support by founding schools and sending officers as political representatives, the Ottoman State was aware of the incitement activities to the minorities in the region. Thereby, before the World War, the region became the focus attention of the Allies, this disturbed the Ottoman State of the period. Indeed, they were trying to break the activities of Russian and other Europeans in the region by some spying acts against such moves².

Germany that had established a great influence on Ottoman State with Baghdad Railway Project was seen as a serious competitor for Russia in Mesopotamia and Eastern Anatolia. However in this period, England that was intruding on Mesopotamia played politics against Russia in the regions where the Kurdish lived mostly. Although it did not have great effect, Britain started to examine the Mesopotamia and Kurdish geography by establishing consulates and representation offices³. For England these lands were vital for providing the security of India that was under surveillance. The decision of Germany to finance the railway linking Berlin to Baghdad and its growing interest in the Ottoman territory attracted the attention of Britain. In the meantime, the oil reserves in the South parts of Middle East and Iran increased the significance of Middle East for the great Powers⁴.

In the meantime, the presence of oil in the southern parts of Mesopotamia and Iran further increased the significance of the Middle East in the presence of great Powers.

During the years of World War 1, Britain and France had secret agreements with Russia that did not experienced the revolution for sharing the Ottoman lands. According to these agreements, the regions except Middle Anatolia and Black Sea coast would be shared among England, Italy and Czarist Russia. The regions where Kurdish and Arabic population lived would be under the dominance of Britain and France⁵. However, before the end of war, the withdrawal of Russia from the war as a result of Bolshevik Revolution interrupted the application of secret agreements and world public became aware of these agreements and this revealed how the the great powers wanted to see Middle East and Anatolia in post-war period. However, although the withdrawal of

²Michael A.Reynolds, **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı-Rus Çatışması 1908-1918**, Trans. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Pbl., İstanbul, 2006, pp. 69-73.

³Boris Şahovskiy, "*İngiltere ve Rusya'nın Yakınoğu Politikalarında Kürdistan'ın Rolü ve Kürdistan'daki Gelişmelerin Akışı*" transferred by Mehmet Perinçek, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İşyanları**, Kaynak Pbl, İstanbul, 2011, p. 199. (This report was sent to Moscow from Ankara in two parts on 10th January 1923 and 3rd February 1923. Sahovskiy who wrote the report, was the Damascus consulate of Czarist Russia just before the World War and had various duties as one of the leading Kurdish specialists in Russian Government.)

⁴Kemal Kirişçi-Gareth M. Windrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, 2nd Edition, Tarih Vakfı Yurt Pbl, İstanbul, 1997, p. 70.

⁵*Ibid.*,p. 70.

Russia from the war interrupted these sharing agreements, specially the Sykes-Picot treaty between Britain and France and the revision process after the treaty, brought along the developments that would affect the fate of Middle East and Kurds.

After the World War, the collapse of Ottoman State and Germany, with the quaking of Russia's power, an environment for the policy of Britain over the region was established. England tended to spread over North, northwest and East parts of Mesopotamia after the war⁶. The English administration speeded up the espionage and political propaganda activities where the Kurdish lived before the conclusion of the World War. After the occupation of Baghdad, the British sent the most capable political intelligence officers, espically those that had been trained in India or remained in Kurdish regions after the war to make contact with the Kurds especially the tribal chiefs. The interest of the British towards Kurdish increased after the collapse of Czarist Russia⁷.

As it was mentioned in the Skyes Picot Teraty, considerable parts of the region where the Kurdish lived were left to the French administration. However, the progress of British forces beyond the boundaries that were determined after the war led Britain to become the occupier of a large part of the Kurdish lands that were supposed to be under the control of France. Although English did not have a specific policy for the Arabs, there was no certain position for the Kurds. At the beginning of the World War 1, London government ignored the the proposal of Sherif Pasha, Stockholm Ambassador of Ottoman Empire to gather "Kurdish nation for the Allied States' case". But towards the end of the war, another prominent Kurdish elite, Kamil Bedirhan vowed to provoke Kurdish against Ottoman Government if only English had supported. Many other tribal chiefs started to vow similar things. But English authorities had promised many representatives specially the Arabs. At this point English intelligence officers saw it as a necessity of their policy to create suspended situations not to give certain promises about the places where they lived⁸.

Towards the end of the war, influence of Britain on Mesopotamia was noticeable especially by propaganda activities and the Kurds had their share from those. From the January, 1 1918, the war of propaganda by British in Baghdad with publishing a newspaper called "*Tegehiştini Rasti*" revealed the future plans on Middle East. The officers of British occupation army showed a great interest to that newspaper whose editorial was Intelleigence Commander Soane. On July 4 1917, English launched a similar publication for Arabia in the name of "*El Arap*". The British Intelligence used this newspaper as an effective tool to show

⁶ Perinçek, *ibid.*, p. 199.

⁷Suat Parlar, *Türkler ve Kürtler, Ortadoğu'da İktidar ve İsyân Gelenekleri*, Bağdat Pbl, İstanbul, 2005, p. 612.

⁸Kirişçi-Winrow,*ibid.*, p. 72.

Britain's great power. In the newspaper, they defamed the Ottomans with the words such as *"It will help Iraqies to get rid of the evil Ottomans"* and continued with the wishes of *"the desconstruction of the evil Turks to turn the wellfare into misery, fruitfullness into drought, cities into aridity but long live the Britain government"* On the 12th January 1919 volume of the *"Tegehiştini Rastiit"* was mentioned that Great Britain would *".....save not only the Arabs and Kurds but also their neighbourhood, would save all the nations in the World from unhappiness and give them the happiness of independence, freedom and unity"* and it was also emphasized that *"it was impossible to realize such holy requests without a fair and government like Great Britain"*⁹.

The British continued their intensive propaganda activities giving insights into opposition did not mean opposing Islamic values and emphasizing opposing the Unionist as "religious duty" in other issues of the journal. British intelligence officers who were responsible of publishing the journal paid attention to Kurdish tribal chiefs they visited the occupied regions and tried to influence them by giving various badges and titles¹⁰. Ottoman Government made some attempts through the officers in the provinces to tell people that the information in the newspapers and leaflets that British had distributed were lies by using the British methods against them¹¹.

With the occupation of Baghdad, while the British forces continued to move towards north they expedited their political activities in the region. In March, 1918 with the occupation of Kirkuk by British forces¹² the whole occupation of Iraq almost came to an end and British armies threatened Mosul. When the Mondros Armistice Treaty that ended the 1st World War was signed on 30th October 1919, the British armies were 60 kms close to Mosul. After the treaty, British threatened Sixth Military Commander Ali Ihsan Pasha who was in the region with the directives bearing ultimatum to evacuate Mosul immediately.

⁹Parlar, *ibid.*, p. 613.

¹⁰*İbid.*, p. 615; British gave importance to the newspaper, leaflets and brochure works for the propaganda towards not only the Kurds in the region but also the other elements. As a matter of fact after the occupation of Persian area, many typesetting machines and other equipments were brought from London in order to speed up the works. The occupation administration published newspaper in six different languages including Farsi, Arabic and Kurdish in Iraq. Two of them were daily and their daily circulation was about two thousand. Three of the newspapers were published twice a week and one was published bi-weekly. These were the newspapers: Al Arap (Arabic), Basra Avukatı (Farsi), Irak'ın Zaferi, Tegehiştini Rasti (Kurdish), Dar ul Salam, Gerçeğin Sesi. Besides these there were daily English newspapers like Baghdad Times and Persia Times. Despite all these publication and distribution activities British did not seem to satisfy and they requested more staff and material from Egypt and London to publish more magazines about actual politics, social, economic and scientific issues. For detailed information about this see Ali Satan (edt.), *Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918, İngiltere Devlet Arşivi Raporu*, Trans. Nilgün Engin, Tarihçi Kitapevi Pbl, 2016, pp. 250-261.

¹¹ Necati Fahri Taş, *Güneydoğu Anadolu 1919, İtilaf Devletlerinin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlişkisi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2014, p. 74.

¹²Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, MEB Pbl, İstanbul, 1991, p. 8.

Ali Ihsan Pasha could stand up against British threats until 8th November and delivered Mosul to British forces with the order from the Grand Vizier and moved back his forces into Anatolia. The evacuation of Mosul like this caused many criticism and it was seen as contrary to armistice and the government of the period that gave directives to Ali Pasha and British Commander General Marshall were subject to many criticism about the evacuation of Mosul¹³.

General Marshall announced that all Ottoman officers including Deputy Governor Nuri Bey would continue their duties under the command of British district governor and on November 8, 1918, Ottoman flag was removed from all official and military institutions in the city and British flag raised in all institutions including the government offices. Besides some Arab tribes acting with British started to loot some central villages in Mosul¹⁴.

After Mondros Armistice and the occupation of Mosul, both military and political activities of Britain increased at an incompatible rate. Arnold Wilson who was the general governor of the occupied regions in Iraq started to think over how to apply the British strategy in the occupied regions like Mosul along with the changes in administrative management. At this point, General Governor Wilson gave an importance to Mosul. Thus in the telegram that he sent to British administration in India on January 27, 1918 he pointed out that and stated that establishing a Kurdish Confederation in Mosul and other Kurdish regions was very important for keeping Mosul and other oil reserves at hand¹⁵. Wilson was not alone. Sir Percy Cox also pointed out that expansion of British occupation towards Mesopotamia to Kurdish region was necessary for the interest of British when oil fields were taken into account and this revealed the strategic plans of British administration in a period of post-war plans¹⁶. But in a stage where British and French authorities had not made any revisions on Sykes-Picot Treaty, French official Picot sent a telegram to Paris on January 12, 1918 warning that if British made such a formation in Mosul it would damage the French interests. But despite the insreasing anxieties of French, the region was entirely under the occupation British and British occupation administration was shaping the administration of Mesopotamia free from the allies. As soon as Basra was occupied and the British military troops moved inside, many political officers were sent to all important centres to mediate between the military authorities and local people. W. R. Hay who was a liaison officer in the Kurdish regions (Erbil, Suleymaniye, Ranya and Kirkuk) in Northern Iraq, took attention to that issue and talked about what awaited him after armistice:

“...After the armistice was carried out, while the military elements were more important; establishing administrative units and trying to preserve the law and

¹³Tansel, *ibid.*, pp. 32-36; Resul Yavuz, *İşgalin Sancılı Yılları*, Akis Pbl, İstanbul, 2011, pp. 39-43.

¹⁴Sinan Hakan, *Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)*, 2. Ed., İletişim Pbl, İstanbul, 2013, p. 84.

¹⁵Faik Bulut, *Tarih Boyunca Kürtlerde Diplomasi*, V. I, Evrensel Basım Yayın Pbl, 2015, p. 169.

¹⁶Kirişçi-Winrow, *ibid.*, p. 72.

order in Mesopotamia were our main goals. While the unit that was responsible for the political administration at first had subsidiary importance, it gained importance by including watering, mail and railway units"¹⁷

In fact, Britain went through drastic changes in civil administration in order to control Mesopotamia after the armistice. According to that, Iraq was divided into thirteen provinces that were under the administration of political officers that were responsible for the high commissioners. Each province was being administered by an assistant political commander that was responsible for political officer in the province. Division of provinces was equal to brigade and township systems in Turkish administration. In all brigades and townships, British officers were appointed to apply the tax orders and jurisdictions. The unit that they belonged was partly tax supervisorship and partly the political officers. In the regions where the Kurds lived mostly, the administration was connected to Baghdad, the civilian and military officers were spending hours among the Kurdish tribal chiefs. The main purpose of British attendants was to prevent any rebellion or conflict by applying implementations that would give trust. Ray, one of the political officers stated that they had great efforts to win the trust of the public in Erbil, Suleymaniye and Kirkuk and he also mentioned that the people had great expectations towards them at the first with these words:

"...People claimed that they had known that the British would come, the religious leaders claimed that there were prophecies in holy books about the British. Everybody believed that the golden age was about the start and expected great wellness. According to them, the agricultural production would grow tenfold; railways and canals would be built and the trade would develop rapidly. All existing opportunities were used in order to meet these expectations. But an eastern is always idealist; they don't think about the cost while drawing the plans of their magnificent castle. Therefore, the residents of Mesopotamia were not deeply disappointed when they saw that an age could not start with magical wand; they were in a great rage when they saw their individual freedom was lost. The robberies that were common in previous period became a crime that had death punishment. The corruption of the administrative income was prevented. The taxes that were lower than the Turkish administration had to be paid on time. Syria and Turkey's propagandas for these sanctions and the other reasons that we do not want to give details, the increasing reactions turned into rebellions"¹⁸

Besides, British occupation administration made intense efforts for mapping and cadastring after the occupation of Basra in order to control the occupied Mesopotamia. In the reports that were sent to London, focused on how such a work would benefit for them while detailing the necessities. In the same way, the characteristics of the tribes and the relations of the tribes and their sects were determined during the reorganization process. In order to prevent possible

¹⁷W. R. Hay, *Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920*, Avesta Pbl., İstanbul, 2005, p. 16.

¹⁸Ray, *ibid.*, s. 21.

incidents of race differences, taking precautions on education, security and social issues not only in the regions where the Kurds were living but also in Mesopotamia were reported. The British were looking ways for security by trying to understand the tribe system that was interwoven with different social relations in the unfamiliar region. Undoubtly, the most important source was their relation with tribal chiefs that was based on personal friendships and self-interests. Although The civilian and military officerrs knew that none of the tribal chiefs was trustable, they saw them as the most important factor of maintaining the social ties and ensuring public order¹⁹.

1.Sheik Mahmut Berzenci Movementand His relations with the British

Sheik Mahmut Nerzenci whose grandfather and father were one of the Kadiri sect sheiks, was known as an influential figure in Suleymaniye and his family was hosted in the palace during the II. Abdulhamit. In the fights with the Russian during World War 1, the fame of Sheik Mahmut who served in the Ottoman army spread well in the regions where the Kurds lived, specially in Suleymaniye. During the fights with Russian, SheikMahmut who quitted fighting because of a problem with a Turkish commander felt closer to the British after the occupation of Kirkuk and sent a letter to Marshall and Iraq Governor Wilson about his requests. In his letter Sheik Mahmud requested a Kurdish government under the administration of British to be established and being the president of the government, he requested help forthis. But after a short time when the city was again under the dominance of Ottoman administration after the British had left Kirkuk, Turkish government thatwas aware of his relation with British condemned Sheik Mahmud to execution. But after Ali Ihsan Pasha was appointed for the 6th army commandership, he thoughtSheik Mahmud was an important figure so that he invited him to Mosul and chose reconciliation. The reasons why he chose this can be explained like this: While the Turkish army was busy with British, Sheik Mahmud and other forces of Kurdish tribes protected the Turkish army on the Eastern part, they tried to prevent Allies from occupying Suleymaniye. Ali Ihsan Pasha, appointedSheik Mahmud as the governor of Suleymaniye by giving him the title of "Nakip". But, when Kirkuk was invaded by Britihs after signing Peace Treaty, Sheik Mahmud who was the governor invited British to Suleymaniye to hand over his authority and talk about the requests he had mentioned in his letter²⁰. When Sheik Mahmud's request was delivered to British administration by the British liaison officers, Wilson sent Major Noel to

¹⁹The interest of British was not only towards the lands but also underground resources.In reports about that it was stated as "There is no better place for an archeologist" Satan, *ibid.*,pp. 250-261.

²⁰Refik Hilmi, Anılar, **Şeyh Mahmut Berzenci Hareketi**, 2ndEdition, Nüjen Pbl, İstanbul, 1995, pp. 18-20.

Suleymaniye for the meeting. Major Noel who came to Suleymaniye with a committee on November, 1 1918, he had meetings with tribal leaders, traders, religion men and notables in the presence of Sheik Mahmud to learn the requests of Kurds. As a result of the meeting, Sheik Mahmud was appointed as a "Director of Kurds". Thus British occupation administration that wanted to take advantage of Sheik Mahmud aimed to establish a proper administration of British politics without the British forces. While Sheik Mahmud was given 15 thousand Rupy salary, his relatives were appointed to number of authorities. Noel who gave Sheik Mahmud the title of "Political Judge" speeded up his work on expanding the British dominance²¹. While Noel was making contacts in the region where he had been sent with a special mission, he wanted to go to Turkey and evaluate the Kurds there. Because Noel had many information about the stirs in many part of the Anatolia²².

The dispatch of Major Noel to Suleymaniye was an indicate of the political urgency of Britain. Although Sheik Mahmud was accepted as an political judge by the British administration, it had to be under the control of a British officer. Even though Arnold Wilson's assistant Gertrude Bell stated that the directive to Major Noel was organizing the regions that were outside the occupation of Britain by local presidents and organizing the British army, it was more extensive. In fact, according to the directives of Major Noel had authority over including extend Seyh Mahmud administration to Çemçemal and Halepçe when it was a necessity and get support from the tribes in the region and regulate the income²³.

Wilson who learnt the requests of Kurds after the negotiations with Sheik Mahmud visited Suleymaniye on 1st December 1918. In this visit he met sixty tribal chiefs including Senna, Chios and Avraman tribes²⁴. At the end of this meeting Wilson allowed the regulations of appointing Kurdish officers in the places of Arabs and Turks and accepting Kurdish as an official language. He also watched establishing mercenary unit under the supervision of British officers²⁵. After these works Wilson sent a long report to British political representative in India

²¹Hilmi, *ibid.*, p. 20.

²² Mim Kemal Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C.Noel'in "Kürdistan Misyonu (1919)"*, Boğaziçi Pbl, İstanbul, 1989, p. 43.

²³Gertrude L. Bell, *Mezopotamya 1915-1920 Sivil Yönetimi*, Trans. Vedii İlmen, Yaba Pbl, İstanbul, 2004, p. 120.

²⁴Bell, *ibid.*, p. 121.

²⁵Sarı-Selvi, *ibid.*, p. 30; Already in notes of Major Noel, the political advisor of Sheik Mahmud, the requests of Kurdish were seen appropriate as this: The managers or vice-managers should be chosen among the Kurdish, the Kurdish toops should trained by British advisors. Bu they should be directed by Kurdish commanders, Kurdish language should be the official language of the government, the laws should be shaped according to the Kurdish traditions, annual taxation should be organized according to Kurdish, the distribution of the taxes should be done according to the needs of the people Cengiz Kartın, "Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt - Ermeni Münasebetleri", *Yeni Türkiye Dergisi*, V. 64, September-December 2014, İstanbul, p. 3888.

about the progression in the region and the requests of the Kurds from the British administration. This first report that was sent from Kurdish regions was evaluated by Indian Political Office and these were sent as notes about the requests of the Kurds and the detailed works of Kurdish region. In this report of December 14 which was about the effects of possible Kurdish State in the region, the impressions of Wilson and accompanying team's visits to the region where the Kurds were living. In the report, it was stated that the political environment was "perfect" for that time and it included that "...the new regime was accepted by the Kurds, independent Kurdish government or a federation under the mandate of Britain would satisfy the people..."²⁶. In addition to this information, in the report it was mentioned that if the help and protection of Kurds by British Government was improved, the people in the region would commitment to the majesty. Besides, in the report in which the agreement between Colonel Wilson and Sheik Mahmut was mentioned that the tribes from Big Zap to Diyala would confirm the leadership of Sheikh Mahmut with their own will. It was also stated that Sheik Mahmut had promised to control the region on behalf of Britain and the appointment of British officers to all administrative departments if only the lower officials were Kurdish. In addition, Indian Political Office pointed out the possible territories of Kurdish government with the following statements:

"...The territories of the South Kurdistan consists of Big Zap River in the North, Diala River in the South, Turkish-Iranian border in east, irregular regions that include regions from Big Zap to Diyala and leaves Erbil, Altinköprü, Kirkuk and Kifri Confederation regions outside..."²⁷

However, in a detailed report about Kurds, referred to France's growing interest in the region after the armistice, it was remarked that this would cause problems between France and England. With this warning Wilson emphasized that the parts about Mosul and its neighbourhood, upper Dicle valley in the Sykes-Picot Treaty had to be re-examined²⁸.

The region under the administration of Major Noel who was the political counselor of Sheik Mahmut became influenced by British. After a while, with the assignment of major Colonel to prepare a report about the Kurds in Turkey, Noel left the region and Major Soane became political counselor²⁹.

Although everything went smoothly at first, there were a lot of Turkish supporters that did not accept the leadership of Sheik Mahmut in Kirkük, Kifri. They began uncomfortable with the British influenced leaders' performances and the British mandate of the region. Sheik Mahmut and his relatives on duty

²⁶Mesut Yeğen, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, DipnotPbl, İstanbul, 2011, pp. 30-34.

²⁷Yeğen, *ibid.*, pp. 30-34.

²⁸*İbid.*, pp. 30-34.

²⁹Ely Bannister Soane, *To Mesopotamia And Kurdistan in Disguise With Historical Notices Of The Kurdish Tribes And The Chaldeans of Kurdistan*, Weşanxaneyaya Azad Pbl., London, 2013, p. 6.

were dealing with illegal activities. In addition they started to manage according to fictitious practices, not according to the laws and they did not emphasize neither administrative organizations nor on the application that would provide legal basis. Especially with the separation of Noel from the region, many criticism about Sheik Mahmud and his men. In fact, British occupation administration in Baghdad was not satisfied with Sheik Mahmud's administration because of the complaints and illegality rumors³⁰. Major Soane was not consulting Sheik Mahmud, he was the person who gave reports to Baghdad³¹. Seyh Mahmud became unreliable for British. In the meanwhile, information about Paris Peace Conference that many important negotiations would begin to establish the new world order was delivered to Sheik Mahmud. The former Stockholm ambassador Serif pasha was selected as the representative of the Kurds in Paris negotiations. Serif Pasha had meetings with the presidents of great states in order to establish independent Kurdish State and prepared a memorandum to defend the Kurdish thesis in front of the council³². Sheik Mahmud intended to send a committee to Paris Conference in order to support the works in Paris, to establish a Kurdistan under his administration. Moreover, a letter was written to Serif Pasha in order to express the intentions of the Kurds and Zeki Resit and Ahmet Berzenci set out to deliver the letter to Serif Pasha³³. However the British who were aware of the efforts of Sheik Mahmud and kept the delegation waiting in Beirut by French authorities and prevented them to deliver the letter in Paris³⁴. The British delegation in Paris declared that they had blocked this request as they found it "*inadequate*" and "*untimely*" and wanted to smooth the anxieties of the Kurds by declaring that there would not be any decisions against the Kurds in peace conference³⁵. But both the preclusions in Beirut and British attitude against Sheik Mahmud in Kurdish regions led Sheik Mahmud to attempt against Britain in a very short time. Many secret associations were established and contacts with pro-Turkish tribes were set.

Members of the tribe who were pleased with the removal of Turkish from the region and saw British as savers changed their minds with this new situation and the tribes as Hemevend, Pısdar and Dızı had pro-Turkish attitudes. Refik

³⁰Hilmi, *ibid.*, p. 25.

³¹ Soane, *ibid.*, p. 11: According to Bell, Major Soane mentioned that Sheik Mahmud wanted to spread his personal power and authority in the regions from Hanikin to Samdınan, from Cebel Hamrin to Iran border through the British. Besides according to the information he got British would not be able to prevent such a rebellion. Bell, *ibid.*, p. 126.

³²Resul Yavuz, **Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi**, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, (Dokuz Eylül University unpublished Doctoral Thesis), İzmir 2016, p. 291.

³³Hilmi, *ibid.*, p. 21.

³⁴Rohat Alakom, **Şerif Paşa, Bir Kürt Diplomatin Fırtınalı Yılları 1865-1951**, Avesta Pbl, İstanbul, 1995, p. 95.

³⁵ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Pbl, Ankara, 1992, p. 31.

Hilmi who knew Sheik Mahmud closely and had been the secretary of Sheik Mahmud expressed the situation of the region with the latest evolutions:

“...Many people who saw British as savers began to change their thoughts. In other words they became Turkish supporters and they started to make propaganda of the Turkish. Even they could not talk about Kurdish nationalism. Because Turkish supporters called Kurdish nationalists as British men”³⁶.

The authorities of Ottoman Government were anxious that the developments in Suleymaniye, Mosul and Kirkuk would spread in Ottoman lands. Ali Rıza Bey, former tenant of Suleymaniye drew attention to this and gave the following information about Berzenci movement:

“British declared that a Kurdish Government was established in order to control Suleymaniye and to include the eastern provinces like Erzurum, Van and Bitlis and appointed Suleymaniye chief of the prophet’s descendants Sheik Mahmud as the president on November, 17, 1918”³⁷

But the news about the revolt preparations of Sheik Mahmud was began to spread, he wanted Ottoman Government benefit from this situation which was revealed by a telegram to Internal Affairs on May, 6, 1919. Haydar Bey sent a letter to Sheik Mahmud according to the information from Internal Affairs and encouraged him to revolt against British³⁸. Many tribes around Sheik Mahmud had already declared that they would support him in case of a revolt. On May 21, Sheik Mahmud met Mahmud Han, Dızli tribe chief secretly and took action in order to capture Suleymaniye. British were not successful to suppress this movement that Major Soane was informed about at the very last minute. Moreover, some pro-British tribes passed on Mahmud Han’s side. After Mahmud Han troops had captured Suleymaniye, they confronted with British troops and took the possession of large amount of armory. They prevented the communication between Suleymaniye and British headquarters by cutting the telegram line between Kirkuk and Suleymaniye. After the news about the occupation of Suleymaniye was heard to days later, Colonel Wilson tried to analyze the situation by travelling over the city by a plane. Besides he invited Sheik Mahmud to Baghdad. Although Sheik Mahmud suggested some conditions in order not to accept the invitation, Colonel Wilson did not accept. As the situation became serious in Mesopotamia, Wilson came to Halepçe. But this city was captured by Sheik Mahmud’s men³⁹. When British in Kirkuk began to worry about the situation, the British forces in Kirkuk moved toward Çemçemal along with planes and tanks. Other British forces began to fight with Sheik Mahmud forces in Tasluca. The British were defeated in this fight. After a few days of fighting, as the news about the withdrawal of British from the region among the Kurds was

³⁶Hilmi, *ibid.*, p. 30.

³⁷Hakan, *ibid.*, p. 92.

³⁸BOA. DH. KMS 50-3, Document No: 25.

³⁹Hilmi, *ibid.*, p. 31.

heard, the British authority was shaken. Colonel Wilson sent 18th Division under the command of General Frayzer to Suleymaniye that was in Kirkuk in order to prevent the revolt expanding. On the other hand, he sent infantry division that was under the control of commander Bodi in order to prevent the rebellious Kurds in Kifri and Hanekin from meeting Sheik Mahmud forces. Meanwhile, a force that was formed with the infantries under the control of Commander Bridges arrived Taslica along with a force of Captain Longrik, the assistant of Kirkuk political director. These forces were encircled by Kurdish on May 25. As the entire forces of Longrik were Kurdish they changed their side and moved along with the rebellious. The British forces that were in Beji, near Baghdad were ambushed while trying to arrive at Çemçemal and they had many losses⁴⁰.

The British were faced with an unexpected, fast-growing revolt in Mosul, Suleymaniye and Kirkuk and the towns. Moreover the Kurdish who continued their daily life, showed their reaction against the British by supporting Sheik Mahmud movement. When the Kurdish tribes like Hemavend and Avroman in Iran-Iraq border, Simko Aga who was one of the important Kurdish tribe leaders supported the revolt at first⁴¹.

The British occupation administration Baghdad followed Sheik Mahmud movement which happened in North Mesopotamia and seemed as a Kurdish revolt and informed London about the developments along with some evaluations. A few days after the blaze of the revolt on May 25, Baghdad notified the developments to British Government and noted the suspicion that Turkish were at the back of the revolt. In a report to London Government, it was noted that there had been a serious disorder in Suleymaniye and the unions of rebellious Kurds were defeated by British forces and arrested the British officers and attendants. Besides it was emphasized that a supporting forces of 1500 people from Iranian Kurdistan came to support Sheik Mahmud and Turkish were at the back of this. In the report it was stated that all the movements were towards independent Kurdistan, it was emphasized that the British administration had to take some precautions such as occupation of Suleymaniye in order to prevent the growing revolts⁴²:

According to this, they warned about suppress of Sheik Mahmud movement by discussing in details, if not the Kurdish tribes that had not been in any kind of these activities would support this revolt and it could penetrate entire Mesopotamia including Iran and Mosul. It was pointed out that a serious military force could go to Suleymaniye in order to suppress the revolt and it was

⁴⁰*Ibid.*, p. 32.

⁴¹M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Trans. Mehmet Demir, Özge Pbl, Ankara, 1989, p. 65.

⁴²FO.371/4191, No: E 90974, 27thMay 1919.

stated that it was important to make negotiations with Kurdish tribes in Iran and prevent them to support this formation⁴³.

When the above mentioned report that was full of warnings was sent to London, the revolt was expanded almost every Kurdish regions including Rewanduz. The absence of British military forces in Rewanduz was an important factor in increasing support of the Kurds. While the troops of General Sanders were trying to control the revolt from Erbil and Altinkopru to Kirkuk and Çemçemal, the other British forces took action to attack the Sheik Mahmud forces in Bazyan. Sheik Mahmud kept important passages in order to ambush British. When the British forces climbed mountain to surround Sheik Mahmud and other tribe forces, a few leading tribe forces left Sheik Mahmud and passed on British side. With this support, when the British artillery started bombarding, the British forces surrounded Sheik Mahmud and injured him and then he was captured. With the injury of Sheik Mahmud, the Kurdish tribes had no leader and they began to fall apart. Sheik Mahmud who was captured was sent to Baghdad along with a big British force⁴⁴.

After the capture of Sheik Mahmud, the Kurdish movement continued for a while. The British were trying to suppress the people by bombarding villages, towns and cities where the revolts were seen. As a result, 15 days following the capture of Sheik Mahmud, British troops got control of the revolt and announced that they had suppressed the revolt on August 3, 1919⁴⁵. Sheik Mahmud who was sent to Baghdad was in front of the judge with the accusation of *"rebel against Great Britain Government and cause to deaths, lower the British flag and hang the Kurdish flag"* and he was sentenced with death. But by the command from London, the British occupation administration decided to rule the execution with 10 year punishment than an exile -despite Colonel Wilson's objections -with the concern that it would cause new undesired movements in Iraq. As a result Sheik Mahmud was sent to exile in India with his son-in-law Hama Garip. However because the political developments would cause British to change their politics in Kurdish regions, the exile decisions of Sheik Mahmud would be cancelled and he would go back to Suleymaniye in 1921 and he would be allowed to carry out political struggle under the Iraq government authority⁴⁶. But after the revolt which lasted about three months, many Kurdish settlements were destroyed and The British understood that their authority in these regions were on a knife edge.

During the Sheik Mahmud movement while the British were trying to suppress it, Ottoman Government was trying to analyze the possible effects of

⁴³FO.371/4191, No: E 90974, 27th May 1919.

⁴⁴Hilmi, *ibid.*, p. 33.

⁴⁵Lazarev. *ibid.*, p. 65.

⁴⁶Hilmi, *ibid.*, p. 98.

it in southeas. Because according to the information they got, some of the tribe chiefs in the region wanted to support he movement. Some of the notables who were connected to the government compressed Bab-ı Ali and applied to government and general staff to support Sheik Mahmud who acted against British.⁴⁷. Besides, internal affairs were trying to learn about the latest situation in Suleymaniye and the developments in the region through Erzurum governership. Erzurum governorship that collected the information from a captive officer after the occupation of Suleymaniye by British submitted a report about the destroy in the city and its effects on people to internal affairs⁴⁸.

Meanwhile, during the time Kurdish opposed British, Major Noel was trying to make connctions with Kurdish tribes in Diyarbakır, Mardin and Halap within the implicit knowledge and permission of Colonel Wilson. Ottoman Government was informed about it and by sending an encoded telegram to 6th army commandership tried to prevent Noel. But as it is known the government could not realize the the iportance of Noel's mission in Anatolia and he became ineffective with the efforts of Mustafa Kemal and entourages who understood the importance of it during Sivas Congress⁴⁹.

During the beginning of Sheik Mahmud movement, Mustafa Kemal moved to Samsun and started his works to organize the Anatolian movement which began with occupations. Mustafa Kemal realized whatkind of imperial danger the Southeastern and Eastern Anatolia was in through the information he got while he was in Istanbul and the impressions he had after passing through Anatolia. As soon as he went to Anatolia, in order to prevent Allies bringing the 24th article of Mondoros into force, he sent letters to the important tribe chiefs of the region warning them about British plans. For this purpose, by sending letters to Mutki tribe chief, Hacı Musa Bey, Bitlisli Kufrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Şırnaklı Bey, Dervişli Ömer Bey, Muşaslı Resul Aga, Sadullah Efendi, Norşinli Şeyh Ziyaeddin Bey, Cemil Çeto from Garzan he warned them against the imperialist attempts in the region⁵⁰. However, during the warnings of Mustafa Kemal, Sheik Mahmud movement broke out in Suleymaniye. Mustafa Kemal did not remain insensitive and sent a letter to Sheik Mahmud and stating he was on his side. But it is not clear whether the letter was delivered to Sheikh Mahmud as the date which was written was same with the date that Sheik Mahmud was captured.

In the letter which began with "*Sheik Mahmut Efendi Highness...*" Mustafa Kemal stated that he resigned from his military duty for the indivisible integrity

⁴⁷Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde...*, p. 32-33.

⁴⁸BOA. DH.KMS., Document No. 50-3/25, Doc. No. 78/1.

⁴⁹Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde...*, p. 32-33.

⁵⁰ Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı...*, p. 87.

of the homeland and decided to struggle with the nation till the full independence of the nation. As he continued the letter as followed "*There is no other solution for salvation and freedom for the nation except showing its power and vis to whole World,*" he wanted Sheik Mahmud to work with him. In the letter that included the decisions taken in Erzurum Congress, he pointed out that it was very important to preclude the fallacious suggestions of the British and he requested from Sheik Mahmud to support him about the expand and reinforcement in the region⁵¹.

The letter of Mustafa Kemal gives information about the struggle in Anatolia in May 1919 and also it is important that it emphasized the importance of struggling against occupations with Turkish and Kurdish together.

Meantime, while the events in Suleymaiye continued, London Government could not decide on a policy against Kurds in Northern Mesopotamia. Sheik Mahmud rebellion not only reversed everything suddenly but also damaged the authority of the British in the region seriously. Although they hardly suppressed the rebellion in three months, there was a possible danger of rebellion in the region. The situation like that disturbed London extremely. British Foreign Affairs supported the idea of making limited promises to Kurdish for the future of Mesopotamia.

Moreover in an environment where the establishment of Armenian Government on Anatoian lands was planning, it was wondered how Armenians that shared the same geography with the Kurds would react to that. Allied Powers, specially American Government that supported giving lands to Armenians maintained their ambivalency about territories of that state in peace conference. Therefore the British government had a tendency to give Iraq occupation administration limited initiatives with the condition of applying locally in order to establish peace in Mesopotamia⁵².

The British administration in Baghdad that was under pressure was trying to relieve the London government by seeking solutions to get out of existing situation. In a report on August 30, the civilian administration evaluated the events after the capture of Sheik Mahmud and stated that there was diturbance everywhere, but if they continued like that for one or two years, and if exisiting situation was stabile, there could be relaxation in the region, there were some warnings and suggestions about maintaining their administraion in the region⁵³. But in the report of Wilson the statement of "*...if they continued like this one or two more years...*" showed that the public order and domainance in the region

⁵¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, V.3, 3rdEd, Kaynak Pbl, İstanbul, 2003, p. 267.

⁵² IOR, L/PS/11/153, P.2906, May, 22 1919.

⁵³ Yeğen, *ibid.*, p. 92.

were on a knife-edge and it was in other words for necessity of being alert against possible rebellions like Sheik Mahmud rebellion⁵⁴.

2. The Kurdistan Mission of Major Noel

E.W.C. Noel's attempt towards Kurdish in the Northern Iraq, South and Eastern Anatolian parts during the the National Struggle has been the subject of many studies. Specially after the Mondoros Armistice, his meeting with almost sixty Kurdish tribe leaders, specially Sheik Mahmut and his activities towards provoking the Kurds in Anatolia has been attracted many researchers. Already when we look at the goals and strategies of Britain about Mesopotamia, the purpose of Noel's facilities can easily be understood.

Major Noel's adventures in aforementioned regions started in the years of war. In fact he was charged in the spring of 1915 in Suleymaniye and Ahvaz, Iran. After the war, in September 1919, he was appointed as a political officer in Egypt Expeditionary forces but worked in Britain administration staff in Baghdad⁵⁵.

After the withdrawal of Turkish Army from Suleymaniye, and the establishment of a Kurdish administration under the supervision of Sheik Mahmud, Major Noel involved in many initiatives to establish and shape the British policy towards the Kurds. Major Noel wanted to expand his works by going to Anatolia during his mission. But Noel was the mentor of Sheik Mahmud. After a while, according to the request from Baghdad, he handed over his duty to Major Soane and went to Anatolia through Mosul. Refik Hilmi, the secretary of Sheik Mahmud gave the following remark on the reasons why Major Noel wanted to goto Anatolia:

"...To know the Turkish Kurds, specially the well-known patriots and remind them the main goal of Britain was trying to rescue a nation from the oppression of great states. Besides the other duty of Major Noel was to make an agreement with these notable Kurds and prepare a program for establishing a Kurdish government."⁵⁶

London government had a supportive attitude towards the transfer of Major Noel to Anatolia despite the objections of Lord Balfour. The number of the people who supported the transfer of Noel in the government increased as he

⁵⁴In fact London government was trying to defuze by giving assurance to civil administration about not to retaliate to Kurdish after the suppression of Sheik Mahmud movement and by declaring that Mosul would be an autonomous region under the control of both British political advisoras and Kurdish chiefs. **FO. 371/4192, No: 126676**, "*Hindistan Siyasi Bürosu'ndan İngiliz Dışişleri Bakanlık Müsteşarı'na*", September 9 1919.

⁵⁵Kartın, *ibid.*, p. 3885.

⁵⁶Hilmi, *ibid.*, p. 23.

knew the region well⁵⁷, as he was experienced⁵⁸, and he knew French, Russian, Farsi and Kurdish besides English⁵⁹. But according to Balfour, the regions where Noel supposed to travel in Anatolia were under the influence of France. So sending a British agent in the region could cause the reaction of French. After Balfour was convinced that it could be done without alarming the French, it was allowed for Noel to be appointed for a duty to check the railway between Cereblus and Nusaybin. As a result, by informing Lord Curzon and after a couple of correspondences between the Foreign Affairs and the Ministry of India, he started his journey to Anatolia through Mosul road⁶⁰. During his visits aiming to travel the Kurdish regions in Southeastern Anatolia, Major Noel had an opportunity to learn the Kurds closely and their requests by meeting many different people. Noel who had information about the lifestyles and traditions of Kurds in every region he visited continued his work and prepared reports despite the many serious threats. Noel had opportunity to find out the tendency of Kurdish elites by making contacts with some Kurdish activists who established Kurdish Association in Istanbul and Northern Iraq. Noel collected his evaluations and advices for the administrators about the region in a diary. Noel also sent his reports that included his advice and opinions to British Foreign Affairs in order to enlighten the Kurdish and Armenian policy of the British Government. Noel gave information about the differences between the Turkish and Kurdish, politics of Kurdish and Turkish, the requests of Kurdish and ethnical territories of the region, Iran and Iraq Kurdistan besides the history of Kurdish⁶¹.

The works of Major Noel in Anatolia engaged the attention of Ottoman Government and Mustafa Kemal. Although Istanbul Government was late to notice how dangerous Noel's works were, the information Mustafa Kemal had

⁵⁷Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı Noel...*, p. 27.

⁵⁸Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı Noel...*, p. 27.

⁵⁹Kartın, *ibid.*, p. 3885.

⁶⁰Öke, *İngiliz Ajanı Binbaşı Noel...*, p. 27.

⁶¹See detailed information. E.W. Charles Noel, *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü*, Trans. Bülent Birer, 3. Ed. Avesta Pbl, İstanbul, 2014, pgs. 155-181; Noel who set out on April, 7 followed this route. April, 7 Nisan: travel from Mosul to Nusaybin (Meet with Kurdish chiefs in Mira), April: Travel from Nusaybin to Mardin (negotiations with Dakhori tribes, Amerikan missionaries and Keldanis), April 25: Travel from Mardin to Halep, May, 10: Travel from Halep to Mardin (meeting with V. Coprs Commander Colonel Kenan Bey), May, 12 Mayıs: Travel from Mardin to Midyat (meeting with Mahalmi tribe), May, 17: Travel from Midyat to Sur (meeting with Habashani tribe), May, 21: Travel from Sur to Avire (meeting with Sürgici and Şeykhan tribes), May, 23: Travel from Avire to Mardin, May, 28; Travel from Mardin to Diyarbakır (meeting with Şammar Arabians), May, 29: Travel from Dirik to Arbata (meeting with Milli tribe), June: Travel to Diyarbakır through Karacadağ (meeting with Mahalli tribe), June, 14: travel from Diyarbakır to Halep (meeting with Colonel Talbot Wilson), July, 23: Travel from Halep to Bağdat, then to İstanbul, August 19: Going from İstanbul to Halep (meeting with Cemilpaşazade Ekrem), August 21: Travel from Halep to Antep, August 25: Travel from Antep to Pazarcık (meeting with Atmili tribe), August 31: Travel from Pazarcık to Malatya (meeting with Kürecik tribe), September, 10: Escape from Malatya to Beydağ with the arrival of Turkish forces Beydağ, September, 19: Travel from Samsat to Urfa, September, 21: Travel from Urfa to London through Mersin İstanbul. Kartın, *ibid.*, p. 3889.

revealed his real intention. After Sivas Congress, this threat was evaded from Anatolia by Mustafa Kemal's serious attitude about Major Noel⁶².

In these travels, many Kurdish leaders or tribe chiefs accompanied Major Noel. Major had many detailed information about the Kurds and Armenians during his visits in many regions, he felt closer to Kurdish rather than the Armenian. Moreover, Major Noel wanted these information to have important value about shaping the British policy and learning whether the Kurds and Armenian would live in the same region. Because while Noel was with Kurdish tribes, in a situation where the Kurdish rebellions towards the British administration in the North of the Iraq, the issue of administration of the Kurds and Armenians in the lands of Ottoman Government were discussed in London and Paris. Major Noel's reports from the region focused on changing the government's political views by synchronizing the Britain's point of view with the realities of the region. Despite Noel's efforts, British bureaucracy did not seem to have taken serious this kind of view. Thus Britain chose a way according to their political expectations and profits and did not consider the balances in the region which would be created after World War 1⁶³. As it is already known one of the main reasons of the adjournment of the peace treaty in August of 1920 was that Britain's expectations and benefits were not attuned with the Allies and the realities of the region could not be realized by the British.

After the echoes of the revealment of Noel facilities in Anatolia by Mustafa Kemal's efforts, on September 18, in a letter to the British commander in Baghdad, Admiral Webb stated that Noel's facilities in the region would not contribute for the peace environment⁶⁴ and that caused British to realize that Kurdish in Anatolia wanted to act together with the Turkish.

In the telegram, Robeck stated that the Kurds in Urfa and Diyarbakır were on the side of Mustafa Kemal and this put Noel in a dangerous position and it would be the best that Noel to go back in a safety place by ending his duty⁶⁵.

When Noel left the region towards the end of September to London, in the reports there were a lot of information and evaluations that would shape the British policy. When Noel arrived in London, he would offer a new proposal to enlighten the government about Kurdish and give new information. With this proposal, he offered leaving Southeastern Anatolia to Turkish administration and giving a chance of self governance to the people in the region by realizing some realities⁶⁶. These proposes of Noel were discussed in many councils

⁶²For detailed information see. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, V.I, 2nd Edition, Cem Pbl, İstanbul, 1992, pgs. 534-554.

⁶³Kartın, **ibid.**, p. 3889.

⁶⁴ Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı...**, p. 103.

⁶⁵ Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı...**, p. 103.

⁶⁶IOR, L/PS/10/781, P. 7328, September, 27 1919.

between Allies which came together to determine the articles of the peace treaty with Ottoman Government. Noel's detections, realities of the region and strategy to apply according to Britain's benefits were still unclear in 1920. Noel, in order to determine the situation, in the "*Iraq Kurdistan under the dominance of our Kingdom*" chapter of his report, stated those realities about the region that Britain was not sure, showed that government's foreign policy was in a dilemma:

"...Accepting this kind of problematic policy would not satisfy anybody and could not be accepted. A basic solution has to be found it should gain economic favor to Iraq and it should not hinder the national rights of Kurds."⁶⁷.

The best proof that British were not contented with Noel in the field work towards Kurds was sending Captain Woolley to Siverek and Viranşehir in May 1919. Captain Woolley was assigned to prepare reports about the demographic and political structure of the region in order to find basis for the decisions about the Armenians and Kurds. Woolley who had more limited works than Noel tried to evaluate the reactions of the Kurds when there was an Armenian government. At the Peace Conference, Woolley who prepared reports at the end of his works objected the idea of confederation with Kurds and Armenians with the words of "even the Kurds approve this at first, there won't be a chance to apply this."⁶⁸. In fact, Woolley's following evaluation about the Kurds made angry the ones who were in Paris and London for lobby activities:

"Kurdistan lies from Kars and Tiflis to Adana, Trabzon, Malatya and Revanduz. So it contains six so-called Armenian provinces some in Russia and some in Iran. It is claimed that there are 13 million Kurdish population in the area. Armenian province is a misattribution. The population of these six provinces is %90-95 Kurdish. The Turkish constitute only %1, and the rest are Armenians except some Jokobits. The majors do not accept these numbers. But if they do appropriate researches they will accept these numbers are about right"⁶⁹

In fact those findings in Woolley's report were intended to create a pro-Kurdish atmosphere. Thus Armenians could interpret their own demographic statistics as they wanted and put them in front of international committees. Both in reports that Noel and Woolley and British intelligence Officers prepared about the regions where Kurds were living had common consensus about giving Kurds' political rights or supporting these kind of formations. As it was thought the main goal was to influence the Allies who were the constituents of peace conference, those reports had considerable importance. However it should not be forgotten that the reports and observations were the local officials views that reflected the British views. And these opinions were to attract the attention of the

⁶⁷Noel, *ibid.*, p. 179.

⁶⁸Hakan, *ibid.*, p. 139.

⁶⁹*ibid.*, p. 139.

bureaucrats who were or not sympathetic to the Kurds. At that point, the British government authorities started to realize how severe their responsibility was.

In Anatolia, the Kurdish circles' support of the resistance movement under the leadership of Mustafa Kemal rather than sympathy and discord of the Allies about the peace treaty that would be signed with the Turkish, the Kurdish movement in their region put the decision maker authorities in London in a difficult position. As a matter of fact a clear decision about the Kurds could not be made, as mentioned before it was tried to prevent Kurdish tribes union against them by trying to convince them with limited support or oppression. Indeed, the basic policy that the British administration in Baghdad wanted to put into practice intended such a goal.

3. The relation of the British with Seyit Taha and other Kurdish tribes

While the British continued to fight with Sheik Mahmud movement in May 1919 on one side, they took some measures to suppress this movement and get the support of the other Kurdish tribes who were against Sheik Mahmut. For this purpose, in order to fill the lack of authority that emerged with the rebellion of Sheik Mahmud, the British administration made contacts with Seyit Taha who was the grandson of Seyh Ubeydullah, the most powerful Kurdish leader of 19th Century and the niece of Seyid Abdülkadir. Seyit Taha was well-known in Sulaymaiye and Mosul and he was known by British⁷⁰. Some Kurdish landlords he had seen in Erbil opposed to Seyith Taha who set out to Baghdad with the invitation of British political judge. As these landlords not only understood the intention of Britain but also believed that being with Turkish would be better. But despite those objections, Seyit Taha went to Baghdad and set down with the British⁷¹. In the meetings, Seyit Taha proposed to the British to establish a Kurdistan administration that included the regions where Kurds were living in Iraq and Iran under their rule and have the administration. However the British did not lean towards a Kurdistan administration that included Iranian Kurds. But despite this, Seyit Taha made an agreement on declaring general amnesty, dividing

⁷⁰Seyit Taha was born in Semdinli in 1878 and he was an educated chief. After the death of his father in 1903, he became the chief while he was 24. During the Sultan Reşat period he was invited to Istanbul and he escaped to Russia after he was kept in jail for a while. Seyit Taha who went to Iran, lived there for a while and exiled to Baku after the occupation of Iran by Russian during the World War. Seyit Taha who came to Mosul after the war, tried to get in contact with the governor Haydar Bey. After the occupation of Mosul by British he had good relations with them. While the British were struggling of dominance, they wanted to take advantage of the effect of Seyit Taha on Kurdish. Nazmi Sevgen, "Seyyid Taha", **Tarih Konuşuyor**, C. 7, S. 40, May 1967, p. 3166.

⁷¹Hakan, *ibid.*, p. 135.

the country into autonomous divisions preventing Christian superiority on Kurdish, financial aid from British⁷². The governorship of Neri, Revanduz and Semdinli were promised to Taha for the fulfillment of directives of British political officers. Also, Britain made promises that expanding dominance towards North could be welcomed⁷³. The British did not want to lose Taha while trying to get the support of another Kurdish tribe against Sheik Mahmud so they had positive attitudes. As a matter of fact during the talks with British governor Wilson in Baghdad tried to gain confidence of Taha by stating that he was sure that there would be decisions for the benefit of the Kurds at peace conference in Paris. According to Gertrude Bell, "*Keeping Seyit Taha on their side was very important for their policy at a time of possible effects of revolt in Suleymaniye....*" The guarantees that were given to him were the necessities of their policy⁷⁴. In fact the British were following a very sensitive politics. The information coming from London was examined, it was not clear what to offer to the Kurds in Paris. However the Baghdad administration with the disturbance of not being able to keep peace in Kurdish regions was trying to keep Seyit Taha on their side. At the same time the Ottoman Government was following the relation of British with Seyit Taha closely. Haydar Bey, the governor of Van, offered Internal Affairs to give the title of "colonelcy" to Seyit Muslih who was the brother of Seyit Taha in order to take him on their side. Besides the governor, wanted Ottoman Government to have some activities for the other tribes in case the British initiatives to obtain Kurdish tribes⁷⁵.

After the British had made an agreement with Seyit Taha they started to make pressure about an agreement with Nastru that had pro-British policy. But that attitude would draw the attention of many Kurdish tribes and make a ground for formation against Talha. Besides, the British had promised Talha the seignoiry in the region from Rumiye to Cezire in order to support these attempts. Meanwhile, as the British contacted with Taha, they wanted to make contact with Simko Aga who had an important position among the Kurds. Thus, the British administration wanted to control the region against rebellious Kurds by taking the advantage of these two important authorities. In a telegram that was sent from British Consulate to Baghdad on 23rd May, that point was mentioned and the necessity of ending Simko Aga's alliance with Turkish was stated⁷⁶. In fact Turkish sources gave information according to Kurdish tribes, it was stated that the British would combine their sources with Seyit Taha and Simko Aga for an attack in Rumiye and Hoy and plan to establish a Kurdish government that lay towards Van⁷⁷. With that information Ottoman Government

⁷²Lazarev, *ibid.*, p. 71.

⁷³Lazarev, *ibid.*, p. 73.

⁷⁴Bell, *ibid.*, p. 137.

⁷⁵Hakan, *ibid.*, p. 164.

⁷⁶Yeğen, *ibid.*, p. 47.

⁷⁷BOA.DH.ŞFR, D. 637/83, July 15 1919.

got in contact with many Kurdish tribes such as Oromar and Deri and sent notifications to the governorships of Van and Erzurum in order to prevent such a movement⁷⁸. Therefore, Simko Agabecame powerful with the support of British in the regions in Rumiye and Iran where Kurds were living and that led Van governor to act on some attempts to obtain Simko Aga⁷⁹. In fact the British thought that making promises to Simko and Kurdish tribes would smooth them. They offered money and several titles in Iraq and other Kurdish regions on condition that they were under British dominance. Besides, British were involved in such activities they paid attention to have good relations with the Kurdish and Armenian national movement leaders. But that attention was depended on the plans of establishing Kurdish and Armenian satellite states in Near East which would have tampon role between Britain and France colonial and half colonial lands⁸⁰. British were dominant not only in the regions where Kurds lived in Iraq and Iran but also in the regions where Arabs lived. During the negotiations about division of those regions between Britain and France in Paris and London, this detail was never ignored.

The British attitude towards Kurds in order to dominate over Kurdish did not provide tranquility that British expected. Above all, Taha interfered in Kurds in Iran with the relation he established with Simko. Besides both Taha and Simko Aga were strongly opposed to Christian minorities in the region where Kurds lived to dominate Kurds. As a result, this made Kurds powerful against Christian minority but it also revealed the danger of new alliance that British could not control. Within all those accounts, British were trying to dominate the regions where Kurdish movement were seen specially in Suleymaniye with armed forces. According to Bell's statements, political relations were used on one hand but on the other hand military elements were in need.

While British liaison officers kept the pulse of the tribes they were careful about the relation of them with each other. But despite the precautions, in July, 1919 the British officers in Amediye were ambushed. In the movement of Guli and Barvar tribes, Kurdish attacked not only British soldiers but also Christian villages. British could suppress this rebellion in August 8 by sending reinforcements⁸¹. But after a while that situation in Amediya spreaded over Erbil and Kirkuk where the British dominance was in danger. People in Erbil were honed against British along with the confusion in Kirkuk. W. R. Hay who was a liaison officer in the region expressed about their desperation and despair with the following statements:

⁷⁸BOA.DH.ŞFR, D. 637/83, July15 1919.

⁷⁹Hakan, *ibid.*,p. 221.

⁸⁰Lazarev, *ibid.*,p. 72.

⁸¹Bell, *ibid.*,p. 142.

“The situation in Erbil is not satisfying. There are a lot of rumours about the confusion in Kirkuk and they were afraid of big rebellion. Agitators were making propagandas in cafes to encourage people rebel against the government...”⁸²

British officers used the relations they had with the tribe chiefs in order to prevent these kind of rebellions. But that method was based on mutual trust. British administration was unable to provide any kind of dominance in the Northern Iraq although they captured Sheik Mahmud and controlled the other effective Kurdish tribes. Despite all political and military precautions news about uneasiness were increasing day by day. As a result, in August British government chose to make an agreement with the Iran government in order to cut the Kurdish relation with Iranian Kurds. According to the first article of the agreement, British Government accepted to show respect independence and integrity of Iran. This meant the end of the “United Kurdistan” dream and it was the indicator of a process that would cause the ineffectiveness of Simko Aga⁸³. The reason of Britain’s such political attempt was uneasiness increasing in Northern Mesopotamia and a clear decision for the Kurdish could not be made in the peace conference in Paris. Britain was almost ready to downsize and change their Kurdish policy.

Despite these political attempts of British, the rebellions that started in Erbil, Amediye and Kirkuk in August spreaded over the other areas in Iraq where Kurds were living in September. With the join of Zibari and Barzan tribes into the rebellion that started in Akra region. Seyh Ahmet Barzani who was powerful over entire Kurdistan was the leader of these tribes. Rebellious captured many British officers in Akra. After a while Baberk Aga and Seyit Taha joined the rebellion. The movement that started in Akra spreaded over Revanduz and Bahdinan with the participation of Syurçi and Soran tribes⁸⁴.

At the end of the 1919, Britain managed to gain dominance hardly but that was on very thin ice. Despite the efforts of British administration in Baghdad, that uncertainty was the precursor that 1920 would be worse for the region. Meanwhile, as a result of diplomatic developments in the regions, 1920 would be very hard for British and French with the rebel of Arabs in Syria and Iraq. From this year onward, Arabians turned their swords of national movement towards the British and French, with the Kurdish rebellions that were flared out again in Kirkuk, Suleymaniye and Mosul turned Middle East into a fire circle for Allies.

⁸²Hay, *ibid.*, p.277.

⁸³Hakan, *ibid.*, p. 226.

⁸⁴Lazarev. *ibid.*, p. 74.

CONCLUSION

When British government occupied Mesopotamia, they began intensive attempts to establish political and military dominance in the region. Above all, they gave great importance to the relations with Kurdish tribes and Arabian tribes. Although such promises to Arabians were given in order to establish their own governments in the years of war, such a promise had not been given to Kurds during the war.

After the World War, withdrawal of Ottoman State from Mesopotamia, British made their connections with the Kurdish tribes stronger. This relation was improved by taking the chiefs on their side and giving limited initiatives and authorisations. Kurdish tribes believed that there would be great relief and tranquility with the arrival of British in an environment where the British liaisons had great influence.

When the Paris Peace Conference where the new World order would be discussed after the war gathered, Armenians, Arabians and Greeks wanted to influence the Allies committee about national rights and establishing a new state. Kurds could not be able to find exactly what they expected in Paris Conference because Britain and France had different ideas and priorities about the territories that the Kurds lived. Moreover they faced with some obstacles in Paris where they went to tell their case.

Although British tried to control the regions where Kurds were living and to satisfy them by commitments, they had the anxiety of possible uneasiness in the region. In fact, in the reports from the region, that anxiety was mentioned.

In the autumn of 1918, British administration in Iraq got in contact with the Kurds in the northern Iraq and invited them in a formation under their control. But the British in Baghdad began to toughen their policy towards Kurds who were opposed to British in the Kurdish regions. Although British that suppressed the revolt by military forces which began in May and increased in August and September, in 1920 it was seen that there were differences between the realities of the region and the information in the reports. Kurdish influenced the British with the tribal structures, their relation with each other, religious systems; but after the withdrawal of Turkish from the region they could not be in a position to fill in the organizational absence and this put British in a difficult position. According to British, Kurds could not understand the expectations of the British as expected. But uneasiness in the region became visible. Intelligence Officer W. R. Hay pointed out British administration dilemma about withdrawing from the region with the following statement:

“...If Britain withdraws from the region without Turkish administration or another power, I have to say that the country will face with a serious anarchy. Although the financial reasons were the reasons of withdrawal, it is difficult to think to give up public relief for the tyrants and justice with a focus on only our

own interests mean leaving a nation without a head in the fragmented situation..."⁸⁵

Along with all these plans, at the point of reorganizing the order in Middle East, Kurdish are the the main reasons forthe Allies. Moreover, with the revision of Sykes-Picot Treaty in September, 1919 between French and British changed the Arabic views on Allies. This change caused a serious uneasiness in Mesopotamia, specially in Syria and Lebanon. As a result, that revision and the negotiations between Allies in Paris and London disturbed the Arabians and Arab rebellions started in 1920. So there were not only Kurdish rebellions in Mesopotamia but also Arab rebellions that caused domination problems. Britain tried to come over those obstacles with the support of French and then chose to soothe Kurdish and Arab in Iraq and Syria for a short time.

⁸⁵Hay, *ibid.*,p. 335.

BIBLIOGRAPHY

A-Archive Documents

British national Archive

FO.371/4191, No: E 90974.

IOR, L/PS/11/153, P.2906.

IOR, L/PS/10/781, P. 7328.

Prime Ministry Ottoman Archive

BOA. DH.KMS., D 50-3/25.

BOA.DH.ŞFR, D. 637/83.

BOA. DH. KMS, D. 25.

B- Books

AKŞİN, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, V.I, 2ndEdition, Cem Pbl., İstanbul, 1992.

ALAKOM, Rohat, **Şerif Paşa, Bir Kürt Diplomatın Fırtınalı Yılları 1865-1951**, Avesta Pbl., İstanbul, 1995.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, V.3, 3. Baskı, Kaynak Pbl., İstanbul, 2003.

BELL, Gertrude L.,**Mezopotamya 1915-1920 Sivil Yönetimi**, Trans. Vedii İlmen, Yaba Pbl., İstanbul, 2004.

BULUT, Faik, **Tarih Boyunca Kürtlerde Diplomasi**, V.I, Evrensel Basım Yayın Pbl., 2015.

HAKAN, Sinan, **Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920)**, 2ndEdition, İletişim Yay., İstanbul, 2013.

HAY, W. R.,**Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920**, Avesta Pbl.,İstanbul, 2005.

HİLMİ, Refik, Anılar, **Şeyh Mahmut Berzenci Hareketi**, 2ndEdition, Nüjen Pbl., İstanbul, 1995.

LAZAREV, M.S.,**Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Trans. Mehmet Demir, Özge Pbl., Ankara, 1989.

NOEL, E.W. Charles, **Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü**, Trans. Bülent Birer, 3. Baskı, Avesta Pbl., İstanbul, 2014

ÖKE, Mim Kemal, **İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C.Noel'in "Kürdistan Misyonu (1919)"**, Boğaziçi Pbl., İstanbul, 1989.

....., Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Pbl., Ankara, 1992.

- PARLAR, Suat, **Türkler ve Kürtler, Ortadoğu'da İktidar ve İsyân Gelenekleri**, Bağdat Pbl., İstanbul, 2005.
- PERİNÇEK, Mehmet, **Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyânları**, Kaynak Pbl., İstanbul, 2011.
- REYNOLDS, Michael A., **İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı- Rus Çatışması 1908-1918**, Trans. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Pbl., İstanbul, 2006.
- SATAN, Ali (Comp.), **Irak'ta İngiliz İşgal Yönetimi 1914-1918, İngiltere Devlet Arşivi Raporu**, Çev. Nilgün Engin, Tarihçi Kitapevi Pbl. 2016.
- SOANE, Ely Bannister, **To Mesopotamia And Kurdistan in Disguise With Historical Notices Of The Kurdish Tribes And The Chaldeans of Kurdistan**, Weşanxaneyê Azad Pbl., London, 2013.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, V. I, MEBPbl., İstanbul, 1991.
- TAŞ, Necati Fahri, **Güneydoğu Anadolu 1919, İtilaf Devletlerinin Güneydoğu Anadolu Aşiretleriyle İlişkisi**, Tarihçi Kitapevi, İstanbul, 2014.
- WINDROW, Kemal- Gareth M., **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, 2ndEdition, Tarih Vakfı Yurt Pbl., İstanbul, 1997.
- YAVUZ, Resul, **İşgalin Sancılı Yılları**, Akis Pbl, İstanbul, 2011.
- YEĞEN, Mesut, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Dipnot Pbl., İstanbul, 2011.

C-Articles

- KARTIN, Cengiz, *"Binbaşı Noel'in Hava Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı Arşivlerindeki Gönderilerinde Kürt - Ermeni Münasebetleri"*, **Yeni Türkiye Dergisi**, N. 64, September- December 2014, İstanbul.
- SARI, Mustafa -SELVİ, Haluk, *"Mondros Mütarekesi sonrasında İngiltere'nin Kürt Politikası ve Van Valisi Haydar Bey"*, **Akademik İncelemeler**, V. 2, N. 2, Year 2007, SEVGİN, Nazmi, *"Seyyid Taha"*, **Tarih Konuşuyor**, V. 7, N. 40, May 1967.

D-Thesis

- YAVUZ, Resul, **Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi**, Atatürk İlke Ve İnkılapları Enstitüsü, (Dokuz Eylül University Unpublished Doktoral Thesis), İzmir 2016.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 145-168.

1924 ERZURUM DEPREMİ VE GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA

Nurhan AYDIN *

Elif ERGÜN**

Öz

Erzurum 1924 yılı içinde üç ayrı depremle sarsılmıştır. İlk deprem 13 Mayıs 1924 tarihinde, ikincisi 6 Eylül 1924 tarihinde, en şiddetli ve yıkıcı olan üçüncüsü ise 13 Eylül 1924 tarihinde meydana gelmiştir. Bu son 13 Eylül depremi ciddi anlamda mal ve can kaybına neden olmuştur. Daha önceki depremin yaraları sarılmadan ardı ardına depremler yaşanması ve son depremin de kış mevsiminin başlamasına yakın bir tarihte meydana gelmesi durumu iyice ağırlaştırmıştır. Büyük bir savaştan henüz çıkmış ve zaten ağır şartları olan ülkede, böyle bir depremin etkilerinin daha da fazla hissedilmesi kaçınılmaz olmuştur.

Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül 1924 tarihinde Erzurum'da meydana gelen depremi, "Gazi'nin Sonbahar Gezileri" olarak bilinen gezi programı kapsamında Trabzon'da iken haber almıştır. Mustafa Kemal Paşa deprem haberini alır almaz gezi programını iptal ederek Erzurum'a gelmesi depremzedeler için büyük bir moral olmuştur.

Reis-i Cumhur'un deprem bölgesine gelerek devlet kurumlarının çalışmalarını yerinde incelemesi, kurulan yardım komisyonunu ziyareti, bizzat kendinin, eşinin ve maiyetinde bulunan diğer kişilerin yardımları, Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin çalışmaları, Kızılhaç Komitesi tarafından ulaştırılan yurtdışı yardımları, ülke halkının birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmesi ile depremin yaraları hızla sarılmaya çalışılmıştır.

Bu makalede 1924 Erzurum depremi, depremin sonuçları, bölgede yapılan çalışmalar, Mustafa Kemal Paşa'nın deprem sebebiyle Erzurum'u ziyareti, duyguları, yaptıkları ve talimatları ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Erzurum, Deprem.

* Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, KARS, (z.aydinnurhan@hotmail.com).

** Kafkas Üniversitesi.

THE EARTHQUAKE IN ERZURUM IN 1924 AND GAZI MUSTAFA KEMAL PASHA

Abstract

Erzurum was shaken by three separate earthquakes in 1924. The first one occurred on 13 May 1924, the second on 6 September 1924 and the third, which was also the severest and the most destructive one, on 13 September 1924. This final earthquake of 13 September resulted in a dramatic loss of life and property. Earthquakes occurring one after another while trying to pick up the pieces of the previous one and the fact that the last earthquake took place on a date close to the beginning of the winter season aggravated the situation. It was inevitable for the influences of an earthquake to be felt much more deeply in a country which had just recently come out of a war and was already suffering very harsh conditions.

The President Gazi Mustafa Kemal Pasha received the news of the earthquake that occurred in Erzurum on 13 September 1924 while he was in Trabzon within the scope of a travel program known as "the Gazi's Autumn Tours". Cancelling the tour program and coming to Erzurum as soon as he learns about the earthquake, the Pasha's presence among earthquake victims was a great moral support for them.

Great efforts were taken to heal the wounds of the earthquake thanks to the visit by the President to the area of the earthquake damage and his viewing of the works by the related governmental organisations, his visit to the aid commission which was specially founded, the personal aids provided by Mustafa Kemal Pasha himself, his wife and those who accompany him, aid works by the Red Crescent Organisation, foreign aids transferred by the Red Cross, and some actions taken by the nation in unity and solidarity.

This article attempts to analyse the 1924 Erzurum earthquake, its results, works carried out in the region, visit by Mustafa Kemal Pasha to Erzurum due to the earthquake, his feelings, deeds and instructions.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Erzurum, Earthquake

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır tahribatı ve verilen İstiklal Mücadelesi Türk milletini çok yıpratmış, hayat şartlarının çok ağır olduğu bir dönemde yeni Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Yeni Cumhuriyetin ilk yıllarında ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, hedeflerinin muasır medeniyet seviyesine ulaşmak ve hatta o günün muasır medeni devletlerini geçmek olduğunu belirlemiştir. Bu yeni hedefin kendileri için zor olmadığını, geçmişte yaşanan ağır savaş şartlarını birlik ve beraberlik içerisinde nasıl aştıklarını göstererek her fırsatta dile getiriyordu.

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın bütün fikirlerinin temelinde birlik ve beraberlik vardı. Birlik ve beraberlik içerisinde nasıl ki geçmişteki zor şartlar aşılmışsa, muasır ve medeni devletler seviyesine hatta daha ileri seviyelere yükselmek bu bakımdan daha da kolay olacaktı.

Tüm olumsuz şartlara rağmen yeni kurulmuş bir devlet olarak bu hedefini gerçekleştirmek üzere yola çıkan Cumhuriyetin ilk yılında meydana gelen, 13 Eylül 1924 tarihli Erzurum depremi ciddi derecede can ve mal kaybına yol açmıştır. Ağır savaş şartlarından yeni çıkmış ülkenin böyle bir doğal afet karşısında gerçekten de birlik ve beraberliğe ihtiyacı vardı.

Deprem haberini bulunduğu yurt gezileri kapsamında Trabzon'da iken haber alan Mustafa Kemal Paşa, gezi programını iptal ederek Erzurum'a gitme kararı almıştı. Trabzon-Erzurum karayolunun ulaşımına elverişli olmaması ve Trabzon'da otomobil bulunmaması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindekiler Samsun'a geçmiştir. Bu esnada Ankara'dan Samsun'a gelen otomobillerle 24 Eylül'de Samsun'dan Erzurum yolculuğuna başlamış ve 30 Eylül akşamı saat 18.00 civarında Erzurum'a ulaşmışlardır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum çevresinde 30 Eylül 1924 günü başlayan ziyareti 11 gün sürmüş ve 10 Ekim 1924'te sona ermiştir.

I. Türkiye'de Depremler

Türkiye, dünyadaki depremlerin beşte birinin meydana geldiği en etkin deprem kuşaklarından biri olan Akdeniz-Alp-Himalaya deprem kuşağında yer almaktadır. Topraklarının % 93'ü deprem bölgeleri içinde yer almakta olup, nüfusunun % 98'i deprem tehdidi altında yaşamaktadır.¹ Bunun yanında çok tehlikeli deprem bölgeleri olarak sınıflandırılan % 44'lük alanda yaşayan nüfusunun oranı % 66'dır. Türkiye'de en tehlikeli bölgeler, kıyılar ile Bolu, Amasya, Tokat, Erzincan ve Hatay'dan başlayarak Malatya, Bingöl üzerinden Erzurum'a doğru uzanan bir şerit ve Batı Anadolu'da doğu-batı yönünde akan nehirlerin çevreleridir. En az tehlikeli bölgeler ise Güneydoğu Anadolu, Ankara, Konya, İçel ve Karadeniz kıyılarıdır.²

1997 Meclis Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre Türkiye'de meydana gelen doğal afetler önem sırasına göre; depremler, heyelanlar, su baskınları, kaya düşmeleri, yangınlar, çığ, fırtına, yeraltı suyu yükselmeleri olarak sıralanmıştır. Buna göre Türkiye'de doğal afetler sıralamasında ilk sırada depremlerin olduğu görülmektedir.³

¹ *Türkiye'de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası'nın Önerileri*, Oda Raporu, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara, Nisan 2012, s.1.

² Selahattin Babüroğlu, *Deprem ve Devlet*, y.e.y., Ankara, 1998, s.15.

³ *Doğal Afetlerde Meydana Gelen Can ve Mal Kaybını En Aza İndirmek İçin Alınması Gereken Tedbirlere Ait Meclis Araştırma Komisyon Raporu*, Haziran 1997, s.3.

Bilimsel olarak depremin, yer kabuğunun ya da yer tabakalarının ısınması-soğuması ve çökme (oturma) gibi etkilerle titreşimi, uzama, kısalma, sıkışmadan (deformasyon) ileri gelen biçim değişikliklerinden oluştuğu, bu hareketlerin gerilmeden ileri gelen enerji ve belli düzeye erişen rötre (uzama-kısalma) ile potansiyel enerjinin kinetik enerjiye dönüşümünden meydana geldiği söylenmektedir.⁴

Terim olarak ise, “*yer içindeki fay kırıkları üzerinde biriken enerjinin aniden boşalması sonucu meydana gelen yer değiştirme hareketinin yol açtığı karmaşık, elastiki dalga hareketleri*” olarak tanımlanır. Deprem, doğal afetler içinde en kısa sürede gelişen ve en fazla can ve mal kaybına neden olan bir doğa olayıdır.⁵

Depremler şiddet derecelerine göre, şiddetli depremlerin oluştuğu bölgeler, hafif deprem sahaları ve depremsiz ya da zararsız çok hafif deprem bölgeleri olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştır. Türkiye şiddetli deprem bölgeleri sınıfında yer almaktadır. Genel tabloya bakıldığında Türkiye’de depremin hissedilmediği yer yoktur.⁶

Türkiye’de 1900-2012 yılları arasında 225 büyük deprem meydana gelmiş, resmi verilere göre bu depremlerde 86 bin 644 insan hayatını kaybetmiş, 566 bin yıkık ve ağır hasarlı konut tespit edilmiştir. 20’inci yüzyılda dünyada gerçekleşen 31 büyük deprem arasında Türkiye’den Gölcük ve Erzincan depremleri yer almıştır. Dünya üzerinde yaşanan bu büyük depremlerde 1 milyon 548 bin 450 kişi hayatını kaybetmiştir.⁷ Türkiye’de gerçekleşen depremlerin çoğu Kuzey Anadolu Fay Kuşağı’nda ve Doğu Anadolu Fay Kırığında gerçekleşmiştir.⁸

II. Erzurum’da Meydana Gelen Depremler

Rus işgali, Ermeni mezalimi ve I. Dünya Savaşı’nın bıraktığı sıkıntılı dönemleri atlattırmaya çalışan Erzurum halkı, 1924’te büyük bir felaketle karşı karşıya gelmiştir. Deprem kuşağı üzerinde yer alan Erzurum’da 995-1924 yılları arasında, bölgeyi etkileyen farklı şiddetlerdeki deprem sayısı 50’yi geçmektedir.

⁴ Babüroğlu, a.g.e., s.16.

⁵ Hakkı Yapıcı, “Tarih Boyunca Erzurum’da Meydana Gelen Zelzeleler”, Araştırma Makalesi, *Mavi Atlas*, 5/2015, s.15.

⁶ Özdoğan Sür, “Türkiye’nin Deprem Bölgeleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:2, Ankara, 1993, s.53-54.

⁷ *Türkiye’de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası’nın Önerileri*, s.8.

⁸ Burhan C. Işık, “Depremler ve Türkiye”, (<http://www.hkmo.org.tr>), (Erişim Tarihi: 14 Mart 2016), s.105.

⁹ Erzurum deprem riski yüksek olan Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde bulunmaktadır. Kuzey Anadolu deprem kuşağı Doğu Anadolu'da, Erzincan-Erzurum-Varto ve Van'a kadar uzanmaktadır.¹⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1924) Erzurum'da etkili depremler yaşandığı bilinmektedir.¹¹ Erzurum ve yöresine ait 1900-2014 yılları arasındaki 114 yıllık dönem incelendiğinde; 08.11.1901 tarihinde 6.1 şiddetinde bir deprem ve 2000 ağır hasarlı bina, 13.05.1924 tarihinde 5.3 şiddetinde bir deprem ve 700 ağır hasarlı bina, 13.09.1924 tarihinde 6.8 şiddetinde bir deprem, 221 can kaybı ve 477 hasarlı bina, 03.01.1952 tarihinde 5.8 şiddetinde bir deprem, 133 can kaybı ve 701 hasarlı bina, 03.06.1952 tarihinde 94 can kaybı, 25.10.1959 tarihinde 5.0 şiddetinde bir deprem, 18 can kaybı ve 300 hasarlı bina, 30.10.1983 tarihinde 6,9 şiddetinde bir deprem, 1342 can kaybı ve 3241 hasarlı bina, 30.10.1983 tarihinde 6.8 şiddetinde bir deprem, 1155 can kaybı ve 10 bin 333 hasarlı bina, 18.09.1984 tarihinde 6.4 şiddetinde bir deprem, 3 can kaybı ve 570 hasarlı bina, 18.09.1984 tarihinde 5.9 şiddetinde bir deprem ve 1417 hasarlı bina, 18.10.1986 tarihinde 5.3 şiddetinde bir deprem ve 3 can kaybı, 24.04.1991 tarihinde 4.5 şiddetinde bir deprem ve 1 can kaybı, 03.12.1999 tarihinde 5.5 şiddetinde bir deprem ve 1 can kaybı, 25.03.2004 tarihinde 5.1 şiddetinde bir deprem, 17 can kaybı ve 4291 hasarlı bina, 8.03.2004 tarihinde 5.3 şiddetinde bir deprem ve 7 can kaybı olmak kaydıyla, en küçük 4.5, en yüksek 6.9 şiddeti arasında, toplamda on altı adet depremin meydana geldiği ve ağır kayıplara neden olduğu kayıtlıdır.¹²

Ne yazık ki Erzurum ve yöresinde 114 yıllık bir süreçte meydana gelen depremlerden kaynaklanan can ve mal kayıpları incelendiğinde, depreme karşı gerekli tedbirlerin alınmadığı, binaların depreme dayanıklı malzemeden ve usullere göre yapılmadığı açıkça görülmektedir.

Hâlbuki 13.09.1924 tarihinde meydana gelen depremin akabinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın "*Felaket başa gelmeden evvel önleyici ve koruyucu tedbirleri düşünmek lazımdır, geldikten sonra dövünmenin yararı yoktur*" sözleri depremin engellenemeyeceği ancak onun zararlarından korunma yollarının olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.¹³

⁹ Şaban Ortak, "1924 Erzurum Depremi ve Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal'in İkinci Erzurum Gezisi", Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, Temmuz 2002, s.191.

¹⁰ Sür, a.g.m., s.58. Işık, a.g.m., s.103.

¹¹ Yapıcı, a.g.m., s.18.

¹² M. Bıkçe, "Türkiye'de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan Deprem Listesi (1900-2014)", 3. Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı, 14-16 Ekim 2015, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, (www.tdmd.org.tr/TR/Genel/pdf2015/TDMSK_084.pdf), (Erişim Tarihi: 5 Mart 2016).

¹³ Nilgün Okay, *Afet ve Acil Durum Yönetimine Giriş*, (Ünite:6), Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s.20.

III. 13.09.1924 Tarihli Erzurum Depremi

Erzurum ve yöresinde 1924 yılında meydana gelen depremler incelendiğinde, üç ayrı depremin meydana geldiği görülmektedir. Bu depremlerin ilki 13 Mayıs 1924 tarihinde Horasan ve çevresinde meydana gelmiştir. Depremde can kaybı olmamış fakat hayvanlar ve eşyalar zarar görmüş, iki yüzden fazla hane yıkılmıştır. Yaralar sarılmaya çalışılırken ikinci deprem 6 Eylül 1924 tarihinde meydana gelmiştir. Depremden etkilenen 18 köyün onda sekizi tamamen, onda ikisi de kısmen yıkıma uğramış, üç kız çocuğu hayatını kaybederken 8 kişi de yaralanmıştır. Bölgede binaların yeniden inşası, yiyecek temininin sağlanması gibi hizmetlerle zayıfatın giderilmesine çalışılırken bu defa yıl içerisindeki en önemli deprem 13 Eylül 1924 tarihinde Pasinler kazası, Horasan ve Aras nahiyeleri ve çevresinde meydana gelmiştir. Deprem Erzurum merkez, Pasinler, Narman, Hınıs, Tortum, Sarıkamış ve Ardahan çevrelerini etkilemiştir.¹⁴ Bir dakika kadar süren depremde en çok hasarı Pasinler ve çevre köylerinde meydana gelmiş, yerleşim merkezlerinin dışında demiryolu da hasara uğramıştır. Deprem şiddeti 6.8 veya 6.9 olarak ölçülmüştür.¹⁵ Deprem şiddeti hakkında farklı rakamlar verilse de, bu farkların minimum derecede olduğu ve depremin 6-7 büyüklüğünde olduğu görülmektedir.¹⁶

Depremi etkilediği köylerde yaşananları o dönem 11 yaşında olan Zeki Başar şöyle anlatmaktadır: “ 13 Eylül 1924 günü kopan kıyamet yani genel deyimiyile korkunç “hareket-i arz” (deprem); duvarlarda taş, tandırlarda aş bırakmamıştı. Her şeyi alt üst etmişti. Yapılanlar yıkılmış, enkaz altında can verenler az olmamıştı. Mezarlıkta yatanların kemikleri bile yeryüzüne fırlamıştı. Doğanın ve toprağın çehresi değişmiş gibi idi. Paniğe kapılmayan kalmamıştı...”¹⁷ Bu açıklamalar depremin vahametini açıkça ortaya koymaktadır.

Depremi meydana geldiği Eylül ayı iklim açısından değerlendirildiğinde doğuda, bilhassa 1900-2000 rakımında kurulmuş olan Erzurum’da kış kapıda anlamına gelmektedir. Hiç kuşkusuz bu zamanda meydana gelen yıkıcı bir depremin yaralarının sarılması ivedilik ister. Böyle bir zamanda en önde gelen barınma ihtiyacıdır. Bundan dolayı kısa sürede kış bastırmadan yıkılan evlerin yapılması en öncelikli iştir. Mustafa Kemal Paşa’nın, Erzurum ve Sarıkamış’ta verdiği talimatlar bu durumun ivediliğini ve önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Ayrıca 1924 yılı genel olarak değerlendirildiğinde; I. Dünya Savaşı, Rus işgali ve Ermeni mezaliminin yanı sıra bölgede yaşayan çok sayıda muhacir insanın bulunması gibi sebeplerden dolayı Erzurum’da sıkıntılı bir sürecin hakim

¹⁴ İbrahim Ethem Atnur, *Reis-i Cumhur’un Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*, I.Baskı, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2006, ss.27-33.

¹⁵ Hüseyin Kalemlı, “1924 Erzurum Depreminde Yurtdışından Yapılan Yardımlar”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2), 2010, s.3.

¹⁶ Ortak, a.g.m., s.191.- Erhan Ayhan vd., *Türkiye ve Dolayları Deprem Kataloğu 1881-1980*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1980, s.30.

¹⁷ Atnur, a.g.e., s.35.

olduğu görülmektedir. Böyle bir dönemde geçmişin yaraları daha sarılmadan bu depremin Erzurum halkını büyük ölçüde etkilemesi kaçınılmazdır.

Yaşanan deprem sonrası hem insan kayıpları, hem de hasarlarla ilgili olarak çeşitli yazışmalar ve basına yansıyan haberlerde farklı rakamlar ortaya çıkmış, net bir tespit için çalışmalarda bulunulmuş ve 16 Ekim 1924'de Erzurum Valiliği'nden Başvekâlete gönderilen telgraf ile insan kayıpları ve ortaya çıkan maddi hasar şu şekilde bildirilmiştir:¹⁸

“Pasinler merkez nahiyesinde: 38 kişi ölmüş, 40 hayvan telef olmuştu. 685 hane tamamen ve 11946 nüfus ve 22693 hayvanı barındıran 641 hane kısmen yıkılmıştı. Velibaba (Aras) Nahiyesi: 62 kişi ölmüş, 237 hayvan telef olmuştu. 954 hane tamamen ve 6537 nüfuslu 20586 hayvanlı 199 hane kısmen haraptı. Karayazı Nahiyesi'nde: 63 kişi ölmüş ve 176 hayvan telef olmuştu. 791 hane tamamen 7569 nüfuslu, 7336 hayvanlı 345 hane kısmen yıkılmıştı. Horasan Nahiyesi'nde: 47 nüfus ölmüş, 86 hayvan telef olmuştu. 1033 hane tamamen ve 5101 nüfus ile 7586 hayvan barındıran 127 hane kısmen yıkılmıştı.

Hınıs Kazası'nın Söylemez Nahiyesi'nde: 2 kişi ölmüş, 290 hayvan telef olmuştu. 46 hane tamamen ve 280 nüfuslu, 627 hayvanlı 228 hane kısmen yıkılmıştı. Narman Kazası'nda: 1 kişi ölmüş 290 hayvan telef olmuştu. 273 hane tamamen ve 2784 nüfuslu 3200 hayvanlı 927 hane kısmen yıkılmıştı. Erzurum merkezde: 1 kişi ölmüş, 5 hane tamamen ve 47 hane de kısmen yıkılmıştı.” Bu verilere göre 214 kişi hayatını kaybetmiş, 1119 hayvan telef olmuş, 2514 hane kısmen, 3787 hane de tamamen yıkılmıştı.

Yine depremin meydana geldiği ilk günlerde, Rüştü Paşa'nın gazetecilere yaptığı bir açıklamaya göre, Pasinler'de 3463 ev kısmen, 1312 ev tamamen harap olmuş, 210 kişi vefat etmişti. Narman'da 927 ev kısmen, 272 ev tamamen yıkılmış, 2716 kişi açıkta kalmıştı. 1 Ekim'e kadar yapılan tespitlerde, Kars vilayeti dâhilinde 13 köyde 238 ev kısmen, 13 ev tamamen yıkılmış, 181 evinde duvarları tahrip olmuştu.¹⁹ Bilgisi mevcuttur. Ayrıca bu depreme ait veriler, 29 Haziran 1998 Pazartesi günü yayınlanan Cumhuriyet Gazetesinde 6.9 şiddetinde gösterilirken, ölü sayısı 310 olarak belirtilmiştir.²⁰

Çeşitli kaynaklarda depremin şiddeti, can kaybı ve hasarlı bina sayılarında farklı rakamlar verilmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Meclis Araştırması Komisyonunun 10/66, 67, 68, 69, 70 Esas Numaralı, 23.12.1999 tarih ve

¹⁸ Kalemli, a.g.m., s.3.

¹⁹ Mesut Çapa, “Erzurum Depremi ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum'u Ziyareti” 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslar Arası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002-Erzurum), Yay. Haz: Yavuz Aslan, Salim Gökçen, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 645.

²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 29 Haziran 1998 Pazartesi.

A.01.1 GEÇ.10/66, 67, 68, 69,70-93 sayılı raporunda depremin şiddeti 6.9, can kaybı 310, hasarlı bina sayısı ise 4 bin 300 olarak verilmektedir.²¹

IV.Reis-İ Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a Gelişi

Erzurum Depremi meydana geldiği zaman Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa 29 Ağustos'tan 18 Ekim'e kadar sürecek olan 51 günlük bir Anadolu gezisine çıkmış bulunuyordu. Mustafa Kemal Paşa birçok ile ilk defa bu gezisi sırasında gitmiştir. Gezide kendisine eşi Latife Hanım, Bozok Milletvekili Salih Bozok, İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi, Gaziantep Milletvekili Ali Kılıç, Rize Milletvekili Rauf Benli, Genel Sekreter Tevfik Bıyıklıoğlu, Muhafız Birliği Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, Başyaver Rusuhi ve birkaç kişi daha refakat etmekteydi.²²

Bu gezi kapsamında Mustafa Kemal Paşa, 13/14 Eylül 1924 tarihinde Trabzon'a doğru programını devam ettiriyordu. Kendisini ve maiyetindekileri Hamidiye Harp Gemisi taşıyordu. 15 Eylül'de Trabzon'daki temaslarına devam ederken Ajans haberleri bilgisine sunularak, depremden haberdar olmuştu. Haberi alınca büyük bir üzüntü duyan Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Valiliği ve Belediye Başkanlığına geçmiş olsun dileklerini ileterek durum hakkında bilgi talep ettiği bir telgraf çekti. Bu telgrafta şöyle deniliyordu: *"Erzurum Vilayetinin muhtelif mahallerinde zelzele vuku bulduğu kemal-i teessür ile haber alındı. Malumat itasını ve zarar derecesinin iş' arını rica ederim. 16 Eylül 1924/1340 imza: Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal"*

Bu telgrafa karşı Erzurum'dan durumlarını vurgulayan ve Mustafa Kemal Paşa'yı Erzurum'a davet eden bir cevap verilmiş, Erzurum Valisi Zühtü Bey'de bir rapor hazırlayarak bölgedeki durumu kendisine bildirmiştir.²³ Bu raporda, depremin saati, yıkılan evler, yıkılan cami minareleri, ölü sayıları, yaralılar, zarar gören köprüler, demiryolu ve halkın içinde bulunduğu durumdan ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir.²⁴

Erzurum Valiliği ve Belediye Başkanlığı can ve mal kaybı olduğunu bildirdince Mustafa Kemal Paşa geziyi keserek Erzurum'a gitme kararı almıştır. Bu

²¹ Türkiye Büyük Millet Meclisi (10/66, 67, 68, 69, 70) Esas Numaralı 23.12.1999 Tarihli Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Sayı: A.01.1.GEÇ.10/66,67,68,69,70-93.

²² Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.169-170.

²³ Enver Konukçu, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Erzurum Valiliği, Erzurum, 1999, s. 240-241.

²⁴ Atnur, a.g.e., s. 38-40.

plan değişikliği üzerine hazırlıklar başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın duyuları, depremin yaralarının bir an önce sarılması için çalışılacağı ve o günün ulaşım şartları telgrafına aynen şöyle yansımıştır: ²⁵

“Erzurum Belediye Başkanlığına-Erzurum Valiliğine”

“Depremin meydana getirdiği ölümlere ve yıkımlara dair vermekte olduğunuz bilgileri son derece üzümlere okuyorum. Bütün Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında sürdürmek üzere başladığım geziyi, bu elim vaziyet karşısında yarıda bırakmak kararını verdim. Trabzon-Erzurum yolunun durumu ve Trabzon'da yararlanılabilecek otomobil bulunmaması dolayısıyla bu yolla hemen hareket olanaksız görülmüştür. Gereken araçları hazırlattırarak diğer bir yönden hareket edeceğim. Saygıdeğer hemşerilerime maruz kaldıkları musibet dolayısıyla içimin kan ağladığını ve acılarını azaltmak için en etkili biçimde çalışılacağına kendilerine duyurulmasını rica ederim. Gazi Mustafa Kemal.”

Bu telgrafta bahsi geçen bazı hususlar, ülkenin o gün içerisinde bulunduğu şartları ortaya koyması açısından anlamlıdır. Henüz yeni kurulmuş olan Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, yolların elverişsizliği ve otomobil temin edilememesi sebebiyle Trabzon'dan Erzurum'a ulaşımın²⁶ sağlanamamasını belirttiği telgrafında, ülkenin ulaşım şartlarının yetersizliği görülmektedir. Gazi, bu ulaşım konusuna Erzurum'da da değinmiş, şimendiferin (trenin) bir an önce Erzurum'a getirilmesini ifade etmiştir. Bu yaşananlardan ulaşımın bir ülkenin kalkınması ve medeniyeti için ne denli önemli olduğunu anlamak mümkündür.

Neticede Ankara'dan Samsun'a getirilen otomobillerle 24 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa ve maiyetindekiler Samsun'dan Erzurum yolculuğuna başladı. Amasya, Tokat, Sivas, Refahiye'den sonra 28 Eylül 1924'te Erzincan'a, 30 Eylül'de ise Erzincan'dan Erzurum'a hareket edilerek, akşam saat 18.00 civarında Erzurum'a varıldı.²⁷

Sabahın erken saatlerinden itibaren Erzurum halkı, esnaf cemiyetleri ve çevreden gelen çeşitli heyetler, İstanbul Kapısından Ilıca Köyüne kadar uzanan yol güzergâhında Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamış, Reis-i Cumhur halkla selamlaştıktan sonra kendisi için tahsis edilen arabaya binerek hükümet konağına gelmişti. Daha sonra Belediye Başkanı Nazif Bey (Dumlu) Erzurum'un en önemli caddesinin açılışını yapmasını kendisinden rica etmiş ve caddeye “Gazi Kemal Caddesi” isminin verilmek istendiğini dile getirmiştir. Ancak bu isteğe Mustafa Kemal Paşa şöyle bir cevap ile karşılık vermiş: *“Ben faniyim, ama Cumhuriyetimiz ebediyen yaşayacaktır. Caddeye Cumhuriyet adının verilmesi daha uygun*

²⁵ Fehmi Akın, *Atatürk'ün Sonbahar Gezileri*, Cantekin Matbaası, 1.Baskı, Ankara, Ocak 2008, s.99.

²⁶ Trabzon-Erzurum arası karayolu ile farklı güzergâhlar dikkate alındığında ortalama 270-300 kilometredir. Günümüzde Trabzon'dan Erzurum'a otobüsle beş, özel araçla 3,5-4 saat gibi bir sürede ulaşılır.

²⁷ Konukçu, *a.g.e.*, s.242.

olur.” diyerek bugünkü Cumhuriyet Caddesi’nin de ismini bizzat kendisi vermiştir.²⁸

Cumhuriyet Caddesi’nin açılışı yapıldıktan sonra akşamüzeri yine kendisi için verilen ziyafete katılmıştır.²⁹ Belediye tarafından hazırlanan bu ziyafette, Erkek Muallim Mektebi Müdürü Edebiyat Öğretmeni Erzurumlu Cemal Gültekin Bey şehir adına Gazi’ye ithafen şükranlarını, ziyaretinden dolayı memnuniyetlerini, Milli Mücadele yıllarına ve Gazi’nin çabalarına atıf yaparak millet nezdindeki tartışılmaz değerini vurgulamış ve Gazi’yi Erzurumlular adına selamlayarak konuşmasını bitirmiştir. Bu konuşmadan sonra Mustafa Kemal Paşa’da Erzurumluların samimi tezahüratlarından dolayı memnuniyetlerini dile getirmiş, Erzurum Kongresi’ne ve milletin kurtuluşu için gösterdikleri eşsiz mücadeleye değinerek, meydana gelen felaket ile ilgili;³⁰

“...Malumunuzdur ki, Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde büyük bir seyahat yapmak için, yola çıkmıştım. Fakat Trabzon’da (16 Ekim 1924) o elim haberi alır almaz, buraya koşma, buradaki felaketzedelerle hemdert olmak, en büyük emelim oldu. Hareket-i arzın bu havalide yaptığı tahribattan dilhunum.

Efendiler! Emin olabilirsiniz ki, Erzurum’da ki hareket-i arzdan müteessir olan bütün bir millettir. Bütün Türk camiasının, kalbi tıpkı benim teessürümle daraban etmektedir. Umumun bu teessürata, yalnız manen alakadar kalmayacağı; mevcut felaketi tehvin için, maddeten de şefkat vazifesini yapacağı muhakkaktır.

Arkadaşlar! Heyet-i Hükümetimizin Erzurum felaketi ile felaketzedeleriyle pek sıkı surette alakadar olduğunu, yalnız vazife-i resmiyye icabı olduğu için değil, insani ve vicdani hislerle ıztırabı tehvin için en müessir tedbirleri almakla iştigal ettiğini, ehemmiyetle kaydederim. Benim buraya gelişim, aynı zamanda hükümetinde lazım gelen malumatı almasında, ayrıca temini vü’sat edecektir. Mümkün olan her şey yapılacak; vaziyeti ıslaha çare bulunacaktır. Bu felaketzedelere, Hükümet-i Merkeziyye’nin seri muaveneti, şüphesizdir. Buraya gelmekliğim, felaketzedelerin ahvalini mahallinde bizzat tahkik ederek bulabileceğim tedbirleri, Hükümet-i Merkeziyye’ye bildirmek hususunda faydalı olacaktır.” şeklinde beyanatta bulunmuştur.

1 Ekim’de valilikte depremzedeler için kurulan “Hareket-i Arz Felaketzedeganı Komisyonu” ile toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa, depremin hasar boyutu ve yapılacak olan yardımlar hakkında görüşmelerde bulundu. Aynı gün

²⁸ Alperen Kayserili, “Erzurum Şehri’nde Yer Adları Üzerine Bir Deneme”, Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür: Hayati Doğanay, (Ed: Prof. Dr. Serhat Zaman- Doç. Dr. Ogün Coşkun), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları Araştırmalar Serisi, No:1056, No:131, No:56, Pegem Yayıncılık. I.Baskı, Ankara, 2015, s.663.

²⁹ Çapa, a.g.m., s.645-646.

³⁰ Konukçu, a.g.e., s.242-245.

eşi Latife Hanım ve maiyetindekiler depremzedeler için çeşitli miktarlarda yardımda bulundular.³¹ Mustafa Kemal Paşa on bin, eşi Latife Hanım on bin, Milletvekilleri üçer bin, yaver, umumi kâtip ve diğerleri yüz-ikiyüz lira yardımda bulunmuşlardır.³² 2 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa, maiyetiyle beraber Kolordu Komutanı eşliğinde Hasankale ilçesi ve köylerini ziyaret etti. Hasankale'de halk tarafından büyük coşkuyla karşılanan Reis-i Cumhuri için kurbanlar kesildi. Reis-i Cumhuri burada meydana gelen hasarlar ve yapılması gerekenler hakkında halktan bilgi aldı. Hasankale'den sonra depremin yerle bir ettiği, Köprüköy, Yağan, Emrekum, Mendivan, Komasur ve Döllek gibi köylere gidilerek çeşitli temaslarda bulunuldu. Bu temaslarda Anadolu Ajansı vasıtasıyla basına, "*Köylülerle Gazi'nin harabeler arasında dertleşmesi pek samimi ve pek hazin olmuştur. Köylüler felaketli demlerinde Reis-i Cumhuri'yu aralarında görmelerinden bütün dertlerini unuttuklarını ve bu ziyaretle müteselli olduklarını, her türlü âlâme mukavemet için kudret aldıklarını ağlayarak temin etmişlerdi.*" Şeklinde duyurulmuştur. 3 Ekim'de felaketzedeler yararına düzenlenen at yarışları ve cirit oyunlarını izleyen Mustafa Kemal Paşa, 4 Ekim'de eşi Latife Hanım ve maiyetindekilerle beraber Sarıkamış'a gitmiştir. Yolda hasara uğrayan köylere uğrayan Reis-i Cumhuri, halk ile görüşerek yapılacak olan yardımlar hakkında bilgi vermiştir. 5 Ekim'de Sarıkamış ve çevresinde hasar gören yerlerle ilgili görüşmeler yapılarak evsiz kalan halk için ilgililerden kereste yardımı yapılması istenmiş, 6 Ekim'de maiyetindekilerle beraber tren vasıtasıyla Sarıkamış'tan Kars'a gelmiştir. Kars'ta da büyük bir coşkuyla karşılanan Reis-i Cumhuri için kurbanlar kesilmiş, burada Türk Ocağı'nda bir süre dinlendikten sonra hükümet konağına geçerek Kağızman ve Ardahan'dan gelen heyetleri kabul etmiştir. Çeşitli görüşmelerde ve temaslarda bulunan Reis-i Cumhuri akşam saat 21.00'da tekrar Sarıkamış'a dönerek 7 Ekim günü incelemelerini Sarıkamış'ta sürdürmüştür. 8 Ekim Çarşamba günü tekrar Erzurum'a dönmüş, Erzurum'da yardım komisyonuyla yapılmakta olan işler hakkında görüşmelerde bulunmuştur. 9 Ekim'de Muş ve Bitlis'ten gelen heyetlerle görüşen Reis-i Cumhuri 10 Ekim sabahı Erzurum'dan Erzincan'a hareket etmiştir. Bu ziyaretler Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum ve çevresine yaptığı ilk ve son ziyaretleridir.³³ Bu ziyaret esnasında Erzurum'da yaptığı konuşmada, Erzurum'a gelirken yol durumunu bizzat gördüğünü, bu uygunsuz koşulların kâfi görülemeyeceğini dile getirmiş ve doğuyu diğer bölgelere bağlayacak bir demiryolu hattının Erzurum'a kadar temin edileceğini, hükümetin bu konuya ehemmiyet göstereceğini, memleketin doğusu ve batısını mutlaka birleştireceklerini temin etmiştir.³⁴

³¹ Kalemli, a.g.m., s.6.

³² Önder, a.g.e., s.173.

³³ Çapa, a.g.m., s.649-651.

³⁴ Konukçu, a.g.e., s.246.

V. Deprem Bölgesi İçin Yapılan Yardım Faaliyetleri

Erzurum da yaşayan halka savaş yaralarının sarılması için devlet eliyle 1924 yılında 50.000 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Ödenekle savaş yaraları sarılmaya çalışılırken meydana gelmiş olan depremler sebebiyle savaşın yol açtığı hasarlara bir yenisi daha eklenmiştir. Devlet zaman geçirmeden yardımlara başlamış, Erzurum'da depremden zarar gören evlerin tamir ettirilebilmeleri için nakdi yardım yapılması ve savaşın zararları yanında depremler sebebiyle ikinci kez zarar gören Kars, Sarıkamış ve Ardahan halkına da maddi yardımda bulunulmasını kararlaştırmıştır.³⁵ "13 Mayıs 1924 depremi için çıkarılan 19 Mayıs 340/512³⁶ ve 8 Haziran 340/520 sayılı kararnamelerle yapılan yardımların kâfi gelmemesi sebebiyle fakir olan ve hanelerini yapacak imkânı olmayan 12 köy halkına binalarının yapılması için, 3.8.340/752 tarih ve numaralı kararname ile ek ödenek çıkarılması" örneğindeki gibi yapılan yardımlar ihtiyaç ve şartlara göre çıkarılan yeni ve ek kararnamelerle sürdürülmüştür.³⁷

13 Eylül 1924 depremine yapılan ilk yardım faaliyetleri mahalli olarak başlamıştı. Ancak kısa sürede hükümette yardım faaliyetlerine başlamış, Dâhiliye Vekâleti tarafından "Erzurum Felaketzedeganı Komisyonu" kurulması istenmiş ve yapılan yardımlarında Vekâlete bildirilmesi belirtilmiştir. Bu çalışmanın ardından, ilçelerde alt komisyon kurulmasını, askeri ve mülki araçların depremezedelere yardım edeceklerini ve halkın açıkta kalan tahıl ürünlerinin hükümetçe korunacağı gibi konuları içeren dokuz maddelik bir kararname hazırlanmış ve Vali Zühtü Bey başkanlığında "Hareket-i Arz Felaketzedeganı Komisyonu" kurulmuştur. Hazırlanan bu kararnamede Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuş ve onay almıştır. Bunun yanında Ziraat Bankası'nın tüm şubeleri verilecek olan yardımları ücretsiz olarak kabul edip bölgeye ulaştıracak, depremezedeye çiftçilere iki yıl süreli kredi imkânı sağlayacak ve borç ödeme günü gelen çiftçilerin borçlarını erteleyecekti. Ayrıca toplanan yardımlar Hilal-i Ahmer Cemiyeti vasıtasıyla Erzurum'a gönderilecekti.³⁸

Depremin akabinde 16 Eylül 1924 tarihinde, Dâhiliye Nezaretinin Başvekâlete müracaatı üzerine, 10 Eylül kararnamesine ek olarak 17 Eylül 1924 tarihli ve 879 numaralı bir kararname çıkarılmıştır. Bu kararname Erzurum'a 40 bin liralık ek ödeneği kapsamaktaydı. Kararnamenin yürütülmesi için Rize'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan olur alınmıştır.³⁹

³⁵İsmet Türkmen, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1920-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:45, Bahar 2010, s.135.

³⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). 030.0.18.01.01.09.27.09.001.

³⁷ BCA. 030.0.18.01.01.10.37.09.001.

³⁸ Kalemli, a.g.m., s.4.

³⁹ Atnur, a.g.e., s.90,93.

Ayrıca 30 Eylül 1924 tarihinde Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa 1 Ekim'de "Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu" ile yaptığı toplantıda aldığı bilgiler doğrultusunda 2 Ekim 1924 günü Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta, yardım için gönderilen 110 bin liradan 70 bin liranın kaldığını belirtmiş, şimdilik 50 bin liralık ek ödenek gönderilmesini istemiştir. Bu telgraf üzerine aynı gün Heyet-i Vekile tarafından 17 Eylül 1924 tarihli ve 879 numaralı kararnameye ek olarak 2.10.340/927 karar ile 50.000 liranın gönderilmesi kararlaştırılmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın oluru alındıktan sonra karar kesinleşmiştir.⁴⁰

Başka bir kararnamede depremden etkilenen felaketzedelerin sayısının çok olduğu, bunların daha perişan bir hale gelmemesi için yalnızca halk tarafından yapılan yardımın ihtiyacı karşılayamayacağından hükümetçe bölgeye 10 bin liralık bir yardımın yapılması, ayrıca Maliye Vekâleti'nin 18 Mayıs 1340 tarih ve 930/628 numaralı tezkeresi ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 19/5/1340 tarihli sosyal yardım kararına binaen felaketzedelere konut ve binaların inşası için 20 bin liranın banka havalesiyle gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁴¹

Bu maddi yardımların yanında Mustafa Kemal Paşa'nın en çok önem verdiği konulardan biride sağlık hizmetleriydi. Gördüğü doktor eksikliği Gazi'yi çok sınırlendirmiş, bölgede doktor bulunmayan ilçelere doktor, sağlık personeli ve gerekli sağlık malzemesi gönderilmesini ultiatomu andıran bir telgrafla emretmiştir.⁴²

Diğer yandan 3 Ekim 1924 tarihinde Gazi'nin başkanlığında yapılan "Erzurum Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu" toplantısı sonucunda alınan kararlar Heyet-i Vekile tarafından 4 Ekim 1924 günü aynen kabul edilmiş, bu kararlarda; kışa bir buçuk ay gibi bir zamanın kalması sebebiyle insan ve hayvanların barınması için barınak yapılmasının aciliyeti Mustafa Kemal Paşa tarafından Başvekile bildirilmiştir. Heyet-i Vekile tarafından en az bin kişiden az olmayan askeri bir kuvvet ile 3 istihkâm bölüğü ve İnşaatı İstihkâmı Komisyonlarının "Erzurum Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu" emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Başka önemli bir ihtiyaçta meskenlerin yapılabilmesi için gerekli olan kereste ve tahta ihtiyacıydı. Bu konuda da Mustafa Kemal Paşa Trabzon'da bulunan Yunanlıların Enosis isimli gemisinden müsadere edilmiş tahtaların gönderilmesi talimatlarını vermiş ancak nakil yapılamamış neticede ihtiyaçların Sarıkamış ormanlarından sağlanması ile naklinin 9. Kolordu Komutanlığı emrinde Şark Şimendiferleri tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı karar içerisinde fakirlerin ödemelerinin "Erzurum Hareketi Arz Felaketzedeganı Komisyonu'na ait olduğu da yer almaktaydı. Kısaca Mustafa Kemal

⁴⁰ BCA. 030.0.18.01.01.11.46.2.001.- Atnur, *a.g.e.*, s.94.

⁴¹ BCA. 030.0.18.01.01.09.25.9.001.

⁴² Atnur, *a.g.e.*, s.95.

Paşa'nın talimatlarıyla 4 Ekim'de yayınlanan bu kararname depremin zararlarının giderilmesi için en önemli yasal düzenleme olmuştur. Yine bu kararnamede, yapılan işler hakkında her on günde bir Başvekâlete rapor gönderilmesi de yer almaktaydı.⁴³

Kereste ihtiyacının çoğunluğu Sarıkamış ormanlarından sağlanmaya çalışılsa da tüm ihtiyaç karşılanamamış ülke çapında tahta temini için çalışılmıştır. Sarıkamış haricinde Oltu, Trabzon ve Gümüşhane'den de tahtalar temin edilmiş ve ilgili bölgelere aktarılmıştır.⁴⁴ Ayrıca "Erzurum Hareket-i Arz Felaketzede-ganı"nın kıştan evvel kereste ihtiyaçlarının giderilmesi için bölge Orman memurlarını, Sarıkamış ormanlarında askerlerin de refakatleriyle görevlendirilmesi ile çalışmalar hızlandırılmaya çalışılmıştır.⁴⁵

Bu çalışmaların yanında depremin maddi hasarlarından dolayı, depremden zarar gören kazalardaki memurlara üç taksit olarak alınmak üzere birer maaş ücretinde avans verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁶

Felaketzedelerin zahireleri için de koruyucu tedbirler alınmış, 04.10.340 tarih ve 133 numaralı kararnameye ek olarak, buldukları yerleri terk edecek olanların zahirelerini ilçe merkezlerine nakil edebileceklerini, nakil edemeyenlerin zahirelerinin ise yardım komisyonu ile işbirliği içinde bulunan jandarma tarafından korunacağı, ilçe merkezlerine götürülen zahirelerin komisyona ait özel ambarlarda muhafaza edileceği, bu çalışmalara rağmen korunamayan zahireler için Ziraat Bankası tarafından karşılığı olan paranın temin edileceği belirtilmiştir.⁴⁷

Ayrıca, 04.10.340/ 935 numaralı kararname ile Şark hatları tarafından (tren) taşınacak kerestelerin nakliye ücretinin peşin alınmayacağı, yardım komisyonu tarafından verilecek mazbatanın kabul edileceği belirtilmiştir.⁴⁸ Yine 15.10.340/969 kararname ile yaklaşan kış sebebiyle ihtiyaç duyulan kerestelerin pazarlık yoluyla dışardan da temin edilebileceği, bunun için gerekli teşebbüslerde bulunulması da onaylanmıştır.⁴⁹

17 Eylül 1924 tarihinde Erzurum Valisi Zühtü Bey tarafından, "13 Eylül'de meydana gelen hareket-i arz da Erzurum Vilayeti'nin Hasankale Kazası'nın Velibaba Nahiyesi'ne tabii Mindivan, Bozvıran, Komador, Çamurlu, Zanzak Nahiyesi'nin Zars Kariyelerinin binaları taş üzerinde taş kalmamak üzere yıkılarak bilumum hayvanat ve eşya mahv ve telef oldu. Bu köylerde yüz yirmi altı nüfus ölü ve bir çokta ağır ve hafif

⁴³ BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.001.- BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.2.- BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.-Atnur, a.g.e., s.100-103,106

⁴⁴ Atnur, a.g.e., s.114.

⁴⁵ BCA. 030.10.00.00.119.837.1.

⁴⁶ BCA. 030.0.18.01.01.011.55.20.001.

⁴⁷ BCA. 030.0.18.01.01.11.50.11.001.

⁴⁸ BCA. 030.0.18.01.01.11.46.10.001.

⁴⁹ BCA. 030.0.18.01.01.11.48.1.001.

yaralıları vardır. Oranın ahalisi Harbi Umumi'de göç etmediğinden felaketzedelere yardım edecek durumda olmamalarına rağmen yardımlarını yapmaktalar. Kuruluşundan beri çaresizlere şefkat ellerini uzatan, acılarını dindirmeye çalışan Hilal-i Ahmer Heyeti muhteremesinden enkaz altından kurtarılan, yağmurlu hava altında bulunan altı köyün iki yüz elli haneden ibaret çaresizlerine iki yüz elli çadırın süratle gönderilmesini, iaşe ve elbise yardımlarını önemle rica ve istirham ederim efendim.⁵⁰ İçerikli yazı ile Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden yardım isteğinde bulunulmuştur.

Deprem haber alınması üzerine harekete geçen Hilal-i Ahmer Cemiyeti bölgeye yardım göndermeye başlamıştır. İlk etapta bin adet battaniye, çadır, çamaşır, çorap ve avcı yeleşği gönderilmiştir. Ayrıca Trabzon'da bulunan cemiyete ait 10 bin liralık eşyanın da Erzurum'a sevki kararlaştırılmıştır. Bunların dışında bölgeye 25 Eylül 1924 tarihine kadar, 50'şer kişilik 50 çadır, 100 İngiliz çadırı, biner adet battaniye ve iç çamaşırı ile 500 fanila, gömlek ve 200 kat elbise yanında büyük miktarda ilaç ve tıbbi malzeme gönderilmiştir.⁵¹

Kızılay'ın 1924 yılında yaptığı harcamalar içerisinde Erzurum depremzedelerine yapılan yardım miktarı 19.510,38 (On dokuz bin beş yüz on lira otuz sekiz kuruş) olarak geçmektedir.⁵²

Ayrıca Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne "...Uluslararası yardım çağrısında bulunmak için sizin talebinizi bekliyoruz..." şeklinde bir telgraf çekilmiş⁵³, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, depremzedelere gerekli yardımları yaparken yurtdışından da felaketzedelere yardım yapılması hususunda gelen öneriye binaen Kızılhaç Komitesi'ne yardım çağrısı yapmıştır. Neticede yurt dışı yardımlarının depremzedelere ulaşmasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Kızılhaç Komitesi işbirliği içinde hareket etmiştir.⁵⁴Yine Kızılhaç Komitesi tarafından gönderilen "...Erzurum felaketini resimlerle tasvir eden ayrıntılı bir yazıyı memnuniyetle yayınlayacağız. Gerekli belgeleri acil olarak bize gönderiniz..." şeklindeki bir telgraf ile yardım çağrılarının uluslararası kamuoyunda duyurulması için çeşitli çalışmalarının yapıldığı görülmektedir.⁵⁵

Bu çalışmalardan yavaş yavaş neticeler alınmaya başlanmış ve Erzurum felaketzedelerine ülkeler bazında da yardımlar yapılmıştır. İlk yardım Fransa hükümeti tarafından 50 bin frank olarak gönderilmiştir. Aynı zamanda Fransa Cumhurbaşkanı Gaston Daumergue, 29 Eylül 1924'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Erzurum halkına ilk teselliği Gazi Mustafa Kemal

⁵⁰ Kalemli, a.g.m., s.3-4.

⁵¹ Atnur, a.g.e., s.90-93.

⁵² Mesut Çapa, *Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Yayınları, Ankara, 2010, s.79.

⁵³ Kızılay Arşivi (K.A). Kutu No/Belge No. 1244/98.

⁵⁴ K.A 1244/19- Kalemli, a.g.m., s.8.

⁵⁵ K.A. 1244/134

Paşa'nın kendilerinin götürdüğünü belirttikten sonra, üzüntülerini dile getirmiştir.⁵⁶ Bu telgrafa Gazi; "Erzurum halkının uğradığı felaket sebebiyle sizin derin üzüntülerinizi ve Fransa'nın içten bir ilgiyle Türkiye'nin üzüntüsüne katıldığını anlatan telgrafınızı aldım. Sıkıntıya uğrayanlarla ilk görüştüğüm günde ve üzüntülerimin en aşırı bir zamanında beni bulan bu pek dostane tesellinizden duyduğum teşekkür duygusuna güvenmenizi rica ederim." Şeklinde cevap vermiştir.⁵⁷

Yine yurtdışı yardımları olarak Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Erzurum felaketzedelerine 50 bin liralık yardımı Varlık ve Cumhuriyet gazetelerinde yer almıştır.⁵⁸ S.C.S Krallığı (Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı) Kızılhaç Komitesi 2000 frank⁵⁹, Japon Kızılhaç'ı 1000 İsviçre Frank'ı⁶⁰, Amerika Salib-i Ahmer'i, 1000 liralık yardım, Uluslararası Kızılhaç Komitesi 5000 frank, Estonya Kızılhaç Merkez Komitesi 100 dolar, Ukrayna Kızılhaç Yönetimi 35 sterlin, Brezilya Kızılhaç'ı 500 frank, Moskova'dan Rus Cumhuriyeti ve Kızılhaç'ı Merkez Komitesi 2000 Ruble, yine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihad-ı Dersaadet Umumi Konsolosluğunun da 1026 dolar 95 cent tutarında ki yardımları nakit veya çek olarak ya doğrudan ya da Hilal-i Ahmer Cemiyeti aracılığı ile göndermiştir. Bu yardımlar içerisinde İspanya'nın Sofya Sefaretinin Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne başvurusu dikkat çekmektedir. Bu başvuruda Sofya'da ikamet eden Bulgaristan vatandaşı Müslüman Türklere Erzurum depremine yardım için başvuranların olduğu, ancak yapılacak yardımlar karşılığında verilecek makbuz bulunmadığı, bu sebeple yardım toplanamadığı, makbuz gönderilmesi halinde yardım toplanacağı belirtiliyordu. Neticede 10 cilt makbuz gönderilmesine rağmen yeterli yardım toplanamamıştır.⁶¹

Bu çalışmaların yanında halkın depremzedelere yardımı da önemli yer tutmuştur. Yardım faaliyetlerinde felaketi ülkeye duyuran ve yardım için teşvik edici haberler yapan basının katkıları da büyük olmuştur. Depremle ilgili ilk bilgiler Varlık Gazetesinin 14 Eylül 1924 tarihli sayısında yer almış, gazete, depremden hasar gören bölgeler, insan kayıpları, yıkılan evler, zarar gören demir yolu hattı ve tamir çalışmaları gibi önemli konularda bilgiler aktarmıştır. 20 Eylül 1924 tarihinde Cumhuriyet Gazetesi bir yardım kampanyası başlatmıştır. Gazete de "Erzurum felaketzedeleri için bir teberru defteri açıyoruz. Manzara çok fecidir, yardım ediniz, gözyaşlarıyla sulanan harabelerden gelen iniltiler kardeşlerimizin feriyadı, aç ve çıplak kadınların, mini mini yaorucakların figanıdır. Türk'ün rahm ve şefkati bu gözyaşlarını dindirecektir" ifadeleri yer almıştır. Yine Varlık gazetesinde, Hilal-

⁵⁶ Kalemli, a.g.m., s.8-9

⁵⁷ Atatürk'ün Tanim, Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Yay. Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Ankara 2006, s.562.

⁵⁸ Kalemli, a.g.m., s.9.

⁵⁹ K.A. 94/227- K.A. 94/226

⁶⁰ K.A. 94/202

⁶¹ Kalemli, a.g.m., s.9-14.

i Ahmer'in yardım çağrılılarıyla yurdun her tarafından toplanan yardımlar halka duyuruluyordu.⁶² Mahalli olarak Samsun'da çıkan Haber gazetesi ise 1924 Erzurum depreminden etkilenen felaketzedelere yardım için, "Erzurum felaketzedelerine yardım vazife-i insaniyedir" çağrısını devamlı yayınlıyordu.⁶³ Bütün bu yayınlar toplumsal dayanışmanın sağlanması ve teşvikinde önemli yere sahipti. Bu çağrılarla duyurulan deprem bölgesi için yardım komisyonuna ilk yardımı 20 bin lira ile İstanbul Belediyesi yapmıştı.⁶⁴ Zonguldak Belediyesi 500 lira, Edirne Belediyesi 500 lira ve sonrasında 100 lira, Paşa ili Gazetesi sahibi Kasım Efendi 300 lira, Konya Mebusu Refik Bey 500 lira, Resimli Ay, Resimli Hafta Mecmuaları da 2500 lira yardım yapmıştır. Bunların yanında Ordu'da yapılan yardım çağrılılarıyla da 1000 lira toplanmış ve birçok ilde gerek şahsi gerek kurumsal anlamda yardım faaliyetleri sürdürülmüş ve Erzurum için tüm Türkiye topyekûn yardıma koşmuştur.⁶⁵ Ayrıca felaketzedeler yararına at yarışı ve cirit oyunları da düzenlenerek, bu tür sosyal faaliyetler yardımlar için önemli bir adım olmuştur.

Erzurum Depremi için, yurt içi, yurt dışı, şahsi, kurumsal veya ülkeler tarafından yapılan bütün yardımlar devletin kontrolü altında değerlendirilmiş, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan ve devam eden çalışmalar neticesinde kış gelmeden önce felaketzedeler için yapılan binalar sahiplerine teslim edilmiştir.

Sonuç

Türkiye'nin %93 gibi tamamına yakını deprem bölgesi olarak tanımlanmıştır. Erzurum, tanımlanan bu bölgenin en riskli sayılan %44 lük kesimi içerisinde yer almaktadır. 1900 yılından bu yana Erzurum'da meydana gelen deprem kayıtları incelediğinde çeşitli aralıklarla mal ve can kaybına yol açan depremlerin meydana geldiği görülmektedir. Bundan sonrada Erzurum ve çevresinde şiddetli depremlerin yaşanacağı tahmin edilmektedir. Engellenememesi, zamanının ve yerinin tespit edilememesi gerçeği karşısında günümüzde depremlerin etkilerini en aza indirmek için modern anlamda tedbirler ve hazırlıklar yapılmaktadır. Bu konuda eğitilmiş uzman ekiplerin hazır bekletilmesinin yanında, en önemlisi de "deprem öldürmez, binalar öldürür" gerçeği dikkate alınarak depreme dayanıklı binaların yapılması ve bu konuda yasaların çıkarılmış olmasıdır. Gazi Mustafa Kemal Paşa günümüzün depreme karşı aldığı bütün bu önlemlere, Erzurum depreminde yaptığı "Felaket başa gelmeden evvel önleyici ve

⁶² Kalemler, a.g.m., s.4.-Atnur, a.g.e., s.41.

⁶³ Önder Duman, Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: "Haber Gazetesi", Geçmişten Geleceğe Samsun, I.Kitap, Samsun, 2006, s.371.

⁶⁴ Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s.173.

⁶⁵ Atnur, a.g.e., s.124-127.

koruyucu tedbirleri düşünmek lazımdır, geldikten sonra dövmenin yararı yoktur" konuşmasında işaret etmiştir.

1924 yılında ülke henüz bitmiş olan Birinci Dünya ve İstiklal Savaşı'nın izlerini taşımaktadır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarıdır. Karayollarının durumu sebebiyle şehirlerarası ulaşım zorla sağlanmaktadır. Deprem bölgesine yapılacak yardımların taşınmasında ulaşımın önemi anlaşılmış, ayrıca ülke kalkınmasında da gelişmiş bir ulaşım ağının şart olduğunu öngören Mustafa Kemal Paşa tarafından, şimendifer hattının Erzurum'a kadar uzatılmasının Türkiye Cumhuriyeti için hayati önem taşıdığı belirtilmiş ve mutlaka bu hattın yapılması için gereken çalışmaların yapılacağı temin edilmiştir.

Yaklaşan kış sebebiyle depremin yaralarının sarılması için ivedikle harekete geçilmiştir. Bu çalışmaların bir an önce başlatılabilmesi için Mustafa Kemal Paşa birçok konuda olduğu gibi yine öncü bir rol oynayarak Türk halkına örnek olmuştur. Bu çerçevede depremzedeler için başta Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım yardımda bulunmuş, onların akabinde de maiyetinde bulunanlarda bu yardımlara iştirak etmiştir. Hükümet, aldığı kararlarla zaman kaybetmeden çalışmaları başlatmış, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Kızılhaç Komitesi de felaketzedelerin yardımına koşmuştur. Bütün bu yardımların yapılmasında ve teşviğinde basın depremi halka duyurması ve depremzedelere yardım çağrılarının yapılmasının payı da büyüktür.

Diğer yandan yaşanan bu felakette halkın moralinin yapılan bütün yardımlardan daha önemli olduğunu, Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'a gelerek depremden etkilenen köylere gidip halkın arasına katılımıyla oluşan güven ve sevgi ortamı göstermiştir.

Neticede, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Erzurum depremi için yapılan çalışmalar başarıyla sürdürülmüş ve zamanında sonuçlandırılmıştır.

Türk milleti, halkıyla, kurumlarıyla, en zor zamanlarda birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmeyi her zaman başarmıştır. İyi bir liderle ve iyi bir planlama ile aşılamayacak zorluk yoktur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA 030 10 00 00 119 837 1
BCA. 030.0.18.01.01.09.25.9.001
BCA. 030.0.18.01.01.09.27.09.001
BCA. 030.0.18.01.01.10.37.09.001
BCA. 030.0.18.01.01.11.46.2.001
BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.001
BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.2
BCA. 030.0.18.01.01.11.46.8.3
BCA. 030.0.18.01.01.11.46.10.001
BCA. 030.0.18.01.01.11.48.1.001
BCA. 030.0.18.01.01.11.50.11.001
BCA. 030.0.18.01.01.011.55.20.001

Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi (K.A). Kutu No/Belge No. 1244/98.
K.A. 1244/134
K.A. 1244/19
K.A. 94/202
K.A. 94/226
K.A. 94/227

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet Gazetesi, 1998

Kitaplar

AKIN, Fehmi, *Atatürk'ün Sonbahar Gezileri*, Cantekin Matbaası, Ankara, Cantekin, 2008.
Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (2006). (Yay. Haz: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
ATNUR, İbrahim Ethem, *Reis-i Cumhur'un Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*. Ebabel Yayıncılık, Ankara, 2006.

- AYHAN, Erhan, *Türkiye ve Dolayları Deprem Kataloğu 1881-1980*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1980.
- BABÜROĞLU, Selahattin, *Deprem ve Devlet*. Yayın Evi Yok, Ankara, 1998.
- ÇAPA, Mesut, *Kızılay [Hilal-i Ahmer] Cemiyeti (1914-1925)*, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2010.
- KONUKÇU, Enver, *Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Erzurum*, Erzurum Valiliği Yayınları, Erzurum, 1999.
- OKAY, Nilgün, *Afet ve Acil Durum Yönetimine Giriş*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Makaleler

- BİKÇE, M., Türkiye'de Hasara ve Can Kaybına Neden Olan Deprem Listesi (1900-2014), 3. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, 14-16 Ekim 2015, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2015.
- ÇAPA, Mesut, "Erzurum Depremi ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Erzurum'u Ziyareti" 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu, (Yay. Haz: YAVUZ Aslan, Salim Gökçen), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002. Ss. 643-656
- DUMAN, Önder, Samsun Basın Tarihinden Bir Kesit: "Haber Gazetesi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I.Kitap, 2006. Ss. 367-385
- KALEMLİ, Hüseyin, "1924 Erzurum Depreminde Yurtdışından Yapılan Yardımlar", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14 (2).Erzurum, 2010. Ss. 201-219
- KAYSERİLİ, Alperen, "Erzurum Şehri'nde Yer Adları Üzerine Bir Deneme", *Coğrafyaya Adanmış Bir Ömür: Hayati Doğanay*, (Ed: Prof. Dr. Serhat Zaman- Doç. Dr. Ogün Coşkun), *Atatürk Üniversitesi Yayınları, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları Araştırmalar Serisi*, No:1056, No:131, No:56, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2015. Ss. 653-667
- ORTAK, Şaban, "1924 Erzurum Depremi ve Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal'in İkinci Erzurum Gezisi", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2. Erzurum 2002. Ss. 191-203
- SÜR, Özdoğan, "Türkiye'nin Deprem Bölgeleri" *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:2. Ankara, 1993. Ss. 53-68
- TÜRKMEN, İsmet, "Doğu Anadolu'ya Bayındırlık Hizmetleri Kapsamında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1920-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:45, Ankara, 2010. Ss.117-156
- YAPICI, Hakkı, "Tarih Boyunca Erzurum'da Meydana Gelen Zلزeler", *Araştırma Makalesi*, Mavi Atlas, 5/2015. Ss. 14-20

Raporlar

Doğal Afetlerde Meydana Gelen Can ve Mal Kaybını En Aza İndirmek İçin Alınması Gereken Tedbirlere Ait Meclis Araştırma Komisyon Raporu, Haziran 1997.

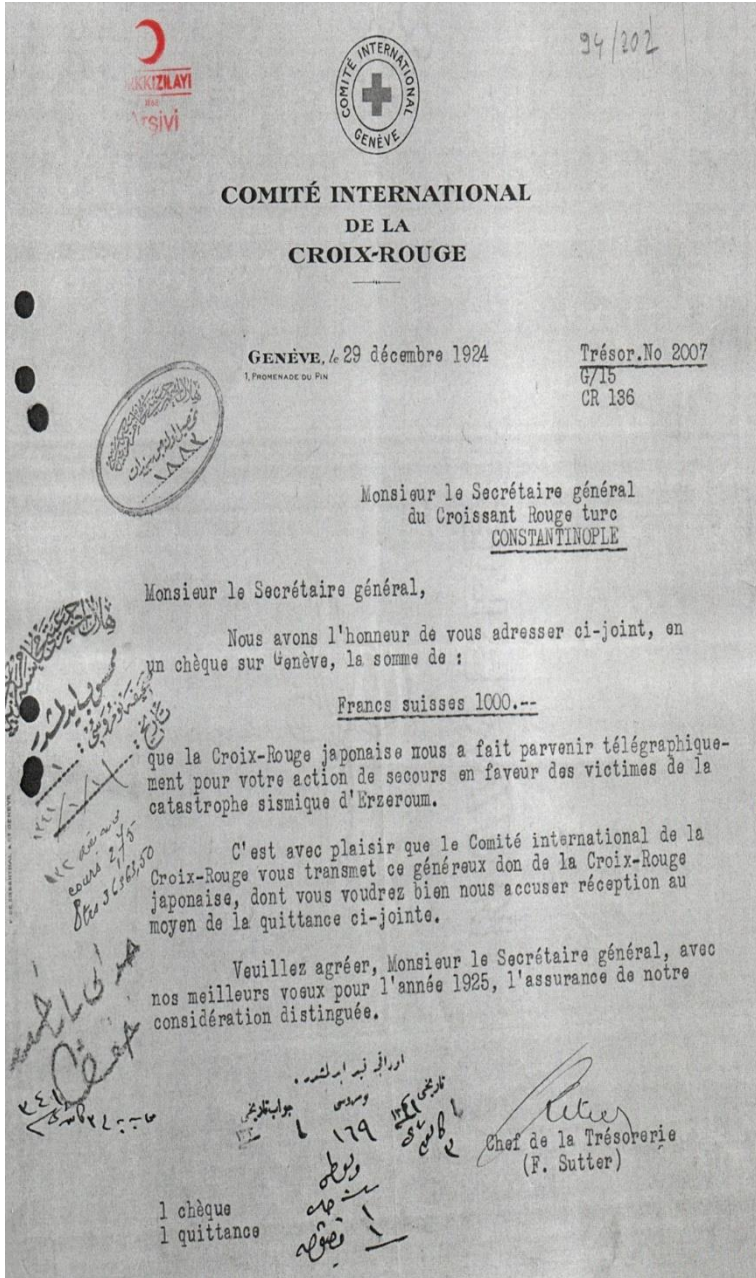
Türkiye Büyük Millet Meclisi (10/66, 67, 68, 69, 70) Esas Numaralı 23.12.1999 Tarihli Meclis Araştırması Komisyonu Raporu, Sayı : A.01.1.GEÇ.10/66,67,68,69,70-93.

Türkiye’de Deprem Gerçeği ve TMMOB Makine Mühendisleri Odası’nın Önerileri, Oda Raporu, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Genişletilmiş İkinci Baskı, Nisan 2012, Ankara.

İnternet Kaynakları

Işık, Burhan C. “*Depremler ve Türkiye*”, (<http://www.hkmo.org.tr>).

Ek 3

Japon Kızıllaç'ının Erzurum Depremi için 1000 İsviçre Frank'ı göndermesi hakkında.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 169-186.

THE MOSUL STRATEGY OF LORD CURZON

Özgür YILDIRIM*

Abstract

When Mosul was occupied by British forces ten days after the Mudros Armistice was signed on November 30, 1918, Turkish Forces couldnt resist this unfair occupation since the armistice was signed Mosul was still under the control of Turkish Ottoman Army. Afterwards, Turkish army was busy with the National War of Liberation in Anatolia. Mustafa Kemal Pasha addressed that Mosul was the part of Turkish Republic according to National Pact. After winning the independence war, Turkey was determined to solve the problem for the sake of their own interest as the Great Britain was very stubborn to hold Mosul as a part of Iraq state which was the mandate of Great Britain. From this point, Turkey and Great Britain handled the issues from the view of own interests and followed very strategic diplomacy prior to and during the Lasuanne Peace Conference. The head of the delegation of Turkey, İsmet Pasha presented some thesis about Mosul and the head of delegation of Great Britain, Lord Curzon responded İsmet Pasha's thesis with the counter thesis. In this study, I am going to handle Lord Curzon's thesis which come from British documents that was handled in Cabinet and the memorandum which was presented by Colonial Office, Middle East Department and Air Ministry who were the responsible for the defence of Iraq about Mosul question.

Key Words: Mosul, Britanya, Curzon, İsmet Pasha, Lozan Peace Conference.

Lord Curzon'un Musul Stratejisi

Öz

Musul Mondros ateşkes antlaşmasının 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasından tam 10 gün sonra İngilizler tarafından işgal edilmişti. Antlaşmanın imzalandığı tarihte Musul halen Osmanlı ordusunun kontrolünde olmasına

* Doctoral Candidate of Atatürk Principle and Revolution Institute of Dokuz Eylül University (zgr2834@gmail.com).

karşın, Türk kuvvetleri bu haksız işgale direnememişti. Daha sonra Türk ordusu uzun bir süre kurtuluş savaşı için mücadele vermiş, Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Milli'ye atfen Musul'un Türkiye'nin bir parçası olduğunu söylemişti. Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra, Türkiye problemi kendi lehine çözmek konusunda kararlılığını göstermesinin yanın, İngiltere'de mandaterliğini yaptığı Irak'ın bir parçası olarak gördüğü Musul'u tutma konusunda inataçtı. Bu noktadan sonra, Türkiye ve İngiltere konuyu kendi açılarından ele alarak Lozan barış görüşmeleri öncesinde ve esnasında çok stratejik bir diplomasi izlemişlerdir. Barış görüşmelerinde Türk delegasyonu başkanı İsmet Paşa Türk tezini ortaya koymuş, İngiltere delegasyonu başkanı Lord Curzon İsmet Paşa'nın tezine karşı karşı tezler öne sürmüştür. Bu çalışmada, Lord Curzon'un Lozan Barış görüşmeleri öncesinde ve esnasında izlediği tezine dayank noktası oluşturan Kabine görüşmeleri ve Kabineye Sömürgeler Ofisi, Orta Doğu Departmanı ve o dönem Irak'ın savunulmasından sorumlu Sömürgeler Ofisinin sunduğu memorandumlardan hareketle, Lord Curzon'un Musul stratejisinin üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Musul, İngiltere, Curzon, İsmet Paşa, Lozan Barış Konferansı.

Introduction

First World War ended up with the victory of Allied Powers and then firstly signing Armistices, later peace agreements came to the point. The provisions which were required by the Ottomans to finish the war were;

1. The Turks would have owned a independent state
2. İstanbul would have been left to Ottoman Empire
3. Ottoman Empire would have been supported financially
4. The capitulations would have been abolished¹.

Against these claims, The British requested;

1. Sea traffic would have been allowed to all nations in Istanbul and Dardanelle Straits.
2. Mesopotamia (Baghdad and Basra provinces), Arabia and Armenians would have been given to autonomy.
3. Palestine and Syria would have been independent states.

As opposed to these requests of the Britain, The Turks didnt intend to give Mosul in which had rich oil fields to Britain. As a matter of fact, share of the lands of Ottoman was started at the beginning of 19 century by the western states. With the begining of the war, these divisions were ratified by the secret agreements².

¹ David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, Ppsilon Pbl., İstanbul, 2004, p.331.

² Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, DER Pbl., İstanbul 2015, p.801.

Surprisingly, The Turks defended the Dardanelles unprecedentedly in history and the strategy of allied powers collapsed. This defeat resulted in lasting the war two years more and so, the delays of arriving the supports to Russians, which upset the balance of war. All these events and the domestic problems in Russia triggered the outbreak of revolution. It was called "Bolshevik" revolution and thus, Czarist Russia retreated from the war. After this revolution, the Bolsheviks revealed all the secret agreements which were made by Czarist Russia³.

These agreements were subject to sharing Ottomans;

1. First of the agreements was Istanbul agreement which were signed firstly between Czarist Russia and The Great Britain in 12 March 1915. With this agreement, Russian's requests on straits and the demands of lands for East Anatolia were accepted by Britain.

2. Second one was signed between France, Great Britain in 10 April 1920 which was called Istanbul agreement.

3. Third one was signed between France, Great Britain and Italy in 26 April 1915. It was called London Agreement and it was accepted to look after Italy's interests and give dodacanese and determined lands in Asia Minor to Italy.

4. Fourth one was Sykes Picot Agreement which was signed between Great Britain and France in October 1916. According to this agreement, France would have owned Syria and North Iraq including Mosul while Great Britain would have owned the territory between Palestine and Iran.

5. When Italy learned Sykes-Picot agreement, she requested to review the privileges that she have gained via London agreement. Thus, with the agreement which was made in San Jeanne De Maurine in 19 April, Antalya, Aydın, Konya and İzmir provinces were promised to Italy⁴.

Ottoman was left from First World War as defeated and she had to sign Moudros armistice which had very aggravated circumstances for Ottoman Empires. In fact This armistice was the implementation of the partitions which was mentioned above. Moudros Armistice indeed was a document of manifestation of annihilation of Ottoman Empire⁵. British troops had been 30 km south of Mosul when the armistice was signed. After then They acted to capture Mosul very rapidly⁶. British wanted to prevail the region against the Turks. Although According to Sykes-Picot Agreement, The Great Britain even had promised to leave Mosul to France. In fact Britain didnt intend to do this. Mosul had vital impor-

³ Uçarol, *Ibid.*, p.805.

⁴ Ayhan Aydın, *Musul Meselesi (1900-1926)*, Turan Pbl., İstanbul 1995, pp. 22-24.

⁵Resul YAVUZ, *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, (Dokuz Eylül University Unpublished Doctorate Thesis), İzmir 2016, p.130.

⁶ Aydın, *Ibid.*, p.26.

tance in view of petroleum and the frontiers of Syria- Iraq and mandatory agreements must have been made due to regarding Mosul. Mosul and Palestine had been very important issues for British which must have been agreed with French⁷.

Lausanne Conference opened on 20 November 1922. Initially, Mosul, Turkey and Iraq frontier issues had been outside the agenda of conference. It was just discussed mutually. Looking for a solution maintained with the bilateral negotiations until 23 January 1923, but no result was gained. Mosul question was handled in the session of the State and Military Commission on 23 January 1923. In this session, Ismet Pasha explained the reasons for which Turkey didn't want to give Mosul to another state's rule in terms of ethnic, politic, history, military and economic and also he tried to bring forward the inadequacies of the thesis of Britain for Mosul. Lord Curzon opposed to Ismet Pasha's thesis completely and he preferred the solution which would be given by the decision of League of Nations. In this sense Curzon's and Britain's strategy worked and Mosul was left to Iraq under the mandate of Great Britain. In this study, I will handle the sequence of events and the strategies which were followed by Lord Curzon about Mosul question before and during to Lausanne Conference.

1. Begining of Mosul Question

As Ottoman Empire signed the Moudros Armistice, British Forces were deployed to 30 km far from the South of Mosul. They immediately took action to capture this city, which had rich oil fields and fertile lands. In spite of the fact that Mosul had been allocated to France according to Sykes Picot Agreement which enabled to share Middle East between Britain and France but Britain broke her promise by bringing forward the idea of the changes of conditions in the region. The main factors which pushed Britain to follow this politics at the cost of annoyance to her allied French were the common ideas of prominent intelligence officers and the civil commisars who were like T.E Lawrence ve A.T Wilson thinking Mosul couldnt have been as valuable as shared and left to another state. In this direction, General Marshall who was the commader of regiments in Basra started to occupy strategic points in Mosul. Moreover, Ali İhsan Pasha tried to hamper this occupation. British put forward to apply Moudros Armistice, article 7, in order to capture the region in a short span of time. They claimed that Turks would have created pressure on the Armenians living in Mosul and that would have made them left the city. General Marshall even didnt stop himself to complain Ali İhsan to Istanbul about this subject. Britain's aims

⁷ Martin William Gibson, **British Strategy and Oil (1919-1923)** Unpublished Doctorate Thesis in Glasgow University, 2012, p.138.

were not to lose the advantages that they owned in the current situation in case that Peace settlement last long and the upset the balance of the states.

As opposed to British claims about Moudros armistice, article 7, Ali Ihsan Pasha emphasized that since Moudros Armistice was signed at 31 October, it wasnt involved in Mosul. Therefore, Ali Ihsan Pasha offered that the region which was left between two sides as neutral zone⁸. In 7 November, General Marshall requested from Ali Ihsan Pasha to retreat Turkish troops from Mosul untill 15 November, otherwise, he expressed that he wouldnt have been responsible for the approaching conflicts and bloodshed. Ultimately, Turkish troops began to retreat from Mosul on 8 November and same day, Bristish flag was raised on government Office in Mosul. Evacuation of the city and province at 15 November, 6 December were completed respectively. Throughout the occupation of Mosul, it was a big role that Ali Ihsan Pasha holded the big part of his troops in "Geyyare region" under the name of Tigris Grup for which Mosul couldnt be defended. Ali İhsan Pasha rented a german war pilot by giving amount of money and gold to make communication between Dicle Group and Geyyare Region and he requested the pilot to convey the order to the group. German pilot said that he accomplished the mission but he didnt release the order from air and therefore, Pasha couldnt retreat the group. If the group had been retreated since the armistice signing would have been made after a couple of days, It would have been possible to defend Mosul Mustafa Kemal Paşa accused of Ali Ihsan Pasha by showing the reason, whic was a report that had been sent by Ali Ihsan Pasha's aid-de-camp lieutenant colonel Halit Bey on 22 January 1922. M.Kemal Pasha emphasized in his accusation " *Hereby, If the instruction which was retreating to Geyyare region was given to group, British would neither have captured the group nor defeated them*⁹.

2. The Evaluation of Colonial Office, Middle East Department About Mosul

In 11 November 1922, Britain Colonial Office Middle East Department informed the Britain Cabinet for the forthcoming peace conference about Mosul, it was stated that " *I circulate to my colleagues a note prepared in the Middle East Department on the question of Mosul. In view of the forthcoming peace conference, it is essential that we should decide without delay upon the policy to be adopted.*" Colonial Office explained the importance of Mosul and this explanation was also benefited from Lord Curzon as main strategy for Mosul throughout Lausanne Peace Conference. Later on the report was that " *Recent telegram from Paris make it quite clear, if indeed there was ever any doubt, that the Turks intend to demand the restoration*

⁸ F. Şayan Şahin, "Musul'un İşgali ve Ali İhsan Paşa", **Türk Kültürü Dergisi**, İstanbul, 2014, No: 402, p. 596.

⁹ Şahin, **Ibid.**, p. 598.

of Mosul (Which has always figured in the "National Pact") as part of peace settlement . It has therefore become a matter of immediate urgency that His Majesty's Government should decide what attitude they are to adopt towards this demand"¹⁰

"... It is not altogether clear whether the Turkish demand refers only to the town of Mosul or the whole of the Mosul Vilayet of pre-war days. Probably the latter is meant. Geographically, Mosul towns lies near the northern limit of the vilayet, and no doubt a boundary line could be found separating it from the distiricts further South. But, politically, this would scarcely be practicable. Mosul itself is a prodominantly Arab Town. The plains country is also Arab. On the other hand, the hill country to the east is entirely Kurdish, while along the foothills runs a line of towns (Erbil, Kirkuk, Kifri) whose population is almost entirely Turcoman (speaking a dialect of Turkish) All these towns lie South of Mosul, the last named (Kifri) being only some 50 miles from the northern border of the Baghdad vilayet and less than 150 miles from Baghdad itself. It is certain that, if the Arab town of Mosul goes back to the Turks, the permanent retention of the Turcomon towns further South will be quite impracticable. In other words, if the town of Mosul goes, the whole vilayet goes, and we shall have the Turks with in easy distance of capital of Iraq"¹¹.

"...It is understood that the Air Ministry (Who were then responsible for the defence of Iraq) consider that this position would be untenable on strategic grounds, and that if Mosul passes to the Turks, it will be impossible to hold Baghdad"¹².

As it is clearly understood that Air Ministry recommended to Britain Cabinet to make as much as anything to hold Mosul for the sake of securing Baghdad for forthcoming peace conference. It was evaluated by Colonial Office, Mosul was a strategic point in which is not only for the point of having oil field and fertile lands but also for securing whole of Iraq. Sir Percy Cox's report which was sent 27 October 1922 and his thoughts about the subject was also taken part in the report that "... From the political point of view, "he said, "the contingency of our spontenously restoring Mosul to the Turks has always been regarded by me as an unthinkable act of bad faith, and it would be so regarded by Feisal and the people of Iraq, especially now that the treaty of Alliance has been signed"¹³

Sir Percy Cox thought that Britain signed a allince agreement with Feisal and this aggrement was the continuation of the aggrement which was made with Sherif Husein and the Arab World, he also emphasized that if Great Britain didnt become dominant about Mosul, the whole Arab community could be disappointed with Britain because so far Britain made good efforts to make Iraq

¹⁰ C.P., No: 4303, 11 st Nov 1922: Cabinet Paper, Doc. No: 4303, p.1.

¹¹ C.P., No: 4303, p.3., 11 st Nov 1922.

¹² C.P., No: 4303, p.4., 11 st Nov 1922.

¹³ C.P., No: 4303, p.4., 11 st Nov 1922.

community to accept the authority of Feisal, the details of his evaluation in the report was that;

“...it is not easy to dispute Sir Percy Cox’s view. The whole of the Mosul vilayet lies with the area within which, in the course of the rather inconclusive correspondence with King Hussein in 1915, We undertook “to recognize and the support the independence of the Arabs.” It has been administered as a part of Iraq since the end of the war. On Feisal’s electin to Iraq throne. We allowed him to visit Mosul as King and to receive the alegiance of the inhabitants. His reception there was enthusiastic. With in the last few weeks we hava concluded a treaty with Iraq State, which, if it made no spesific mention of Mosul, was clearly understood by both contracting parties to apply to the whole area at present administered from Baghdad. To lop off a large portion of his Kingdom would be a fatal blow to Feisal’s prestige. It is a blow from which we could hardly expect him to recover. It must always be remembered that, though Feisal has done much to make good at Baghdad, he is not a native of a country, has ruled over it for less than a year and a half, and has had a desperately short time in which to foster and develop very fragile plant of Iraq nationality. His subjects consist not only of comparatively civilised townspeople, but of turbulent tribesmen living on the confines of the desert and unaccustomed to obey any central authority or to respect any laws but their own. Feisal has prevailed so far because he has enjoyed our support. If we withdraw our support, or if we flout him in the face of the world by giving away Mosul, the whole structure will inevitably collapse. Retirement from Mosul would be universally regarded as a prelude retirement from Baghdad. The Iraqis would conclude that the British connection was about to disappear, and woud hasten to make terms with the Turks while there was yet time¹⁴.”

Up to now, situation was handled from the view of political and strategic aspects, the evaluations were going on with economic and wealthy aspects in the report that

“ ...Apart from these considerations, the severance of Mosul would be a serious economic loss to the Iraq State. The vilayet contains some of the most fertile land and practically the whole of the wheat-growing area in the country. It also contains oil-bearing districts essential to the general development of the Iraq oil fields, upon which the future prosperity of the country so largely depends. Further, the population of the vilayet contains a large Christian element numbering nearly 60.000 in all. These people, it maybe taken for granted, would not stay behind to be massacred by the Turks, but would follow the British line of withdrawal and add to other difficulties the problem of a large body of indigent refugees. The Mosul Christian include a section that has very special claim upon us, viz., some 20.000 “Assyrians” who were expelled from their homes during the war as a consequence of taking the Allied side, and have been living in Iraq ever since. The Archbishop of Canterbury takes a special interest in these people. Arrangements were made last year, with an infinity of trouble, for establishing the Assyrians on a self-supporting basis in the neighbourhood of Amadiyah.

¹⁴ C.P., No: 4303, p.4., 11 st Nov 1922.

Large numbers of them serve in Iraq levies, where they are doing very well. They certainly will not stay behind and trust themselves to the tender mercies of the Turk¹⁵.”

It can be easily understood that Great Britain's Mosul strategy were affiliated to the whole Iraq policy of her. They took the issue into consideration from the large aspects and especially they handled the issue from the prestige of Great Britain and their efforts of maintaining their status quo in Iraq, British Administration was aware of the ethnic diversity in Iraq. This diversity brought about some troubles which they had to manage and they experienced this trouble with the rebellion in 1920¹⁶. Their thesis was to maintain their status quo was to support the Feisal and if Great Britain had given up Mosul, They would have lost their prestige in the world and they would also have damaged the prestige of Feisal. They acclaimed if the Mosul had abandoned they would have been accepted to leave Iraq and the victory of Turks. In the continuation of the report, Middle East Department intensely were trying to persuade the Cabinet not to leave Mosul to Turks with using very interesting examples and evaluations that;

“...The point that it is desired to make is not only that an immediate decision is necessary with regard to Mosul, but that this decision really involves the question of maintaining our position in Iraq as a whole. Our policy in Iraq has been severely criticised in many quarters. It is, of course, arguable that we had better never gone there, and that having gone there we should seize the first opportunity to getting away. But, even if that argument is accepted, the opportunity must at least be one that enables us to leave with some degree of credit and dignity. To leave now, at the dictation of the victorious Kemalists, a few weeks after parading before the world (in the form of our treaty with Feisal) our determination to stay, would be an act of pusillanimity quite alien to British Traditions. It would reduce our prestige in the East beyond vanishing point, and would delight our enemies and humiliate our friends all over the world. It is a lesser consideration, but still one of force, that we should sacrifice all prospect of securing a return on the very large sums that we have spent upon the country¹⁷.”

In that report Middle East Department emphasized that Most of the population of Mosul was Arab. They called Mosul “Arab town” They evaluated that Mosul couldnt be seperated from Baghdad from the view of economic and ethnic.

“... Vis-a-vis the Turks we must take our stand on the general ground that Mosul itself is and always has been a mainly Arab town; that the low-lying parts of the vilayet are also Arab, while the country to the east and south east, which

¹⁵ C.P., No: 4303, p.4., 11 st Nov 1922.

¹⁶ Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,1991), p.10.

¹⁷ C.P., No: 4303, p. 4., 11 st Nov 1922.

contains other elements, finds it economic outlet in Baghdad and could not be seperated from the adjoining territory without serious disadvantage to itself. It might be possible also to argue that, in view of their policy of removing all Christians from Asia minor, The Turks cannot reasonably claim an area in which there is a large Christian population; nor can we, in the light of recent experince, leave that population at their mercy. A further argument, for what is worth, is that, when sir Arnold Wilson's¹⁸ plebiscite was taken in 1919, the whole country was agreed that, whatever form of government might be set up in Iraq (as to which there was a wide divergence of opinion), Mosul should not be seperated from the remainder of Iraq¹⁹

Untill here, Middle East Department mainly focused on Mosul issue and recommended to the Cabinet the importance of Mosul in view of whole Iraq strategy, later they also advised if Turks put some thesis and acquisitions which contain violance of Moudros Armistice, How British delegation would respond that kinds of accusations, British Officers were very aware of having violated armistice and they prepared their defence in case The Turks put forward the issue, the thesis of them were in the report that *"....One argument likely to be advanced by the Turks is that Mosul was in their occupation at the time of the armistice of 1918. The facts are that, at the moment the armistice was signed, active hostilities were in the progress not for South of Mosul. The British force, having defeated the Turks, was advancing upon the town; but the actual occupation did not take place untill a few days after the armistice was signed. Under the terms of armistice the status quo was to be maintained, further advance of our troops being permissible only in so far as it might be necessary for the purpose of safeguarding our existing military position. The Turks may therefore argue that, while the occupation of the town may have been justified, its retention is not. As against this argument it would be possible to produce instances in which the Turks themselves have violated to armistice terms, particularly in Southern Kurdistan. But the better answer appears to be general one that conditions have changed since 1918; that an independent Arab State has been set up, of which Mosul forms an integral part; and that it would be impossible to disturb this arrangement without gross injustice to the people concerned*²⁰.

The other concern which The Department focused on if the Turks acclaim the compensation from Britain in response to renounce their claims, What would Great Britain response that kinds of claims were that *".... In any case it is a good*

¹⁸ Sir Arnold Talbot Wilson was the leader of the civil administration in Baghdad, the First Civil Commissioner of the newly created colony of Iraq. An Army officer from India, and previously the deputy to the British Political Officer to the region during the First World War, Wilson was very familiar with the issues facing the Empire in the region. He strongly argued that the three provinces of Iraq were too different to be united under one flag and felt that the Kurds would never accept Arab rule. Prime Minster Lloyd George's enthusiasm to retain Iraq as a single colony contradicted Wilson's concerns about uniting the provinces, and forced him to establish British administrative control over the three provinces. Brian P. Sharp, **British Colonization of Iraq, 1918-1932**, Virginia University, Virginia, 2008, pp. 38-43.

¹⁹ C.P., No: 4303, p.4., 11 st Nov 1922.

²⁰ C.P., No: 4303, p.4., 11 st Nov 1922.

argument that Mosul belongs, not to Great Britain, but to the Iraq State and that we are not bound to compensate Turkey for not giving her what is not ours to give²¹. "

The department led the cabinet to make equivoque if Turks demand any compensation in case they renounce their claims sappily. At the same time they also directed the cabinet what Iraq State offer against to possible Turkish claims;

1. The Turks might be offered participation in the oil development of Iraq.
2. Turkish subject might be treated in Iraq as foreigners with special priveleges, provided that capitulatory rights are extended to Iraqis in Turkey.
3. The Iraq Government might undertake to recognize the spiritual suzerainty of Caliph.
4. King Feisal might agree, under article 5 of the recent treaty, to receive a Turkish envoy at Baghdad and to send his own represantitive to Constantinople²².

At the end of the report, British interests were summarized with the suggestions of Colonial Office official that;

"... None of these suggetions is free from objection. In particular the admission of the Turkish ineterests into our oil projects would further complicate an already complicated question, and would increase the difficulty that is already being experienced in securing an equitable division of interest between the various parties concerned. Any amount allotted to tyhe Turks would presumably have to be taken in the main from the British share. As to the other points, the future both of the Caliphate and of the Capitulations is still uncertain, and it is presumed that His Majesty's Government intend to take a firm attitude with regard to the latter. The point for immediate decision is whether we are to insist at all costs on the retention of Mosul and, consequentially, on the maintenance of our position in Iraq²³.

3. The Great Britain analysed every possibilities of losing Mosul

That report which was mentioned below became the milestone of Great Britain about Mosul strategy in Lausanne Conference which was presented to Cabinet as a memorandum and the other memorandum which was presented in 16 November 1922 by Air Ministry who was the responsible for the defence of Iraq. The subject of the memorandum was political aspects of possibility of evacuation and restoration of Mosul to Turks. Air Ministry considered that This idea couldnt be untenable and if Mosul passes to the Turks, it would mean leaving Baghdad²⁴. Evacuation possibility of Mosul was evaluated in the report that;

²¹ C.P., No: 4303, p.4., 11 st Nov 1922.

²² C.P., No: 4303, p.5., 11 st Nov 1922.

²³ C.P., No: 4303, p.6., 11 st Nov 1922.

²⁴ C.P., No: 4309, p.1., 16 th Nov 1922.

"... 1. The withdrawal from Mosul could be effected without immediate risk of military disaster as the garrison is small and the full power of the air squadrons at Baghdad would be available to cover the movement.

2. The Military situation would be unfavourably affected through the unrest and the lack of confidence thereby created in the country generally. The withdrawal would have to be carried out by stages beginning with the withdrawal of the posts north of Mosul held by levies. In view of the nature of the Turkish demands and the manner in which they are put forward, the withdrawal will be taken through the length and the breadth of Iraq as a sign of weakness and proof of indecision on the whole policy of occupation.

3. The Military problem will be complicated by the large number of Christian refugees who, as the Colonial Office point out, would come on our hands if the Mosul vilayet is given back to Turks"²⁵.

4. Lord Curzon shaped his strategy which was followed in Lausanne Peace Conference

Untill now, it is understood from British documents which were given to Cabinet by Colonial Office, Air Ministry. Mosul was considered as indispensable red line in view of political, strategical and economical aspects for Great Britain and all these evaluations from the officials mentioned below were consisted of Curzon's Mosul starategy in Lausanne Conference.

Mosul issue was discussed before having handled in Lausanne Conference. First, Turkish and British Delegates had been talked mutually. İsmet Pasha also sent a letter to Lord Curzon, in his letter, İsmet Pasha emphasized the importance of Mosul for Turks and he handled the issue from the view of ethnographic, historical, political, economical and National Pact. But Lord Curzon severely opposed to İsmet Pasha's thesis with the letter which was sent to İsmet Pasha on 26 December 1922. In his letter he sequenced his thesis in various captions²⁶. The remarkable points of his letter that

"...Dear İsmet Pasha, I have given careful study to the detailed statement which you sent me on the 23rd December with regard to the Mosul Vilayet; and I must be permitted to say that while the greater part of the arguments contained in my memorandum of the 14th December remain- even after your prolonged examination of them- untouched and unanswered, the reasons which you now adduce, and which I should be quite willing to submit to the public judgement, do but confirm my opinion that no case whatever can be made out- even on the grounds which have been selected by your Excellency- for the surrender by the British Government of the Mosul Vilayet²⁷.

²⁵ C.P., No: 4309, p.1., 16 th Nov 1922.

²⁶ Ayhan Aydın, *Ibid.*, Turan Pbl., İstanbul, 1995, p. 51.

²⁷ Petroleum Department, POWE:33-200, p.1.

Will you allow me, however, to put the case before you apart from those particular arguments- in a way which will admit of no further misunderstanding? The British Government which had been forced into war with the Turkish Government by the unprovoked action of the latter in 1914, ultimately defeated the Turkish forces and expelled them from the entire area of Iraq and for beyond. Those territories have ever since been occupied by British forces, and were for sometime administered by British officials. In the course of the war the British Government entered into a definite and honorable pledge to the Arab inhabitants of those regions to free them from Turkish rule and the earliest possible date they took steps to inaugurate an Arab Administration. They accepted at San Remo in April 1920 a definite mandate under the League of Nations (Which the Turkish Government has now intimated its intention to join) and in accordance with article 22 of the Covenant, formed the Iraq State. As regards the Kurds, in particular the draft mandate for Iraq, which has been published, stipulates that "nothing in this mandate shall prevent the mandatory from establishing a system of local autonomy for predominantly Kurdish areas in Iraq as he may consider suitable. "I have not found anything in the statement of the Turkish delegation that would lead me to think that your government contemplates any more liberal regime for the Kurdish populations still remaining in Turkey²⁸.

Later of the report Lord Curzon referred to a treaty which was signed between Great Britain and Feisal as King of Iraq and he emphasized that no territory of Iraq should be ceded or leased or any way placed under the control of any foreign power²⁹. In addition to this evaluation, in same report he took part in the subject from the view of counter reply to the memorandum of Turkish Delegation about Mosul question in some captions which are racial, political, historical, geographical, economic, strategic and the national pact³⁰. From racial aspects, British thesis was that "...Although Turkish Government ruled the Mosul Vilayet for many centuries, no correct Turkish map of the vilayet exists, nor, so far as the British delegation is aware, are there any pre-war statistics on a racial basis collected by the Turkish Government. On the other hand, British officers during the last few years have made accurate maps of the whole area and have visited every corner of it. The British delegatin has, therefore, good reason for thinking that its statistics are more likely to be accurate than those of the Turkish delegation, which, it may be noted, bear no date. The British figures for Kurds dont include those Persian Kurds who simply pass part of their time in Iraq. As to the nomad and semi-nomad Arab tribes, the area to which they belong is perfectly well known. Only Arabs of Mosul Vilayet are included in the British statistics³¹."

²⁸ Petroleum Department, POWE:33-200, p.2.

²⁹ Petroleum Department, POWE:33-200, p.2.

³⁰ Özgür YILDIRIM, "Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Siyaset İllkeleri ve bu bağlamda Ortadoğu Politikası", **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, ATASE Pbl., No:44, November 2017, p.147.

³¹ Petroleum Department, POWE:33-200, p.3.

As it is understood by Curzon's mentions. He acclaimed that Turkish statistics couldnt be reflected the realities, İsmet Pasha'a statistics which were given to British delegation;

Racial	Kurds	Turks	Arabs	Non-Mus-lims
Suleyma-niah	62.000	32.000	7.000	-
Kirkuk	97.000	79.000	8.000	-
Mosul	104.000	35.000	28.000	31.000
Total	263.000	146.000	43.000	31.000

Lord Curzon opposed to Ismet Pasha's statistics for which he didnt reflect the realities and he presented his statistics that,

Racial	Kurds	Turks	Arabs	Non-Mus-lims
Suleyma-niah	153.000	1.000	-	1.000
Kirkuk	45.000	35.000	10.000	20.000
Mosul	180.000	15.000	171.000	67.000
Irbil	77.000	15.000	5.000	9.000
Total	455.000	66.000	186.000	97.000

Lord Curzon opposed to İsmet Pasha's thesis about the fact that Turks and Kurds come from same ethnicity³², but, Curzon acclaimed that these two community would be separated from each other and so, "... *The British delegation therefore maintains the claim put forward in its previous memorandum, that the only element of the population of the Mosul Vilayet which can be said to be connected with the population of Anatolia by racial affinity is the Turcoman, which numbers only one-twelfth of the total population*³³.

The problem secondly was handled from the view of political, Lord Curzon acclaimed that Except for Turkish Minority in Mosul Vilayet, the other elements of which were consisted Mosul Vilayet were not willing to live under the rule of Turkish Government. He especially approached the issue from the view of Kurds who lived in Southern Anatolia, he impressed the position of Turkish Government who were the lack of authority to control the Kurds in the region, he explained the issue with that words that "... *Turkish Government was rarely or never in effective control of Southern Kurdistan, and that the Kurds of Southern Kurdistan gave the Turkish Government no help during the great world war. If such general considerations as those now adduced by the Turkish delegation are to be admitted, it is legitimate to recall that the Turkish Government had constant trouble with the Kurds in the Dersim and the others areas; that in 1914 there was a serious Kurdish revolution in Bitlis which was put down with difficulty; and that many Kurdish chiefs and their sons were exiled to Constantinople for years at a time lest the spirit of Kurdish Nationalism should concentrate around them and break out in revolt against Turkish rule*³⁴.

Lord Curzon didnt hesitate to play Kurdish Cards to İsmet Pasha, it can be concluded from the passage very easily, he was very aware of the potential of the ethnical fragility in the region from the view of Kurdish and he acclaimed that British Government could give guaranty about autonomy and sovereignty to Kurdish tribes in the region.

The other counter respond of Lord Curzon to the issue was historical, İsmet Pasha acclaimed that Mosul had been ruled by Turks for 11 centuries, and there were very deep connection between Anatolia and Mosul, but, Lord Curzon responded that Although Turks ruled the region for 11 centuries, Majority of the region was Arab and the Kurds and although this was a very long time, Turks neither dominate the region nor assimilate them, either in race or language. He emphasized that it would be so hard to find any artificial character of the connection of the Mosul Vilayet with Turks³⁵.

³² Kemal Melek, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık Comp., İstanbul, 1983, p.34.

³³ Petroleum Department, POWE:33-200, p.4.

³⁴ Petroleum Department, POWE:33-200, p.5.

³⁵ Petroleum Department, POWE:33-200, p.5.

Fourth approach to the problem with geographical, he denied the allegations of İsmet Pasha that The Mosul plain, with its long, hot, rainless summer, its snowless winter, and only 13 inches of rain in the year differs more from Anatolia³⁶.

Fifth approach to the problem with economic, he acclaimed that Mosul was essential for the food supply of Baghdad, additionally Mosul was a key element for the economic relations of Iraq with Syria and Palestine and very important gate for Iraq to advance to Mediterranean trade routes. Curzon emphasized that transfer of Mosul would cut it off not only from Iraq, but Syria as well, and would interfere seriously with communications in general between Syria on the one side and Iraq and Persia on the other. Three countries would be affected very negatively in order to give unimportant economic advantage to Turks³⁷.

Sixth approach to the problem with strategic, Lord Curzon thought that It was unclear why the possession of Mosul should be necessary for Turkey's defence, he evaluated that Current boundary between Turkey and Iraq State was a very eligible military obstacle for Turkey and he thought that there was no concern for Turkey to worry about it. He also added if Mosul was given Turkey, Turkey would be so closed which means 60 km far from Baghdad, and this situation would be more handicapped for Iraq State³⁸

CONCLUSION

Prior the Lausanne Peace Conference, Turkey and Great Britain delegations could not agree with each other, and the issue was handled in conference officially due to failing in private negotiations, the Mosul Question was brought to the agenda of the Territorial Committee at the Lausanne Conference on January 23, 1923 by Lord Curzon. He claimed that the Mosul Question was an issue of determining a frontier line. Turkish delegations. İsmet Pasha offered to solve the issue with applying plebiscite but Lord Curzon severely opposed this offer and he offered that the problem would be taken to League of Nations and to threaten Turkey while doing because Turkey was not the member of the League of Nations at that time and this could be handicapped for Turkey³⁹.

On the morning of 31st January the draft treaty, which had been prepared by Lord Curzon, was officially handed to the Turks. In this version of the draft, Mosul was not mentioned. In Article 3, it was just referred that the boundary between Turkey and Iraq state would be drawn according to the decision taken

³⁶ Petroleum Department, POWE:33-200, p.5.

³⁷ Petroleum Department, POWE:33-200, p.6.

³⁸ Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,1991),p11.

³⁹ Ömer Kürkçüoğlu, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, İmaj Pbl., Ankara, 2006, p.351.

by the League of Nations. On February 4, Ismet Pasha accepted the postponement of the Mosul Question for a year. In his response, he stated: "*... for ensuring that peace is not impeded and for the purpose of solving the problem in one year through direct negotiations between Turkey and Great Britain, we think that it will be appropriate to take this issue off the conference program*"⁴⁰.

On February 7, 1923, Ankara led Ismet Pasha to refuse to sign the treaty because it reflected Curzon's belief, and GNA thought that The issue would be dealt with and solved between in two countries not by the League of Nations. The first phase of the Lausanne Conference adjourned on 7 February. Lord Curzon returned to London on 4 February. When Ismet Pasha returned to Turkey, in GNA the problem was discussed and İsmet Pasha gave a very encapsulated report what his delegation made in Lausanne, He impressed his idea about Mosul that it could be postponed for one year that couldnt mean givin up Mosul, He also emphasized they could determine priorities what would they handle and follow in second phase of conference, aboloshing capitulations and making more effort for it were more important for Turkey than Mosul for then.

On April 7, it was accepted that the conference would resume in Lausanne on April 23, 1923. At that time Horace Rumbold, British Ambassador to Germany was representing Britain instead of Lord Curzon. On July 24, 1923, the Treaty of Lausanne was signed. The Mosul Question was left to direct negotiations between the two parties. At the end, the final decision on the issue was stated in the 3rd article and the second paragraph of the Treaty of Lausanne;

The boundary between Turkey and Iraq, nine months later after the taking effet of this peace agreement will be determined with a friendly solution which will be find out with two parties. In case two government couldnt be agreed about solution in determined time, the disagreement would be taken to Leauge of Nations⁴¹.

Great Britain and Turkey couldnt agree after determined time which was nine months, and the issue was taken to Leauge of Nations. Leauge of Nations decided in favor of Great Britain and left Mosul to Iraq State. It was also the starategy of Lord Curzon and it worked for Great Britain.

⁴⁰ Alev Dilek Aydın, **Mosul Question (1918-1926)**, The Department of International Relations Bilkent University, Master Degree Thesis, Ankara, 2004, p.47.

⁴¹ Kemal Melek, *Ibid.*, p.44.

BIBLIOGRAPHY**A-Archive Documents****British National Archive**

Cabinet Paper, Doc. No: 4303

Cabinet Paper, Doc. No: 4309

Petroleum Department, POWE:33-200

B- Books

AYDIN, Ayhan, **Musul Meselesi (1900-1926)**, Turan Pbl., İstanbul 1995

FROMKİN, David, **Barışa Son Veren Barış**, Pilon Pbl., İstanbul, 2004

KÜRKCÜOĞLU, Ömer, **Mondros'tan Musul'a Türk-İngiliz İlişkileri**, İmaj Pbl., Ankara

MELEK, Kemal, **İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu (1890-1926)**, Tasvir Gazetecilik ve Matbaacılık Comp., İstanbul, 1983

ÖKE, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı,1991)

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, DER Pbl., İstanbul 2015

C-Articles

ŞAHİN F. Şayan, *"Musul'un İşgali ve Ali İhsan Paşa"*, **Türk Kültürü Dergisi**, İstanbul, 2014, No: 402

YILDIRIM, Özgür, *"Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Siyaset İlkeleri ve Bu Bağlamda Ortadoğu Politikası"*, **Atatürk Haftası Armağanı Dergisi**, ATASE Pbl., No:44, November 2017

D-Thesis

Aydın, Alev Dilek, **Mosul Question (1918-1926)**, The Department of International Relations Bilkent University, Master Degree Thesis, Ankara, 2004

GIBSON, Martin William, **British Strategy and Oil (1919-1923)** Unpublished Doctorate Thesis in Glasgow University, 2012

YAVUZ, Resul, **Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi**, Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, (Dokuz Eylül University Unpublished Doctorate Thesis), İzmir 2016.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 187-200.

FERGANE (ÖZBEKİSTAN) VE POSOF'TAN İZMİR TORBALI'YA UZANAN AHISKALI BAZI AİLELERİN GÖÇ HİKÂYESİ

Adil Adnan ÖZTÜRK*

Necat ÇETİN**

Öz

Bugün Ahıska bölgesi Gürcistan toprakları içerisinde kalmaktadır. Ahıska Türkleri çarlık Rusya'sından beri Türkiye'ye göç etmektedirler. Stalin zamanında sürgün edilerek Orta Asya'ya sürülmüşlerdir. Sürgün edildikleri yerlerden birisi de Özbekistan'dır. 2003 yılında Türk vatandaşlığına geçen Ahıska Türkü Seyfi Öztürk'ün ailesi de Ahıska'dan Fergane'ye sürgün edilmişlerdir. Fergane'de yaşarlarken 1989 yılında Fergane olaylarından sonra aile Rusya'ya sürülmüştür. Rusya'dan Türkiye'ye sığınmış ve aile Torbalı'ya yerleşmiştir. İncelenen ikinci aile Posof Doğrular köyünden (Cacun) Torbalı'ya yerleşen Yonusoğulları lakaplı Akyüz ailesidir. Aile kendilerini Kıpçak Türkü olarak Ahıska Türklerinde saymaktadır. Torbalı'ya göç etmelerinin temel nedeni ilçenin daha iyi ekonomik şartlara sahip olmasıdır. Torbalı ilçesinde bu gün yaklaşık 100 hanede 400-500 kişi Ahıska kökenlidir. Çalışmada mülteci olarak ülkemize sığınan Öztürk ve içgöç olgusu ile Torbalı ilçesine yerleşen Akyüz ailesi örneğinde Ahıska Türklerinin Torbalı ilçesine yerleşmesi ve sosyal kültürel etkileşimleri incelenmiştir. Bütün Türkiye'de olduğu gibi Torbalıya yerleşenlerinde en önemli sorunu işsizlik ve geçim sıkıntısı olmuştur. Torbalıya yerleşen Ahıskalılar, Türkiye'yi vatan Ahıska'yı Ana vatan olarak kabul etmektedirler. En önemli beklentileri anavatanlarına dönmek ve Türkiye'de olanlarında vatandaşlık haklarını en kısa sürede almalarıdır.

Anahtar Kelimeler: *Ahıska, Torbalı, Fergane, Posof, Göç*

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Aydın-Türkiye, (adiladnan_ozturk@hotmail.com)

** Uzman Öğretmen (necetin1963@gmail.com).

Fergane (Uzbekistan) and Posof to Izmir Torbalı The Migration Story of Some Ahıskalı Family

Abstract

Today Ahıska region is in the territory of Georgia. Ahıska Turks have migrated to Turkey since the tsarist Russia. They were deported to Central Asia during Stalin's time. Uzbekistan is one of the places where they are exiled. The family of Ahıska Türkü Seyfi Öztürk, who passed to Turkish citizenship in 2003, was also exiled from Ahıska to Fergane. Fergane'da living in 1989, Fergane events after the family was deported to Russia. He took refuge in Turkey from Russia and his family settled in Torbalı. The second family studied is the Akyüz family, who named Yonusoğulları from Posof Directed Village (Cacun) and settled in Torbalı. The family counts themselves in Ahıska Turks as Kıpçak Turks. The main reason why they migrate to Torbalı is that they have better economic conditions. In the Torbalı county there are about 400-500 people of Ahıska origin, about 100 people today. Öztürk, who took refuge in my country as a refugee in the study, and Akyüz family who settled in the Torbalı county as a result of recruitment, examined the settlement of Ahıska Turks in the Torbalı district and social and cultural interactions. As in all of Turkey, the most important problem in Torbalıya settlers was unemployment and longevity. Ahıskalılar who settled in Torbalı, accepts Turkey's homeland Ahıska as Motherland. The most important anticipations are to return to their homeland and to get citizenship rights in Turkey as soon as possible.

Keywords: Ahıska, Torbalı, Fergane, Posof, Migration

Giriş

Ahıska, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ilimizle sınır teşkil eden, şimdi Gürcistan sınırları içinde yer alan, çok eski bir Türk bölgesidir. Burada altı ilçe (Ahıska-Akhalsikhe, Adigön-Adigeni, Aspindza, Borcom-Borjomi, Ahilkelek- Akhalkalaki, Ninotsminda-Bogdanovka) ve 250 köy bulunmaktadır.

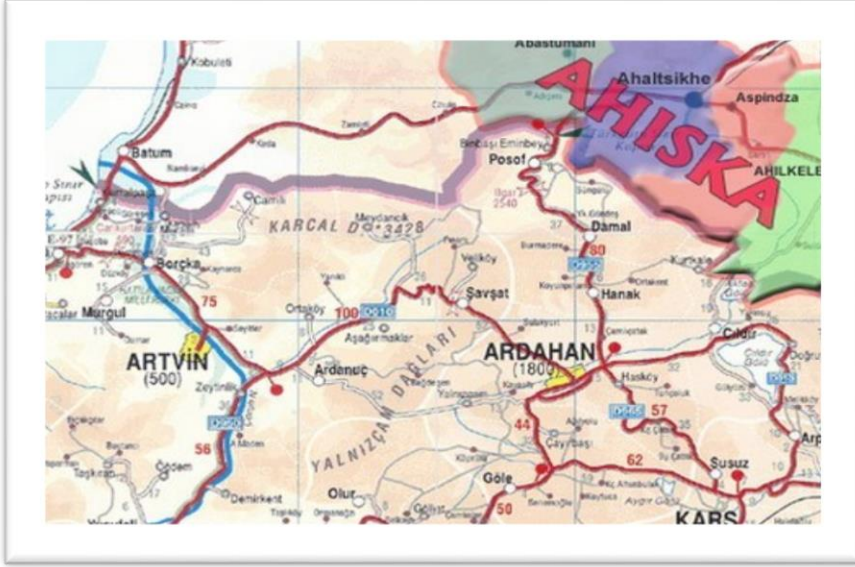
Posof Çayının iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlıdır. Türkiye sınırının çok yakınına kadar uzanan bir demiryolu, Ahıska'yı Tiflis'e bağlar. Kür ırmağı, Posof ve Adigön Çayları ile bu çaylara karışan derelerin suladığı verimli topraklar, tarıma çok elverişlidir. Ahıska yakınındaki linyit yatakları da işletilmektedir¹.

Türk-Müslüman nüfusun Orta Asya'ya sürülmesi ile Ahıska Mesket Türkleri sorunu gündeme gelmiştir. Adı geçen ilçeler, tarihi coğrafya açısından asırlar boyu Ardahan, Çıldır, Posof ve Şavşet'i de içine almak suretiyle hem

¹Yunus Zeyrek. http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839. (Erişim Tarihi: 03.04.2017).

Allısk, hem de Mesket adı ile bilinmektedir. Mesketya Gürcistan'ın Güneybatısında, Türkiye sınırına 12-30 km. mesafede dağlık bir bölgedir.

Sürgünün yaşandığı topraklar günümüzde Ahıska, Mesketi ya da Mesketi Cavaheti bölgesi olarak da tanımlanmaktadır. İngilizce ve Rusça kaynaklar Mesketi (Meskhetians, Месхетинцев) adını kullanırken, Türkçe kaynaklar Ahıska-Cavaheti adlandırmasını tercih etmektedir².

Ahıska ve çevresi, 1578 yılında Çıldır Savaşı ile Osmanlı Devletinin sınırına katıldı. 250 yıl Osmanlı idaresinde kalan bölge, 1829 Edirne Antlaşması ile savaş tazminatı olarak Ruslara verilmiştir³. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından 1917 yılına kadar Rus Çarlığı yönetiminde kalan Ahıska, 1917 Ekim Devrimi sonrası Çarlık askerlerinin çekilmesiyle Gürcülerin yönetimine girmiştir. O günden bu güne kadar, bölgede yaşayan Türklerin talihi bir türlü gülmemiştir. Ahıska Türkleri 13 farklı ülkeye göç etmek zorunda kalmışlardır.

21 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması'na göre Gürcistan sınırları içinde kalan Ahıska, Gürcistan'ın kısa süre sonra yeni kurulan SSCB katılımıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin topraklarına dâhil olmuştur⁴.

²Aydın Gün, Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma Suat Kolukırık, 2002, s. 4.

³Donald Edgar Pitcher, Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.119.

⁴Baskın Oran, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.157. Ayrıca bkz. İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983,

Ahıskalıların Sürgün Edilmesi

II. Dünya Savaşı sırasında SSCB içerisindeki milletlerin topluca sürülmesine karar verilmişti. “ihamet” ile suçlanan milletler yurtlarından sürgün edilmeye başlandı. 1941’de Volga havzasında ve başlıca Rus şehirlerinde yaşayan Almanlar Orta Asya ve Sibiryaya sürüldüler. Bunu, savaşın sonlarına doğru Kıırım Tatarlarının ve Kuzey Kafkasya halklarının göçü izledi⁵. Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Ahıskanın Türk sınırında olması ve burada bulunan Ahıska Türklerin millî duygularından çekinen Stalin, 1944 yılı sonlarında Ahıska, Ahılkelek, Aspinza, Adıgön ve Ogdanovka Sancaklarında bulunan eli silah tutan gençlerden 40.0000 Ahıska Türkü askere alınmış Geride kalan kadınlar ve yaşlılar da, Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmışlardı. Bu hat Ekim 1944’de tamamlandı. Ahıskalılar, kendilerini vatana hasret bırakacak trenlerin yolunu, kendi elleriyle yaptılar. Sözde Alman tehlikesinden Türkleri korumak bahanesiyle göç ettirilmişlerdir. Göçe tabi tutulan Türklere kısa bir sürede döneceksiniz sözü verilmiştir. Ancak bu söz günümüze kadar gerçekleşmemiştir. 15 Kasım 1944’de 220 köyden Ahıska Türkü yerinden yurdundan koparılarak açık hayvan taşıyan vagonlara ve kamyonlara doldurularak Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Sibiryaya başta olmak üzere Sovyetler Birliğinin çeşitli yerlerine sürgün edilmiştir⁶.

1944 de sürgün edilenlerin tahminî rakamları şöyledir: Ahıska: 64 köy, 30.000; Adıgön: 72 köy, 40.000; Aspinza: 59 köy, 35.000; Ahılkelek: 11 köy, 5.000; Bogdanovka: 2 köy, 5.000 olmak üzere 208 köyle birlikte toplam 115.000 kişi sürgüne gönderilmiştir⁷. “Stalin, Ahıska Türklerini Orta Asyaya sürerken onların Orta Asya Müslüman Türk boyları arasında eriyip gideceklerini, böylece tarihî kahramanlıkları, Rus askerî arşivlerini dolduran halkın tarihe karışıp gideceğini hesaplamıştı. Hâlbuki onlar dil, din, kültür ve geleneklerini bırakmadı, nerede yaşarsa yaşasın asimile olmadılar”⁸. Zorla göç ettirilen Ahıska Türklerinin yüzyıllarca yaşadığı köy ve kasabalara Gürcü ve Ermeniler doldurulmuştur. Sürgüne gönderilenlerin bir kısmı, sürgün yerlerine varamadan hayatlarını yitirdiler. Sağ kalanlar ise vatanlarından, akrabalarından ve anılarının geçtiği yerlerden koparılarak göçe zorlandılar. 1956 yılına kadar hiçbir Ahıskalı oturduğu köyü terk edemez, akrabasını görmek için komşu köye bile gidemezdi.

s. 32. Bkz. Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2012. Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Moskova_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 05.12.2017).

⁵ İbrahim Hasanoğlu, *Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 16/1 Yaz-Summer 2016. s. 9.

⁶ Cengiz Badalov, Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri, http://www.academia.edu/5128424/%C3%87ingiz_Badalov-T%C3%BCm_Y%C3%B6nleriyle_Ah%C4%B1ska_T%C3%BCrkleri_Redaktor_ (Erişim Tarihi: 05.04.2017).

⁷ Asif Hacılı, *Geribem Bu Vetende*-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti, Bakı 1992, s.25.

⁸ Yunus Zeyrek. http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839. (Erişim Tarihi: 03.04.2017).

Ahıska Türkleri 1970 ve 1972'de olmak üzere pek çok defa vatanlarına dönme teşebbüsü yapmalarına rağmen bir sonuç alamamışlardır.

Fergana Olayları

1985'te Mihail Gorbaçov'un iktidara gelişi SSCB'de meydana gelen önemli değişimlerin başlangıcı olmuştur. Bresnev döneminde Sovyetler Birliği siyasi ve iktisadi bakımdan gerileyen ülke gerçeğini maskeliyerek güçlü bir ülke görüntüsü veriyordu. Ülkenin kalkınması merkezîyetçi politikalar, bürokrasi ve dev askeri yatırımlar yüzünden yavaşlamıştı. Tarım sektöründe verimsizlik hüküm sürüyor. Nomenklatura (Parti personeli) diye tabir edilen hükümetin hantallıktan kurtarmak isteyen Gorbaçov, geleneksel ülke yönetimine son verdi⁹.

Ülkede geniş çaplı reformlar yaptı. Bu reformlar; glasnost (şeffaflık, açıklık) adını alan yeni ekonomi politikasıydı. İkincisiyse perestroyka (yeniden yapılanma) idi. Gorbaçov reformlarla ülkeye yeni bir güç ve dinamizm vermek isterken, aksine Sovyet sisteminin gerek içerideki gerekse de dünya kuvvet dengesindeki bütün "zaaflarını" açığa vurdu ve iktidarının dördüncü yılı tamamlandığında SSCB içerisinde ihtilaller ve şiddetli etnik çatışmalar başladı¹⁰. Bunun bir sonucu olarak 1989 yılının Mayıs'ında Fergana vilayetine bağlı Kuvasay şehrinde bir pazar kavgası, her geçen gün büyüyerek Ahıska Türklerinin yeni bir felâketine sebep oldu¹¹.

Özbeklerle Ahıska Türkleri arasında cereyan eden kardeş kavgasında kan dökülmüştür. 3-12 Haziran tarihleri arasında 51'i Ahıska Türkü, 38'i Özbek ve 25'i farklı milletlerden olmak üzere toplam 112 kişi hayatını kaybetmiştir. 1.032 kişi yaralanmış, 856 ev ve devlet binası yakılmış ve yağmalanmıştır. Bu çatışmanın ortaya çıkmasına yol açan etkenlerin başında; "...gençler arasındaki yüksek işsizlik oranı, halkın ihtiyaç duyduğu konut ve temel ihtiyaç maddelerindeki ciddi sıkıntı, sosyal adaletsizlik, yerel halkın manevi (dini) taleplerinin engellenmesi, etnik azınlıkların kültürel ve sosyal taleplerinin göz ardı edilmesi, dilsel problemler, yozlaşmış milliyetçi güçlerin kuvoetlenmesi, personel politikalarındaki hatalar, zor çevresel koşullar, demografik durumun kötüleşmesi, milletler arası ilişkilerdeki kültürel düzeyin zayıflığı, İslami köktencilüğün etkinliğinin yayılması, sürgün edilen halkların vatana dönme talepleri"¹².

⁹ Georges Langlois vd., 20. Yüzyıl Tarihi, Nehir Yay., İstanbul 2003, s. 521.

¹⁰ İbrahim Hasanoğlu, a.g.m., s.10.

¹¹ Tony Judt, Savaş Sonrası, 1945 Sonrası Avrupa Tarihi, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 728.

¹² İbrahim Hasanoğlu, a.g.m., Ss.10-11..

Öte yandan Yunusov, kavganın etnik kökenden kaynaklanmadığını öne sürmüştür¹³. Fergana vilâyetinin 15 ilçesine yayılan toplu olaylara farklı günlerde 70 bin civarında insan katılmıştır¹⁴.

Diğer yandan, Moskova'da çıkan *Glasnost* dergisi, olaylara geniş yer ayırmış ve 24 Mayıs'ta Özbek gençlerin Ahıska Türklerinin oturduğu mahallelere saldırarak "24 saat içinde Özbekistan'ı terk etmeleri, aksi hâlde sonuçlara katlanmak zorunda kalacakları" tehdidinde bulduklarını yazmış. Bu vahşete sebep olarak da, Ahıskalıların kendilerinden daha iyi şartlarda yaşamalarını göstermişler¹⁵.

Fergana'da meydana gelen olaylarda binlerce ev ve köyler yakılıp yıkılmış, iş yerleri ve otomobiller zarar görmüştür.

Moskova çatışmaları durdurmak ve olayları kontrol altına almak için bölgeye askeri kuvvet göndermiştir. Olayların devamında Eylül ayı içerisinde 50 binin üzerinde Ahıskalı Özbekistan'ı terk etmiştir. 1991 yılı itibariyle ise yaklaşık 90 bin Ahıskalı Özbekistan'ı terk ederek Rusya, Azerbaycan, Kazakistan ve Ukrayna'ya göç etmek zorunda kalmıştır¹⁶.

Olaylardan sonra en çok göç alan ülke ise Azerbaycan'dır. Olayların yaşandığı tarihten itibaren 1 yıl içerisinde 40 binden fazla insan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmıştır¹⁷.

Diğer yandan Ahıskalıların Türkiye göçleri 1829 tarihinden itibaren başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında devam eden göçler, 15 Kasım 1944'de insanlık tarihinin en utanç verici bir göç dalgası takip etmiş ve göç dalgası 1989 yılında Fergana olayları sonucunda devam etmiştir. Ahıska Türklerinin ilk yerleştikleri yerlerin başında Posof gelmektedir. Türkiye'de Bursa, İzmir, Aydın, Ardahan, Erzincan, Çanakkale, Iğdır başta olmak üzere pek çok yerleşim yerine dağılmışlardır.

Tablo 1: Türk Vatandaşlığına alınan Ahıskalılar (1991-2011)

1991	2
1994	2
1995	1

¹³ Arif Yunusov, *Mesketya Türkleri-İki Defa Sürülen Halk*, Bakü 2000, s. 195.

¹⁴ İbrahim Hasanoğlu, a.g.m., s.11.

¹⁵ Bizim Ahıska, http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839 (Erişim Tarihi: 05.04.2017).

¹⁶ Osipov 2004, Ss.178-180, dan aktaran: Hasanoğlu 2014, s. 11.

¹⁷ Nikolay F., Bugay, *Mesketya Türkleri: Hakların İadesi İçin Uzun Yolculuk* (Rusça), Moskova, 1994, s. 861.

1996	1
1999	1
2000	7
2001	353
2002	1215
2003	826
2004	2404
2005	1182
2006	827
2007	529
2008	582
2009	6050
2010	5365
2011	180
Toplam	19527

Kaynak: Turan Çiçek, M. Salih Karagöz, Ahıska Türkleri Yüzyıllık Sürgün.

(<http://www.acade->

[mia.edu/6076966/AHISKA_T%C3%9CRKLER%C4%B0_Y%C3%9CZ_YILLIK_S%C3%9CRG%C3%9CN_OCAK_2014_%C4%B0STANBUL_HAVA_HARP_OKULU_KOMUTANLI%C4%9EI](http://www.academia.edu/6076966/AHISKA_T%C3%9CRKLER%C4%B0_Y%C3%9CZ_YILLIK_S%C3%9CRG%C3%9CN_OCAK_2014_%C4%B0STANBUL_HAVA_HARP_OKULU_KOMUTANLI%C4%9EI))

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, yerlerinden yurtlarından zorla koparılarak 13 farklı ülkede yaşamak zorunda kalan Ahıska Türklerinin yaşadığı sıkıntılara dikkat çekmek ve onların göç edip yerleştikleri yerlerdeki karşılaştıkları güçlükleri ortaya koyarak, daha sonraki kapsamlı yapılacak olan araştırmalara öncülük etmektir.

YÖNTEM

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Doküman incelemesi yapılmıştır. Ayrıca nitel araştırmada en sık kullanılan veri toplama araçlarından birisi yapılandırılmamış görüşme kullanılmıştır.

Fergane olaylarından sonra Rusya'ya sürülen ve daha sonra Türkiye'de İzmir ili Torbalı ilçesine yerleşen Seyfi Öztürk'ün ailesi ve Akyüz ailesi ile görüşme yapılmıştır. Görüşme kayıt altına alınarak daha sonra çözümleme yapılmış ve veri elde edilmiştir. Görüşme sonucu elde edilen verilerden yola çıkılarak betimsel analiz yapılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Ahıskalıların Torbalı'da İskânları

Torbalı'ya gelen Ahıskalılara ev, arsa vb. taşınmaz mal verilmemiştir. Torbalı'ya yerleşmek için gelen Posoflular (Ahıskalılar) burada akrabalarını ya da tanıdıklarını buluyor ve onlar da yeni gelenlere uygun fiyata kiralık ev buluyorlar ve iş bulma konusunda onlara yardımcı oluyorlar ve böylece bunlar Torbalı'ya yerleşiyordu.

Torbalı'da yerleşen en yaşlı Ahıskalılarından olan İbrahim Çelik, (91 yaşında) yirmi yıl önce Torbalı'ya gelmiş Çelik'in dört çocuğu da Torbalı'da yerleşmiş ve Belediye'de çeşitli mevkilerde çalışmışlar ve Torbalı Belediyesinden emekli olmuşlardır¹⁸..

Ahıskalıların Torbalıyı tercih etmelerinin en önemli nedenleri arasında iklimin Özbekistan'dakine benzemesi ve güzel olmasına ilaveten, topraklarının bereketli olması yer almaktadır.

Torbalı'ya ilk gelen Ahıskalı "Çavuş" lakaplı Nuri Çelik'tir. Nuri Çelik ilk Torbalı'ya geliş nedenini şöyle anlatmaktadır. "1969'da terhis oldum. Amcamın oğlu ve biraderim Tekel'de çalışıyorlardı. Birader bir kaza geçirmiş, amcam bana dedi ki git oğlanlara bak. Ankara'daki askerliğimi yaptıktan sonra İzmir'e geldim. Oradan Aydın'a gittim. Söke'de çalışan kardeşimi buldum. Onlarla memlekete giderken Torbalı'da bir levha gördüm. Otobüsle geliyordum. Tuğla Fabrikası inşaatı başlamış. Oraya eleman lazımmuş. Biz de oraya uğradık. 5-6 ay çalışalım sonra gidelim dedik, öyle geldim."¹⁹ Daha sonra Torbalı'ya yerleşen Nuri Çelik, buraya başta yakın akrabaları olmak üzere Posofluların diğer bir deyişle Ahıskalıların yerleşmesinde büyük rol oynamıştır. Torbalı'ya yerleşen Ahıskalılara devlet tarafından herhangi bir taşınmaz mal verilmemiştir. Ahıskalıların Torbalı'ya geliş nedenlerinin başında ekonomik nedenler yer almaktadır.

İlk gelen Ahıskalıların bazıları Torbalı Belediye'sinde çeşitli hizmetlerde görev almışlardır. Torbalı'ya yerleşen Ahıskalıların büyük bir kısmı ikinci ve üçüncü kuşaktan. Yani 1944 sürgününden ya da 1989 Fergana Olaylarından dolayı göç etmek zorunda kalan insanların ya çocukları ya da torunlarından oluşmaktadır. Bunlardan birisi olan Ümit Uzun, Torbalı'da öğretmenlik yaptıktan

¹⁸ İbrahim Çelik ile 08.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁹ Nuri Çelik ile 10.01.2017 tarihinde yapılan görüşme

sonra uzun yıllar Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü yapmıştır²⁰. Uzun, Torbalı'ya ilk geliş nedenini eşinin Torbalılı olması olarak göstermiştir. Uzun Torbalı'da yaklaşık 100 hane kadar Posoflu (Ahıskalı) olduğunu belirtmiştir.

Torbalı da yasayan en yaşlı Ahıskalılarından birisi 1935 Ahıska Azgur köyü doğumlu Hümmet Demirçihev'dir. Aile olarak demircilik yaptıkları için Demirçihev lakabını aldıklarını belirtmektedir. Hümmet Demirçihev 14 Kasım 1944 sürgününü yaşayanlardan birisidir.

Hümmet Demirçihev, yıllarca demiryolunda çalıştıklarını ve demiryolu yapımı sırasında kendilerine *"bu demiryolu bittiğinde sevdiklerinize daha çabuk kavuşacaksınız"* dediğini ama bu demiryolunun bittikten kısa bir süre sonra sevdikleriyle ayrılmalarına neden olduğunu belirtmiştir. *Yaşadıkları yere rus askerlerinin geldiğini ve 14 Kasım 1944 sabahı almanlar burayı birkaç saat içinde işgal edecekler. Hemen toplanın. Yanınıza sadece evraklarınızı alın bir hafta sonra geri geleceksiniz* dedikten sonra hepsini meydana topladıklarını ve hepsini vagonlara doldurup yola koyulduklarını belirten Demirçihevler bir vagona 15 aile ile birlikte yolculuk yaptıklarını, yanlarına bir şey alamadıklarını, vagona tuvalet olmadığını, yaşlılardan bazılarının yolda öldüğü ve ölümlerini dahi gömmediklerini, bunları rus askerlerinin vagondan aşağıya attıklarını belirtmiştir. Demirçihev bir aydan fazla yolculuk yaptıklarını ve bu yolculuk esnasında sadece çorba ve siyah ekmek verildiğini belirtmiştir. Bir aylık yolculuk sonunda Azerbaycan, Kazakistan sonra Özbekistan'a geldiklerini belirten Demirçihev, bu yolculuk sırasında Ruslar, Ahıska Türklerini beşer vagon halinde Taşkent, Semerkant, buhara, Andıcan, Namazgâh, Fergana'ya bırakmışlar. Böylece pek çok aile ve akraba yerlerinden yurtlarından koparıldığı gibi birbirlerinden büyük oranda ayrılmak zorunda kalmışlardır.

Hayvan vagonlarındaki seyahatten sonra pek çoğunun kafasında bitler oluşmuştur. O dönemi yaşayan Hümmet Demirçihev bu durumu şöyle belirtmektedir; *"... kimisi oraya gitti, kimisi buraya gitti. Darmadağın oldu. Biz hepimiz bir yerden geldik. Hep birlikte bir yere gideceğiz sandık. Biz Buhara'ya düştük. Bizi Hama-maya götürdüler. Daha sonra tek katlı bir odada yaklaşık 16 m2 lik bir odada 10-15 kişi kaldık. Buradaki kolhoz da bulunan üzüm bağlarından karın tokluğuna çalıştıklarını ve kendilerine siyah ekmek ve soğan çorbası verdiler"*²¹. Daha sonraları Özbekistan'da okula gittiklerini ilk ve ortaokulu okuduklarını ve kendilerinden ücret alındığını, Özbeklerden alınmadığını bu durumun Stalin'in ölümüne kadar devam ettiğini belirtmiştir. Stalin'in ölümünden sonra üniversiteyi okuyabildiklerini belirtmiştir.

Hümmet Demirçihev Özbekistan da matematik ve fizik bölümünü bitirerek 1955'ten 1990'a kadar öğretmenlik yapmıştır. Her şeye rağmen buldukları bölgede huzur içinde yaşamaya çalışan ve o günleri birebir yaşayan Demirçihev

²⁰ Ümit Uzun ile 12.01.2017 tarihinde yapılan görüşme

²¹ Hümmet Demirçihev ile 09.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.

o günleri şöyle anlatmaktadır;” ...Çatışma da. Bizde dirgen derler. Ahıska Türklerinin çocuklarına dirgene soktular yaptılar. Nicesinin başına arabayla bastırdılar öldürdüler. Fergana’da başlayan bu durum daha sonra her yere yayıldı. Bazılarımızı Grasnador’ra kimisini Rastov’a götürdüler. Biz Azerbeycan’a gittik.” Azerbeycan da 5-6 yıl kaldıktan sonra kendi istekleri ile Türkiye’ye 1999’da gelmişler. İlk olarak Yalova’da daha sonra büyük Yalova depreminden sonra 2006’da torbalıya gelmişler. Daha sonra tekrar gitmiştir. Bu arada iki oğlu da Torbalı’ya yerleşmiştir. 2012 de tekrar Torbalı’ya gelen Demirçihev Türk vatandaşlığına geçmek için başvurmuş ve vatandaşlığının kabul edilmesi için kendisine 5 yıl geçmesi gerektiği belirtilmiştir. Demirçihev çocuklarının Türk vatandaşlığına kabul edilmesi için beklenmesi gereken 5 yıllık sürenin geçmesine rağmen henüz gerçekleşmediğini belirtmişlerdir.

Diğer yandan Hümmet Demirçihev Özbekistan’dan emekli. Ancak Türkiye’nin Özbekistan’la bir anlaşması olmadığı için Türkiye’de emekli maaşı alamamaktadır.

Ahıskadan sürgün edilen ailelerden birisi de Seyfi Öztürk’ün ailesidir. Seyfi Öztürk, 1961 Özbekistan doğumludur. Ahıska’nın Kilde Köyünden babasının babası, babaannesi, kız kardeşleri Kasım 1934’te Stalin’in emriyle sürgün edilmiştir. Sürgün edilen aile büyüklerinden bir daha ne haber alabilmiş ne de onları görebilmiştir.. Öztürk’ün babası 1936’da Türkiye’de ilk önce Kars, sonra Kayseri’ye gidiyor. Daha sonra İstanbul’a giden babası sonra Torbalı’daki kardeşlerinin yanına geliyor. Torbalı’nın ikliminin Özbekistan’da yaşadıkları bölgeye benzemesi ve Torbalı’yı sevmesi üzerine buraya yerleşiyor. Toplam 8 kişi göç etmişlerdir. Seyfi Öztürk’ün üç kızı var. İki Özbekistan, diğeri Rusya doğumludur. Çocuklarından ikisi Dokuz Eylül Üniversitesine bağlı meslek yüksekokulunu bitirmiştir.

Rusya’da 10 yıl kalmışlar (1989-1999)arası. Rusya’da 56 saat otobüs yolculuğu sonrası Torbalı’ya gelmişler²².

Kendilerine Torbalı’ya yerleştikten kısa bir süre sonra Türk vatandaşlığı verilmiştir. Ağabeyine 2002’de kendine 2003’te Türk vatandaşlığı verilmiştir. Geçimini ilk önceleri inşaat işçiliği yaparak sağlayan Öztürk, şimdi Belediye’de çalışmaktadır.

Rusya’da Kızılordu’da askerliğini yapan Seyfi Öztürk, soyadını kendisinin bizzat istediğini belirtmiştir. Öztürk’ün belirttiğine göre Torbalı’da yaklaşık 100 hanede 400-500 Ahıskalı Türk aile yaşamaktadır. Bunların büyük bir kısmı aynı semtte yaşamaktadır.

²² Seyfi Öztürk ile 15.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.

Bunlardan bazıları günümüzde başta belediye olmak üzere kamu kurumlarında çalışmaktadır. Büyük bir kısmı Türkiye'deki okuma imkânlarından yararlanmaktadır. Ancak son yıllarda gelenler Türk vatandaşlığına geçmekte sıkıntı çekeceklerdir.

SONUÇ

Günümüzde 13 değişik ülkede Ahıska Türklerinin yaşadıkları ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Türkiye'de çeşitli illerde ve dağınık olarak yaşamak zorunda kalan Ahıskalılar yaklaşık 100 hanede 400-500 kişi olarak yerleştikleri yerleşim merkezlerinden birisi de İzmir Torbalı'dır.

Diğer Ahıska Türklerinde olduğu gibi, Torbalı'da yaşayanlar da yaşadıkları olaylar sonucunda farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunlar, göç ettikleri ülkenin ve coğrafi bölgenin yaşam şartlarına ve kültürel hayatına alışmadan tekrar göç etmek zorunda kaldıkları için bu durum, onların toplumsal olarak içe kapanmalarına neden olmuştur. Torbalı'ya göç eden Ahıskalılar, burada ki iklim ve coğrafi konumun Özbekistan'dakine benzemesi nedeniyle memnun olduklarını belirtmektedirler.

Ahıskalılar, pek çok özelliği ile Torbalı'daki halkla benzemekle birlikte farklı giyim, şive ve çalışma alışkanlıkları ile farklılıklar arz etmektedirler. Torbalı'da yaşayan Ahıskalılar, geçmişte yaşadıklarının etkisinde kalarak hala tamamen uyum sağladıkları, topluma güven duydukları söylenemez. Torbalı'daki insanlarla ilişkilerinde temkinli davrandıkları gözlemlenebilmektedir.

Ahıska Türkleri genellikle, tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları için tecrübeli olmaları nedeniyle Torbalı'da uyum konusunda fazla sıkıntı çekmemişlerdir. Torbalı'da bulunan Ahıska Türklerinden bazıları Belediye'de çalışmış, bazıları kendilerine ait ufak işletmeler açmışlar, ancak büyük bir kısmı halen iş ve geçim sıkıntısı çekmektedirler.

Torbalı'ya yerleşen Ahıskalılar da, diğer Ahıska Türklerinde olduğu gibi Türklük kimliklerinden taviz vermemişlerdir. Örneğin Torbalıya yerleşen bazı Ahıskalılar, "Öztürk" soyadını bilerek ve isteyerek almışlardır. Yaptığımız görüşmede de bu konu ile ilgili vurgu yapılmıştır²³. Ahıska Türklerinden Seyfi Öztürk'e göre Ahıskalılar, "Ahıska Anavatan, Türkiye Vatan" olarak değerlendirilmektedir. Bütün Türkiye'de yaşayan pek çok Ahıskalılar gibi, Torbalı'da yaşayanlardan bazıları da akraba ve aile özlemi çekmektedirler. Bazı ailelerin çocukları veya büyükleri Özbekistan ve Azerbaycan'da yaşamaktadırlar. Torbalı'da yaşayanların büyük bir kısmı Türkiye vatandaşlığına geçmiş durumda; ancak bazıları beş yıllık bekleme süreci geçmesine rağmen Türk vatandaşlığına geçmemiş durumdadır. Bunlardan bazılarının Türkiye'de oturma izni, çalışma

²³ Seyfi Öztürk ile 15.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.

izni, sigorta ve diploma denklik problemleri yaşamaktadırlar. Bunların bir an önce giderilmesi gerekmektedir. Bugün Suriye'den göç edenlere tanınan pek çok hak Ahıska Türkleri için geçerli değildir. Bu durumun bir an önce çözülmesi gerekmektedir.

Diğer yandan 13 ayrı ülkede yaşamak zorunda kalan Ahıskalılar için vatanlarına dönmek ayrı bir tutku ve özlemdir.

Bu çalışma, Ahıskalılarla ilgili kapsamlı çalışma yapacak olan araştırmacılara yol göstermesi açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aydınğün, Sürgün, Toplumsal Hafıza ve Kültürel Göç: ABD'deki Ahıska Türkleri Üzerine Bir Araştırma Suat Kolukırık, 2002.
- Badalov, Cengiz. Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri, http://www.academia.edu/5128424/%C3%87ingiz_Badalov-T%C3%BCm_Y%C3%B6nleriyle_Ah%C4%B1ska_T%C3%BCrkleri_Redaktor_ (Erişim Tarihi: 05.04.2017)
- Bizim Ahıska, http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839 (Erişim Tarihi: 02.04.2017)
- Çiçek, Turan ve Karagöz, M. Salih. Ahıska Türkleri Yüzyıllık Sürgün. (http://www.academia.edu/6076966/AHISKA_T%C3%9CRKLER%C4%B0_Y%C3%9CZ_YILLIK_S%C3%9CRG%C3%9CN_OCAK_2014_%C4%B0STANBUL_HAVA_HARP_OKULU_KOMUTANLI%C4%9EI) (Erişim Tarihi: 02.04.2017)
- Hasanoğlu, İbrahim (2016). *Ahıska Türkleri: Bitmeyen Bir Göç Hikâyesi* Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies 16/1 Yaz-Summer.
- Langlois, Georges (2003). 20. Yüzyıl Tarihi, Nehir Yay., İstanbul.
- Hacılı, Asif (1992) *Geribem Bu Vetende-Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, Bakı.
- Bugay, Nikolay F., *Mesketiya Türkleri: Hakların İadesi İçin Uzun Yolculuk* (Rusça), Moskova, 1994.
- Judt, Tony (2005). *Savaş Sonrası, 1945 Sonrası Avrupa Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Oran, Baskın (2004). *Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları*, İstanbul.
- Osipov 2004, Ss.178-180, dan aktaran: Hasanoğlu 2014.
- Pitcher, Donald E. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Soysal, İsmail (1983). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Turan, Şerafettin (2012). *Türk Devrim Tarihi, 2. Kitap, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Yunusov, Arif. *Mesketiya Türkleri-İki Defa Sürülen Halk*, Bakü 2000.
- Zeyrek, Yunus. http://www.ahıska.org.tr/?page_id=1839. (Erişim Tarihi: 03.04.2017)
- İbrahim Çelik ile 08.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.
- Nuri Çelik ile 10.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.
- Ümit Uzun ile 12.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.
- Seyfi Öztürk ile 15.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.
- Hümmet Demirçihev ile 09.01.2017 tarihinde yapılan görüşme.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Moskova_Antla%C5%9Fmas%C4%B1 (Erişim Tarihi: 05.12.2017).

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 201-222.

AUTHORITARIANISM FROM THE PERSPECTIVE OF NECİP FAZİL KISAKÜREK

Mustafa Cem ÖZKAYA*

Abstract

This article intends to study the concepts of state, leader, authority and obedience through the eye of Necip Fazıl as an Islamist. It intends to reveal the place of Necip Fazıl, who has a great influence on the Turkish right wing's gaining its present identity, in Turkish Islamist Thinking by explaining the concept of authoritarianism from his perspective.

Starting from the writings of Necip Fazıl, who is one of the most important thinkers of the Turkish Islamism, on the concepts of state, leader, authority and obedience, we intend to understand better the journey which the conservative Islamist thinking has followed from the day when it rose to the present throughout the history of Turkey. Starting from the magnitude of the influence of Necip Fazıl, who has guided a great number of statesmen through his thoughts in the Turkish political history, on the Turkish-Islamist thinking, we intend to show the place of the concepts of state, leader, authority and obedience in the traditional Turkish Islamist-Conservative thinking.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, Conservatism, Authority, Obedience, State

Necip Fazıl Kısakürek'in Perspektifinden Otoriter Rejim

Öz

Bu makale, otorite ve itaat kavramlarını, bir İslamcı olarak Necip Fazıl Kısakürek'in gözünden incelemeyi amaçlamaktadır. Türk sağ üzerindeki etkisi yadsınamayacak derece büyük olan Necip Fazıl'ın kendine özgü İslamcılığını ve bunun Türk Siyasal İslam Düşüncesi'ndeki yerini, otoriterlik kavramına bakış açısından yola çıkarak belirlemeyi amaçlar.

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi.

Türk İslamcılığının en önemli düşünce adamlarından biri olan Necip Fazıl'ın, devlet, lider, otorite ve itaat kavramları üzerine kaleme aldığı yazılarından yola çıkarak, Türkiye tarihi boyunca muhafazakâr İslâmci düşüncenin palazlanıp günümüze kadar izlediği yolculuğu daha iyi anlamayı da amaçlamaktayız. Türk siyasî tarihinde pek çok devlet adamına düşünceleriyle kılavuzluk etmiş olan Necip Fazıl'ın, Türk İslamcılığı üzerindeki etkisinin büyüklüğünden yola çıkarak; geleneksel Türk İslâmci-Muhafazakar düşüncede devlet, lider, otorite ve itaat kavramlarının önemini göstermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, Muhafazakarlık, Otorite, İtaat, Devlet

Introduction

Necip Fazıl is considered to be one of the most controversial figures of within Turkish political thought. Initially an Istanbul Gentleman who stayed away from politics and famous for his poems without political and social contents, Necip Fazıl became one of the sharp authors of the conservative thinking after a great change which he underwent in his thirties. He assumed an Islamist personality in a short time and became a mentor who trailed masses through the articles, books and plays he wrote and conferences he gave. As the number of his followers increased, the way he expressed his ideas got harder, his language sharper and became aggressive toward any views against his ideology. This aggressive figure of the Turkish and Islamist thinking was a flag bearer now followed by nationalists and by Islamists and conservatives.

In this article, we will examine the concepts of leadership, authority, obedience and state considering his main ideology *Büyük Doğu*, and we will try to find the place of such concepts as state, leadership, authority and obedience in Necip Fazıl's political thinking. We will try to answer such questions as "What is an ideal state? How must the State be organized with its top cadres and what kind of a relationship must it have with society? What kind of a sense of loyalty and obedience must Turkish society have about the State?" By this, we will try to shed light on the approach of Turkish Political Islam on authoritarianism, starting from Necip Fazıl.

Through a detailed textual analysis of Necip Fazıl's writings, I aim to show the authoritarian aspects of his conservatism which has been arguably a source of inspiration for Turkish Islamic conservatism. I will especially concentrate on *İdeolocya Örgüsü* (Ideological Pattern), *Benim Gözümde Menderes* (Menderes, in My Perspective), *Ulu Hakan* (The Great Khan) and his political writings. Starting from the magnitude of the influence of Necip Fazıl, who has guided a great number of statesmen through his thoughts in Turkish political history, on Turkish-Islamist thinking, I intend to show the place of the concepts of state,

leadership, authority and obedience in the traditional Turkish Islamist-Conservative thinking.

Here, in this article, we will discuss the state, authority and obedience concepts through the eye of Necip Fazıl and his view point about the change of the Turkish-Islamic society from past to present. His comments on Turkey's political journey, the ideal order and social structure he intended to construct ensured us to understand a great many details of his world of thinking will be evaluated. In addition, we will try to describe how he considers the issues of leadership and obedience to leader. We will address the superior-subordinate relationship and the relationship of the figure of state he idealized and the society from his point of view. And finally, we will discuss his view and counter-theses about the Western style institutions which started in the 19th century and consolidated with the Republic regime declared in 1923. We will try to reveal his anti-democrat and anti-liberal ideas -as he called them- which might be dangerous not only in the era he lived but in each and every age, trying to understand their origins.

1. State as an Absolute Authority

In this section, we will discuss how the state must be, its power over the society and the limits of its power and its form of functioning from Necip Fazıl's view. Before we start to discuss Necip Fazıl's thoughts about state and absolute power of the state, we have to refer to his definition of state and regimes which are the functioning mechanisms of states according to Necip Fazıl:

"State and form of government is a matter of invention and creation based on free and advanced mind. In this cause, free and advanced mind is hundred percent free to choose or invent the most correct, best and finest form by adhering to the main criterion at all time and following the adventure of communities and orders of state throughout history.

Humanity accepts three types of governing which holds all the powers and responsibilities: individual, people and class; ruling of such groups staffed around Sultanate, Republic and various social system schemes... (Monarchy, Democracy and Oligarchy) Ancient history has various examples of the first one; the new history of the second one and the newest history of the third one and of all three. That is, humanity has not been able to find any form other than these three to govern itself so far. Time and experience have shown that the core of these three systems alone or that of those systems functioning in a mixed way is the spirit to which they are bound to not their form. All consists of the cadre which will put the main theme believed into practice.

For statesmen, the form of a state may never be the principal objective. At the very most, it may have been defined and designated in the best way by its form. If it is formally closer to monarchy, it may be designated as Sultanate and if it is closer to democracy, it may be designated as Republic. What is important is not the regime of that state but its spirit and objective. A Republic may not serve the

principal spirit and objective as a Sultanate which does not exercise its power and responsibilities in a personal and arbitrary manner will do. Thus, in a deep and true faithful sense, state is an institution which is not based on any form, which has only been shaped by the spirit and main criteria of Islam, which is single in terms of power and authority but general in terms of coverage, which always improve and renew itself ¹."

As it will be understood here, for Necip Fazıl, it is not so important what the regime of a state is. At the very most, it may be given a name considering its form of functioning. What is essential is whether or not such state runs in accordance with its objective. Whether it is monarchy or democracy, such state is at a loss if it is not governed in accordance with its objective and spirit.

"In a deep and true faithful sense, the state is the one which is the farthest from the people's rule and the one which is the closest to people's interest. Because a form of state which will really serve the interests of people must never be in the hands of aimless crowds. The state is responsible for putting the people into the right way by guiding it without discriminating between individuals, groups or classes just like a doctor who treats his patient without asking him. This right way is the way of the cause; and the cause means that the main spirit and criteria of Islam are to be fulfilled. How stupid is it that those who have failed to perceive the eternal and perpetual endlessness of Islam see our brand new ideal and call us sultanist and reactionary! In our opinion, the state is an institution which claims the representative of justice and truth under absolute submission to the Prophet of the Prophets and of which loyalty to Allah and the people increases as it achieves it. The cadres of this institution must be of such exaltation and virtue which will understand its greatness and will be entitled to be a part of it. Our ideal which is consisted of such cadres is comprised of the *Council of Supremes* (Yüceler Kurultayı) and the position of *Arch-Supremacy* (Başyücelik), which we consider to be the most advanced form of the form of republic ²."

According to Necip Fazıl's definition, the state is responsible for putting all the individuals, groups and classes which are submitted to it into the right way. In his opinion, there is a definite justice and it is truth; and truth dictates the *Sheriah* which is Allah's command. Each part of the society must individually be controlled until the terms of *Sheriah* are satisfied and this must be one of the state's most important duties. The state's main objective on earth is to guide the individuals under its sway into the right way and keep them in the right way. This may be the main different from the Western-type conservatism of Necip Fazıl's conservatism. For instance, one of the most important conservative thinker of Anglo-American society, Oakeshott notes that, duty of a government is

¹ Kısakürek, Necip Fazıl. 2014. *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, pp.225-226.

² Kısakürek, Necip Fazıl, 2014. *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.p.227-228

not to impose other beliefs and activities upon its subjects nor act as a guardian for them, but the duty of a government is to set rules only³.

Those who will govern that 'virtuous' state must be of such exaltation which will serve its objective of existence that, in Necip Fazıl's opinion, such people must be elected among the most superior ones of their society in each and every field. He calls this assembly the Council of Supremes. The person elected by the members of this council, who has such qualifications superior to all of them is granted the position of Arch-Supremacy. As a matter of fact, the name which the state will take after the Islamic Revolution idealized by Necip Fazıl shall be the Arch-Supremacy of Turkey.

2. Leadership and Obedience

As we mentioned in the previous section, for Necip Fazıl, a leader is the highest position reflecting the will of the society he represents. His prestige, authority and power of sanction bear so great an importance because he is directly submitted to Allah. In this section, we will discuss his conception of leadership. Starting from the duties and responsibilities which he assigns to the position of presidency, we will try to understand his viewpoint about the head of a nation. At the same time, we will analyze his approach to Sultan Abdülhamid II and Adnan Menderes, who occupy a prominent place in his works.

The ultimate purpose of our analysis will be to demonstrate the intimate connection between his understanding of leadership and obedience. To repeat, the Arch-Supreme is the head of the Arch-Supremacy of Turkey, which will be the new state to be established after the Islamic Revolution. He is elected among the members of the assembly which he calls the Council of Supremes for a period of four years by their votes and returns to his seat in the assembly once his office period has expired. That is, presidency is not permanent. What we understand from this is that he did not design an eternal position of leadership in his opinion, a leader is a man of duty and must assign the position of leadership to another man of cause with the same sense of mission once he has completed his mission. Despite this, the Arch-Supreme possesses superior powers which will not be encountered in democracies during his mission.

Necip Fazıl described the Arch-Supreme in the following manner: Arch-Supreme is not a head of state in the coarse and general meaning of the term. He is a full representative of the society. As the most mature member of the society, he is in charge of ensuring the unity between Allah, his inner conscience and his nation. It is also he who will ensure such unity with unique harmony without including his own desires. The message he will give shall be "I am seemingly

³ Oakeshott, Michael. 2009. Muhafazakar Olmak Üzerine, (Çev. İsmail Seyrek), Muhafazakar Düşünce, sayı: 1, Yaz, p.42.

the most virtuous, most sophisticated and smartest member of my nation!⁴ To put it in the simplest way, a political leader in Necip Fazıl's ideal must be a person who is mature enough to put aside his own desires, who sacrifices himself to his state, nation and Allah and who has devoted himself to the purpose of being the most superior of the society which he represents in faith, morals and science. Under these conditions, this leader may completely serve the cause.

As for his powers and responsibilities: The Arch-Supreme may not and does not give any commands against the laws enacted in each and every area by the Council of Supremes, which are compatible with one another; but, his every command is a separate law which supplements and determines the law. In cases where the law does not stipulate anything, the Arch-Supreme's command is the law. A government is replaced upon a word of the Arch-Supreme. All the members of the government are subjected to him and under his command from the bottom to the top. The whole organization runs on his behalf and justice is distributed in his name. The Arch-Supreme is the head of the army as well⁵.

Of course, the position of Arch-Supremacy is a utopian position idealized by Necip Fazıl. A surrealistic position which will be filled by a surrealistic person may describe the ideal leader type in Necip Fazıl's world of thinking. However, in the real world, there are real leader types and we have to try to understand and comment on the thoughts about such leaders on the basis of his own articles. As we have mentioned previously, what Necip Fazıl writes about Sultan Abdülhamid II, whom he admires so much and considers one of the greatest statesmen of the Islamic world is worth studying in this context.

"Each *Büyük Doğu*-ist knows that Abdülhamid II is a great Turkish ruler who has been treated and is still being treated unfairly by certain groups. The services he rendered to the basic existence of the Turks have been overlooked and his savior identity disregarded. Our cause is to know the group that has treated him unjustly and dethroned him rather than Abdülhamid himself. It should be clearly disclosed that Abdülhamid was the sultan who took a stand against the uncontrolled blindfolded Westernization policies during the *Tanzimat* period and its aftermath. He ruined the plans of those internal and external forces who wanted to suppress Turkish spirit and turn it to an imitating monkey several times. For us, Abdülhamid is great just for this reason.

The agents of the material and spiritual Western colonialism, Judaism, conversion, freemasonry, cosmopolitanism, snobbery, Levantines and those false reformists who followed their tales of freedom, equality and justice came up with a great many lies about Abdülhamid once they had overthrown him. They intended to injure Abdülhamid's spiritual legacy and to discredit him. However, they

⁴ Kısakürek, Necip Fazıl. 2014. *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.291.

⁵ Kısakürek, Necip Fazıl, 2014. *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.291.

defiled the history and raped the reality which is the most important identity and basis of humanity⁶.”

As it will be understood from these two paragraphs which are the summary of the history of Abdülhamid and his enemies as Necip Fazıl related in detail in his biographical book entitled *Ulu Hakan* which he wrote about Abdülhamid II, Necip Fazıl is a great fan of Abdülhamid. He refers to him as the great Turkish-Islamic ruler and says that he was a sultan who always served the Islamic cause during his reign. He claims that he was therefore dethroned by the Unity and Progress Society supported by the Western forces, Jews and converts. His most basic argument is that the Unity and Progress Society financed by the Jews and converts took the opportunity of the March 31 Uprising to dethrone Abdülhamid II and replaced him by Mehmed V in the period commencing when capitalist Jewish businessmen wanted to purchase a small land in Palestine from the Ottoman Empire and offered to settle all the foreign debts of the Ottomans in return but Abdülhamid refused it.

Considered to be the most authoritarian sultan in the last period history of the Ottoman State, Sultan Abdülhamid II ruled the country in a manner which we may call *despotism*, that is, absolute and arbitrary ruling system for many years. He established a strong intelligence organization and wanted to be monetarily kept posted about what was going on against him at home and abroad. He was called *The Red Sultan* by his opponents who were imprisoned during his reign and *The Great Khan* by his supporters during his reign and had to die in reclusion with a lot of unknown about him. During his reign, he pursued an Islamic policy in the East and a policy of balance in the West. According to Necip Fazıl, all these were actions which Sultan Abdülhamid took for the sake of his love for the country, nation and religion. Once he has lost his power, his opponents who had overthrown him defamed him.

In his writings Necip Fazıl paid particular attention to Adnan Menderes who was accused of being a dictator by his opponents during the period when he was the prime minister in the Democrat Party government. In the period when the Democrat Party held the power, he wrote a lot of articles containing recommendations for Adnan Menderes. On the basis of these articles, we will discuss Necip Fazıl’s views about the Democrat Party government⁷.

Democrat Party was founded under the leadership of Celal Bayar in 1946 by the cadres opposing İsmet İnönü. As a matter of fact, the Democrat Party, which was made up of such people who had left the Republican People’s Party and who were more conservative in terms of social transformation and more

⁶ Kısakürek, Necip Fazıl, *Ulu Hakan İkinci Abdülhamid Han*, Bütün Eserleri 51, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.11.

⁷ Kısakürek, Necip Fazıl, 2013. *Baş Makalelerim 1*, Bütün Eserleri 77, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. p.166

liberal in terms of economy, rose to the power in 1950. When Celal Bayar replaced İnönü as the president after that victory in the elections, Adnan Menderes, who was a young and energetic politician, was appointed as the prime minister. During the decade following it, the Democrat Party maintained its reign and was a party which Necip Fazıl sympathized from the day when it was founded to the day when it was closed down. We can say that the greatest reason for this was the fact that he was a great opponent to the RPP rather than being a genuine supporter of the Democrat party. Rapid westernization movement which occurred in the period following the declaration of the Republic and the reforms closely following one another aroused disturbance in Necip Fazıl as in all conservative intellectuals and politicians. This is why the Democrat Party which accommodated a great number of politicians whom we may call conservative and Islamist was a political formation which was worth supporting for Necip Fazıl. In this section, we will try to reveal the role of the Democrat Party and Adnan Menderes in his intellectual world on the basis of the articles which Necip Fazıl wrote addressing the cadres of the Democrat Party and its leader Adnan Menderes. In an article which he wrote in the *Büyük Doğu* newspaper in July 1952, Necip Fazıl describes the importance of the leader in a cause in the following manner:

“One of the former deputies told me ‘You give an impression in your articles that you believe in and follow Adnan Menderes rather than the Democrat Party.’ Former RPP deputy told me, ‘One should adhere to a party not to a single person... The person heading the party may change tomorrow, but his party will survive. So adhere to the party so that they may keep supporting you regardless of the person who comes and goes.’ I replied that former deputy who is unable to think of any policies other than daily and cheap interests as follows: ‘You are quite right in your opinion. We attach ourselves to a single person, i.e. Adnan Menderes, because this attachment is the example of our commitment to the cause. Our attachment to a single person and our risking all our goals together with that single person shows that we have full confidence in both our cause and our leader. It does not interest us whether or not he remains in government; if he goes, we also go with him and put up our struggle alone as we have done in the past. If he remains in government but disappoints us in this way of that, we cease to follow him. If he fails to remain in the government and leaves because he adopts our cause, then we consider him even greater and sacrifice all for his sake. If he both remains in government and adopts our cause, then we will be proven right. To wit, each and every cause which has friends and enemies and which conflicts with all ideologies contrary to it is absolutely under danger and risk. It should cease to be a cause so that it may occur otherwise. Then there will be no opinion but empty talk and only those who utter such empty talk may attach themselves to this party or that. And now, we are attached to Adnan Menderes because we own an opinion and a cause and because we consider him to

be worthy of representing them. As we are not of those who are lazy and pursue policies of interest and because we say "All or Nothing!" We are bound to him⁸."

As it is seen in this passage, what is essential for him is the cause itself. His ideal of accomplishing the cause at all times and in each period is above all of his political choices. That he turns to Adnan Menderes as a person rather than the Democrat Party, as we have mentioned above, is because Necip Fazıl is not a supporter of the Democrat Party in real terms. As a conclusion, even if the Democrat Party accommodates some Islamists, it is a party the majority of which is consisted of former cadres of RPP. The Party policy is still Kemalist and Westernist. They are, at the very most, conservative reformists who plan the Westernization to occur more slowly and step by step. Therefore, Necip Fazıl made it certain in many articles that he could not find what he expected during the Democrat Party government. The principal purpose of Necip Fazıl is to take Adnan Menderes, who is the leader of the party, under his influence and include him into his *Büyük Doğu* cause.

Necip Fazıl, in an article which he wrote in July 1952, addresses Adnan Menderes in the following manner:

"You may terminate the rule of a mentality which sets free desecration of any values and people whose holiness has been proven by divine commands but which does not allow its own taboos and idols to be touched! You may clear up those religious fanatics who have been overcasting our spirits for many centuries and cause us to meet with real Islam and give it its freedom again! You may terminate the government of those who have made it a system to imitate the West in almost all areas from private life to public life. You may say stop to Turks' being distracted from their roots, identity and history. You may pass these paths as the beloved one of Allah, the Prophet, Turkish nation and Turkish history and rise as a true and great hero after false heroes⁹!"

As it is seen, Necip Fazıl intends and hopes burdening Adnan Menderes with a great task. In his opinion, the Westernization movement commencing with the *Tanzimat* destroyed Turkish and Muslim consciousness upon the declaration of the Republic and the reforms. Statesmen who have kept office so far have failed to say stop to this regression, but if Menderes adapts the *Büyük Doğu* ideal, this fall of Turkish and Islamic world will come to an end. This is how Necip Fazıl feels. Therefore, he never stops raising hope on Menderes and always keeps giving him recommendations until the fall of Democrat Party.

In the two articles he wrote in the *Büyük Doğu* newspaper in 1952 and 1956, he speaks of his expectations of Menderes in a beseeching manner:

⁸ Kısakürek, Necip Fazıl. 2013. Baş Makalelerim 1, Bütün Eserleri 77, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. p.p.76-77.

⁹ Kısakürek, Necip Fazıl. 2013. Baş Makalelerim 1, Bütün Eserleri 77, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. p.94.

“Dear Prime Minister, why are you not holistic? Why aren’t you at least holistic in some matters? I just cannot get it. Why aren’t you holistic even though you are intelligent enough to be able to understand that we may get rid of the beings of this deviant order by being holistic¹⁰?”

What we understand from this is that Necip Fazıl expects Menderes to be more resolute and wants him to make more definitive decisions. As from its foundation, the Democrat Party made religious values an instrument of its politics in order to gather those groups opposing to RPP around it and to look sympathetic to the traditionalists and conservatives who resist the westernization policies applied by RPP. Having adhered to this way of politics until it succeeded to power, DP maintained this attitude at regular intervals and doses once it had come to power. Necip Fazıl should have been encouraged by this attitude of DP that he encourages Menderes to maintain such discourses and put them into practice, but Menderes never pursued Necip Fazıl’s Islamist political line.

This ill-temper of Necip Fazıl is not only caused by Adnan Menderes’s failure to satisfy his expectations but by his failure to satisfy the expectations of the people and his party. After the Democrat Party came to power for the second time, the opposition inside and outside the party started to cause Menderes to experience hard times. In this period, Necip Fazıl represents his anticipation about what will happen once Menderes has lost the government in the following manner:

“If Menderes quits but if the Democrat Party remains in power, regardless of the person who will replace him, anarchy will prevail and the opponents will bring the country in a chaos situation with the support of their Russian, Israeli and American masters. They will start to harm Turkish nation spiritually and materially. If Menderes will leave, and RPP replaces him with all its group, everything will become worse. The RPP spirit which has not unfortunately been destroyed but only hindered for a while will start with such ambition that it will cause much harm to the nation if it succeeds to the government once again. Therefore, RPP is in fact the greatest enemy of the people of whose support they need to be reelected and it tries to deceive the people who are their enemy.

Let any real Turks know that Menderes is the only person who may satisfy the principal causes, longings and expectations of this country no matter how he is criticized in terms of his personality and the things he has done. And if he leaves the government together with his party, there will be nothing left behind other than oppression, enmity and treachery¹¹.”

This article shows that Necip Fazıl still considers Menderes and the Democrat Party to be the sole remedy. His enmity for İnönü and RPP brings him

¹⁰ Kısakürek, Necip Fazıl. İbid., p.28.

¹¹ Kısakürek, Necip Fazıl, 2008. Başmakalelerim 2, Bütün Eserler 78, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. p.292.

closer to Menderes and his party which he considers is closer to him. What is interesting is that he believes that there will be anarchy, that external forces will cause chaos in Turkey and that kind of a conflict atmosphere will be experienced if RPP comes to power; that he thinks that the will which will ensure the security of the nation and the state is that of Menderes; and that he believes that he and his party were the sole hope of this country. This way of thinking seems to affect his approach to the concept of opposition.

Dissenting voices started to rise within the Democrat Party as from 1956. Some persons including, but not limited to, Fuad Köprülü did not approve the policies pursued by Menderes. This confused environment within the party was, in Necip Fazıl's view an indication of weakness and fatigue. He explicitly states this in the following manner in a letter he wrote to the deputies of the Democrat Party:

"...There is a voice rising throughout the country. This voice is the voice of Turkish nation, who wants its spirit and substance to be developed and improved. And the only person to whom it directs this request and from whom it expects a reply is Adnan Menderes. No mother in this Turkish homeland has given birth to a son who will say stop to this five hundred years of poor conduct and who will satisfy Turkish nation's requirements better than Adnan Menderes for five centuries. However, he is sorry, hurt and hesitant just like all great people whom Allah always tests. Furthermore, even if the nation and Allah favor him, he unfortunately takes an attitude which is extremely gentle and good-mannered... Whoever the enemies of Adnan Menderes are, they are also the enemies of the Turks, Anatolia, Turkish peasants, Turkish history, Islam and finally Allah.

You, the members of the Democrat Party group, the real Turkish children and representatives of the national will! Will you give a chance to the enemies of Menderes to disturb the order of your party with their lies of freedom, justice and reform while your party is marching towards the *Büyük Doğu* ideal? No, we wish you instead of giving them this chance, to stand up just like an inner fortress next to your leader Adnan Menderes as you tread on the way of justice and destroy those who want to sow discord among you in the name of Turkish nation that is the main fortress¹²."

As it is seen, Necip Fazıl talks to the members of the Democrat Party group and invites them to support their leader Adnan Menderes. Even when one considers the way of praising a statesman in that period, Necip Fazıl's eulogies of Menderes are rather high in number. He considers the Democrat Party to be an instrument to take Turkey to the reform of his dreams and exalts Menderes as the only and real leader of this movement. His invitation for the party members to destroy those who oppose to Menderes is a separate indication of intolerance.

¹² Kısakürek, Necip Fazıl. 2008. Başmakalelerim 2, Bütün Eserler 78, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. p.20.

Moreover, in another article in which he addresses Menderes and says that he supports him against the intra-party opposition, he says:

“No group, class or person within the Democrat Party may overwhelm you as long as the Democrat Party survives and remains in government! You are the head and spirit of the Democrat Party! You will be gone only if it completely falls. Otherwise, you may not be prevented from being the head and the spirit by any intra-party action! They will be crushed and gone and you will exist as long as the Democrat Party survives¹³.”

This intolerance of Necip Fazıl towards the opposition is not only valid for the intra-party opposition but for RPP, which is the extra-party opposition as well. Necip Fazıl, who, as a matter of fact, hates the RPP policies to a great extent, considers İnönü and RPP's tough opposition to be responsible for the country's thorough confusion after 1956. In fact, he expects Menderes to erase RPP from the stage of politics completely. We may infer this from an article of his dated 1954: Once Menderes has said, 'We are a revolution government!' Reality of these words is hidden in that the people have assigned him with this task but not that his is such a government. Turkish nation has voted for and elected the Democrat Party as their representative so that they say stop to the despotism of the People's Party. If the Democrat Party were really a revolution government, it would first erase the government it has replaced from the stage of politics. It would destroy the whole spirit, meaning and cadres of that government. However, the Democrat Party has kept the cadre of the government it took over completely just like the crew of a ship with a new captain¹⁴." It should be clear by now that, Necip Fazıl did not accept any people and organizations which constituted an obstacle before the accomplishment of his holy cause and tried with all his might to eliminate them. This was literally a fight for him. Parties of that fight were the *Büyük Doğu*-ists on one side and the communists, Zionists, freemasons and those groups belonging to many different disciplines and doctrines on the other. It appears that Necip Fazıl did not even have any tolerance to the existence of these groups. In the next section, we will discuss Necip Fazıl's approach to the groups and classes differing from his own understanding and approach and the policies he pursued against those who were in his ideal order.

3. Anti-democratic and Anti-liberal Tendencies

“Man is not free. Who is free may be, at the most, animals. It is not fit for a man to live in such freedom which is specific to animals without restraining or putting clamps on one's own self. Even animals eat, reproduce, live and die under certain rules. There are two essential identities specific to human beings; and while one sets the person free, the other causes him to be put into dungeons:

¹³ Kısakürek, Necip Fazıl. *ibid.*, p.33.

¹⁴ Kısakürek, Necip Fazıl. 2013. *Baş Makalelerim 1, Bütün Eserleri 77*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları. p.252.

spirit and desire (Turkish: Ruh ve Nefs). Spirit finds freedom in being the slave of the reality. But desire sees freedom to be able to do anything it wants. While spirit considers itself to be in need of disciplining itself constantly, desire is continuously in search of satisfying itself. It desires and consumes everything that is worldly. But spirit must disobey its desire in order to get enlightened by mystical criteria and to reach that supreme spirit¹⁵.

In this case, considering in personal terms, what disobeys spirit is desire, and in social terms, what disobeys the society's moral is that of an individual. In both fronts, desire and an individual's moral should be disciplined in an equitable manner and put into the right way for the good of the community. While those nations who want freedom just for freedom's sake avoid being prisoners of their own selves, they are convicted to be prisoners of other forces for freedom must not be a goal but a tool and when it is possible to reach one's goal. Tool may not be transformed to goal. The essential goal is to surrender to Allah and Allah's commands, but not to be free¹⁶."

These statements are those which best describe Necip Fazıl's perception of society and state. In his opinion, a society should be protected just like a child requiring to be matured and tamed by the state which is its parent, not to be allowed to do whatever it wants but be disciplined. The Quran, which is the words of Allah, must be taken as a criterion of such discipline and individual and social life must be designed as commanded by Allah. This is the essence of Necip Fazıl's thought. Any and all personal rights and freedoms may be restricted until the *Shariah* order is achieved because what is prohibited and limited by religion is in accordance with human nature. In this context, in his utopia, he mentions that the state should pass various laws in order to maintain the social order and personal maturity.

Necip Fazıl calls such laws and prohibitions the *Arch-Supremal Commands*. In the Arch-Supremacy which is Necip Fazıl's ideal state order as we discussed in detail in the previous section, the Arch-Supreme, the head of the state as a duly authorized figure of authority, Arch-Supremacy Government directly under the Arch-Supreme and the Council of Supremes elected by anti-democratic ways, which constitutes both, constitute the cadre of the state. New laws and commands passed by this cadre contain restrictions unprecedented in democracies. In Necip Fazıl's opinion, the goal is to discipline the society and made it compliant with Islam collectively and individually through such laws and prohibitions¹⁷.

"Except for the compelling reasons within the limits of our main criterion, a man's killing another man is a major crime. Death penalty is given by the court

¹⁵ Kısakürek, Necip Fazıl. 2014. *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.424.

¹⁶ Kısakürek, Necip Fazıl. *ibid.*, p.425.

¹⁷ Kısakürek, Necip Fazıl. 2014. *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.315.

that gathers and decides in a short time and capital punishment is performed immediately. Except for legitimate compelling reasons, punishment for a person who kills a man is retaliation. If punishment is intended to prevent any evil action from being committed and to get such evil action not to be repeated, the most effective and sacred method in the world is to cut off one of the arms of the one who steals. By any means, one arm of a person who has definitely committed theft shall be cut off at a public place. He shall bear a mark on himself during his lifetime in order to show that lack of one arm has not been caused by an accident or handicap but theft. As this dreadful punishment will remove the action of theft from the whole society, those people who sympathize theft may only argue that it is so cruel a punishment. Here, it is not intended to cut off an arm but to abolish theft which harms the people's trust in one another. Moreover, any kinds of offenses such as bribery, corruption, embezzlement, etc. committed against the society are punished just as theft, thus leaving a mark on the one who has committed the offense, which will ensure him to live shamefully during his lifetime¹⁸.

As the punishment of denial of Allah and blasphemy is death, owner of any thought which contradicts our social conscience and faith, including but not limited to communists, will be sentenced to death. Any infidel who will be treated as if he has committed the offense of treason, he is tried for his thoughts and actions which will set people against one another, create trouble and cause a chaos. Likewise, bandits and terrorists will also be sentenced to death. In this way, we will reveal the legal spirit of the new order and will not stop until we achieve Islam, which is our essential criterion. Even if it is necessary to put the whole society to death until only a man and a woman is left out, we will not hesitate to maintain the justice of Allah in order to ensure the welfare of the society. This is our only method and the basis for all our issues. It is our essential purpose to build the superior community deserving the friendship of Allah and the Prophet¹⁹."

Any *Shariah* punishments imposed on murder and theft considered to be the greatest crimes in all monotheistic religions are inevitable in Necip Fazıl's utopia in order to maintain the public order. This system of punishment which is impossible to see in modern democracies is doubtlessly a method of punishment remaining from ancient times. He considers these severe punishments to be so necessary in order to build the superior Islamic society.

The above mentioned crimes and punishments are those related to one's injuring the assets or life of another. Necip Fazıl further anticipates some penalty sanctions for one's personal choices which he experiences in his own self.

¹⁸ Kısakürek, Necip Fazıl. *ibid.*, p.316.

¹⁹ Kısakürek, Necip Fazıl. *ibid.*, p.317.

“There will be rules about pleasure, discipline, codes of conduct and aesthetics within the framework of the deepest understanding, morals, customs and traditions to be enacted by the Council of Supremes. If such rules are not complied with, the person who commits the action will be punished in the most drastic manner by the security forces and the other members of the society. It is only in this manner that the society will be cleared of all its evil and degenerate members. In the *Büyük Doğu* society, there will no such people who wander about in streets, disturb the people, make a lot of noise, spit and blow their noses and assume rakish and indecent attitude in several manners nor such ruffian-like people who disturb the social harmony, cause confusion and chaos in streets and highways. Moreover, there will not be any such people who look like Westerners, hippies, and snobs, indecent women, tramp-looking artists and such people who intentionally or unintentionally rebel against the general ethical rules of the society either. These types shall be under watch and continuously pursued by special police forces that are established under special laws. Such people will be given such punishments which will teach them discipline, pleasure, morals and good conduct as well as aesthetic until they cease to repeat their improper actions.

Gambling is definitely prohibited. This prohibition also includes horse races and all kinds of lottery owned by the state because they aim at earning money without making any efforts. Those who gamble, those who allow people to gamble and even those who just watch people gambling, will be sentenced to imprisonment. Alcohol and drugs are definitely prohibited. It is prohibited to produce, sell, keep and consume any alcoholic drinks which provide any kinds of intoxicating feelings. It is prohibited to keep, sell and use any kinds of drugs and pleasure-giving substances. The general criterion of this law is the *Hadith* meaning “Anything intoxicating is forbidden”. Adultery and prostitution are prohibited within the territories of homeland. Adultery means an illegitimate sexual intercourse between a man and a woman out of marriage and prostitution is the occupation and art of such incident. What is essential here is that sin lies on their part as it is not possible to watch and control any sexual intercourse experienced between a man and a woman within an enclosed space and as such individuals live such a crime arising out of their illegitimate intercourse between them and Allah. As it will not be in compliance with Allah’s commands and social ethics to pursue a person under prejudice, this is not our business. As this is the case, the criterion is the following: if the action of adultery has taken place before four eyewitnesses, then the case is different. In this case, the judgment of *Shariah* is practiced²⁰.”

In Necip Fazıl’s ideal society:

“It is not possible for an individual to make decisions by himself and perform improper actions against the rules of religion. In order to control and prevent such actions, security forces which we may call vice guards are assigned and those who commit such actions must be punished pursuant to the Islamic law.

²⁰ Kısakürek, Necip Fazıl, 2014. *Ideolojya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.p.317-326.

In the last analysis, we may say that the abovementioned actions must not occur in a superior and faithful society. These actions originate from a man's failure to deny his self but emulate the West and move away from the ethical lines and social norms. Individuals must never by any means be allowed to go astray and disciplined under the severest rules²¹.

In the accomplishment of the *Büyük Doğu* ideal, apart from watching and controlling people's behavior and actions, it is of utmost importance that elements providing the proper conditions will be under the control of the state. Radio is one of the most effective weapons of the *Büyük Doğu* cause. Radio broadcast addressing millions of people must completely be owned by the state and used as an instrument of propaganda. Likewise, cinema must be definitely under the state's control. To import movies shot by the Western world with commercial concerns which do not fit our customs and traditions means undermining the foundations of the society. Each of the movies imported from the United States and Europe are allowed to run once they have been inspected down to the last detail and made certain that they are appropriate for Turkish culture and moral. As nine hundred ninety-nine per thousand of the Western and world cinematography is not appropriate for us, such movies may not be allowed by any means. Any dances and sculpture not originating from our own culture are also prohibited. These so-called art branches entered our life upon the *Tanzimat* and did not serve anything but deteriorating the morality of society²²."

"Furthermore, press and media are not free in the sense known to us in the *Büyük Doğu* ideal. Once we have moved away from the nonsense of freedom for freedom's sake, newspapers, books, periodicals, booklets, posters and any media organs will be put under the state's control. Any artists and intellectuals may print anything he draws or writes after the approval of the state. Every thought is not and must not be free. Those thoughts capable of addressing and affecting millions of people may sometimes be dangerous thoughts not appropriate for us. Therefore, until everyone understands what real freedom is, and until individual and social outcomes are obtained in accordance with the personality of such freedom, freedom of the press and media will be restricted by the state. All articles which are not of good quality, which fail to serve any value for the sake of thinking and arts and which injure people's faith and ethical system are prohibited. Further, any articles adapting any ideologies contradicting ours in their entirety without considering them with their negative and positive aspects are also prohibited²³."

"Essential purpose is not to allow any ideologies which encourage one to live in a brutish freedom and guide him not to give a damn to the most basic rules of living together and which make him disregard Allah's words. In the *Büyük Doğu* ideal, people know how to live in the freedom of the divine truth and are extraordinarily satisfied with it. We, in fact, now set free any freedoms that have been

²¹ Kısakürek, Necip Fazıl, *ibid.*, p.336.

²² Kısakürek, Necip Fazıl. 2014, *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları., p.338.

²³ Kısakürek, Necip Fazıl. *ibid.*, p.340.

restricted so far. For instance, clothing: our essential purpose is to make free the Western style clothing which entered our life upon the *Tanzimat* and has been imposed recently. What is essential is that any one may wear whatever he chooses within the Islamic limits in accordance with Turkish customs and traditions. Targeting to achieve enlightenment in spirit but not in outlook, the *Büyük Doğu* ideal does not like hat just because it is a hat and does not find a fez strange just because it is a fez; what is important is whether or not it complies with the moral and aesthetic rules. Woman's clothing in our ideal is neither burqa covering the whole body just like canned food nor immodest like food thrown before hungry dogs. A committee which consists of the leading clergymen and aestheticians of the country decides how women will properly clothe themselves. From now on a *Büyük Doğu* woman will be one who is superior enough to be taken as an example by all the world nations for her beauty, elegance, the way she stands, sits and gets up²⁴."

"The relationship and marriage of a woman possessing these superior characteristics and a man who will be suit her, must also occur within the social order. With regard to reproduction, our prophet of prophets has great edicts on that we have to reproduce uninterruptedly, without delaying and increase our number continuously. We have to follow his example in order not to deprive our Prophet, Master of the Universe, who reports that he will take pride of the multitude of his *Ummah* on the Judgment Day, of this sense of pride. Marriage is so important in the *Büyük Doğu* ideal. This is why it is the state's and family's common task to ensure the young people to get married and have children at very early ages. Measures must be taken to encourage the young people to get married and have children so that the relationship between the individual, family and state may be consolidated through such measures. Here, the most important task falling upon the society is to encourage their children who reach the age of marriage to get married and have children and not give the right for happiness to those who are not married and do not have spouses and children²⁵."

To assume family as a worth protecting organization is not only for Necip Fazıl's approach, but also conservatives consider that family is the basic unit of the society and the protector of the traditional ethics. For family creates and consolidates part of the bonds keeping the society together²⁶. To keep together the society and prevent it to atomizing and provide solidarity in it, is one of the most important responsibility of the state both for conservatives and Necip Fazıl. The distinction is, the role of the religion in his conservatism is more binding than classical conservative thinking. That is why we prefer him as an Islamist rather than conservative. Earlier in this section, while discussing the outlines of Necip Fazıl's ideology, we could see that he is anti-liberal as he defines himself. In his opinion, a society needs an authority which will discipline it at all times. As a man obeys a doctor at hospital, a commander in the army and a teacher at school

²⁴ Kısakürek, Necip Fazıl. *ibid.*, p.p.364-365.

²⁵ Kısakürek, Necip Fazıl. *ibid.*, p.265-267.

²⁶ Nisbet, Robert. 1986. *Conservatism: Dream and Reality*, Buckingham: Open University Press. p.23.

and does not claim freedom before him, a society also has certain rules and norms and they also require obedience. A state authority is required to control and punish those who break such rules. As Necip Fazıl's ideal state is an Islamic state, such state organizes itself in accordance with the *Shariah* and concerns about maintaining this order. Any threat against its order is an enemy and infidel. And the punishment for such traitors and the enemies of the order is death for they are against the divine values. Finally, in his opinion, the address of the freedom is neither a political party nor a newspaper nor a bar nor a harbor statue in the United States. The appropriate address of freedom is Islam itself.

When we consider the organization and functioning of the state in the Islamic Revolution idealized by him, we could well see that the system was not democratic at all. Now, we will try to reveal how democracy is perceived in our society and why it is not a form of government which is not needed through Necip Fazıl's perspective and through inferences from his own articles²⁷. According to Necip Fazıl, democracy is a political form which has come out of the West's deviated world order and which is not suitable for Turkish and Islamic society. It is not a system needed by the Oriental civilization in the *Büyük Doğu* ideal. It is a system which allows for an environment where everyone speaks of something different, where certain groups poison society's moral and soul by conveying their own deviated choices and ideologies. As we have especially repeated here in this section several times, the members of Necip Fazıl's ideal society are not free to do whatever they want. Democracy is a form of government is based on individual freedoms and pluralism. Necip Fazıl's authoritarian conservatism represents a repudiation of such a form of government. In his view, it is essential to control society and each group within society. Everything from clothing, to manner of behavior, of thinking and form of expressing thoughts should be under the control of the state to be founded as a result of the Islamic revolution. Individuals cannot usually make correct decisions when they are left alone. If they are not strictly controlled by the state, they will first harm themselves and this will inevitably lead to the collapse of all social order. The state exists in order to prevent such corruption. The ideal state is obliged to protect all individuals and groups under its sway from any and all unhealthy tendencies and ideologies and this is its first and foremost duty to guide them to the right way, to the way of the truth and of Allah²⁸. Otherwise, according to the conservatives, the state is neither an organization which has a negative meaning in society and which restricts the freedom of an individual as in liberal contract

²⁷ Kısakürek, Necip Fazıl. 2014, *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.500.

²⁸ Kısakürek, Necip Fazıl, 2014, *Ideolocya Örgüsü, Bütün Eserleri 42*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, p.500-502.

theories nor an institution which owns the production and which has a superior authority over the individuals²⁹.

Conclusion

As a result of the article, we have reached the conclusion that Necip Fazıl's perspective has strong authoritarian tendencies. Furthermore, we have started that his Islamist outlook adds a religious dimension to his authoritarian conservatism. Although we have benefited from his other articles, our most determinative resource has been his work entitled *Ideological Pattern* in which he has described his utopian state in detail. As he describes his ideology to the finest detail in this work, we have unfalteringly obtained Necip Fazıl's thoughts about authority, obedience, state, morality and religion. The new order which Necip Fazıl describes as the *Büyük Doğu* ideal placed Islam in the center and attributed everything to it without any exception. This order designed to the finest detail illustrates a state and society order established to create and put into practice Islam in his mind. He considers the state and the regime to be an instrument to establish this new Islamic order. Concepts of democracy, freedom and equality do not mean anything for him. Those concepts might only be instruments at the very most. The only and real objective is Islam.

The state in the *Büyük Doğu* ideal is the Arch-Supremal State. In that state, the head of the state is the Arch-Supreme, the national assembly the Council of Supremes and the government the Arch-Supremal Government. These cadres are not elected through democratic ways but are an assembly consisting of the most superior ones of the society from which they have been emerged in moral and professional terms, which took office after the constituent assembly created by the Islamic revolution as Necip Fazıl put it. Members of this assembly are not elected by the people and their office period continues until they die, resign, go senile or overshadow the virtue of the cause by committing a disgraceful offense. The head of the state who was elected from among the members of this assembly called Council of Supremes is called the Arch-Supreme, and the government established by the ministers elected among the members of this assembly and directly reporting to the Arch-Supreme was called the Arch-Supremal Government. Top levels of the state were comprised of these three bodies. Laws enacted are called the Arch-Supremal Commands and have an anti-liberal and anti-democratic content which might be considered 'extreme' not only in the present day but also in that period. These laws are intended to regulate and control all

²⁹ Scruton, Roger. 2002. *The Meaning of Conservatism*, Indiana: St. Augustine's Press. p.48.

spheres of social life from clothing and speaking, to nutrition. Here we see the radicalism of Necip Fazıl's authoritarian vision.

For Necip Fazıl, a man is not free and must not intend to be free. His principal purpose is to be suitable for Islam, to train his self and lead a life complying with the general mentality of the society. If an individual refuses to comply with these conditions, then the state guides the society to expel him from the society. Apart from casting out, it is anticipated that such an individual must be punished by the state even if he does not give harm to the rights and freedoms of other people. He believes that the state must discipline each individual under its sway just as parents discipline their children. In these terms, it may be easily seem that Necip Fazıl's utopian state order is anti-liberal.

Necip Fazıl is an anti-democrat as well. The form of government of his ideal state is oligarchy which is a kind of class government. As he describes, the state may only be governed by those members of the society who are most superior in such fields as ethics, science, trading, education, etc. He thinks that those politicians who are elected by the votes of all people will degenerate in consideration of being elected, tell lies and deviate from the path of justice and candor. He argues that they will be apt to do what the society believes is right for itself but not what is right for the society and that they may move the society away from the truth and the way of Islam. He therefore designs an assembly of which members are not elected by democratic methods. This Council of Supremes which we have also mentioned above consists of such members who believe in a single cause and pursue a single ideology. In Necip Fazıl's ideal state, there is no room for any cause other than the true cause of justice and truth which the Council of Supremes pursues at all times. He considers such concepts as communism, liberalism, socialism and capitalism to be concepts belonging to the West but not to us and describes those who pursue such currents are on the wrong way.

Nation, state, leader, cause... They are such values that cannot be considered separately and chaos will prevail when they are separated from one another. As long as these values act all together for the same ideal, then the *Büyük Doğu* ideal will start to come into being. An epos of uprising which will set an example for all the oppressed nations of the East will start to be written. The epos of returning to one's self and revival of the Eastern nations that have been captured by the imperialism and capitalism of the West may only be written in this way. Instead of imitating the West, we must rather accept and practice the values belonging to our own history. And this an expression of Necip Fazıl's hostility to the Westernization.

His desire to reach Islam, which is his principal and only ideal, can be seem in many of his writings. In this sense, Necip Fazıl is one of the most radical Islamist of the Republic period. It is Necip Fazıl's real cause to regulate the state

according to Islam and to Islamize the society. Furthermore, the state is the symbol of Allah's will on earth. It is and must at all-time be obliged to fulfil its laws completely. This is the authority of the state through the eye of Necip Fazıl Kısakürek.

References

- Kısakürek, Necip Fazıl. 2013. *Baş Makalelerim 1*, Bütün Eserleri 77, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, Necip Fazıl. 2008. *Baş Makalelerim 2*, Bütün Eseleri 78, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, Necip Fazıl. 2014. *İdeolojya Örgüsü*, Bütün Eserleri 42, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kısakürek, Necip Fazıl. 2014a. *Ulu Hakan İkinci Abdülhamid Han*, Bütün Eserleri 51, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Oakeshott, Michael. 2009. *Muhafazakar Olmak Üzerine* (Çev:İsmail Seyrek), Muhafazakar Düşünce, sayı: 1, Yaz.
- Nisbet, Robert. 1986. *Conservatism: Dream and Reality*, Buckingham: Open University Press.
- Scruton, Roger. 2002. *The Meaning of Conservatism*, Indiana: St. Augustine's Press.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 223-226.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Emine Gürsoy Naskali, *Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları, Doğan Kitap, İstanbul, 2015, 144 sayfa, ISBN 978-605-09-2421-3*

Murat KAYA*

Emine Gürsoy Naskali tarafından yayıma hazırlanan “Celal Bayar Arşivinden Serbest Fırka Anıları” başlıklı kitap, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi tarihine ışık tutan bir eserdir. Kitap; Burhanettin Onat, Kılıç Ali ve Celal Bayar’ın anılarının yer aldığı üç bölümden oluşmaktadır. Yayımlanan anıların tamamı Celal Bayar’ın kişisel arşivinden derlenmiştir. Kitabın sonunda anıları yayımlanan kişilerin kısa özgeçmişleri, fotoğraflar, gazete haberi ve dizin yer almaktadır.

Kitabın ilk bölümü “Burhanettin Onat’ın Serbest Fırka anıları” başlığını taşımaktadır. Giriş yazısındaki dört numaralı dipnotta belirtildiğine göre, Burhanettin Onat’ın Serbest Fırka anıları ilk kez bu kitapta yayımlanmıştır. Burhanettin Onat, 1973 yılında Celal Bayar’ı Çiftahavuzlar’da bulunan evinde ziyaret etmiştir. Celal Bayar, ziyaret sırasında Serbest Fırka anılarını yazmakta olduğunu söylemiş ve Burhanettin Onat’a döneme ilişkin kendi anılarını yazması ricasında bulunmuştur. Burhanettin Onat bu ricayı kırmayarak Türk siyasi tarihine önemli ölçüde katkı sağlayacak anılarını yazmıştır. Orijinali 83 sayfa uzunluğunda olan bu anılar Celal Bayar’ın arşivinde “Serbest Fırka Hatıraları, Dr. Burhanettin Onat, Eski Antalya Milletvekili, 7 Mayıs 1973” başlıklı dosyada muhafaza edilmektedir.

Burhanettin Onat, anılarının iki farklı yerinde Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ilgili elindeki belge ve bilgilerin bir nakil sırasında kaybolduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı anılarını kaleme alırken kronolojik sıralamada ve bazı olayları tarihlemeye zorluklar yaşamıştır. Ancak kronolojik sıralama hatalarından daha büyük bir sorun bulunmaktadır. Burhanettin Onat, doğrudan tanık olduğu

* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, (muratkaya1283@gmail.com).

olayların yanı sıra başkalarından duyduklarını da aktarmaktadır. Burhanettin Onat'ın başkalarından duyarak aktardığı diyalogların doğruluğuna şüphe ile yaklaşmakta fayda vardır.

Burhanettin Onat, anılarının başında siyasetle ilgilenmeyi hiçbir zaman aklının ucundan bile geçirmediğini belirtmektedir. Büyükkada'da ailesinin yanındayken, Yalova'ya gidip Reşit Galip'i ziyaret etmesiyle birlikte kendisini siyaset sahnesinde bulmuştur. Yalova'da bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Burhanettin Onat'ın oraya geldiğini öğrenince kendisini akşam yemeğine davet etmiştir. Burhanettin Onat üzerindeki "beyaz pantolon" ve "beyaz pabuç" ile Gazi'nin yanına gitmeye tereddüt etmiş olsa da, teklifi reddetmesi nezaketsizlik olacağı için Reşit Galip'in lojmanında kendisine çeki düzen vererek akşam yemeğine katılmıştır.

Burhanettin Onat, Yalova'daki akşam yemeği ile ilgili detayları anlatmadan önce, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini nereden tanıdığına açıklık getirmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Antalya'yı ilk ziyaretinde Burhanettin Onat önemli görevler üstlenmiştir. Programın hazırlanmasına katkı sağladığı gibi, Mustafa Kemal Paşa'ya bir konser de vermiştir. Antalya'daki akşam yemeği sırasında tarih üzerine sohbetler yapılıyordu. Bu sohbetler sırasında Mustafa Kemal Paşa ve Afet Hanım arasındaki küçük bir tartışmadan dolayı ortam biraz gerilmişti. Burhanettin Onat'ın o sırada söylemiş olduğu bir söz hem salonun havasını değiştirdi, hem de Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine daha çok ilgi duymasına neden oldu. Antalya'da başlayan bu tanışma sayesinde Burhanettin Onat Yalova'ya gittiğinde kendisini Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında bulmuş oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın sofrasında Burhanettin Bey'e Fethi Bey'in sırasında yer verildi. Yaklaşık 50 kişinin bulunduğu yemekte Mustafa Kemal Paşa, Burhanettin Bey'i kısaca tanıttıktan sonra "Fethi Beyefendi! İşte sizinle çalışabilecek çok kıymetli bir arkadaş." dedi. Burhanettin Bey, ilk önce siyasetle uğraşmak yerine kendi mesleğini icra etmek istediğini dile getirmiş olsa da daha sonra yeni fırkada yer almayı kabul etti. Reşit Galip o akşam Burhanettin Bey'e önemli bir uyarıda bulunmuş ve yeni fırkada yer almasıyla ilgili olarak "Şurasını iyi bilmelisin ki bu işin sonunda darağacına gitmek de vardır" demiştir. Burhanettin Onat'ın o akşama ilişkin Makbule Hanım ve İsmet Paşa ile ilgili anlattıkları dikkat çekicidir.

Burhanettin Bey, Yalova'dan ayrıldıktan sonra siyasete atılıp atılmamakla ilgili kararsızlığını sürdürdü. Ancak geri adım atmadı ve akıntı olarak tanımladığı siyasetin içinden çıkmak yerine, kaderin kendisini götüreceği yere kadar gitmeye razı oldu. İstanbul'a giderek parti genel merkezini ziyaret etti. Antalya'ya dönerken dört gün süren kara yolunu kullanmayıp, daha kısa süren deniz yolculuğunu tercih etti. Onunla birlikte aynı gemide yolculuk yapan çok

önemli isimler bulunuyordu. Fethi Bey ve fırkanın önde gelen isimleri İzmir ziyareti için yola çıkmıştı. Yolculuk sırasında fırkanın belediye seçimlerinde ne yapması gerektiğine ilişkin önemli fikir alışverişleri yapıldı. Daha sonra gemi İzmir limanına yanaştı. Burhanettin Onat, Fethi Bey'in İzmirliyle kavuşma anını şu sözlerle anlatmaktadır: "...Fethi Bey'i dışarıya omuzlarda çıkardılar. O kadar sıkıştırdılar ki Fethi Bey bir aralık bayılacak gibi oldu ve tabii bizimle vedalaşmadan dışarıya çıkarıldı. O rıhtımda yürümedi de, bir insan denizi üstünde yüzdü. Öyle zannediyorum ki yalnız İzmir değil, o gün bütün Ege İzmir rıhtımına akmıştı. Fethi Bey dalgalana dalgalana bir müddet sonra gözden kayboldu."

Fethi Bey ve ekibinin yolculuğu İzmir'de son ererken, Burhanettin Bey birkaç saat sonra Antalya'ya doğru yolculuğuna devam etti. İzmir'deki büyük karşılama töreni gibi olmasa da Antalyalılar onu sıcak ve samimi bir törenle karşıladı. Burhanettin Bey yeni kurulan partiyi Antalya'da teşkilatlandırmak için vakit kaybetmeden faaliyete göstermeye başladı.

Burhanettin Onat'ın anıları Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Antalya teşkilatı ile ilgili son derece önemli bilgileri içermektedir. Özellikle belediye seçimleri sırasında yaşanan olaylar ve sonrasında yargılama safhalarına ilişkin anlattıkları dönemin siyasi hayatına ışık tutmaktadır. Belediye seçimleri sırasında yaşanan olaylar sırasında kendisine atfedilen bazı sözleri kabul etmemektedir. Olayları kışkırtmak yerine, halkı yatıştırmak için faaliyet gösterdiğini belirtmektedir. TBMM'de Antalya olayları görüşülürken Haydar Rüştü'nün kendisi için "Bravo yalancıya" demiş olmasına, isim belirtmeden anılarında yer vermiştir. Antalya olaylarına ilişkin Denizli'de devam eden yargılamalar sırasında CHF üyesi bazı kişilerin kendilerine destek olduğunu söylemesi dikkat çekicidir. Yargılama sonucunda beraat etmiş olmasına rağmen Antalya'da doktorluk mesleğini sürdürürken çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Anılarında mesleki hayatında yaşadığı zorluklara da yer vermiştir. SCF Aydın il başkanlığı görevini üstlenen ve daha sonra CHF'ye katılarak milletvekili seçilen Adnan (Menderes) Bey'in Ankara'ya uğurlanma törenine tesadüf eseri tanıklık etmiştir.

Burhanettin Onat hazırladığı bir raporda Mustafa Kemal Paşa'nın SCF'ye karşı sergilemiş olduğu tutumu şu sözlerle değerlendirmektedir: "Gazi işin başında, kurduğu cumhuriyeti hakiki bir cumhuriyet haline getirmek için giriştiği hamlede samimi idi. Fakat tevizir ve tehdit karşısında, tarih önünde en büyük ricatını yaptı. Bizi de böyle perperişan edip ortada bıraktı." Onun bu sözlerinin yer aldığı raporu Mustafa Kemal Paşa okumuş ve özellikle "ricat yaptı" ifadesi dikkatini çekmiştir.

Kitabın "Kılıç Ali'nin Serbest Fırka anıları" başlıklı ikinci bölümü, Kılıç Ali'nin Topçu İhsan tarafından kendisine sorulan sorulara verdiği yanıtlardan oluşmaktadır. Kılıç Ali, İsmet Paşa'nın son zamanlarda dizginlenemeyen bir

hale geldiğini söylemektedir. SCF'nin İsmet Paşa'yı dizginlemek için kurulduğunu ima etmektedir. Makbule Hanım'ın SCF içinde yer almasının İsmet Paşa'yı sevmemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. SCF rüzgârının estiği İstanbul ve İzmir gibi yerlerde 10 Temmuz günündeki heyecanların tekrarlandığını söylemektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın Yalova günlerine ilişkin önemli bilgiler aktarmaktadır. Yarın gazetesinde İsmet Paşa aleyhinde çıkan karikatürden bahsetmektedir.

Kılıç Ali'nin anılarında en dikkat çekici kısım Tahsin Bey'in belediye seçimleri ile ilgili olarak Fethi Bey'e çektiği telgrafın anlatıldığı bölümdür. Mustafa Kemal Paşa, Tahsin Bey'e belediye seçimlerine girmek için acele etmeyin demiş olmasına rağmen, Tahsin Bey çektiği telgrafta Reiscumhur hazretlerinin belediye seçimlerine katılmalarını uygun gördüğünü yazmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Fethi Bey'in İzmir ziyareti sırasında yaşanan olaylar sonrasında açık bir şekilde CHF tarafında yer aldığını beyan etmiştir. Kılıç Ali, Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanının Cumhuriyet gazetesinde nasıl yayımlandığına ilişkin bilgi vermektedir. Onun iddiasına göre Mustafa Kemal Paşa, Yunus Nadi'ye hadiseler karşısında hangi tarafta olduğu sorusunu sordurmuş ve "Ben bir tarafım ve unutulmamalıdır ki Halk Partisi'nin reisiyim" yanıtını vermiştir.

Kitabın "Celal Bayar'ın Serbest Fırka anıları" başlıklı son bölümünü kısa bir SCF tarihi olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü Celal Bayar 1973 yılında kaleme aldığı bu metni başkalarının anıları, gazete haberleri ve çeşitli belgelerle zenginleştirmiştir. Sadece kendi anılarını aktarmakla yetinmemiştir. Celal Bayar'ın, Kılıç Ali'den yaptığı uzun alıntılar, -kitabın bir önceki bölümünde yer aldığından olsa gerek- "Celal Bayar, bundan sonraki iki sayfada Kılıç Ali'nin anılarının bir kısmını akıcı bir şekilde naklediyor" açıklamasına birkaç paragraflık ilave yapılmasıyla geçirilmiştir. Kılıç Ali'nin anıları bölümünün tekrarı olacak olsa bile, Celal Bayar'ın üslubuyla anıların bir kez daha aktarılmaması önemli bir eksikliklerdir.

Celal Bayar anılarının sonunda SCF lideri Fethi Bey ile ilgili kişisel düşüncesini açık bir şekilde ifade etmektedir. Fethi Bey'i İttihat ve Terakki'nin genel sekreteri olduğundan beri tanıdığını söylemektedir. Fethi Bey'in bu görev sırasında başarılı ve toplayıcı olmadığını belirtmektedir. Bundan dolayı SCF'nin İsmet Paşa kabinesinden daha fazla başarı sağlayamayacağını düşünmektedir.

Sonuç olarak, Celal Bayar'ın kişisel arşivinde yer alan üç kişinin anılarından oluşan bu eser, okuyucuların SCF'yi üç farklı bakış açısıyla tanımasına neden olmaktadır. Fırkanın kuruluş süreci, Makbule Hanımın fırkaya üye olması, İzmir olayları, 1930 belediye seçimleri gibi olaylar hakkında üç farklı kişinin değerlendirmelerini okumak dönemin siyasi atmosferini daha iyi anlamamızı sağlamaktadır.

Tarih ve Günce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 227-234.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Kemal Arı, *Bornova und die Auswanderung aus dem Balkan: Einige Beobachtungen zur Wirkung der Auswanderung auf die städtische Identität*, Bornova Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Bornova Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir Nisan 2014, 137 Sayfa, ISBN: 978-605-87537-5-4

Halil Fehmi Dağ*

Eines der wichtigsten Bedingungen, um eine Nation zu sein, ist, dass man die eigene Geschichte kennt und anerkennt. Kennt eine Gesellschaft ihre Historie nicht gut, so kann sie externen Angriffen nichts entgegensetzen. Dies führt schließlich zur Auflösung der gesellschaftlichen Struktur und der politischen Geschlossenheit. Sobald die Gesellschaft sich von der eigenen Kultur entfremdet, ist der Beginn des Prozesses der Vernichtung unumgänglich. Hat eine Nation keine guten und richtigen Kenntnisse über ihre Geschichte, so ist sie in ihrer nationalen Macht geschwächt und wird zum Zielobjekt für andere Staaten. Mit einem Satz: ein Verfall einer Nation, die sich von ihrer eigenen Kultur entfremdet, ist unvermeidlich. Im Zeitalter der Globalisierung ist es das Ziel des Imperialismus, kapitalistische Städte und Individuen zu schaffen. Der Prozess der Globalisierung zeigte, unter welcher Bedrohung Nationalstaaten stehen.

Die hieraus entstehenden zwei Fragen gut zu verstehen, ist sehr wichtig.

Die erste Frage ist: *Kennen wir die Vergangenheit, Geschichte und die in der Vergangenheit erlebten Misere der Städte, in denen wir leben?*

Und die zweite Frage lautet: *Erahnen die Türken, mit welchen Gefahren sie konfrontiert werden, wenn sie die türkische Geschichte in Vergessenheit geraten lassen?*

Während die Völker von ihren eigentlichen Kulturen entfernt und entfremdet werden, wird eine in Kultur, Sprache und im sozialen sowie

* Kiel, (halilfehmidag@hotmail.com). Für die Übersetzung ins Deutsche, danken wir Frau Dilek Yazgan.

gesellschaftlichen Leben monotone Person geschaffen. In den Nationen kommen Individuen hervor, die sich von anderen Kulturen beeinflussen lassen. Die Familienstruktur verändert sich; die Gesellschaft entfernt sich von ihren eigenen Werten. Über Sozialen Medien und andere auditive, visuelle und schriftliche Kommunikationsmechanismen werden vorsätzlich bereitgestellte und verunstaltete Programme angeboten. Diese haben sich zu einer gefährlichen Waffe entwickelt. Auf diese Weise werden Generationen ins Leben gerufen, die ihrer Geschichte entfremdet und in ihrem Lese- und Forschungsdurst, also in ihrem Wissensdurst beeinträchtigt werden. Diese Generationen werden zu Individuen erzogen, die vom Kapitalismus kontrolliert werden und nach Wunsch des Kapitalismus agieren. Um in diesem schlechten System als Gesellschaft Bestand haben zu können, ist der wichtigste Faktor, die Geschichte gut zu kennen. Und sowohl dafür als auch um dem in Zukunft alle Gesellschaften zu beherrschen versuchenden Kapitalismus entgegenzuhalten, ist die mächtigste Waffe, zu lesen und sich aufzuklären. Jede Spanne Erde im Anatolien wurde nach einem heldenhaften Kampf vom Feind befreit und der Aufwand für diese Unabhängigkeit war sehr hoch. Deshalb müssen Türken den Städten, in denen sie leben, und die Geschichte jedes einzelnen Ortes kennen und dafür eintreten.

Außerdem darf nicht vergessen werden, dass Mustafa Kemal Atatürk den nationalen Befreiungskampf gegen imperialistische Besatzungsmächte begonnen und nach Sieg über diese die unabhängige Türkische Republik gegründet hat.

Das anatolische Volk wurde nicht nur durch Kriege, der territorialen Verluste und der damit verbundenen Aussiedlung benachteiligt. Beispielsweise bereitete der eigentlich aus Norwegen stammende Dr. Nansen im Namen der englischen Regierung am 30. Januar 1923 beim Vertrag von Lausanne einen Tausch vor, der auf religiöse Aspekte beruhte (*erzwungene Umsiedlung*). Demnach sollten die Muslime in Griechenland und die in Anatolien lebenden Orthodoxe ihre Plätze tauschen. Dieser Tausch führte unser Land in eine schwierige Situation und Millionen Menschen erfuhren dadurch unbeschreiblich bittere Schmerzen. Das Buch, das basierend auf diesem Wissen von uns erörtert wird, handelt vom fast vergessenen, aber eine ganze Zeitspanne prägenden massiven gesellschaftlichen Problem *der Aussiedlung und des Bevölkerungsaustausches*.

Das Buch bemüht sich um - basierend auf der Stadt Bornova - wichtige Themen, wie z.B. die Etappen der städtischen Ansiedlung, die Gewöhnung der Auswanderer an die Stadt, das Zusammenwachsen von Kulturen, die Integrationsprobleme von Muslimen, die etappenweise durch Aussiedlung nach Bornova gebracht wurden, über Zeitungen und Dokumente auf den Leser zu übertragen. Wir sehen, dass diese Aussiedlung und der Prozess der Anpassung nicht einfach war. Die Kommissionen, die gegründet wurden, um die von den Byzantinern zurückgelassenen Güter zu behaupten, konnten nicht

sorgfältig ihrer Arbeit nachgehen. Und dieser Zustand wurde von heimtückischen Menschen ausgenutzt. Das heißt, auf bereits vorhandene Probleme trafen neue Probleme, sodass das existierende Problem zu einem nicht lösbaren Problem wurde.

In dieser Arbeit wird das Werk von Prof. Dr. Kemal Ari, dem zahlreiche Artikel und Bücher sowie Konferenzen und Präsentationen zuzuschreiben sind und der weiterhin an der Universität des 9. Septembers (türkisch: Dokuz Eylül Üniversitesi) Seminare gibt, vorgestellt. Akademisch gesehen ist er einer der Vorreiter zum Thema Bevölkerungsaustausch. In diesem Werk unter dem Titel *“Bornova und die Auswanderung vom Balkan: Einige Feststellungen zu der Wirkung der Aussiedlung auf städtische Identität”* geht er historischen Spuren nach und beschreibt die Folgen und die Entwicklung der Aussiedlung in Bornova. Aus diesem Buch lernen wir die Geschichte *der Auswanderung und des Bevölkerungsaustausches* mittels wahrer Belegsquellen und Zeitzeugen. Das Buch versucht, eine Zeitspanne zu beleuchten. Die Sprache, die in dem Buch verwendet wird, ist sehr einfach gehalten.

In diesem Buch werden Auswanderungen festgehalten, die während des Verstaatlichungsprozesses im Balkangebiet stattfinden. Auswanderern verlieren den Boden unter ihren Füßen und müssen als Vertriebene nach Anatolien aussiedeln. Ihre dramatischen Geschichten, beispielsweise durch internationale Abkommen wie den Bevölkerungsaustausch und die daraus resultierenden Auswanderungsbewegungen finden Ausdruck in diesem Werk. Schaut man sich die Auswanderungsgeschichte Bornovas an, so spielt diese eine große Rolle für ihre städtische Identität. In diesem Buch werden wir Zeuge der auf *Auswanderung und Bevölkerungsaustausch* basierenden geschichtlichen Entwicklung Bornovas.

Die Überschriften des aus fünf Kapiteln bestehenden Buches lauten wie folgt: *“Der allgemeine Prozess”, “Und Bornova”, “Und Bevölkerungsaustausch”, “Die Zeit danach”, “Bornova, die Einwanderer und die Probleme in der Anpassung”*.

Im ersten Kapitel, *“dem allgemeinen Prozess”*, werden dem Leser Kenntnisse über die geschichtliche Entwicklung der Auswanderung vermittelt (S.15-37). Mit der Auflösung des Osmanischen Reiches, nach territorialen Verlusten begann eine Auswanderung der muslimischen Türken aus den verlorenen Gebieten zurück zum Vaterland. Wir erkennen, dass diese Auswanderungsgeschichte sich bis zur 1683 erlebten Niederlage in Wien ausstreckt. Die Französische Revolution und gleich danach die Industrielle Revolution führten zu Volksaufständen und beschleunigten die Entstehungen nationaler Identitäten. Mit der Auflösung der Kaiserreiche und der zurückbleibenden Bevölkerung auf den verlorenen Gebieten, begann die Auswanderung in die nahestehenden zugehörigen Gebiete. Neben dem Verlassen des Balkangebiets wird in diesem Kapitel auch die Auswanderung der Türken aus Anatolien in das Balkangebiet festgehalten, beispielsweise mit den Flößen von Prinz Süleyman im Jahre 1352. Damit beginnt eine Verbreitung

der muslimisch-türkischen Bevölkerung im Balkan. Diese Auswanderungswelle nahm mit weiteren Eroberungen im Balkangebiet zu. Damit verbunden beginnt außerdem beginnt auch die Verbreitung des Islam im Balkan.

Aber wir sehen, dass sich das Blatt zu Beginn des 19. Jahrhunderts wendete. Der im Balkan zunehmende Nationalismus und die nationalen Aufstände bewegten die muslimische und türkische Bevölkerung leider erneut zu einer Auswanderung. Die Französische Revolution 1789 führte zur Entstehung des Freiheits- und Unabhängigkeitsgedanken auf Osmanischen Territorien. Der zweite wichtige Faktor ist die Industrielle Revolution in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Diese Entwicklungen waren ausschlaggebend bei der Konstruktion der Kaiserreiche und der Verschiebung der Grenzen. Die Volksaufstände verhärteten sich mit der Idee der nationalen Identität. Da die Kaiserreiche ihre traditionellen Konstruktionen nicht schützen konnten, begannen territoriale Verluste und die Grenzen wurden kleiner gezogen. Aus den verlorenen Gebieten begann die Auswanderung in die übrig gebliebenen Gebiete.

Zu Zeiten der Auswanderungswellen kam es aus verschiedenen Gründen auch zu Todesfällen und Gemetzel. *Die Auswanderung und der Bevölkerungsaustausch* entwickelten sich für die betroffenen Menschen zu einer Tragödie.

Die Auswanderungen, die die Türkei am meisten beschäftigt haben, begannen nach der Griechischen Revolution 1820, als die in diesem Gebiet lebenden Türken mit Schiffen in die Türkei gebracht wurden. Nach Ereignissen auf Kreta wurden auch die Kreta-Türken in die Türkei gebracht. Die größte Auswanderungswelle wiederum sehen wir im sich zu zerteilen beginnenden Balkangebiet und den dortigen Kriegen zwischen den Nationen. Danach stieg die Anzahl der Auswanderer an. Diese Auswanderungen ereigneten sich während des Krieges des Osmanischen Reiches gegen Russland 1877-1878, mit dem griechisch-osmanischen Krieg 1897, den Balkkriegen 1912-1913 und dem Bevölkerungsaustausch zwischen den Türken und Griechen nach 1923. Durch *die Auswanderung und den Bevölkerungsaustausch*, die sich zum gemeinsamen Leid entwickelte, wurden Menschen aus ihren Wurzeln gerissen und in unbekannte Gebiete geschleudert.

In dem Buch werden auch die durch *Auswanderung und Bevölkerungsaustausch* nach Bornova gekommenen Migranten und deren Einfluss auf das gesellschaftliche Bild der Stadt eingegangen. Aber während dies gemacht wird, werden viele Einzelheiten aufgeführt, die den Bevölkerungsaustausch betreffen, denn dieser ist ein hochgradiger Punkt beim Thema Emigration und in dieser lebenden Menschen. Zunächst aus Kreta und seinen Städten Chenia, Iraklio, Rethymno, folgten aus Serbien und danach aus Bulgarien, Montenegro, Albanien, Jugoslawien und Rumänien Auswanderungen nach Bornova.

Das zweite Kapitel trägt den Namen "**Und Bornova**". In diesem Teil geht es um die Geschichte, Geographie und Demographie sowie deren Verteilung in Bornova (S.37-49). Ein Blick auf den Anteil der Bevölkerungsgruppen in Bornova verdeutlicht, dass dort neben der türkischen Bevölkerung die orthodox-griechische Bevölkerung, eine kleine armenische Gruppe sowie Levantiner leben. Bornova ist im geschichtlichen Wandel ein Ort, der von vielen Auswanderungen betroffen war. Hebräer, Auswanderer aus Griechenland und seinen Inseln, Serbien, Bulgarien und Rumänien suchten in dieser Stadt Zuflucht. Durch zuständige Kommissionen, die hierfür gegründet wurden, wurden die Nomaden in bestimmte Orte und Dörfer in Bornova verteilt. In Çiçekköy wurden zum Beispiel die Bosnier und vom Zentrum Bornovas in Richtung Bayraklı wurden in unterschiedlichen Orten die ursprünglichen Bewohner Kretas, Bosniens und Albaniens untergebracht. Nach diesen Unterbringungen kam es zum kulturellen Austausch zwischen den Nomaden sowie den Einheimischen, sodass eine reichhaltige Kultur entstand. Durch das Gemisch der unterschiedlichen Kulturen wurde die vorhandene Kultur Bornovas noch reicher.

Außerdem kann diesem Kapitel auch das Gemetzel am einheimischen Volk sowie deren Probleme und Nöte nach der griechischen Besetzung Izmirs am 15. Mai bis zur Befreiung am 4. September 1922 entnommen werden. Mit der Besetzung Izmirs wurde großer Druck auf die dort lebenden Muslime ausgeübt. Dadurch wurden sie zur Aussiedlung gezwungen. Ziel war, dass Izmir und seine Umgebung frei von Muslimen war und dort mehrheitlich Orthodoxen lebten.

Die Auswanderung und der Bevölkerungsaustausch haben sich nicht nur auf Bornova negativ ausgewirkt. Die Nomaden und Auswanderer wurden in viele türkische Provinzen aufgeteilt. Vor allem Adana, Edirne, Balıkesir, İstanbul, Bursa, Tekirdağ, Kırklareli, İzmir, Kocaeli, Manisa, Çanakkale, Mersin und Samsun sind die Städte, in denen die meisten Nomaden und Auswanderer untergebracht wurden. Alle Städte, in die die Nomaden und Auswanderer verteilt wurden, haben dieselben Bredouillen und Probleme durchgemacht wie Bornova.

In dem dritten Teil "**Und Bevölkerungsaustausch**" geht es um das durch Auswanderung zurückgelassene Eigentum und was damit geschah (S.49-83). Aufgrund der plötzlichen Auswanderung mussten die Betroffenen leider ihre angebauten Felder, ihre Tiere, ihre Häuser und ähnliche Grundbesitze zurücklassen. Da dieses Hab und Gut nicht kontrolliert werden konnte, war es Plünderungen ausgesetzt. Die Erträge der Ernte, die sich auf den Feldern befand, konnte nicht erwirtschaftet werden. Solche und ähnliche Probleme wurden vom Finanzwesen vertreten. Einer der zuständigen für das Finanzwesen, Hasan Fehmi, gründete beispielsweise die Kommission *Emval-i Metruke*, um die von den Griechen zurückgelassenen Häuser registrieren zu lassen. Diese Kommission plante, alles an Hab und Gut, was die Griechen

zurückgelassen hatten, zu protokollieren. Aber aufgrund der schwierigen Bedingungen, die zu dieser Zeit herrschten, konnte dieser Vorgang leider nicht sorgfältig ausgeführt werden.

In dem Kapitel *“Und Bevölkerungsaustausch”* wird dem Leser mit Belegquellen aufgelistet, aus welchen Ländern und Städten wie viele Menschen während *der Auswanderung und des Bevölkerungsaustausches* nach Bornova gekommen sind und in welchen Dörfern diese untergebracht wurden. Während dieser Auswanderungswelle tragen die aus Kreta, über Bevölkerungsaustausch aus ganz Griechenland und dann aus Bulgarien und Jugoslawien kommenden Auswanderungen am meisten zu Veränderungen der Kultur und Identität der Stadt bei. Wenn man sich die vom Bevölkerungsaustausch betroffenen Griechen anschaut, so waren das ca. eine Million Menschen aus Anatolien und Westthrakien, die die Türkei verlassen mussten und Zuflucht in Griechenland gesucht haben.

Das vierte Kapitel *“Die Zeit danach”* beinhaltet kurze Interviews mit Halit Atay, Niyazi Şanlı und vielen weiteren Auswanderern, die aufgrund der Emigration nach Bornova gezogen sind (S. 83-97). Im Grunde wurden diese kurzen Interviews im gesamten Buch verteilt. Durch Interviews mit Zeitzeugen und Fotos aus dieser Zeit, nehmen wir Anteil an dem ihnen widerfahrenen Schicksal. Es wird erfasst, welche Berufe die Auswanderer in Bornova ausgeübt haben, ihre Bemühungen, die eigene Kultur dort weiter auszuleben, ihre Anpassungsversuche an die Kulturen vor Ort und die damit verbundenen Schwierigkeiten. Im Dorf *Çiçekli köy* wurden größtenteils Bosnier und im Dorf *Çamdibi* vor allem Makedonier und auch Bosnier untergebracht. Wir erfahren, dass überall, wo diese Menschen untergebracht wurden, sie auch Teile ihrer eigenen Kultur einbringen konnten. Die aus verschiedenen Orten und Kulturen kommenden Auswanderer ermöglichten aufgrund ihres Wissens und ihrer Geschicklichkeit, u.a. beim Essen, Kleiden und Ernten, einen kulturellen Austausch und bereicherten in jedem Fall die Kultur Bornovas.

Die Auswanderung und der Bevölkerungsaustausch haben verursacht, dass Millionen Menschen aus ihrer gewohnten Umgebung gerissen und in unbekannte Schwierigkeiten getrieben wurden. Die Auswanderer, die in verschiedenen Städten untergebracht wurden, wurden mit der Zeit zu einer Bereicherung für diese Orte. Diese Zeit war dennoch nicht einfach und brachte viele Schwierigkeiten.

Im fünften Teil *“Bornova, Auswanderer und Probleme bei der Anpassung”* wird das Integrationsproblem der Auswanderer untersucht (S.97-121). Wir erkennen, dass in Bornova als eine Stadt, die in verschiedenen Phasen als Zufluchtsort für Auswanderer diente, ein intensiver kultureller Austausch stattgefunden hat und dass dieser Bornova bereichert hat. Aus welcher Perspektive auch immer das Thema Emigration betrachtet wird, sie wirkt eigentlich wie ein Bündel an Problemen. Beispielsweise mussten zu Beginn viele Auswanderer aufgrund ihrer finanziellen Notlage mit ihren Geschwistern oder

Nahverwandten gemeinsam in einer gemieteten Wohnung wohnen. Die Bevölkerung Bornovas begegnete den Auswanderergruppen stets mit Sympathien. Sie organisierten sogar Hilfskampagnen. Das Volk zeigte ein gutes Beispiel an Solidarität. Trotzdem sehen wir, dass manche Auswanderergruppen sich sowohl untereinander als auch gegenüber der einheimischen Bevölkerung nicht sofort einleben konnten. Der Gedanke an das Heiraten einer Frau aus einer anderen Gruppe, das Entstehen einer guten nachbarschaftlichen Beziehung und Missverständnisse, die manchmal auch aufgrund der Sprache entstanden führten, erschwerten deren Integration.

Die Anpassung jeder Auswanderergruppe zeigte je nach Ort unterschiedliche Besonderheiten auf. *Die Auswanderung und der Bevölkerungsaustausch* hatten sowieso eine harte finanzielle Auswirkung auf die Betroffenen. Egal aus welchem Grund, eine Auswanderung war stets mit großen finanziellen Verlusten verbunden. Die Betroffenen hatten Schwierigkeiten bei der Berufsfindung und dabei, ihren Lebensunterhalt zu verdienen, um das Leben, für das sie Häuser, Grundstücke, Tiere zurückgelassen hatten und ausgewandert waren, aufrecht zu erhalten.

Prof. Dr. Kemal Ari beabsichtigt mit dieser Arbeit eine Phase, die sich vom Osmanischen Reich bis zur Türkischen Republik streckt, anhand einer Stadt wie Bornova, die eine wichtige historische Identität besitzt, mit ihren Grundlinien anzugehen und die Wirkung der Emigration auf die städtische Identität vor Augen zu führen.

Überlegen Sie mal, dass eines Tages Menschen mit Krawatte kommen, die gar nichts mit ihnen zu tun haben und Sie zu einer Aussiedlung aus dem Ort zwingen, in dem sie geboren sind und leben. Die Entscheidung eines Bevölkerungsaustausches beispielsweise, die in Lausanne getroffen wurde, führte dazu, dass zwei Millionen Menschen zwischen zwei Staaten ihre Wohnorte tauschen mussten.

Können Sie sich vorstellen, wie groß das Problem war und wie viele Menschen grundlos benachteiligt wurden?

Die erlebten Nöte, Schmerzen, Todesfälle, Trennungen, ein Kampf um das Leben, verschollene Familienmitglieder, auseinandergerissene Familien und die Zweifel über das Land, in das Sie ziehen müssen. *Die Auswanderung und der Bevölkerungsaustausch* sind ein Kampf gegen die plötzlich eintreffende Änderung im Leben und das Fortbestehen in einem Neuland.

Im Allgemeinen möchte Prof. Dr. Kemal Ari durch Zeitzeugen, Fotos und Belegsquellen dem Leser dieses Buches die Ansiedlungs- und Gewöhnungsphasen der Muslime, die während *der Auswanderung und des Bevölkerungsaustausches* nach Bornova gekommen sind, die anschließende Fusion der Kulturen, die auftretenden Integrationsprobleme sowie allgemeine Themen und damit verbundene Probleme darlegen. Fast jeder Ort, an dem wir leben und jede Spanne Erde ist verbunden mit Schmerzen, Problemen und Helden, die man nicht vergessen sollte. Diese Städte werden existieren solange

sie an ihrer Vergangenheit festhalten können. Und um diese Städte aufrechtzuerhalten, braucht man Generationen, die ihre Geschichte kennen und dafür eintreten.

Ich möchte hier eine bedeutsame Aussage von Prof. Dr. Kemal Arı aufführen "Geschichtswissenschaft ist die Aufgabe eines Historikers". Daraus wird deutlich, dass Geschichtswissenschaft nicht bedeutet, dass man sich von globalen und wissenschaftlichen Angaben entfernt und statt Lösungen zu finden, Probleme schafft. Geschichtswissenschaft ist keine Wissenschaft, in der diejenigen, die sich nicht mit der Geschichte auskennen, etwas erfinden und angeben können. Geschichtswissenschaft ist erst recht nichts, was Politiker nach eigenen Interessen gestalten, biegen und realitätsfern darstellen können. Geschichtswissenschaft ist keine Wissenschaft, um Gesellschaften von ihrer Geschichte zu entarten und Bevölkerungen zu spalten. Man sollte nicht jeden respektieren, der behauptet, ein Historiker zu sein, falsche Behauptungen aufstellt und Gesellschaften verwirrt. Die Geschichtswissenschaft ist ein seriöser Bereich und hat vom Historiker gelernt zu werden.

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 235-240.

Kitap Tanıtımı

Book Review

Norman Yoffee, *Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations*, Cambridge University Press, New York, 2004. ISBN: 978-0-521-52156-7 Sayfa sayısı: x+277

Doğuhan Murat Yücel*

Giriş

Yazar Norman Yoffee Michigan Üniversitesi Antropoloji ve Yakın Doğu Çalışmaları bölümünde görevli akademisyendir. "Archaeological Theory: Who Sets the Agenda?" (Andrew Sherratt ile birlikte, Cambridge University Press, 1993), "The Collapse of Ancient States and Civilizations" (George L. Cowgill ile birlikte, University of Arizona Press, 1988) eserlerini yazmıştır. "Journal of the Economic and Social History of the Orient and Cambridge World Archaeology" dergisinin editörüdür.

Bu eserin konusu ilk şehirler ile devletlerin oluşumu ve yapısıdır Eserin Türkçede yayımlanmamıştır. Türkçe karşılığı: "*Arkaik Devlet Mitleri: İlk Şehirlerin, Devletlerin ve Uygarlıkların Evrimi*" dir. En erken devlet oluşumlarının despotlarca kontrol edildiği düşüncesine karşı çıkararak devletin yapısının günlük hayatın endişeleriyle evrildiğini savunmaktadır. Mezapotamya'dan başlayarak Asya ve Amerika'ya uzanan tahlillerinde toplumların şehir hayatını ve devleti oluşturmasını ele almaktadır.

Dil ve Üslup

Eserin dili konu hakkında hazırlığı olmayanları zorlayacak niteliktedir. Eleştirel üslupla kaleme alınmış ve yeni fikirler çerçevesinde arkeolojik terimler sıkça kullanılmıştır. Genele yayılan terminolojik söyleyiş ihtisas sahibi olmayı

* Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı.

gerektirmese de konuya ilgisiz okuyucuları da metinden soğutmaktadır. Ne var ki genellikle bu tür eleştirel kitaplar mevcut değerler dizisini bilen ve hazır bulunuşluğu olan okuyucularca tercih edilmektedir. Eserin dilinin hitap ettiği kesime göre olağan olduğu söylenebilir. Eser iki adet tablo ve yüz kadar figür ile görsel olarak desteklemektedir. Figürler genelde ilk şehir yerleşimlerinin planları, coğrafi konumları, kültürel objeleri ile ilgilidir.

Özgün Bakış Açıları

Yoffee ilk devletleri ele alırken güç anlayışını ve iktidarın öznesini sorguluyor. Toplumsal evrim kuramlarına farklı bir bakış getirme isteğinde olduğunu belirtiyor. İlk devletlerin totaliter despotlarca yönetilen benzer yapılar olduğu anlayışını sarsma amacı ediniyor. Erken devletlerin tümünü tanrısal liderlerin peşinden giden topluluklar olarak nitelendiren çağdaş paradigmanın yerine birbirinden bağımsız şekilde farklı yollar geliştiren özgün insan toplulukları fikrini yerleştiriyor. Özellikle de tarihin baştaki liderleri vurgulayıp alt sınıfları dikkate almamasından yakınıyor. Yazar eseri iktidarın alt tabakalarını ele almak için yazıyor ve tanrısal liderlerin çektiği dikkatin birazını da basit halka yöneltmeye çabılıyor.

Öncelikle tüm erken devletlerin benzer yapılanma ile oluştuğunu ve hepsini çeteler, kabileler, şeflikler halinde geliştirdiğini sınamak istiyor. Daha sonra erken devletlerin bulunduğu alanın bütünlüklü olduğu anlayışına karşı çıkıyor. Devletin erken dönemde bu kadar denetleyici olmadığını dile getiriyor. Nitekim iktidarın baskıcı, yıldırıcı ve totaliter şekilde vuku bulduğu zannını şüphe ile karşılıyor. Genel olarak erken devletlere uyarlanan tipolojilerin işlevsizliğinden bahsediyor. Her şeyi bir kefeye koyma gayretinden vazgeçilmesi gerektiğini söylüyor. Neo-evrimcilik(yeni evrimcilik) olarak adlandırdığı galat-ı meşhur olan kanının gerçekmiş gibi bilim dünyasının tasavvurunu kapladığını beyan ediyor. Yoffee, bu eserinde klasik görüşün geçerliliğine ve erken devletlerin tek tipleştirilmesine karşı çıkıyor.

İçeriğin Değerlendirilmesi

Yazar bir Mezopotamya bölgesi arkeoloğu ve tarihçisi olarak örneklerini Mezopotamya çevresinden veriyor. Bu sınırlılık çalışmanın evrenselliğine dair şüpheler oluşursa da ilk devletlerin bu çevrede oluştuğu savıyla geçerli bir taban edinebiliyor. Nitekim Amerika ve Asya uygarlıklarını araştıran kaynaklara sık sık atıf vererek kendini temellendirebiliyor. Bu eksikliği kendisi de beyan ediyor ve farklı kaynaklara atıf yaparak telafi etmeye çalışıyor.

İlk iki bölüm akademik çevrelerde dile getirilen düşüncelerin eleştirisi ve bunun yerine olması gerekenleri içeriyor. İlk şehirlerin ve devletlerin evrimini işlerken klasik yeni-evrim kuramına karşı temellendirmeler dile getiriliyor. İlk bölüm niyetlerin belli edildiği bir giriş mahiyetindedir. Toplumsal evrim kuramını daha işlevsel hale getirmek, işlevselleştirmek amacı güdüldüğü ifade edilmektedir.

İkinci bölümde yeni evrimcilik anlayışının çıkmazları gösterilerek bunların nasıl giderileceği anlatılmaktadır. İkinci bölüm devlet ile uygarlık arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Yoffee'ye göre devlet politik birimdir. Uygarlık ise birçok devleti içinde barındırabilen toplum düzenidir. Toplum düzeninde adaletsizliğin meydana gelmesinde devleti çözümlenmek ikinci bölümün nihai hedefidir.

Üçüncü bölüm antik şehirlere ve devletlere farklı yaklaşımları sergiliyor. Mısır, Mezopotamya, İndus, Orta Amerika; Andlar ve Kuzey Çin örnekleriyle şehir devletlerini tahlil ediliyor. Ölçekli haritalar ile sunulan şehirlerin devletleşmede temel olduğu ve toplumsallığı devlete doğru sürüklediği düşünülüyor. Şehir hayatının yeni roller üretmesi ve toplumun adaptasyonu bu bölümden itibaren eserin genelinde görülmektedir.

Dördüncü bölüm ilk şehirlerde ve devletlerde liderlerin basitliği ilke edinmesi ve bunun yurttaşların hayatını daha karmaşık hale getirmesi incelenmektedir. Devletlerin meşru kılınmasının yazıyla kolaylaştığı ve iktidarın Sümerler'deki gibi kurumsallaşmasının evraka dayandırılmasıyla mümkün olduğu konu edilmektedir. Yazının devlet için en ilginç şekli kanunun somut olarak kayda geçirilmesidir. Kanun basitmiş gibi görünse de toplumsal ilişkileri dönüştürmektedir ve karmaşık yapının iskeletidir.

Beşinci bölümde gündemdeki metinlerin dönemin bireysel yaşantısını ele alamadığından bahisle arkeolojik kanıtların hükümdar ifadelerinden farklı bir görünüm verdiği ele alınıyor. Bu bölümde açık olarak ilk devletlerin totaliter olduğu anlayışına karşı çıkılıyor. Eskiden de en az bugün kadar fikir ayrılıkları ve çok seslilik olduğu dile getiriliyor. Bununla birlikte insanların koşullara yönelik toplumsal hayatlarını ve kimliklerini düzenlemelerinin bir örneği olarak kadının soylu ve hayat kadını rolleri irdeleniyor.

Altıncı bölüm antik uygarlıkların çöküşünü ve yok oluşunu ele alıyor. Çöküş olarak betimlenen değişikliklerin toplumsal mutasyonlar olduğunu dile getiriyor. Babil, Asur ve Akad devletlerindeki kargaşalar ve yok olmuş gibi görünen düzenler kimliğin dönüşümü olarak ele alınıyor. Felaket gibi görünen şeylerin aslında başka bir gelişmeye temel olması ele alınıyor.

Yedinci bölüm büyüme ve gelişme ele alınarak klasik kabile-şeflik-devlet ilerlemesi ve büyümedeki sınırlılık sorgulanıyor. Güney Amerika'da devletleş-

meye ihtiyaç duymayan kompleks toplumların bulunduğunu ve her birinin toplumsal evrim kuramının acımasız yargularından azade biçimde incelenmesi gerektiği savunuluyor. Yazar kitabın genelinde görülen tek tipleştirmeye karşı tutumunu sürdürüyor. Sekizinci bölümde dünyanın bazı bölgelerinde devletlerin ortaya çıkmaması irdelenmektedir. Arkeoloji bilgisinin olanakları ve yorumlanması ile doğrudan ilişkili olan bu yokluk bir eksiklik değil özgün bir var oluş tarzına delalet etmektedir. Gün geçtikçe iki tarzın da örgütlenme tarzları daha iyi anlaşılmakta ve karşılaştırılması kolaylaşmaktadır.

Dokuzuncu bölümde “tarihin evrimi” başlığıyla Mezopotamya devletlerinin gelişimini bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Tarım ve yerleşik hayat ile birlikte değişen rollerin birleşiminden yeni toplum düzeninin oluşumunu tasvir edilmektedir. Kitabın bu son bölümü Mezopotamya’daki arkeolojik kalıntılar vasıtasıyla toplumun günlük yaşantısını, günlük yaşantı da devletin şekillenmesini sergilemektedir. Devlet günlük yaşantıdaki rollerin ilişkisinden türemiştir. Şehir hayatının günlük etkileşimi sık ve kuvvetli hale getirmesi ile devlet ortaya çıkmıştır.

Büyük işçi gruplarını idare etme, kalabalıklaşan nüfusu doyurma ve artık kompleks hale gelen toplumsal hayatı düzenleme gerekleri devletin motivasyonlarından. Devlet bir problem çözücüdür. Toplumsallık arttıkça devlet de büyümüş ve ihtiyaçları karşılayan kurum olarak hayata yerleşmiştir. Şehir hayatını beslemek için şehir dışı kırsal yerleşimleri tabi kılma gereği hasil olmuştur. Toplumsal ilişkiler bütünü tabi kılmakla birlikte krala tabi oluşu da kabul edilmiştir.

Eserde başlıklandırma bir problem ortaya atıp onu derinleştirmeye yöneliktir. Alt başlıkların olması dikkatin dağılmasını engelleyicidir. Ana tartışma konularında ayrıntıya inilmemiştir. Eser figürlerle zenginleşse de kitabın yazılış amacı olan itirazlar geçerli referanslara dayanmamaktadır. Çıkarımların Yoffee’nin şahsına münhasır kaldığı görülmektedir.

Kitabın tamamına yayılan görüş başlığında kendini belli etse de tatmin edici bir kanıya ulaştıramamaktadır. Arkaik devletler hakkında mit olarak nitelenen yeni evrimci düşüncenin yanlış değil, eksik olduğu savı işlenmektedir. Başlıca mit yeni evrimcilik anlayışının tüm toplumsal sistemleri aynı kümeye yığarak karşılaştırmalı bir standart üretmesidir. Yoffee’ye göre bu bir yanılgıdır. Tarih birkaç kahramanın veya ilginç arkeolojik buluntunun ötesinde yaşantılara ev sahibi yapmaktadır. İnsanların günlük yaşantısı ve ilişkileri ele alınmadan mekanik bir düzen olduğu düşüncesi yanlıştır.

Göz ardı edilen insan yaşantısını akademik sınıflandırmalara dahil etmek amaçlanmaktadır. Bunu yaparken arkeolojik antropolojiyi işin içine katarak devletin gelişimi kadar insanın gelişiminin de önemli olduğu savunulmaktadır. Eserde şehrin ve devletin evrimine karşı çıkılmıyor, ancak tepeden inme şekilde

toplumun hesaba katılmadan evrildiği düşüncesinde mitlerin oluştuğunu ifade ediyor. Bu mitleri ayrı bölümler halinde çözümlenmeye çalışıyor.

Sonuç

Yoffee erken devletin basit evrim basamaklarıyla açıklanamayacağı savını kitap boyunca temellendirmeye çalışmıştır. Hatta devletten öte bir uygarlık olduğunu ve uygarlığın bazen devlete ihtiyaç duymadığını düşünmektedir. İlk zamanlarda devlet olanla olmayanın ayrımını yapmanın zorluğu da bunu destekleyen bir veridir. Devlet olup olmadığına karar vermek yerine karmaşık toplum ifadesini kullanmak yazara göre yeğdir. Aynen o devletin kabile, şeflik, devlet gibi aşamalar geçirmesinin mühim olmadığı gibi, devlet deyip dememek önemli değildir. Devlet çoğu zaman belli belirsiz bir sorun çözücüdür. Günlük hayatın dikkate alınması bunu destekleyen veriler sunacaktır.

Kitabın okuyucusu arkaik devletlerin ve ilk şehir yerleşimlerinin nasıl oluştuğuna dair tarih bilgilerinin sorgulanması gerektiğine dair bir algı edinmektedir. Devletin tanımı, işlevi, arkeolojide ve tarihte bunlarla ilgili argümanlar, devletin evrimi gibi düşünceleri teşvik edicidir. Diğer ilkel devlet sorgulamalarından farklı olarak iktidarın ve devlet düşüncesinin toplumdaki yansımalarını incelemektedir. Günlük yaşantıyı nazara alarak toplumsal değişiklikleri açıklamaya çabalaması dikkate şayandır.

Kitap bazı itirazları temellendiriyor, ancak itiraz edilen şeylerin yerine yenisini koymuyor. Zaten iki yüz yetmiş sayfada dile getirilemeyecek büyüklükteki bir konuya yalnızca tartışmalarla dahil oluyor. Erken devletin o kadar da basit olmadığını, yeni evrimci düşüncenin tekdüze sınıflandırmalarının yetersizliğini anlatıyor. Şehirdeki günlük hayata odaklanmak gerektiğinden ve devleti bir çözüm olarak düşünmekten bahsediyor. Ne var ki bunları yapmaya girişmiyor.

Kitabın amacı kendi alanında bir tartışma meydana getirmek ise amacına ulaşmış sayılabilir. Bunun dışında görüşlerin yeterince açıklanmadığı savunulabilir. İddia büyüktür ve kanıtlar ulaşılabilir değildir. İddianın kitabın sonuna doğru yumuşadığı ve arkaik devletlerin o kadar da mitik olmadığı tasavvuru ortaya çıkmaktadır. Yazarın görüşünü temellendirmeye çalışırken farklı bir bakış açısıyla ilim âlemini zenginleştirdiği söylenebilir. Kaynaklarının güvenilir olması da önemlidir. Hemen söylemek gerekir ki argümanlar hedefler kadar kapsamlı değildir. Kaynakçada ilk şehirleşme çabaları ve devlet kurgusu ile ilgili temel eserler mevcuttur.

Kitabın hedef kitlesi konu hakkında en az birkaç kitap okumuş ilgililerdir. Kitaptan faydalanmak için yazarın eleştirdiği yeni evrimci görüşü bilmek gerekmektedir. Yazar ne evrimci görüşün ne de başka bir bakış açısının ayrıntısını

vermeden kendi eleştirilerini dile getirmektedir. Bu eleştiriler evrimci kuramın eksiklerini belli etmekle birlikte bu görüőe mensup olanlara da farklı bakış açıları sunmaktadır. Sonuç olarak mevcut değerler dizisine aykırı bir duruő sergileyen öncü ve eksikleri olan bir yapıt oluőturulduđu görülmektedir.

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 241-260

Temsilciliklerimizden Haberler

İTALYA TEMSİLCİMİZDEN:

A short insight in Italian historiography

Fabio L. GRASSI *

Naturally, it is not possible to account satisfactorily on all the most innovative and interesting works of the Italian historians in the last year. Let me say that despite all the serious shortcomings, Italian historians generally work hard and on the average produce good works, such as their colleagues in other fields. Having to select, as a historian mainly devoted to contemporary history and Turkic world, I will concentrate on those works who have raised interest outside classic academic circles and on works concerning Ottoman Empire, Turkey and the area of the Turkic peoples and countries.

As far as I know, three issues have caused a lively historiographical-political debate in Italy. The first one is the never ending issue of the way Italy became an unite kingdom, especially in reference to the conquest and annexation of the Southern Kingdom ("Kingdom of the Two Sicilies"). From the very first years after the unification (1861), a nostalgic (towards the Bourbon dynasty) and critical (towards the new rulers, the Savoy dynasty) has flourished. A part of our historians and intellectuals has always been criticizing what has been called "the birth of a colony", to say the alleged exploitation of Southern Italy committed by the liberal conquerors. Recently, some southern historians have written books on the ill-treatment the soldiers who had faithfully served their Bourbon king were subject to. Northern historians criticized these works as exaggerating the size of the sufferings. This year, the debate has enliven again because some local administrations in Southern Italy have decided to honor the southerners who had been killed in the defense of the Kingdom of the Two Sicilies and in the attempt to re-establish it after 1861. The leadership of the SISSCO (Italian Society of Studies on Contemporary History), now directed by Fulvio Cammarano, has formally reproached these initiatives, but some members have argued that the duty of the historians is not to decide if the unification of Italy was a good or a bad thing in itself and/or in the way it was accomplished and that the SISSCO had better only warn that the cultural debate on this issue must rely on serious scientific grounds.

The second debate has been brought about by a law, until now voted by one of the chambers of Italian parliament. This law, promoted by a Jewish MP whose family was nearly completely killed by nazis during the second world war, aims at criminalizing propaganda of fascism and nazism, which has been spreading especially in the social media. Some intellectuals, historians included, have expressed their worry about the vagueness of the concept of

* Prof. Dr., Tarih ve GÜNCE İtalya Temsilcisi

propaganda and therefore about the risk of a limitation of the freedom of expression and interpretation. Is it propaganda of fascism to write that fascist regime reacted wisely to the great crisis blown out in 1929? Supporters of the law have replied that serious historiographical-cultural debate absolutely is not in danger.

The third debate was largely expected this year and is expected to be much less alive next year, because it is a debate concerning a centenary, the centenary of the defeat of Caporetto (now Kobarid, in Slovenia), occurred in October 1917, the serious defeat which led Italian army on the edge of collapse. At the moment, the shelves of the bookshops are crowded with old and new books concerning this unforgotten page of Italian history, other than with books concerning in general WWI and/or Italian participation. Names such as Mario Isnenghi, Giorgio Rochat, Mario Silvestri cannot be omitted. A core topic of these books can be consider the question: who is the main guilty? The chief of the General Staff, General Luigi Cadorna, or the head of the army swept out by the Austro-Hungarian and German troops, general Pietro Badoglio? For sure, the pages on Caporetto in the official documents were carefully emended and cut so to conceal the negative role of Badoglio, who in the following decades became a key figure in the history of Italy.

Let's come to works relating Turkic world. Among a not little number of works published in the last two years, I deem worth being mentioned the following ones:

1. Alessandro Barbero, *Il divano di Istanbul* [Istanbul's divan], Palermo, Sellerio, 2015. It is a comprehensive empathic history of the Ottoman society and culture. It is not the output of original researches but the author, despite being an academic historian, is a popular writer, therefore this book has been selling well and it is important that a balanced and even friendly view on Ottoman Empire reaches wider areas of readers.
2. Roberto Sciarone, *L'Impero Ottomano e la Grande Guerra: il carteggio dell'addetto militare italiano a Costantinopoli (1914-1915)* [The Ottoman Empire and the Great War: the correspondence of the Italian military attaché in Constantinople (1914-1915)], Roma, Nuova cultura, 2015. This is a very useful work that scholars are advised to take under consideration. It is scarcely remembered that Italy maintained regular diplomatic relations with the Ottoman Empire for not little time since the beginning of the First World War. Therefore the reports of the Italian diplomats before Italy declared war on the Ottoman Empire are a first-hand source on the first phase of the war.
3. Vito Bianchi, *Otranto 1480: il sultano, la strage, la conquista* [Otranto 1480: the sultan, the massacre, the conquest], Roma-Bari, Laterza, 2016. For obvious reasons, the Otranto expedition led by Gedik Ahmet pasha has always been drawing the passionate interest of Italian scholars and writers. This book is relevant inasmuch stresses the role and even complicity of the Italian states, first of all Venice.
4. Bruno Cianci, *Bosforo. Via d'acqua fra Oriente e Occidente* [Bosphorus. Waterway between East and West], Fidenza, Mattioli, 2017. This little, nice and elegant book provides a short but comprehensive history of the famous waterway up to the recent admirable infrastructural works, including - thanks to the uncommon technical competence of the author - scarcely known informations.

ABD TEMSİLCİMİZDEN:**ABD Michigan State University’de Türkçe/Türkiye Çalışmaları**

Timur KOCAOĞLU*

ABD’nin East Lansing şehrinde Ana yerleşkesi bulunan Michigan State University (Michigan Devlet Üniversitesi) 1855’de Ziraat Üniversitesi olarak kurulmuş. Bugün 52,000 öğrencisi, 5,500 öğretim üyesiyle 17 Fakültede 200 anabilim dalında öğretim-egitim yürütülüyor. Kısaca MSU denilen bu üniversitede 12 Türk öğretim üyesi görev yapıyor, lisans ve lisansüstü olarak 62-70 arasında Türk öğrenci okuyor.

MSU’da Türkbilim (Türkoloji) bulunmuyor. Ancak Üniversitesi’nin Tarih bölümünde Osmanlı tarihi ve Türkiye tarihi derslerini Türk öğretim üyesi Doçent Emine Evered veriyor.

Uluslararası İlişkiler bölümünde de Prof. Timur Kocaoğlu Avrasya’daki Türk toplulukları ve devletlerinin siyasi tarihi, Çarlık Rusyası’nda Yenileşme Hareketleri (Ceditçilik), Sovyet dönemi ve sonrasında Yeni Türk Cumhuriyetleri dış siyaseti ile ilgili dersler veriyor.

MSU’da 26 değişik dilde kurslar var, onlar arasında Türkçe (Türkiye), Özbekçe, Kazakça, Azerbaycanca, Osmanlıca kurslarının koordinatörlüğünü Timur Kocaoğlu yönetiyor.

MSU’da Uluslararası Araştırmalar Programı (ISP: International Studies Program) adında ayrı bir Araştırma birimi var. Bir Dekan tarafından yönetilen bu ISP biriminde Asya Araştırmaları Merkezi, Afrika Araştırmaları Merkezi, Çin Araştırmaları Merkezi gibi çeşitli merkezler arasında bir de Türkiye ile Türk Dünyasını ilgilendiren Avrupa, Rusya ve Avrasya Araştırmaları Merkezi (CERES: Center for European, Russian, and Eurasian Studies) bulunuyor. Bu CERES merkezinin müdürü Prof. Norman Graham, müdür yardımcısı Timur Kocaoğlu’dur. Bu merkezin ağırlık verdiği alanlar Rusya, Avrasya’daki Türkler ile Türkiye’dir. CERES sürekli olarak bu alanlarda Öğle Toplantıları (Brown Bag Talks), çeşitli konferans ve seminerler düzenliyor, yayımlar yapıyor: Şimdiye kadar Avrasya’daki Kadın Hareketleri, Orta Asya Cumhuriyetlerindeki çevre sorunları, basın ve başka konularda kitaplar yayımladı. Bu birimin de öğretim üyesi kadrosunda bulunan Tarihçi Emine Evered Hanım, Osmanlı Devleti sonları ile Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarında çeşitli bulaşıcı hastalıklar konusunda yazılar ve bir kitap yayımladı.

Emine Evered’in Osmanlılarda Tanzimat’tan Genç Türklere kadar Eğitim konusunda yayımı var:

Emine. Ö. Evered. *Empire and Education Under the Ottomans: Politics, Reform and Resistance from the Tanzimat to the Young Turks* (I.B. Tauris, 2012). Emine Evered’in başka çalışmalarını için şu kişisel sitesine bakılabilir: <http://www.emineevered.com/publications.html>

Timur Kocaoğlu’nun çalışmalarından bir kaç:

Timur Kocaoğlu and Akarturk Karahan, *Sevgili Güzel Hasinem* (Letters by a Turkish officer to his wife during the War of Independence 1918-1922). Ankara: Cümle Yayınları (May 2017).

Timur Kocaoğlu, “The past as Prologue? Challenging the Myth of the Subordinated, Docile Woman in Muslim Central Eurasia” in *Gender Politics in Post-Communist Eurasia* (edited

* Prof. Dr., Michigan State University, Tarih ve Günce ABD Temsilcisi.

by Linda Racioppi and Katherine O'Sullivan See), East Lansing: Michigan State University Press, 2009; 169-208.

Timur Kocaoğlu, *Karay: The Trakai Dialect*. Munich: Lincom Europa Academic Publications, 2006, p. 258.

ALMANYA TEMSİLCİMİZDEN:

Turkologie Forschung in Deutschland

Halil Fehmi DAĞ*

Über die Turkologie wurden Anfang des 16. Jahrhundert erstmals in Deutschland berichtet.

Erste Studien über die Turkologie wurden an der Universität Heidelberg von Johannes Leunclavius (1541-1594) begonnen, dieser war ein Schüler des Historikers Wilhelm Holzmann.

Johannes Leunclavius 1584 reiste mit dem Diplomaten Heinrich von Lichtenstein nach Istanbul. Während seines Aufenthaltes lernte er die Türkische Sprache. Nach seiner Rückkehr nach Deutschland im Jahre 1588 schrieb er auf Lateinischer Sprache sein Buch '**Annales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scripti**' dieses wurde 1596 in Frankfurt veröffentlicht.

Die ersten Forschungsarbeiten über die Türken in Deutschland wurden durch Leunclavius geschrieben und veröffentlicht.

Jedoch als einer der bekanntesten ersten Turkologen in Deutschland wurde Hieronymus Megister (1554-1619) mit seinen wichtigsten Vorarbeiten zu Turkologie Studien bekannt.

Die erste grammatische Arbeit zu der Turkologie wurde 1612 in Leipzig von Hieronymus Megiser auf Lateinisch geschrieben '**Institutionum linguae turcicae libri quator. Quorum I. Continet Partem Isagoges Grammaticae Turcicae Priorem, de orthographia TurcArabica. II. Verò Isagoges Grammaticae Turcicae Partem Posterioem, de Etymologia Turcorum. III. Complectitur diversa linguae Turcicae Exercitia, et duas Proverbiorum Turcicorum Centurias. IV. Dictionarium est Latino-Turcicum et vicißim Turcico-Latinum**'

Einer der wichtigen Namen in Deutschland über die Turkologie Forschung ist Heinrich Julius von Klapproth (1783-1835).

Klapproth's großes Interesse galt der Sprache, Geschichte und Geographie von Sibirien sowie dem Kaukasus. Seine Forschung war über die türkische, chinesische, georgische, armenische und den mongolischen Sprachen.

Über seine Forschungsarbeit schrieb er das Buch '**Reise in den Kaukasus und nach Georgien in den Jahren 1807 und 1808, I-II, Halle-Berlin, 1812-1814**'.

Klapproth beschäftigte sich auch mit Tschouvaches, sein Ergebnis war es, das Tschouvaches eine türkische Sprache war, er schrieb das Buch "**Comparasion de la langue des Tschouvaches avec les idimes turks**", JA, 1828,

* Kiel, Deutschland, Tarih ve Günce Almanya Temsilcisi.

In Deutschland wird die Turkologie in vielen Bücher und Artikel beschrieben.

Einige davon sind hier aufgeführt:

- Hans Joachim KISSLING : **“Das Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients und Turkologie an der Universität München”**,ZDMG, 1954
- P.-Kellner KAPPERT , B.-WURM, H.:**“Dissertationen zur Geschichte und Kultur des osmanischen Reiches angenommen an deutschen, österreichischen und schweizerischen Universitäten seit 1945”**, DerIslam , 49, 1972
- DOERFER, G.:**“O sostojaniitjurkologii v Federativnoj Respublika Germanii”**,ST 1974,
- Barbara FLEMMING : **“Neuere wissenschaftliche Arbeiten und Forschungsvorhabenzur Sprache, Geschichte und Kultur der vorosmanischen Türkei in der Bundesrepublik Deutschland seit 1968”**,Turcica, 5, 1975,
- Hans Georg MAJER, :**“Arbeitsschwerpunkte der deutschen Osmanistik”**, *Südosteuropa und Südosteuropa-Forschung. Symposion des Südosteuropa-Arbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft in West-Berlin vom 17-19. Oktober 1975*
- S. KLEINMICHEL : **“Sovremenoe Sostojanie tjurkologii veGermanskoj...”**,ST, 1976,
- Herg. Klaus Detlev Grothusen, Hamburh, 1976
- AZAİ, G.: **“Turkologische Studien in Berlin”**,Materialia Turcica, 4, 1978
- Hans Georg MAJER: **“Die zentren der DeutschenOrientalistik”**,Prilozi za orijentalnu filologiju1978-1979,
- Hermann: **“Das Studium der Turkologie an den Hochschulen der BundesrepublikDeutschland”**, Materialia Turcica Band 4-1978, 1980,
- GermanoTurcica, Bamberg, 1987.
- RÖHRBORN, Klaus: **“Orientalistik an der Giessener Universität von 1833 bis 1989”**, Kaškul, Festschrift zum 25. Jahrestag der wieder begründung des Instituts für Orientalistik an der Justus-Liebig-Universität Giessen Otto Harrasowitz 59Wiesbaden, 1989,
- SCHAUM , Wilfried: **“Bibliographie des Instituts fürOrientalistik 1964-1989”**,
- KELLNER-HEİNKELE, Barbara: **“Das FrankfurterOrient-Institut und die türkischen Studien”**, *Türkische Sprachen und Literaturen. Materialien der ersten deutschen Turkologen-Konferenz*, Wiesbaden, 1991
- KREİSER, Klaus: **“Bibliographie derdeutschen Turkologie (1975-1993)”**, Turcica, XXVI, 1994,
- Hans Georg MAJER:**“Das Münchener Institut: Tradition und Perspektiven”**, *Turkologie heute-Traditionund Perspektive/Materialien der dritten Deutschen Turkologen-Konferenz*, Leipzig, 4-7. Oktober 1994
- JensPeter -Peter ZIEME:**Turkologie in Deutschland, Österreich und der Schweiz, Ein Namen- und Adressenverzeichnis**, Berlin-Freiburg, 1997;

- Milan ADAMOVIĆ, **Das türkische des 16. Jahrhunderts, Nach den Aufzeichnungen des Florentiners Filippo Argenti (1533)**, Göttingen, 2001.
- Heidi Stein ise, **“Zur Geschichte türkischer Studien in Leipzig (von 1612 bis ins 20. Jahrhundert)”**

An vielen Universitäten in Deutschland sind Fächer und Lehren zu der Turkologie aufgeführt:

Zu diesen Universitäten gehören :

Bamberg, Essen, Freiburg, Giessen, Hamburg, Heidelberg, Karlsruhe, Münih, Göttingen, Mainz, Saarbrücken, Berlin und Tübingen.

Die Universität Bamberg und München haben in der Turkologie als Schwerpunkt, die türkische Sprache, die türkische Geschichte und die türkische Kultur.

Die Universitäten Berlin, Frankfurt, Göttingen und Mainz haben ihre Schwerpunkte in den Türkischen Sprachen.

Die Universität Hamburg hat ihre Schwerpunkte in der Türkischen Sprache und in der Türkischen Literatur.

Die Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften(BBAW), Turfanforschung) hat ihre Schwerpunkte in der alten türkischen Sprache UĞUREN .

Im Rahmen ihrer Islamforschung hat die Universität Heidelberg auch Studien über die Turkologie durchgeführt.

AZERBAJCAN TEMSİLCİMİZDEN:

Azerbaycan Haberleri

Naile ASKER*

13 Eylül 2017`de Azerbaycan Milli İlimler Akademisinin (AMİA) Tarih Enstitüsünde İrevan Hanlığının tarihinden bahseden 4 kitabın (Azerbaycan Türkçesinde ve Rusca) sunum töreni düzenlenmiştir. *İrevan Hanlığının Başkenti - İrevan Şehri; Ermeni Vandallarının Yok Ettiği İrevan Kaleleri ve İrevan Hanlığının Arazileri* adlı kitapların yazarı Güntekin Necefli, *İrevan Hanlığının Nüfusu* adlı kitabın yazarı ise İrade Memmedova`dır.

Sunum töreninde Tarih Enstitüsü müdürü Prof.Dr. Yakup Mahmudov, bu yeni eserlerin Ermenilere, onların taraftarlarına ve aynı zamanda dünya kamuoyuna ciddi bir mesaj olduğunu belirtmiştir: “Çağdaş Ermenistan Cumhuriyetinin toprakları yakın geçmişte - XIX yüzyılın başlarında Azerbaycan devleti olan İrevan Hanlığının toprakları olmuştur. Azerbaycan halkının ve diğer Türk halklarının kahramanlık eposu olan *Kitab-i Dede Korkut* destanlarında anlatılan birçok önemli tarihi olay, süreçler Azerbaycan`ın tam da bu bölgesinde - İrevan Hanlığının arazisinde cereyan etmiştir. Çar Rusya`sı tarafından Ermeniler Gacarlar İran`ı ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarından Güney Kafkasya`ya göçürüldükten sonra Azerbaycan halkına karşı etnik temizlemeler, mecburi sınır dışıları ve soykırımlar dönemi başlandı. Nihayet 29 Mayıs 1918`de Kuzey Azerbaycan`da - eski İrevan Hanlığının arazisinde Ermeni devleti kuruldu.

* Doç. Dr., Tarih ve Günce Azerbaycan Temsilcisi.

XVII yüzyılın 70'li yıllarında Azerbaycan'ın İrevan bölgesine, o kabilden İrevan şehrine seyahat etmiş Türk seyyahı Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde ve Fransız seyyah Jan Şarden *Paris'ten İsfahan'a Seyahat* eserinde bu toprakların nüfusunun büyük çoğunluğunun Azerbaycan Türkleri olduğunu kaydetmişlerdir. İlk kaynaklar ve bu kabilden Ermeni kaynakları da İrevan şehrinde yerleşik Ermeni nüfusunun yaşamadığını onaylamaktadır", - diye Prof.Dr. Yakup Mahmudov sözlerine eklemiştir.

İrevan Hanlığının Başkenti - İrevan Şehri adlı kitap Azerbaycan'ın kadim şehirlerinden biri olan İrevan Hanlığının başkenti - İrevan şehrinin şanlı tarihinden bahsetmektedir. Eserde İrevan toponimi, İrevan şehrinin tarihi, şehir hakkında seyyahların anlatısı vs. gibi önemli bilgiler ve bu konularda illüstrasyonlar yer almıştır. Kitapta, XVI yüzyılda Osmanlı yürüyüşleri zamanı sultanın katibi olmuş İbrahim Rahimizade'nin İrevan şehrini "Azerbaycan mülkünün gözü" adlandırdığı da belirtilmiştir.

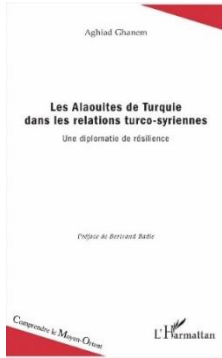
Ermeni Vandallarının Yok Ettiği İrevan Kaleleri adlı kitap İrevan bölgesinde mevcut olmuş ve Ermeni vandalları tarafından acımasızca dağıdılmış Azerbaycan kalelerinin tarihine ve o kabilden meşhur İrevan ve Serdarabad kalelerinin XIX yüzyılın birinci çeyreğinde baş vermiş Rusya-İran savaşı zamanı işgal güçlerine karşı yaptığı şanlı mücadele tarihine yer verilmiştir.

Tören katılımcılarına ve okuyuculara *İrevan Hanlığının Arazileri* adlı kitapta Azerbaycan'ın kadim devletçilik tarihinin ayrılmaz bir parçası olmuş İrevan bölgesinin, Çuhursed Beylerbeyliyinin ve İrevan Hanlığının idari bölgesi hakkında, *İrevan Hanlığının Nüfusu* adlı kitapta ise Azerbaycan devleti olan İrevan Hanlığının nüfusunun etnik ve dini mensubiyeti, halkın uğraşısı, hanların nüfus siyaseti vs. hakkında geniş bilgi verilmiştir.

FRANSA TEMSİLCİMİZDEN:

Fransa'da Çıkanlar

Yüksel ÇELKGİN*

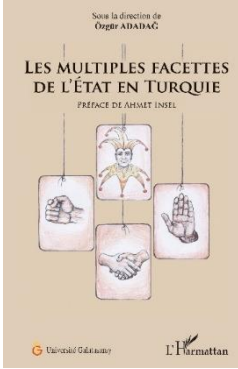

Türkiye- Suriye ilişkilerinde, Türkiye alevileri- Bir direniş diplomasisi

Aghiad Ghanem/Önsöz: Bertrand Badie

Bu kitap çok yönlü bir bakış getiriyor. Türkiye'deki alevi toplumuna yönelik ilk akademik çalışmalardan biri olma iddiasında kitap. Türkiye'deki alevi toplumu, Suriye'deki aleviler ve Beşir Esad rejimine yakın diyerek, Türk-Suriye ve Suriye krizinin Türkiye'deki etkileri ve yansımalarına iyi bir analizci olarak yaklaşıyor yazar. Bu toplumun kendine özgü inançları, üyelerini cemaatçiliğin etkin dinamiklerine direndiriyor ve aynı zamanda Türkiye ve Suriye arasında çok yönlü kültürel ve yapısal durumunu koruyor. Bu stratejiler, onların "direniş diplomasisini" oluşturuyor.

* Tarih ve Günce Paris Temsilcisi.

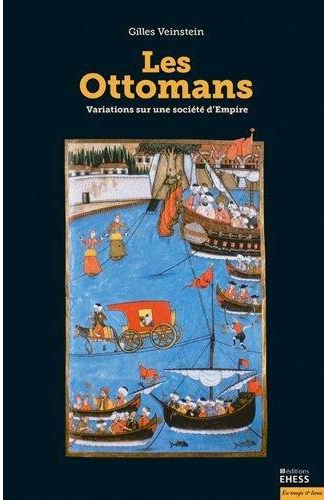
L'Harmattan yayınevi/ Paris-Haziran 2017 • 164 sayfa-16,63€

Türkiye'de devletin çok yönlü yüzü.

Özgür Adadağ yönetiminde. Önsöz, Ahmet İnsel

Önsözünü, Ahmet İnsel'in yazdığı kitap, Türk Devletinin farklı yüzlerini aydınlatmak iddiasında. Devletin bölünmez bütünlüğünün, yalnızca haritayla göstererek tanıtmanın ötesinde, dinsel ve kimlik taleplerinin yükselişi karşısında laiklik uygulamalarını, Kürt sorunu, polis tarafından iç düşman algılanmasını, devlet aygıtının neo-liberal bir rasyonaliteye dönüştürülmesini, neo-liberal çağdaki atipik sınıf ilişkilerini ve Sosyal devletin liberal-muhafazakâr biçimini inceliyor.

L'Harmattan yayınları/Paris- mart 2016 • 310 sayfa-30,40€

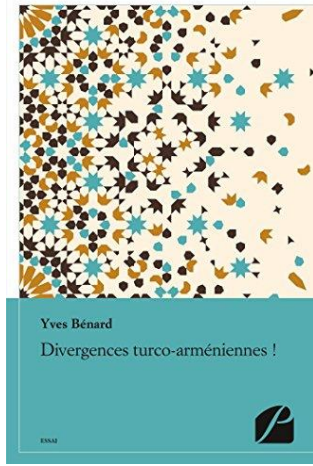
EHESS yayınları- Nisan 2017-Paris- 19€80

Osmanlılar: İmparatorluk toplumunda farklılıklar, değişiklikler.

Elisabetta Borromeo yönetiminde, Gilles Veinstein'ın katkılarıyla.

Türk dünyası ve eski dönemdeki Osmanlı İmparatorluğu, 1970'lere kadar batıların gözünde, egzotik doğu(oryantalist) ve eskiden yerleşik klişeler karışımı, bir merak olarak vardı. Gilles Veinstein, imparatorluk arşivlerinin açılmasına katılarak çalışmış genç kuşak araştırmacılardandır. Türk dünyasına yönelik derinlemesine yenilenmiş bir anlayışa içeriden elde ettiklerinden- sahip olmuştur bu sayede. 1978-2009 arasında yayınlanan, bu kitapta yer alan çalışmalar, somut olaylardan yola çıkarak, Devletin işleyişi ve çalışması, Osmanlı toplumu ve ekonomi, iktidar ilişkileri ve Osmanlıdaki topluluklar arasındaki münasebetleri aydınlatmaya çalışıyor.

Gilles Veinstein, Osmanlı gerçeğini, ortaya çıkmasına katkıda bulunduğu bilgiler ve uzun yıllardır yaptığı ciddi çalışmalarla elde ettiği ve etkilendiği farklı sonuçları, bakımımızı sıklıkla hala karartan efsanelere karşı, ortaya koyuyor.

Türkler ve Ermeniler arasındaki ayrılıklar! Yeni bir bakış.

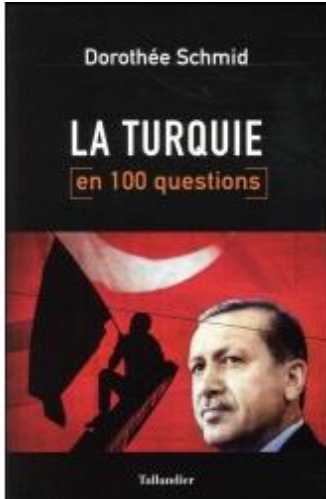
Bu belgeler sizlere, uzun söylevler yerine, olmuş olaylar, gerçekten nasılsa o biçimde açıklayacaktır. Diplomatlardan, gazetecilerden, kiliselerdeki görevlilerden, Fransızlar tarafından bilinmeyen teröristlerden gelen tanıklıklar, Türk-Ermeni trajedisine bambaşka bir bakış açısı verirken, asıl gerçeğin çarpıtılarak, dünya kamuoyunu istenilen biçimde inandırmanın basitliğini ortaya seriyor.

Birinci dünya savaşı patladığında, her tarafa ölüm ve acılar saçan bir feci dönem başlamıştı. Türkiye her andan saldırıya uğrayınca, tüm erkekler, arkasında kadınlar, çocuklar ve yaşlıları bırakarak, silah altına alındı. İsyan etmiş olan Ermeni milisler bir yoketme planı uygulamaya koydular. Tarif edilemez bir barbarlıkla, tüm savunmasız sivilleri ayımsızca he-

def alan çılgın bir cinayet işlendi.

Temel arşivlere dayanarak yapılandırılmış bu eser, Türk- Ermeni çatışmalarının bilinmeyen yönlerini aydınlatıyor. Ermenilerinde olaylardaki sorumluluğunu gösterirken, tarihin beklenmedik ve karanlık bir sayfasını aralıyor.

Fransız okul kitaplarının temel bir konuda çıkmaza girdiğine inanan, Yves Bénard tehlikeli bir belge arayışı yürüttü. Türkiye'yi inceleyerek ve ciddi bir araştırma- çalışma yaparak, bu cana yakın halka, hakkını teslim etme niyetini gösteriyor

Yazar: Dorothee Schmid

Yayıncı: TALLANDIER - Paris **Yayın tarihi: 17/02/2017-14,90€**

100 soruda Türkiye

Türkiye deviniyor. Henüz 100. Yılıni kutlamayan bu genç ülke, 2002'den beri, tartışmalı cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yönetimi altında yüzünü değiştiriyor. Güçlü bir ekonomik büyüme, maceracı bir dış politika, kültürel çalkantılı Türk gücü, büyülüyor ve kendine çekiyor. Avrupa Birliğiyle olan ilişkileri muhteşem iniş-çıkışlarla seyrederken, Arap dünyasına model olarak sunulmadı mı? Doğuya açılan kapı Türkiye, hiç olmadığı kadar bölgesel çatışmaların merkezinde kaldı: göçmenler, terörizm ve Kürt sorunu... Suriye'deki çatışmalarda ne gibi bir rol oynuyor?

Dorothee Schmid, bu kitapta Türk canlanmasının motiflerini tek tek ele alıyor. Osmanlı tarihinin başlangıcından, günümüz Türkiye'sinde yaşanan gerçeklik, ifade özgürlüğü, İslam'ın yeri de dahil olmak üzere en yeni diplomatik gelişmelere kadar, Erdoğan'ın otoriterliğini unutmadan, ki 15 Temmuz darbe girişimi onu bu kompleksten arındırdı. Türkiye hangi kıtada yer alıyor? Osmanlılar, fetihlerde nereye kadar gidebildiler? Kemalizm nedir? Türkler

niçin ermeni soykırımını kabul etmiyorlar? İkinci dünya savaşında Türkler hangi taraftaydılar? Türkler ibadete düşkün müdür? Tayyip Erdoğan'ın popülaritesi nasıl açıklanabilir? Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri ne durumdadır? Türkiye'nin Kürtleri ne istiyorlar? Türkiye, Daes'le çift taraflı mı oynuyor? Sonunda, Avrupa Birliği üyesi olacak mı Türkiye? Açık ve öğretici bir biçimi olan kitap, Türk dinamiğini anlamak ve kavramak için 100 anahtar veriyor okuyucuya.

Yazar: Hamit Bozarslan

Yayıncı: La Découverte-Paris 2016

Çağdaş Türkiye Tarihi

Türkiye konusunda uzman akademisyen, Bozarslan bu kitabında, 20. yüzyıl boyunca ve 21. yüzyılın başında ülkenin evrimini takiben bu durumu ve çelişkilerini anlamak için gerekli olan anahtarları sunmaktadır. Güvenilir bilgi ve sentezle sunulan kitapta, Türkiye'nin yakın tarihini kapsamlı bir şekilde inceleyerek, Fransızca konuşan okuyucuların, ülkenin dünya sahnesindeki yerini daha iyi anlamasına yardım ediyor

İNGİLTERE TEMSİLCİMİZDEN:

İngiltere'den Haberler

Tuncay İNAN*

Medieval and modern history has been studied at Oxford for longer than at almost any other university: a Regius Professor of Modern History was first appointed in 1724, and undergraduate examinations began in 1850. The History Faculty has more than 90 permanent academic staff. Of these, 15 are statutory Professors, or Readers. The majority of permanent academic staff, are joint appointees whose teaching responsibilities encompass both the Faculty and the individual college of appointment. The Faculty also encompasses at any one time a number of historians employed by colleges – College Lecturers and short-term Junior Research Fellows – as well as those on fixed-term employment with the Faculty: Departmental Lecturers providing teaching for postholders on research leave, and research assistants on funded research projects. Its wider membership includes colleagues in a number of other faculties and departments across the University who work as historians or in closely cognate disciplines. The University of Oxford is one of the world's most encompassing centres for the study of history. The faculty has nearly twelve hundred undergraduates, and almost five hundred graduate students attracted from around the world. The Chair of the Faculty Board from 2015, is: Martin Conway, M.A., D.Phil Professor of Contemporary European History and Tutorial Fellow in history at Balliol College 30th Sep 2017 Tuncay İnan London

The History Faculty has specialists working in British and European History, North American, Latin American, Asian, and African fields, making the expertise of the Faculty truly

* Tarih ve Günce Londra Temsilcisi.

global. Oxford historians have also been in the vanguard of the assault on a narrowly Anglo centric approach to British History, and there are options on the English and the Celtic peoples in the later twelfth century, on Irish Nationalism from 1870 to 1921, and on the Northern Ireland Troubles. The Faculty pushes its undergraduate students to do as well as possible, as a result of dedicated one-to-one tutor.

İRAN TEMSİLCİMİZDEN:

2017 yılında Osmanlı Tarihi ile İlgili İran'da Yapılan Bazı Çalışmalar

Mansumeh DAEİ*

- İran'da, **Tahran Yunus Emre Enstitüsü (YEE)** ile **İran Kitapevi Kurumu'nun** ortak organizasyonu ile, ilk Türk matbaasının kurucusu "**İbrahim Müteferrika ve İslam dünyasına etkisi**" konulu uluslararası sempozyum düzenlenecek.

Tahran YEE Müdürü Turgay Şafak, AA muhabirine yaptığı açıklamada, Ocak ayında Tahran'da yapılacak sempozyumda, İbrahim Müteferrika'nın hayatı ve kişiliğinin yanı sıra, Osmanlı, İran ve İslam dünyasındaki etkilerinin de ele alınacağını belirtti.

Müteferrika'nın yalnızca Osmanlı için değil, tüm İslam dünyasını etkilemiş bir şahsiyet olduğunu kaydeden Şafak, "Müteferrika İslam dünyasına matbaayı ilk getiren kişi olmasının yanı sıra hem bir tarihçi hem de bir düşünür olarak değerlendirilmesi gereken bir isimdir." dedi.

"İbrahim Müteferrika ve İslam dünyasına etkisi" sempozyumunda, Müteferrika'nın tarihi şahsiyeti, eserleri, matbaasında basılan Farsça eserler, Farsça'nın yaygınlaştırılmasındaki rolü, matbaa faaliyetlerinin Osmanlı imparatorluğu ve İslam dünyasındaki etkileri gibi ana konuların ele alınması bekleniyor.

Sempozyuma sunumlarıyla katılmak isteyenler, 500 kelimeyi aşmayacak tebliğ özetlerini en geç 6 Kasım 2017, tamamını ise en geç 6 Aralık 2017 tarihine kadar muteferrika@ketab.ir adresine gönderebilirler

- Tahran Yunus Emre Enstitüsü, **Osman Özbahçe ve Hakan Şarkdemir'in katılımı ile Türk şiirinin konuşulduğu** iki söyleşi gerçekleştirdi.

Türk şiirindeki değişim ve dönüşümler:

24 Ekim Salı günü Şehr-i Kitap Kültür Merkezi Konferans Salonu'nda yapılan panelde, Osman Özbahçe 'Modern Türk Şiiri Genel Çerçeve' başlıklı bir söyleşi gerçekleştirdi. Özbahçe, konuşmasında Türk şiirindeki yaşanan değişim ve dönüşümleri "Türk şiiri 1850'li yıllardan 1950'li yıllara, yüzyıllık süreçte üç büyük değişim yaşamıştır. 1950'li yılları izleyen 1960'lı ve 1970'li yıllarda şiirimiz toplumcu şiir şeklinde tanımlanan bir çizgide seyretmiş, 1980'li yıllarda anti-toplumcu çıkışlarla saf şiire dönüş çabaları hızlanmıştır. 2000'li yıllar, şiirimizin yeni ifade yolları arama bağlamında teknik sorunların en çok tartışıldığı yıllardır.

Tanzimat şiiri Divan'dan aşama aşama uzaklaştı. Giderek fikir tartışmaları üzerine kurulu düz hitabet şiir formunu oluşturdu. Düz hitabete karşılık Servet-i Fünûn şiirin iç meselelerine bir geri çekilişti. Şiir bu tepkiyle ikinci defa 1950'li yıllarda İkinci Yeni'yle, üçüncü

* Doç. Dr., Tarih ve Günce İran Temsilcisi.

defa bizim dönemimizde '90 kuşağıyla karşılaştı. Şiir 1990'lı yıllardan itibaren şiir olarak tartışılmaya başlandı." şeklinde sınıflandırdı.

Türk şiirinde 2000'li yılları bir manifestolar dönemi olarak tanımlayan Özbahçe, bu yıllarda art arda şiir manifestolarının yayınlandığını, bu manifestoların açmazının şiiri dogmatik bir yapıda yeniden inşa çabası olduğunu ve kesin kurallar çerçevesindeki manifestoların hayatın sürekli değişen yapısı karşısında hızla eskidiklerini dile getirdi.

Bir sanat olarak şiirin çözülmesi

Panele "Türk Şiiri: Modern Postmodern ve Sonrası" başlıklı konuşması ile katılan Hakan Şarkdemir ise şiirin bir yandan felsefi düşünceyi bir yandan da devrimci düşünceyi beslediğini belirterek bu düşüncenin en somut örneğinin modern Türk şiiri olduğunu iddia etti. Modern Türk şiirinin geçirdiği evreler ve öncü şairlerinden bahseden Şarkdemir, İkinci Yeni akımının özellikle 1954-1959 yılları arasına denk düşen ilk dönemiyle postmodern bir şiir olduğunu dile getirdi. 1960'larda şairlerin İkinci Yeni'nin deneyim özelliklerinin bir amaçtan ziyade imkân olarak gördüklerini belirttikten sonra bu dönemin en dikkat çekici şairinin İsmet Özel olduğunu söyledi. Şarkdemir konuşmasına, 2000'li yılların başından itibaren bir sanat olarak şiirin çözüldüğü, düşüncelerin, seslerin, imgelerin yerine, şiirsel süreci gösterenlerin belirlediği eklektik bir şiirin ortaya çıktığını söyleyerek son verdi. Panelin ikinci kısmında Türkçeden yaptıkları tercümelemlerle tanınan şairler İbrahim Emine ve Nasır Feyz söz aldılar. Türk şiirinin İran'da algılanışına değinen şairler İran'da en meşhur Türk şairinin Nazım Hikmet olduğunu belirttikten sonra bunun nedenleri üzerinde kendi görüşlerini dile getirdiler.

İran'daki şiir ortamı da konuşuldu:

Tahran'daki ikinci program 25 Ekim Çarşamba günü Buhara dergisi iş birliği ile Platform Darbest Salonu'nda gerçekleşti. İranlı şairlerin de dinleyici olarak hazır bulunduğu programa Osman Özbahçe ve Hakan Şarkdemir'in yanı sıra Kebuter Erşedi ve Ferzane Kavvami gibi kadın şairler de şiirleri ile katıldılar. Buhara dergisi Yazı İşleri Müdürü Ali Dehbaşı'nın yönettiği programın başında Tahran YEE Müdürü Turgay Şafak, İran'da son yıllarda şiir üzerine tartışmaların yapılmadığını, şiirin zayıfladığı, şiir ve edebiyat merkezli yayın yapan derginin bulunmadığını, aksine Türkiye'de ise şiir tartışmalarının canlı olduğunu, şiir ve edebiyat odaklı pek çok derginin yayın hayatına devam ettiğini söyledi. Şafak'ın bu eleştirisine cevap veren şair Kebuter Erşedi, durumun böyle olmadığını, son otuz yılda İran'da birçok şiir akımının ortaya çıktığını ve bunlar hakkında çok ciddi tartışmaların olduğunu dile getirdi ve tartışmaların son yıllarda internet sitelerinde, sanal âlemde devam ettiğini söyledi.

Şairlerin kendi şiirlerini seslendirmelerinin ardından programın ikinci bölümünde katılımcıların şairlere yönelttikleri sorular çerçevesinde Türkiye ve İran'da günümüz şiirinin durumu hakkında görüşler dile getirildi.

- Tahran Yunus Emre Enstitüsü, Beşeri Bilimler ve Kültürel Araştırmalar Enstitüsü ve Çeşme Yayınları iş birliği ile 9-10 Ekim tarihlerinde Tahran'da ebru sanatı ile ilgili " **Türk İslam Medeniyetinde Ebru Sanatı**" başlıklı seminer ve atölye çalışmalarını içeren bir dizi etkinlik gerçekleştirdi.

9 Ekim'de Tahran Yunus Emre Enstitüsü Konferans Salonu'nda başlayan etkinlikte ebru sanatçısı Fatih Yeşil'in sunumu ve atölye çalışmaları ile katılımcılara ebru sanatının tarihinden, yapım tekniklerinden ve çeşitlerinden bahsedildi. Ebruya ilgi duyan İranlılar Yeşil'in atölye çalışmasında orta çıkan eserlere büyük ilgi gösterdiler.

Programın ikinci günü ise Beşeri Bilimler ve Kültürel Araştırmalar Enstitüsünde ve Çeşme Yayınlarında gerçekleştirilen seminer ve atölye çalışmaları da büyük ilgi topladı. Seminer sonrası katılımcılar ebru yapma deneyimini yaşadılar.

- Tahranda bilimsel bir oturumda ve Ebülfezl Zabih, Turkey Şafak, Mehdi Kurbanı ve Hamid Rıza Kilçhani'nin katılımıyla İstanbul'un güzel hatlar yazarların eserleri incelenerek tartışıldı.

- Yıl boyu değişik bilimsel oturumlarda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi tarihi ve özellikle Türkiyenin gündemde olan siyasi, toplumsal ve kültürel durumu incelenmekte olmuş ve olmaktadır. Örnek olarak aşağıda kaç noktaya değineceğim.

- İhtişam döneminde iniş başlığı altında, Sültan Mehmet Fatih ve Osmanlı'nın İlimiye sınıfının münasibetlerinin analiz, yorum ve incelenmesi

- Muharrem ayında Maktal okuma konusu . Maktal okuma¹ sadece Şii'lere ait olmayıp, belki eskiden beri Anadolu'da Süni halkın içinde de revaçta olmaktadır, örneğin, Sünnilerde yazılan ve okunann ilk maktaller :

1- Kastamonu'lu Şazı veya madh eden Yüsuf isimnde ilk okunan Hüseyin Maktalı isminde maktal

2- Bursa'da Yahya ibn-i Bahşi isminde olan Hüseyin maktalı

3- Resül ailesi hakkında okunan Maktal

Ve diğer....

- Türkiyenin Gündemde olan konularının değerlendirilmesi, Örneğin bilimsel bir yazıda Türk- Arap islamcılık tarihinde okunmayan bir belge "Türkiyede Kahire'nin lobisi" isminde başlığı altında, Arap baharı, Mısır'da Müslüman kardeşlerin (Ahavanülmüslimin) işe gelmesi, Türkiye ve özellikle Erdoğanın bu gruptan direk himaye etmesi hakkında değerlendirilme yapılmıştı.

- Ferdevsi Şahnamesinin Türkçe baskısının tanıtımı

- Türkiyenin öğrenim sisteminde halihazırda Osmanlı arşivlerinde belge araştırma yapanlar için ana üç kitabın tanıtımı,

1. Mehmet , Eminoğlu, Osmanlı vesikalarının okumaya giriş
2. Recep Karacakaya ve İsmail Yücedağ, Osmanlı arşiv vesikaları
3. Rıfat Günalan, Tarihin canlı tanıklanan arşiv belgeleri
4. Ve diğer bilimsel çalışmalar.

¹ Maktal okuma, İmam Hüseyin'in Aşūra günü Kerbelada şehit olma hikayesi

MACARİSTAN TEMSİLCİMİZDEN:**TÜRKOLOJİNİN KALBI MACARİSTAN**

Alev DURAN*

Bir disiplin olarak Türkoloji çalışmalarının başladığı yer Macaristan'dır. 1870 yılında resmi olarak kurulan türkoloji kürsüsünde Macar bilim adamları yıllar boyu - kendi köklerini arama çabaları sebebiyle- Türklük bilimiyle uğraştılar. Türk diline, tarihine, kültürüne, edebiyatına, coğrafyasına, etnoğrafyasına, musikisine büyük hizmetlerde bulundular.

Bu önemli çalışmalar Macaristan'da hala güçlü şekilde devam etmektedir. Budapeşte, Szeged, Debrecen gibi şehirlerde altayistik ve türkoloji çalışmaları devam etmektedir. İlk kürsü olan Budapeşte Eötvös Loránd Üniversitesi'nde (ELTE) Türkoloji kürsünde şu an Géza Dávid, Benedek Péri ve Nándor Erik Kovács Türk dilleri ve tarihi eğitimini sürdürmektedir. Aynı kürsüden emekliye ayrılan Ankara eski büyükelçisi István Vásáry de çalışmalarına bağlımsız devam etmektedir. Bunun yanında, Macar Bilimler Akademisi'ndeki (Magyar Tudományos Akadémia/ MTA) şarkiyat ve el yazmaları bölümü Fodor Pál önderliğinde türkoloji araştırmaları için zengin kaynak sağlamaktadır. Ayrıca geçen yıl kaybettiğimiz Macar türkolog György Hazai'nin evi bir müzeye dönüştürülmüş ve yaklaşık 12.000 kitabın bulunduğu kitaplığı araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Macaristandaki bu türkoloji faaliyetleri sadece kürsü ve akademideki çalışmalarla kalmayıp, çeşitli bilim adamları ve araştırmacılar ile de katkı sağlanmaktadır. Edit Tasnádi, Gün Benderli, Tarık Demirkan gibi isimler hem bu alandaki çeviri hem de Türk- Macar araştırmalarına yaptıkları katkılarla dikkat çekmektedirler.

Köklü bir geçmişe sahip olan Macar türkolojisi ve araştırmaları, alanına katkı sağlama ve bilim adamlarının eserleri ile yeni çalışmalara ışık tutmaya devam etmektedir.

İSTANBUL TEMSİLCİMİZDEN:**(NON-)RUSSIAN HISTORY-WRITING IN EUROPE AND IN THE U.S.:
A SHORT SKETCH**

Zaur Gasimov*

In this contribution, I will concentrate on some significant developments within history writing related to Eastern Europe and Russia in the U.S. and in Europe. The European historiography came to terms with Russia's past in the eighteenth and more intensively in the nineteenth century. Authored by French, German as well as emigrant Russian historians, a number of narratives on Russian Empire's past was published predominantly in French then. Along with master narratives of the European nation-state-history projects, both European and Russian historians read Russia's past as political history and focused on main political developments in the imperial capital of St. Petersburg. The non-Russian peripheries were only mentioned in the context of explaining Russia's expansion towards West, East and South.

After the October revolution in 1917 and particularly during Stalinism, archive research and field research of Western scholars and historians in the USSR were impossible. The history writing focused on a (more or less) critical reading of Soviet publications on Russian

* Dr., alvdrn@gmail.com, Tarih ve Günce Macaristan Temsilcisi.

* Dr., Orient-Institut Istanbul

history as well as on writings of Russian emigrants. Both, the historians of Russia in Europe as well as the representatives of a relatively new discipline of Russian history in the U.S. focused on ethnic Russian history while working on the history of the Russian empire. Besides some exceptions, most international scholars of Russian history studies were able to read Russian but only a very tiny group of them possessed any knowledge of other languages such as Georgian, Armenian, Latvian, Uzbek, Azerbaijani, Yiddish and so on. In spite of the fact that Russian history studies in France, Germany and elsewhere in Europe looked back to an older tradition, U.S. "Soviet Studies" became leading in the exploration of the non-Russian peripheries of the former Tsardom, and then of the Soviet Union.

Audrey L. Altstadt (born in 1953) embodies this group of U.S. American researchers. She is currently a Professor of History at the University of Massachusetts, Amherst, USA. Along with recently late Tadeusz Swietochowski (1932-2017), she is one of the most renowned experts on Soviet and Azerbaijani history. Altstadt's monograph entitled "Azerbaijani Turks" (Stanford University Press 1992) was published two-and-half decades ago and can still be considered a seminal monograph on Azerbaijani nationalism and identity at the turn of the century. Both Swietochowski and Altstadt as well as Ronald Grigor Suny (born in 1940) are able to read both Russian-language sources and the academic publications written in Azerbaijani, Georgian and Armenian. Swietochowski elaborated the activities of the Muslim Socialist Party "Hummat" in the Caucasus at the turn of the century, and Ronald G. Suny delivered fascinating accounts on the Baku Commune (1972), afterwards a twice-re-edited monograph on "Making of the Georgian Nation".

Alexandre Benningsen (1913-1988), Chantal Lemerrier-Quelquejey and Hélène Carrère d'Encausse (born in 1929) pioneered the new approach towards Russian history studies in France while focusing on the imperial character of the Russian past and Soviet present since the 1950-60s. Russia-born expert on Islam Benningsen and the Orientalist Lemerrier-Quelquejey explored the Muslim communities of Russian Tsardom and delivered amazing accounts on the development of the Muslim press in Russia. An offspring of Georgian-Russian emigrants in Paris, d'Encausse has never lost the Caucasian perspective while doing research on late Tsarist history. D'Encausse belonged to those few Western historians of Russia who envisaged the fall of the USSR by authoring "L'Empire éclaté" (1978).

In Germany, the approach towards Russian history started to change later. The monograph of the German-Swiss historian Andreas Kappeler (born in 1943) on the history of Russia as "Vielfölkerreich" has been considered path breaking within German-language historiography on the Russian past. While focusing on Russia's imperial history, St. Petersburg's expansions and appropriation of vast territories populated by non-Russian ethnic groups were described by Kappeler in a more detailed way than many scholars of his generation used to do. Kappeler's monograph as well as the book on Russian and Soviet history authored by another German historian, Gerhard Simon (born in 1937) coincided with a process of a certain liberalization in the country of their research, the Soviet Union. Both Kappeler and Simon became prominent experts on Ukraine, a post-Soviet country they have specialized on.

After the fall of the Soviet Union, hundreds of Western scholars travelled to Moscow, Kiev, Tbilisi, Yerevan, Baku and other cities of the former USSR. It is not surprising anymore, when students of Russian history take additional course in Ukrainian, Georgian or Turkish. In Germany, a Ukrainian Studies Department (Ucrainicum) was established at the University of Greifswald in 1995, and a professorship dedicated to the History of Azerbaijan was established at the Humboldt University in Berlin in 2010. The University Library in Halle-Saale regularly purchases academic and non-academic publications from Armenia, Georgia and

Azerbaijan. Being part of the Bonn-based Max Weber Foundation, the German Historical Institute Moscow and the Orient-Institute Istanbul offer a broad range of academic literature and cross-area studies research projects on Russian, Caucasian and Central Asian history.

The exploration of cross-regional entanglements, networks and the transboundary as well as supranational interaction in Eurasia is the main recent achievement of Western scholarship on Russian and Soviet history.

BARTIN TEMSİLCİMİZDEN:

BARTIN ÜNİVERSİTESİ'NDE 10 KASIM ETKİNLİKLERİ

Yenal ÜNAL*

Bilindiği üzere her yılın 10 Kasım'ında kamu kurum ve kuruluşları ile eğitim ve öğretim kurumları tarafından tertip edilen çeşitli etkinliklerle Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ebediyete intikal edişinin yıl dönümleri anılmaktadır. Ülkemizin genç üniversitelerinden biri olan Bartın Üniversitesi'nde geçmiş yıllarda olduğu gibi 10 Kasım yine büyük bir hüznle karşılanmıştır. Ancak ebediyen yaşayacak büyük kurtarıcının üniversitede her yıl çeşitli yönlerden anlatılması geleneği sürdürülerek bir anma ve konferans etkinliği düzenlenmiştir.

Üniversite akademik personeli, öğrenciler ve davetliler ilk olarak Yüce Atatürk'ün aramızdan ayrıldığı vakit olan saat 09.05'te Atatürk heykeli önünde öncelikle saygı duruşunda bulunmuşlar ve 79 yıl önce aramızdan ayrılan Atatürk'e vefa borçlarını ödemeye çalışmışlardır. Topluluk akabinde üniversite konferans salonuna geçerek konferansı takip etmiştir.

Bartın Üniversitesi'nde ana noktası Atatürk olmakla beraber, büyük önderi çeşitli cep-heleriyle inceleyen ve her yıl farklı bir konuda hazırlanan konferansın bu yıl ki konusu "Mustafa Kemal Atatürk ve Tarih Anlayışı" idi. Üniversitenin Tarihi Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Başkanı olan Yrd. Doç. Dr. Yenal Ünal tarafından hazırlanan ve sunulan konferans yoğun bir katılımcı kitlesinin önünde gerçekleştirilmiştir.

Sözlerine "*İstiklal Savaşı'nın önderi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, büyük komutan, eşsiz devlet adamı Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ebediyete intikal ettiği günün 79. yıl dönümünde, onun büyük anısı önünde saygıyla eğildiğimi belirterek*" başlayan Dr. Ünal, **Mustafa Kemal Atatürk ve Tarih Anlayışı**" başlıklı bu etkinlik kapsamında 20. yüzyılın yetiştirdiği en büyük simalardan biri olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün tarih anlayışı ve tarihi verilerden nasıl istifade ettiği** hakkında bazı bilgileri dinleyicilere sunmak amacıyla olduğunu belirtmiştir.

Daha sonra 25 dakikalık bir sunum gerçekleştiren Dr. Ünal, Mustafa Kemal Atatürk için tarih biliminin neyi ifade ettiğini ve Türkiye'de tarihçiliğin gelişmesi için Atatürk'ün neler yapmaya çalıştığı konuları üzerinde durarak konuşmasını bitirmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi.

NEVŞEHİR TEMSİLCİMİZDEN:**Türk-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu**

Hüseyin KALEMLİ*

“Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu” Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı ile Köstence Ovidius Üniversitesi Tarih Fakültesi iş birliğinde 04-06 Ekim 2017’de Romanya’nın Köstence kentinde gerçekleştirildi. Sempozyumun 4 Ekim’de gerçekleştirilen açılış töreni; Türkiye’nin Köstence Başkonsolosu Uygur Mustafa SERTEL, Ovidius Üniversitesi Rektör Vekili Diane VANCEA, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Mehmet Ali Beyhan, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu Başkanı Prof. Dr. İlhan YERLİKAYA, TÜKA Bükreş Program Koordinatörü Hacı Ahmet DAŞTAN, Köstence Yunus Emre Enstitüsü Müdürü Ramazan YILMAZ ve diğer protokol üyeleri ile akademisyenlerin katılımıyla gerçekleştirildi.

Açılış konuşmalarının ardından “Türkiye-Romanya İlişkileri” ana konusuyla bir açılış oturumu yapıldı. Sonra da iki gün süreyle üç salonda gerçekleştirilen oturumlarda farklı ülkelerden akademisyen ve uzmanlar bildiri metinlerini sunup fikir alışverişinde bulundular. Sempozyumda toplamda altmış iki bildiri metni sunuldu. Bu çerçevede Türkiye ve Romanya ilişkileri tarihi, siyasi, diplomatik, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla tartışıldı. İlişkilerin daha üst seviyeye çıkarılmasının yolları arandı.²

TARİH VE GÜNCE’DEN:**DÜNDEN BUGÜNE TARİH VE GÜNCE**

Yıldız Şen**

Bilindiği üzere Tarih ve Günce dergisi 14 Temmuz 2017 tarihinde e-dergi olarak, yayın hayatına başladı. Derginin gerçek basımı da 7 Kasım 2017 tarihinde gerçekleştirildi.

Derginin yayın hakları sahibi ve ilk sayının editörü Prof. Dr. Kemal Arı, derginin amacını ilk sayıya yazdığı sunuş yazısında: “Derginin yapılan bilimsel araştırmalarda aradığı tek ölçü, araştırmaların Atatürk, onun büyük eseri ve Çağdaş Türkiye üzerine yapılmış bilimsel incelemeler olmasıdır” biçiminde tanımlıyordu. Gerçekten derginin ilk sayısı dikkatle incelendiğinde bu sözün taşıdığı anlam daha iyi anlaşılacaktır.

Bu ilkeler doğrultusunda yola çıkan dergimizin ilk sayısı yayımlandıktan sonra gelecek sayı üzerine konuşmak üzere Tarih ve Günce dergisi ekibi olarak, sıcak bir Kuşadası gününde Kuşadası Hilton Otel’de toplanarak dergimizin gidişatını değerlendirdik. 22 Temmuz 2017 tarihli bu toplantıda Tarih ve Günce’nin web sayfası, temsilcilikler, yönetim ve bilim

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Üniversitesi.

²<http://www.atam.gov.tr/etkinlikler/turkiye-romanya-iliskileri-gecmis-ve-gunumuz-uluslararasi-sempozyumu-gerceklestirildi> (Erişim Tarihi: 24.10.2017)

** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi (yildizsen1979@gmail.com)

22 Temmuz 2017-Kuşadası

Türkçe dilinde olmak üzere on dört adet makale ve üç adet kitap tanıtım yazısına yer verdik.

Artık bundan sonra ikinci sayımızın çalışmalarına tüm arzularımızla sarılmalıydık. Öyle de oldu. Şu an elinizde bulunan ikinci sayımızı da siz tarih severlerle buluşturduk. Dergimiz ikinci sayısına değerli arkadaşımız Dr. Derya Genç Acar editörlük yaptı.

Tarih ve Günce çatısı altında büyük çoğunluğu sayın hocamız Prof. Dr. Kemal Arı'ya ait olmak üzere yurt içinde ve dışında çeşitli etkinliklere imza attı. Bunlardan bazıları şöyledi:

25 Ağustos 2017-Karşıyaka

25 Ağustos 2017 tarihinde Karşıyaka Belediyesi tarafından Tarih ve Günce, 1881 Derneği, Karşıyaka Muharip Gaziler Derneği, Türkiye Emekli Subaylar Derneği, Türkiye Emekli Astsubaylar Derneği, Türk Kadınlar Birliği ile Atatürkçü Düşünce Derneği işbirliğiyle düzenlenen 'Büyük Taarruz' başlıklı konferans, tarihi görselliği ile herkesi büyüleyen Latife Hanım Köşkü'nün bahçesinde gerçekleşti. Bu tarihi doku ile Prof. Dr. Kemal Arı ve Karşıyaka Belediyesi Oda Orkestrası'nın birleşimi konuklara ve bize tadına doyum olmaz bir gece yaşattı. Kemal Arı'nın konferansı öncesinde, Oda Orkestrası bir keman dinletisi sundu. Karşıyakalılar, üniformalarıyla etkinliğe katılan gazilere de büyük ilgi gösterdi, saygı ve minnetlerini iletti. Konferansa dergimiz adına ayrıca ben ve sevgili arkadaşımız Murat Kaya ile katkıda bulunduk.

11 Eylül 2017 tarihinde, Almanya'nın Hannover şehrinde, ADD Hildesheim şubesi ve Tarih ve Günce'nin ortak etkinliği ile "Mehmet'in Hikayesi" adlı sergi ile birlikte "9 Eylül İzmir'in Kurtuluş Günü" başlıklı panel gerçekleştirildi.

Kemal Arı'nın ayrıca 26 Ekim 2017 tarihinde İzmir'in Torbalı ilçesinde "Cumhuriyetimizin Kazanımları" konulu konferansta ve 25 Aralık 2017 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Berlin'e gelişinin 100. Yıl etkinliklerindeki konferansına da ilgi oldukça büyüktü. Berlin'de bulunan ve Atatürk'ün Almanya Kralı II. Wilhelm'in misafiri olarak kaldığı Adlon Otel'de gerçekleştirilen etkinliklerde Prof. Dr. Kemal Arı ve gazeteci Sedef Kabaş konuşmacı olarak katıldı.

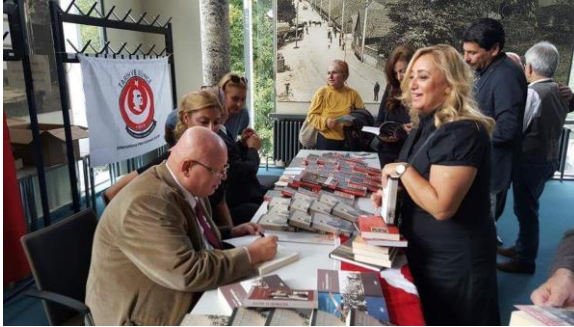
kurulu çalışmaları hakkında detaylı değerlendirmelerde bulunuldu. Bu değerlendirmeler etrafında yeni hedefler belirlendi ve derginin ikinci sayısı ile ilgili olarak ön değerlendirmeler yapıldı. Daha sonra da dergi formatıyla ilgili olarak görüşler değerlendirilerek, Tarih ve Günce Yönetim Kurulu'nda nihai kararlar alındı.

Dergimiz nihayet 7 Kasım 2017 tarihinde basılı formatta tarih severlerin huzuruna çıktı. Derginin kapak tasarımı benim tarafımdan dizgisi de Murat Kaya arkadaşımız tarafından yapıldı. Tarih ve Günce'nin ilk sayısında editörden sunuş yazısı, beşi İngilizce ve dokuzu

25 Ağustos 2017 tarihinde Karşıyaka Belediyesi tarafından Tarih ve Günce, 1881 Derneği, Karşıyaka Muharip Gaziler Derneği, Türkiye Emekli Subaylar Derneği, Türkiye Emekli Astsubaylar Derneği, Türk Kadınlar Birliği ile Atatürkçü Düşünce Derneği işbirliğiyle düzenlenen 'Büyük Taarruz' başlıklı konferans, tarihi görselliği ile herkesi büyüleyen Latife Hanım Köşkü'nün bahçesinde gerçekleşti. Bu tarihi doku ile Prof. Dr. Kemal Arı ve Karşıyaka Belediyesi Oda Orkestrası'nın birleşimi konuklara ve bize tadına doyum olmaz bir gece yaşattı. Kemal Arı'nın konferansı öncesinde, Oda Orkestrası bir keman dinletisi sundu. Karşıyaka-

Dergimiz bu etkinliklerin haricinde yayın hayatıyla ilgili olarak önemli bir basamakta daha kendi varlığını gösterdi: Kitaplarımız... Kemal Arı'ya ait olmak üzere bu dönemde yani 2017 Aralık ayında iki ayrı söyleşi kitabını tarih severlerin huzuruna kavuşturduk. Birincisi Halil Fehmi Dağ ile birlikte gerçekleştirilen söyleşilerden doğan ve uzun soluklu çalışmanın ürünü olan "Ermeni Sorunu - Dün, Bugün, Yarın" kitabı. Diğeri ise yine Kemal Arı ile Hülya Yazıcı'nın söyleşilerinden doğan "Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak - Atatürk Portresinden Eksik Renkler" adlı söyleşi kitabı.

Yayınlanmış olan kitaplarımızdan gazeteci yazar Hülya Yazıcı ile Prof. Dr. Kemal Arı'nın birlikte yazdıkları "Atatürk'ü Anlamak ve Tamamlamak - Atatürk Portresinden Eksik Renkler" kitabının tanıtımı ise Berlin-Brandenburg Türk-Alman İşadamları Birliği'nin (TDU) toplantı salonunda, 24 Aralık 2017 tarihinde Türk-Alman İşadamları Birliği ve Tarih ve Günce katkılarıyla gerçekleşti.

Almanya

Kemal Arı yine Tarih ve Günce katkılarıyla Almanya programı kapsamında Kiel, Lübec ve Hamburg şehirlerinde "Kurtuluş Savaşı Kartpostalları - Mehmet'in Hikayesi" sergileri de Ocak 2018'de gerçekleşti. Sergilerin her biri çok büyük ilgi görürken aynı sergilerde Kemal Arı ve Halil Fehmi Dağ'ın birlikte kaleme aldıkları söyleşi kitabı "Ermeni Sorunu - Dün, Bugün, Yarın" kitabının ön tanıtımı yapıldı. Kitabın ana tanıtımı Halil Fehmi Dağ'ın

da katılımıyla 19 Ocak 2018 Bremen, 20 Ocak 2018 Hannover ve 21 Ocak 2018 Hamburg'da gerçekleştirildi. Bu etkinliklere de ilgi oldukça büyük oldu.

Dergimizin Hakem Kurulu üyelerinden Dr. Resul Yavuz da bu dönemde dergimizin katkılarıyla çeşitli etkinliklerde bulundu. 2 Aralık 2017 Tarihinde Gaziemir Atatürk Kültür Merkezi'nde "Sarıkamış Şehitlerini Anma" programı çerçevesinde "Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi ve Sarıkamış Şehitleri" konulu konferans verdi. Konferansta Resul Yavuz, Doğu Cephesinin ve stratejik öneme sahip Sarıkamış'ın savaşın seyri üzerindeki etkilerini detaylarıyla katılımcılara aktardı.

Dr. Resul Yavuz bu dönemde yine dergimiz çatısı altında 13 Aralık 2017 Tarihinde Namık Kemal Anadolu Lisesi'nde "Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Şekillenen Ortadoğu ve Fahrettin Paşa", 20 Aralık 2017 tarihinde Gaziemir Kız Meslek Lisesi'nde "Aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Ortadoğu'da Neler Oldu" konulu bir konferans daha verdi. Bu konferanslarda, savaş sonrasında Ortadoğu'nun şekillenmesinin günümüze olan etkileri üzerinde duruldu.

Daha önce dergimizin ikinci sayısının çalışmalarına büyük heyecanla başladığımızı söylemişim. İşte bu anlamda hem dergimizin ikinci sayısının hakkında genel bir değerlendirme yapmak hem de birinci sayımızın başarısını kutlamak amacıyla yağmurlu ve buz gibi bir kış gününde 18 Kasım 2017 tarihinde İzmir Kemalpaşa Zeytin Restoran'ta akşam yemeğinde yönetim kurulu olarak bir araya geldik. Ekibimizde heyecan dorukta... Başta bize fikirleriyle önderlik eden Kemal Arı ve Sevgili Murat Kaya, Derya Genç Acar, Nimet Avcı, Özgür Yıldırım, Resul Yavuz, Özlem Yıldız ve değerli eşleri ile bir araya gelmemizin sıcaklığı dışarıdaki soğuk havayı bize tamamen unutturuyordu.

18 Kasım 2017-Kemalpaşa

Toplantımızda daha önce değindiğim gibi dergimizin gidişatını değerlendirdik. Dergimizin ikinci sayısının ne zaman basılacağı, web sayfasında ne zaman yer alacağı gibi konularla ilgili kararlara vardktan sonra dergimizin birinci basımını müthiş bir kutlama ile taçlandırdık. Uzun uzun çalışmaların sonunda bu kutlama ekibimize büyük bir enerji kattı. Üçüncü basım için ve diğer tüm etkinliklerimiz için bu enerji hepimizde çok faydalı olacak. Bunu şimdiden söylemek mümkün...

Dergimizin etrafında, gönüllü kişilerden bir çalışma grubu oluşmaktadır. Bunların çoğunluğu Prof. Dr. Kemal Arı'nın doktora ve yüksek lisans öğrencileridir. Bunların dışında yurt dışında ve yurt içinde tarih yazarı olmaya hevesli gençler de dergimizin faa-

liyetleri çerçevesinde yazarlık eğitimi almakta ve yurt dışı etkinliklerde dergimizin faaliyetlerini organize etmektedirler. Örneğin Kiel temsilcimiz de olan sn. Halil Fehmi Dağ yurt dışında Didim'den ise Buğra Erkan Sezer dergimizin çalışmalarında dergimizin çalışma grubundan biri olarak bu süreçlere katkı sunmaktadır. Özellikle yurt dışı sergi çalışmalarında kişinin çok aktif Çalışma grubunda yer alan genç arkadaşlarımızdan ileride gurur duyacağımız başarılarla imza atmasını bekliyoruz.